

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTA DE ISTORIE

DE SUMAR

S. I. POPOV ȘI LUPTELE POLITICE DIN MOLDOVA ÎN
OCTOMBRIE—DECEMBRIE 1858 VASILE MACIU

ASPECTE ALE VIETII ECONOMICE DIN ORAȘELE ȘI
ȚIRGURILE DOBROGEI SUB STĂPINIREA OTOMANĂ
(SEC. XV—XVII) M. M. ALEXANDRESCU-
DERSCA BULGARU

POZIȚIA MARII BOIERIMI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ
FAȚĂ DE MIHAI VITEAZUL ȘI SIMION MOVILĂ
(NOIEMBRIE 1600—AUGUST 1601) C. REZACHEVICI

CAZUL DUNIN TR. IONAȘCU-NIȘCOV

ROMÂNIA ÎN FAȚA CRIZEI INTERNAȚIONALE DIN
IULIE 1914 ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER

INSURECTIA ANTIFASCISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN DESFĂȘURA-
REA GENERALĂ A RĂZBOIULUI PURTAT CONTRA REI-
CHULUI NAZIST EUGEN BANTEA

TOMUL 26 — 1973

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PĂRAIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE al Editurii Academiei, str. Gutenberg nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boite postale 2001 — telex 011631 — Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1,

București, tel. 13.25.86.

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 26, 1973, Nr. 1

S U M A R

	Pag
Mesajul adresat tovarăşului Nicolae Ceauşescu de Comitetul Central al P.C.R., Consiliul de Stat şi Consiliul de Miniştri, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viaţă şi 40 de ani de activitate în rindurile mişcării comuniste.	I
Mesajul de felicitare al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice adresat tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român şi preşedinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viaţă şi a 40 de ani de activitate de partid	V
★	
VASILE MACIU, S. I. Popov şi luptele politice din Moldova în octombrie—decembrie 1858	5
★	
M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi tirgurile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII)	33
CONSTANTIN REZACHEVICI, Poziţia marii boierini din Ţara Românească faţă de Mihai Viteazul şi Simion Movilă (noiembrie 1600—august 1601). .	49
★	
TR. IONESCU-NIŞCOV, Cazul Dunin	65
ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER, România în faţa crizei internaţionale din iulie 1914	81
★	
ALEX. HERLEA, Contribuţii la istoria economiei miniere în Munţii Apuseni. Prezentarea Arhivei Societăţii „MICA”	101
EUGEN BANTEA, Insurecţia antifascistă din România în desfăşurarea generală a războiului purtat contra Reichului nazist	117
DOCUMENTAR	
ALEX. CONSTANTINESCU, Despre învăţăturile lui Neagoe Basarab. . .	131
VICTOR ESKENASY, Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareş	137
ANDREI PIPPIDI, Cronica armenilor din Cameniţa. Noi spicuri privitoare la istoria românilor	145
VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ	
Cu privire la cercetarea istoriei învăţămîntului (<i>G. D. Iscru</i>); Sesiunea ştiinţifică de la Alba Iulia consacrată comemorării a 100 de ani de la moartea lui Avram Iancu (<i>Iacob Mârza</i>); Sesiune de comunicări ştiinţifice dedicată aniversării a 1000 de ani de existenţă a oraşului Satu-Mare (<i>Lajos Kakucs</i>); Al IX-lea Congres internaţional al frontierei romane (<i>Valentina Buşilă</i>); Activitatea Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga” în 1971—1972 (<i>I. N. Mănescu</i>); Sesiunea ştiinţifică internaţională consacrată lui Gh. Doja (<i>P. Cerno-</i>	

- vodeanu și L. Demény); Al V-lea Congres internațional de filozofie medievală (Constantin Șerban); Călătorie de studii în U.R.S.S. (Mihail Rusenescu); Conferința de la Klagenfurt consacrată situației țăranului din Europa centrală și răsăriteană (1750–1850) (Dan Berindei); Cronică; Teze de doctorat 157

RECENZII

- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpînirea austriacă. 1718–1739*, București, Edit. Academiei, 1971, 342 p. (Biblioteca istorică, XXIII) (*Fl. Constantin*) 179
- ALEXANDRU DUȚU, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Edit. Academiei, 1972, 168 p. (Biblioteca istorică, XXXIV) (*Gh. Cronț*) 182
- MILAN VANCU, *Mala Antanta, 1920–1938* (Mica Înțelegere, 1920–1938), Belgrad, Edit. Titovo-Uzice, 1969, 398 p. (*Dumitru Tuțu*) 186
- ROBERT FOSSIER, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*. Paris, Librairie Armand Colin, 1970, 382 p., Collection „U”. Serie „Histoire médiévale” dirigée par Georges Duby (*C. Șerban*) 191

REVISTA REVISTELOR

- „HISTORICA”, vol. II (revista Centrului de științe sociale Craiova), Edit. Academiei, 1971, 317 p. (*Virgil Joița*) 197

INSEMNĂRI

- Istoria României.** — * * * Valeriu Braniște. *Amintiri din închisoare* (Însemnări contemporane și autobiografice). Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu. București, Edit. Minerva, 1972, 610 p. (*I. D. Suci*); CORINA NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV–XVIII*, București, Edit. științifică, 1970, 305 p., 21 pl. color, 203 pl. alb-negru + 78 fig. (*Maria Constantin*); GR. POSEA — M. JELENICZ ș.a., *Județul Buzău*, București, Edit. Academiei, 1971, 134 p. + 50 figuri (*D. Gh. Ionescu*); * * * *Erdélyi jobbágyok panaszelevelei. Kórdokumentumok az erdélyi falu életéből 1771–1848* (Jalbele iobagilor transilvăneni. Documente de epocă privitoare la viața satului din Transilvania 1771–1848). A leveleket válogatta, bevezetőtanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza (Selectarea jalbelor, studiul introductiv și note explicative de Kovách Géza), București, Edit. Kriterion, 1971, 256 p. (*L. Demény*); **Istoria universală.** — KLAUS PETER MATSCHKE, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 264 p. (*Cristina Rotman*); * * * *Daniel Krman Mladý (1663–1740), Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708–1709* — Jurnal de călătorie din anii...), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1969, 975 p. (*Tr. Ionescu, Nișcov*); MICHEL VOVELLE, *La chute de la monarchie (1787–1792)*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 288 p. (*Marian Stroia*); * * * *Cuadernos de Historia del Islam*, nr. 1, 1967; nr. 2, 1970; Publicaciones del seminario de Historia del Islam de la Universidad de Granada; serie monografică Islamica Occidentalia (*Monica Maria Gâțeu*) 203

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 26, 1973, N° 1

SOMMAIRE

	Page
Le message adressé au camarade Nicolae Ceaușescu par le Comité Central du Parti Communiste Roumain, le Conseil d'Etat et le Conseil des Ministres à l'occasion de son 55 ^{ème} anniversaire et de la célébration de 40 années de son activité dans les rangs du mouvement communiste.	I
Le message de félicitations de l'Académie des Sciences Politiques et Sociales adressé au camarade Nicolae Ceaușescu, Secrétaire général du Parti Communiste Roumain et Président du Conseil d'Etat de la République Socialiste de Roumanie, à l'occasion de son 55 ^{ème} anniversaire et de la célébration de 40 années de son activité dans le parti.	V
★	
VASILE MACIU, S. I. Popov et les luttes politiques de Moldavie d'octobre—décembre 1858	5
★	
M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Aspects de la vie économique des villes et des bourgs de la Dobroudja pendant la domination ottomane (XV ^e —XVII ^e siècles)	33
C. REZACHEVICI, La position des grands boyards de Valachie envers Michel le Brave et Simion Movilă (novembre 1600—août 1601).	49
★	
TR. IONESCU-NIȘCOV, Le cas Dounine	65
ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, La Roumanie face à la crise internationale de juillet 1914	81
★	
ALEX. HERLEA, Contributions à l'histoire de l'économie minière dans les Monts Apuseni. Présentation des Archives de la Société «MICA». . . .	101
EUGEN BANTEA, L'insurrection antifaciste de Roumanie dans le déroulement général de la guerre contre le Reich nazi	117
DOCUMENTAIRE	
AL. CONSTANTINESCU, Sur les préceptes de Neagoe Basarab.	131
V. ESKENASY, Une nouvelle source concernant le premier règne de Petru Rareș	137
A. PIPPIDI, La chronique des Arméniens de Kaménitza. Nouvelles données sur l'histoire des Roumains	145

LA VIE SCIENTIFIQUE

Relativement à l'étude de l'histoire de l'enseignement (*G. D. Iscru*); Session scientifique d'Alba Iulia consacrée à la commémoration du centenaire de la mort d'Avram Iancu (*Jacob Mârza*); Session de communications

scientifiques dédiée au millénaire de la ville de Satu Mare (*Lajos Kakucs*); Le IXe Congrès international des frontières romaines (*Valentina Bușilă*); L'activité de la Commission d'héraldique, de généalogie et de sigillographie près l'Institut d'histoire „N. Iorga” en 1971–1972 (*I. N. Mănescu*); Session scientifique internationale consacrée au Gh. Doja (*P. Cernovodeanu* și *L. Demény*); Le Ve Congrès international de philosophie médiévale (*Constantin Șerban*); Voyage d'études en U.R.S.S. (*M. Rusenescu*); La conférence de Klagenfurt consacrée à la situation du paysan d'Europe centrale et orientale (1750–1850) (*Dan Berindei*); Chronique; Thèses de doctorat . . . . .

157

COMPTES RENDUS

- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718–1739* (L'Olténie sous la domination autrichienne. 1718–1739), Bucarest, Edit. Academiei, 1971, 342 p. (Biblioteca istorică, XXIII) (*Fl. Constantiniu*). 179
- ALEXANDRU DUȚU, *Cărțile de înțelepciune în cultura română* (Les livres de sagesse dans la culture roumaine), Bucarest, Edit. Academiei, 1972, 168 p. (Biblioteca istorică, XXXIV) (*Gh. Cronț*). 182
- MILAN VANCU, *Mala Antanta, 1920–1938* (La Petite Entente. 1920–1938), Belgrade, Edit. Titovo-Uzice, 1969, p. 398 (*Dumitru Tuțu*). 186
- ROBERT FOSSIER, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, Librairie Armand Colin, 1970, 382 p., Collection „U”. Série „Histoire médiévale” dirigée par Georges Duby (*C. Șerban*) 191

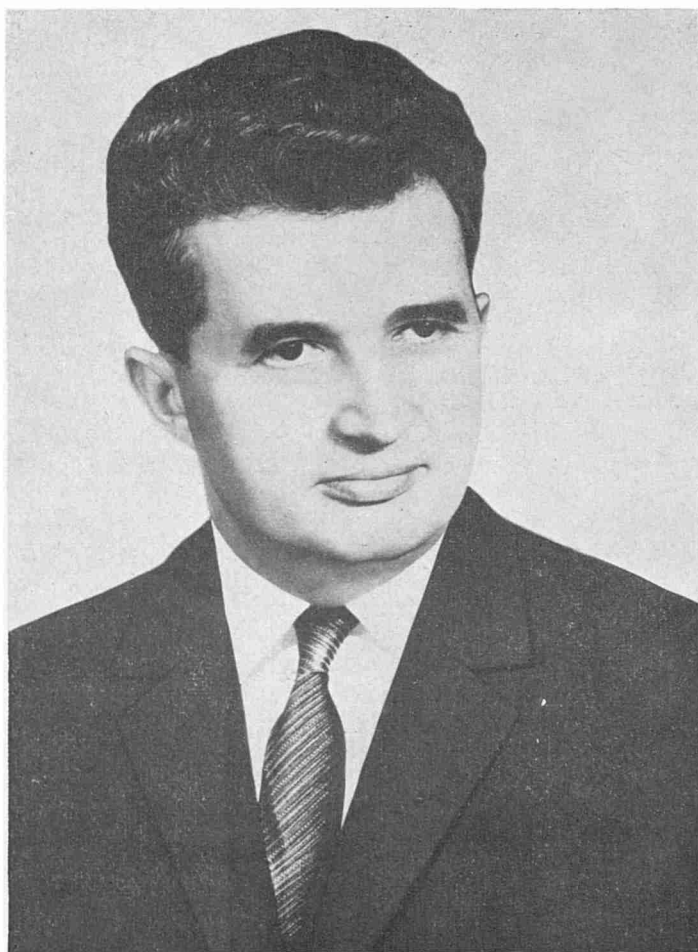
REVUES DES REVUES

- „HISTORICA”, vol. II (revue du Centre de Sciences sociales Craiova), Edit. Academiei, 1971, 317 p. (*Virgil Joița*) 197

NOTES

- Histoire de la Roumanie.** — * * * Valeriu Braniște. *Amințiri din închisoare* (Valeriu Braniște, Souvenirs de prison) (Notes contemporaines et autobiographiques). Etude introductive de Miron Constantinescu et Alexandru Porțeanu. Edition et notes par les soins d'Alexandru Porțeanu. Bucarest, Edit. Minerva, 1972, 610 p. (*I. D. Suciu*); CORINA NICULESCU, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV–XVIII* (L'histoire du costume de cour dans les Pays Roumains XIVe–XVIIIe siècles), Bucarest, Edit. științifică, 1970, 305 p., 21 planches en couleurs, 203 planches en blanc-noir + 78 fig. (*Maria Constantin*); GR. POSEA — M. JELENICZ et autres, *Județul Buzău* (Departement de Buzău), Bucarest, Edit. Academiei, 1971, 134 p. + 50 fig. (*D. Gh. Ionescu*); * * * *Erdélyi jobbágyok panaszevelei. Kórdokumentumok az erdélyi falu életéből 1771–1848* (Les requêtes des serfs de Transylvanie. Documents d'époque concernant la vie du village de Transylvanie 1771–1848). Sélection des requêtes, étude introductive et notes explicatives de Kovách Géza, Bucarest, Edit. Kriterion, 1971, 256 p. (*L. Demény*); *Histoire universelle.* — KLAUS PETER MATSCHKE, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 264 p. (*Cristina Rotman*); * * * *Daniel Krman Mladý (1663–1740), Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708–1709* — Journal de voyages des années...), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1969, 975 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); MICHEL VOVELLE, *La chute de la monarchie (1787–1792)*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 288 p. (*Marian Stroia*); * * * *Cuadernos de Historia del Islam*, n° 1/1967; n° 2 1970; Publicaciones del seminario de Historia del Islam de la Universidad de Granada; série monographique Islamica Occidentalia (*Monica Maria Gâțeu*). . . . .

203

Mesajul adresat tovarăşului
NICOLAE CEAUŞESCU de Comitetul Central al P.C.R., Consiliul de Stat şi Consiliul de Miniştri, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viaţă şi 40 de ani de activitate în rîndurile mişcării comuniste.

SCUMPE TOVARĂŞE CEAUŞESCU,

La a 55-a aniversare a zilei de naştere şi la împlinirea a 40 de ani de la intrarea ta în mişcarea muncitorească şi în rîndurile partidului, Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Consiliul de Stat şi Consiliul de Miniştri îţi adresează din toată inima un fierbinte salut comunist şi cele mai calde felicitări.

Cu prilejul acestei duble sărbători, partidul şi guvernul, clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea, toţi cetăţenii patriei noastre socialiste aduc un vibrant omagiu activităţii tale îndelungate de eminent militant revoluţionar, contribuţiei deosebite pe care ai dat-o la lupta pentru eliberarea naţională şi socială a poporului român, pentru promovarea intereselor fundamentale de progres şi prosperitate ale naţiunii noastre, pentru triumful măreţei cauze a socialismului şi comunismului pe pămîntul României.

Patriot şi revoluţionar înflăcărat, profund devotat clasei muncitoare, poporului din rîndurile căruia te-ai ridicat, ai luat parte din cea mai fragedă tinereţe la lupta comuniştilor, a celor mai înaintate forţe ale naţiunii, pentru libertate şi dreptate socială. Înfruntînd cu neînfricare represiunile poliţieneşti şi teroarea burghezo-moşierească, ai participat activ la luptele conduse de partid pentru răsturnarea regimului de exploatare şi asuprire, pentru eliberarea ţării şi instaurarea puterii populare — dînd în fiecare împrejurare un minunat exemplu de curaj revoluţionar şi fermitate în aplicarea liniei politice a partidului, de dăruire totală pentru cauza libertăţii şi fericirii poporului. Este cunoscută contribuţia ta de mare însemnătate la lupta partidului şi a poporului nostru împotriva fascismului şi, prin aceasta, la marea bătălie desfăşurată de forţele democratice şi progresiste din întreaga lume pentru izbăvirea omenirii de pericolul fascist.

În anii de după 23 August 1944, împreună cu ceilalți conducători ai partidului, ai desfășurat cu energie și elan revoluționar o intensă activitate pentru organizarea și mobilizarea maselor populare în marile bătălii pentru cucerirea și consolidarea puterii politice, pentru reconstrucția țării și dezvoltarea ei pe calea socialistă. Prețuim în mod deosebit contribuția de seamă ce ai adus în această perioadă de luptă și muncă eroică la elaborarea și aplicarea politicii de industrializare, de cooperativizare a agriculturii, la formarea și educarea armatei de tip nou a republicii noastre — ca scut de nădejde al cuceririlor revoluționare ale poporului — la întreaga operă de dezvoltare economico-socială a patriei. Congresele al IX-lea și al X-lea, precum și cele două Conferințe Naționale — care au avut loc în perioada de când muncești ca secretar general al partidului și la reușita cărora ai avut un rol esențial — au promovat un profund spirit înnoitor în întreaga viață social-politică a țării și au dinamizat puternic energiile și forțele creatoare ale poporului, inaugurând perioada cea mai fertilă și mai bogată în realizări din întreaga dezvoltare postbelică a României. Poporul întreg îți cunoaște și apreciază munca neobosită în fruntea partidului și statului, contribuția ta de prim-ordin la elaborarea mărețului program de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, la stabilirea direcțiilor de dezvoltare în perspectivă a societății românești.

Sînt binecunoscute și prețuite de fiecare comunist, de fiecare cetățean al patriei eforturile tale pentru întărirea continuă a alianței muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, a unității și frăției tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — temelia de granit a orînduirii noastre noi. Este, de asemenea, unanim apreciată consecvența cu care acționezi pentru perfecționarea continuă a organizării și conducerii societății, a întregii vieți sociale, pentru adîncirea democrației socialiste și atragerea largă a maselor la conducerea treburilor obștești. Cunoaștem cu toții și admirăm fermitatea cu care militezi pentru promovarea principiilor eticii și echității socialiste în toate domeniile vieții sociale, pentru formarea și dezvoltarea multilaterală a omului nou, înaintat, al societății noastre. Prețuim în mod deosebit, iubite tovarășe Ceaușescu, aportul tău la conservarea și dezvoltarea valorilor naționale, la înflorirea învățămîntului, științei, artelor, a întregii vieți spirituale a poporului, la îmbogățirea minunatului tezaur de cultură și civilizație al României socialiste.

Noi toți dăm o înaltă apreciere rolului deosebit pe care îl ai, ca marxist-leninist remarcabil, în dezvoltarea pe un plan superior a celor mai bune tradiții ale gîndirii social-politice românești, la sintetizarea teoretică a experienței partidului nostru în construcția socialistă, precum și a tendințelor dezvoltării sociale din lumea de azi. Pe această bază, aplicînd creator principiile generale ale socialismului la condițiile istorice concrete ale țării noastre, ai adus contribuții fundamentale la

elaborarea de către conducerea partidului a celor mai valoroase soluții pentru dezvoltarea multilaterală a României socialiste, la interpretarea dialectică a fenomenelor social-politice caracteristice societății contemporane. Prin profunzimea analizei și prin forța sa de sintetizare și generalizare, gândirea social-politică și întreaga sa operă teoretică și practică constituie un aport prețios la îmbogățirea teoriei marxist-leniniste, a practicii construcției socialismului.

Cunoaștem cu toții cu câtă pasiune și consecvență acționezi pentru întărirea continuă a forței politice și organizatorice a partidului nostru comunist, a capacității sale de a uni și mobiliza energiile creatoare ale întregului popor în marea operă de edificare socialistă a patriei, prețuim preocuparea ta neslăbită de a perfecționa continuu munca organelor și organizațiilor de partid, de a ridica rolul partidului în societate, de a asigura toate condițiile ca Partidul Comunist Român să-și poată îndeplini cu cinste înalta misiune istorică în conducerea destinului poporului român. Sînt, de asemenea, prețuite în mod deosebit perseverența cu care acționezi pentru a înfăptui cît mai deplin legătura strînsă a partidului cu masele largi de oameni ai muncii, dialogul viu pe care-l porți cu țara și poporul, consultarea sistematică, deschisă, cu creatorii de bunuri materiale și spirituale din patria noastră, cu toți cei ce transpun în viață politica de construcție socialistă a partidului și statului.

Politica externă a Partidului Comunist Român și a Republicii Socialiste România a găsit în tine un slujitor activ, deosebit de dinamic, de lucid și pasionat. Această politică, valoroasa ta contribuție personală la elaborarea și promovarea ei au dus la creșterea prestigiului internațional al țării noastre, ne-au adus stima popoarelor din toate părțile lumii. Prețuim cu toții fermitatea și consecvența cu care militezi pentru întărirea prieteniei și colaborării cu toate țările socialiste, pentru dezvoltarea multilaterală a legăturilor cu statele care au pășit pe calea dezvoltării independente, cu toate țările lumii, pe temelia deplinului respect reciproc, a principiilor egalității în drepturi, independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne, ale nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forță în raporturile dintre state și popoare.

Prin întreaga activitate pe plan internațional te-ai dovedit un înflăcărat promotor și apărător al dreptului fiecărei națiuni de a-și hotărî de sine stătător destinele, un luptător combativ împotriva politicii imperialiste de dominație și dictat, un militant energic pentru soluționarea pe cale politică, pașnică a tuturor problemelor litigioase, pentru instaurarea unui climat de pace și securitate în lume. Partidul nostru dă o înaltă apreciere eforturilor tale pentru dezvoltarea solidarității și colaborării cu celelalte partide frățesti, preocupării neslăbite pentru întărirea unității și coeziunii mișcării comuniste și muncitorești internaționale, a forțelor revoluționare, progresiste, democratice de pretutindeni, a întregului front antiimperialist.

Prin dinamismul și energia cu care ai acționat și acționezi, atât pe plan intern cât și internațional, pentru înfăptuirea politicii partidului și statului, prin clarviziunea și principialitatea gândirii și acțiunilor tale, prin patriotismul înflăcărat și înaltul spirit internaționalist de care ești animat, prin umanismul comunist de care dai dovadă în fiecare împrejurare, prin calitățile remarcabile de militant revoluționar ai cucerit trainic stima și prețuirea întregului nostru partid și popor. Alegerea ta în cele mai înalte funcții de partid și de stat a constituit o vie expresie a profundeii încrederi de care te-ai bucurat și te bucuri în rîndurile tuturor comuniștilor români, ale întregii noastre națiuni. Sintem cu toții mîndri de prestigiul și considerația de care te bucuri astăzi, nu numai în rîndurile poporului nostru, dar și în fața opiniei publice mondiale.

Munca și lupta ta de patru decenii în mișcarea revoluționară, activitatea desfășurată în fruntea partidului și statului sînt o demonstrație strălucită a faptului că ți-ai consacrat întreaga viață slujirii intereselor și aspirațiilor fundamentale de progres și bunăstare ale poporului, cauzei nobile a socialismului, păcii și colaborării între națiuni. Acesta este temeiul încrederii depline și al atașamentului profund cu care te înconjoară poporul român, noi toți, al dorinței și hotărîrii noastre de a fi alături de tine, pentru ca împreună cu întregul popor să asigurăm înfăptuirea generoaselor idealuri ale socialismului și comunismului în patria noastră.

În această zi de sărbătoare, îți urăm cu toții, iubite tovarăse Ceaușescu, viață îndelungată, multă sănătate și putere de muncă spre a încununa cu noi și strălucite realizări activitatea prodigioasă, neobosită pe care o desfășori. Te îmbrățișăm cu nețărmurită și tovarășească dragoste și îți adresăm din inimă tradiționala urare românească „LA MULȚI ANI!”.

COMITETUL CENTRAL
AL PARTIDULUI COMUNIST
ROMÂN

CONSILIUL DE STAT
AL REPUBLICII SOCIALISTE
ROMÂNIA

CONSILIUL DE MINISTRI
AL REPUBLICII SOCIALISTE
ROMÂNIA

26 ianuarie 1973

Mesajul de felicitare al Academiei de Științe Sociale și Politice adresat tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român și președinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viață și a 40 de ani de activitate de partid.

MULT STIMATE

TOVARĂȘE PREȘEDINTE NICOLAE CEAUȘESCU,

Aniversarea zilei Dumneavoastră de naștere și a celor patru decenii de activitate în mișcarea comunistă ne oferă și nouă, ca întregului popor, prilejul de a vă reînnoi expresia simțămintelor de aragoste și recunoștință, de profund respect, ce vi le păstrăm, pentru activitatea neobosită și pilduitoare pe care o desfășurați în fruntea partidului și a statului, spre binele și proșășirea țării multiseculare, pentru împlinirea idealurilor de luptă și progres ale națiunii noastre socialiste.

Academia de Științe Sociale și Politice își face un titlu de mândrie din faptul că secretarul general al partidului, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România — cel mai iubit și eminent fiu al poporului român, puternică personalitate a vieții politice contemporane — este și președintele său de onoare și înțelege că această cinste pune în fața instituției mari responsabilități.

Cercetătorii din domeniul științelor sociale, membrii Academiei, Prezidiul Academiei de Științe Sociale și Politice și eu însumi sîntem fericiți, asemenea tuturor oamenilor muncii din țara noastră, să vă adresăm din adîncul inimii omagiul nostru respectuos și sentimentele noastre de grațitudine pentru înaltul Dumneavoastră exemplu, pentru marile realizări care vă definesc activitatea, pentru prețioasa contribuție teoretică de care ați adus-o în opera de creație și generalizare a procesului de edificare a socialismului în România și la patrimoniul gândirii marxiste contemporane.

Prin marile inițiative cu caracter internațional, traduse într-o intensă activitate consacrată afirmării principiilor care călăuzesc politica internă și externă a țării noastre, prin mesajul de pace, prietenie și cooperare între popoare pe care l-ați purtat cu strălucire în țările vizitate și la înalte tribune ale politicii mondiale, ați făcut ca numele României să fie respectat în Europa, ca prestigiul ei să fie în continuă creștere în lumea întreagă, ca pozițiile promovate de țara noastră să-și găsească o tot mai deplină recunoaștere.

Cercetătorii și activiștii din domeniul filozofiei, istoriei, al științelor sociale, artelor și literaturii sînt hotărîți să participe mai activ la activitatea teoretică și ideologică a partidului, la elaborarea și aplicarea programului său, la acțiunile întreprinse de partid în domeniul perfecționării vieții economice și sociale după normele vieții și muncii comuniștilor, ale eticii și echității socialiste, la opera de îmbogățire a patrimoniului național de valori spirituale al poporului. Prezidiul și membrii Academiei acordă o atenție primordială stabilirii celor mai eficiente căi de realizare a fuziunii organice dintre cercetare și educație, de întărire continuă a legăturii dintre știință și practica vieții sociale, astfel ca Academia noastră să fie forul principal al Comitetului Central în dezbateră și îndrumarea activității ideologice, inclusiv a învățămîntului, a predării științelor sociale.

Vă adresăm, astăzi, la vârsta tinereții celei mai cuprinzătoare, iubite tovarășe NICOLAE CEAUȘESCU, calde urări de sănătate, fericire și succes, viață îndelungată, spre a ne călăuzi mai departe spre binele României, pe drumul edificării socialismului și comunismului.

76 ianuarie 1973

PREȘEDINTE,

Prof. dr. docent MIHNEA GHEORGHIU

www.dacoromanica.ro

S. I. POPOV ȘI LUPTELE POLITICE DIN MOLDOVA ÎN OCTOMBRIE — DECEMBRIE 1858

DE

VASILE MACIU

După trei luni de tratative, reprezentanții puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, întruniți în Conferința de la Paris, au semnat la 7/19 august 1858 o convenție, cunoscută sub numele de Convenția de la Paris, care stabilea atât statutul internațional cât și pe cel intern al Moldovei și Țării Românești.

Dorințele exprimate de moldoveni și de munteni în Adunările ad-hoc din 1857 erau împlinite numai pe jumătate. În loc de o unire completă într-un stat numit România, se alcătuiă o *uniune* cu numele de Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, a căror autonomie deplină era garantată de puterile semnatare ale Convenției. Vechea orînduire feudală era desființată, urmînd ca moldo-muntenii să creeze instituțiile noi, burgheze.

Pentru punerea în aplicare a Convenției de la Paris, puterile semnatare au hotărît ca, în locul caimacamilor numiți în 1856 și 1857, cite unul de fiecare principat, să fie numiți cite trei caimacami, conform prevederilor Regulamentului Organic.

Pînă la începutul lui octombrie 1858 Principatele nu fuseseră încunoștiințate oficial despre conținutul Convenției de la Paris, pe care de altfel o cunoșteau din contactul cu diplomații puterilor care le sprijineau — Franța, Rusia, Prusia și Sardinia. Cei mai mulți dintre moldoveni și munteni erau hotărîți să acționeze în vederea împlinirii complete a dorințelor exprimate de ei prin Adunările ad-hoc și se pregăteau de luptă pentru înlăturarea piedicilor ce li se puneau în cale. Cîteva elemente ale marii boierimi din Moldova, doritoare de a-și menține neștirbite moșiile și avantajile politice, mulțumite cu uniunea hotărîtă prin Convenția de la Paris, căutau să acapareze căimăcămia cu ajutorul căreia să aleagă un domn separatist și reacționar. Aceste elemente se întemeiau pe sprijinul Imperiului otoman, al Austriei și al Angliei, potrivnice unirii complete a Principatelor. Unioniștii erau și ei sprijiniți cu energie de reprezentanții Franței, Rusiei și Prusiei în Principate. În luptele dintre

Unioniștii și conservatorii moldoveni a jucat un rol demn de a fi scos în evidență consulul rus de la Iași, S. I. Popov, despre care istoricul sovietic V. N. Vinogradov scrie că N. K. Giers, consulul general al Rusiei la București, avea la Iași „un ajutor energic”¹.

S. I. Popov își începuse activitatea la Iași în toamna anului 1856, numit acolo în vederea luptei pentru influență dintre Franța și Rusia, de o parte, și Imperiul otoman și Austria, de alta. În timp ce primele două puteri sprijineau mișcarea unionistă a moldo-muntenilor, celelalte două, sprijinite de Anglia, căutau să împiedice unirea completă a celor două principate și desprinderea lor din dependența față de Poartă.

O scrisoare trimisă de un unionist din Iași la 24 septembrie 1856 ziarului „L'Indépendance Belge” și publicată de acesta la 26 octombrie semnala, între altele, sosirea consulului Rusiei, Popov, așteptată de unioniști cu nerăbdare, căci ei sperau că reprezentantul Rusiei „va putea fi o contrapondere a preponderenței austriace”². Pînă în toamna anului 1858 S. I. Popov a dus o acțiune energică de combatere a influenței austro-turce, fără a se distinge prin ceva, activitatea lui fiind dirijată pînă nu de mult de reprezentantul rus C. Basily în Comisia specială de informare din București, ale cărui acțiuni le sprijinea, cum a făcut, de pildă, în chestiunea reprezentării mănăstirilor închinat în Adunarea ad-hoc, așa încît consulul francez de la Iași, Victor Place, putea să raporteze lui Walewski, ministrul Afacerilor Externe al Franței, că S. I. Popov „n-a lăsat să-i scape nici o ocazie de a lucra în același sens cu o remarcabilă perseverență”³. După semnarea Convenției de la Paris (7/19 august 1858), deși subaltern al lui N. K. Giers, consulul general al Rusiei la București, nou numit, de la care primea directive și căruia îi făcea rapoarte privind activitatea sa, dar trimițînd rapoarte și generalului Kovalewsky, consilierul lui A. M. Gorceakow, la Petersburg, S. I. Popov a desfășurat o acțiune mai substanțială și, dacă nu independentă, mai mult marcată de înclinările sale, pe baza instrucțiunilor trimise de la conducătorul politicii externe a Rusiei, A. M. Gorceakow, la 10/22 octombrie 1858 lui N. K. Giers⁴ și retransmise consulatului din Iași.

Țarul, se arăta în aceste instrucțiuni, va continua pentru aceste provincii (e vorba de Moldova și Țara Românească) aceeași solitudine acordată celorlalte populații creștine ale Orientului „așa de strîns unite Rusiei prin comunitatea cultului”. Rusia nu urmărește nici o influență exclusivă, „nici o dominație”, dar nu poate tolera „nici o propagandă străină”. Ea dorește neutralitatea Principatelor sub egida garanțiilor care le protejează. Scopul ei „rămîne deci neschimbat același” numai mijloacele de acțiune s-au schimbat⁵. Trebuie să se prevină, se indica în continuare, încercările Porții și ale Puterilor care o consiliază „de a întinde prerogativele puterii suzerane și intervenția sa în afacerile interne ale provinciilor vasale dincolo de limitele puse de Convenția din 7/19

¹ V. N. Vinogradov, *Россия и объединение румынских княжеств*. Moscova, 1961, p. 269.

² Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria nașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 845—846.

³ *Ibidem*, vol. V, București, 1890, p. 453.

⁴ Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause, 1858—1859*, Indiana University Publications (f.a.), p. 139—142.

⁵ *Ibidem*, p. 139.

august”⁶. Rămîne în sarcina agenților diplomatici ruși de a lămuri opinia publică și pe „oamenii influenți din cele două principate asupra adevăratelor lor interese”, așa încît Principatele să-și *consolideze* avantajele pe care li le oferă Convenția de la Paris, acționînd împreună spre „a asigura jocul regulat și dezvoltarea normală a noilor lor instituții”⁷. Trebuie să se prevină dezordinele care ar putea izbucni cu prilejul alegerilor⁸, căci intervențiile armate care ar urma „ar provoca complicații periculoase” în situația Orientului și a Europei și ar compromite viitorul Principatelor în ochii Europei, căci aceasta ar putea fi convinsă „că administrația lor independentă și națională nu e compatibilă cu existența Imperiului otoman”⁹. Rolul agenților diplomatici ruși în Principate nu trebuie să fie steril și pasiv, dar să rămînă în afară de orice intrigă. Consulul Rusiei, parafraza N. K. Giers instrucțiunile lui A. M. Gorceakow adresîndu-se lui S. I. Popov, fără a pactiza cu vreun partid, să-și cîștige destulă autoritate ca să-i poată fi ascultate consiliile.

În continuare, instrucțiunile indicau țintele celorlalte Puteri și relațiile ce trebuiau avute cu reprezentanții lor. Austria tinde să-și impună dominația asupra Principatelor „printr-o asimilare politică, industrială și comercială”¹⁰, influențînd pe oamenii de la putere și partidele, folosind pasiunile, extinzînd în mod abuziv jurisdicția consulară, intervenind în afacerile financiare, comerciale și industriale ale țării, ca și în administrația lor și impietînd chiar asupra teritoriului. „Această activitate vătămătoare”, se arată în instrucțiunile retransmise lui S. I. Popov, este deosebit de dușmănoasă Rusiei. În privința guvernului britanic, deși sprijină politica Austriei, nu se poate admite că el merge așa de departe „pe această cale puțin conformă principiilor sale”¹¹. Prusia n-are interese directe în Principate, din care cauză ea s-a dovedit imparțială și binevoitoare în ultimele negocieri.

Înțelegerea stabilită cu Franța și „consacrată anul trecut (1857) la Stuttgart printr-un loial schimb de idei și de asigurări amicale”¹² între cei doi împărați se referă în primul rînd la Orient și are ca punct de plecare circulara celor două guverne, rus și francez, către agenții lor din Imperiul otoman, și „care le prescrie să evite orice luptă de influență între ei, în special în chestiunile religioase, și să meargă pe cît cu putință pe căile unui complet acord”¹³. În Principate, agenții diplomatici ruși să cultive cu colegii lor francezi „relații amicale” imprimînd atitudinii lor „caracterul unui acord intim cu ei”¹⁴.

Primind instrucțiunile alcătuite de A. M. Gorceakow, retransmise lui de N. K. Giers, S. I. Popov a căutat, cum arată în raportul său din 17 octombrie 1858¹⁵, să le pună în aplicare, nu fără a le imprima o notă personală determinată de înclinările sale sociale intime.

⁶ *Ibidem*, p. 140.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 141.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 142.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Arhiva Politicii Externe a Rusiei (A.P.E.R.), *Consulatul din București*, 1858, dos. 1066, f. 65.

Încă înainte de numirea căimăcămiei de trei și de aducerea firmanului de aplicare a Convenției de la Paris, se cunoștea la Iași (ca și la București) conținutul acesteia, publicat in extenso de ziare¹⁶. Raportînd generalului Kovalewsky, șeful Departamentului asiatic al Ministerului de Externe al Rusiei, la 7/19 octombrie 1858 felul cum a fost primită Convenția de diferite pături ale societății moldovene, S. I. Popov face interesante considerațiuni. E imposibil, scria el, să se noteze cum judecă fiecare ins prevederile Convenției din punctul de vedere al intereselor sale, dar pot fi arătate „interesele colective comune unui grup sau altul de indivizi” care ar putea fi numite partide. În consecință, S. I. Popov încearcă să arate felul cum fiecare din partidele moldovene „par a aprecia noua organizare”¹⁷. Societatea înaltă moldovenească, compusă din numeroșii boieri de orice rang, cuprinde două clase : boierii aristocrați și boierii parveniți sau ciocoi. În fiecare din aceste două clase sînt două feluri de oameni care constituie „în ultimă analiză temeiul tuturor partidelor politice, cei care voiesc să conserve și cei care voiesc să distrugă, așa zisii amici ai ordinii și preținșii amici ai progresului”¹⁸. Se poate zice că, avîndu-se în vedere tendințele politice, sînt patru partide politice în Moldova : „conservatorii aristocrați și conservatorii ciocoi, progresiștii aristocrați și progresiștii ciocoi”¹⁹.

Primul din aceste partide se opune din răspuțeri sistemului reprezentativ stabilit de Convenție, considerîndu-l nepotrivit „cu spiritul națiunii moldo-muntene și cu gradul ei de cultură”²⁰. Membrii lui privesc cu neplăcere dispozițiile art. 46 al Convenției, precum desființarea privilegiilor, a monopolurilor, egalitatea în fața legilor și a impozitelor ș.a. Acest partid, compus aproape în întregime din boieri bătrîni, avari și lacomi, și din tineri ruinați, e cu totul nul sub raportul culturii și al inteligenței.

Al doilea partid privește Convenția din același punct de vedere și nici nu poate fi altfel : „ciocoi conservatori sînt parveniți bogați”, care nu pot spune în ce fel au ajuns și e firesc ca ei să fie interesați „la conservarea rînduiei de lucruri căreia îi datoresc ridicarea”²¹. Conservatorii ciocoi și conservatorii aristocrați au între ei „comunitate de principii și de tendințe”, dar nu și de interese, din care cauză formează partide diferite, doar o dată s-au unit, pentru a combate partidul unirii.

Partidul progresiștilor aristocrați se compune din adepți ai aforismelor cîtorva publiciști occidentali și au lustrul educației politice : „vorbesc despre echilibrul puterilor, despre responsabilitatea miniștrilor” și ar fi voit două camere. Sînt, adică, doctrinariii Moldovei²². Față de cei precedenți sînt oameni culți. Noua constituție (Convenția de la Paris) o găsesc defectuoasă în privința prerogativelor domniei, care are singură inițiativa proiectelor de legi, dreptul de a numi jumătate din membrii Comisiei Centrale de la Focșani, dreptul de a dizolva Adunarea electivă.

¹⁶ Ibidem, *Cancelaria*, 1858, dos. 41, f. 46.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

Pe scurt, „ei găsesc noua organizare imperfectă, incompletă” și necorespunzătoare „teoriilor în general admise în materie de guvernare”²³ reprezentativă”.

Partidul progresiștilor ciocoi cuprinde pe toți cei fără avere: „funcționarii subalterni, micii fermieri, advocații, clasa numită aiurea intermediară între mica burghezie și proletariat”²⁴. Aceștia sînt democrați. Aceia dintre ei, care au oarecare educație, „știu pe dinafară vreo zece formule de la 93”, condamnă în bloc Convenția de la Paris „ca o operă esențial aristocratică” și mai ales „legea electorală bazată pe venitul funciar”, căci puțini din ei pot dovedi că au cei 100 de galbeni ceruți alegătorilor mici proprietari, din care cauză se văd aproape „excluși de la alegeri și sînt exasperați”. Ei spun despre lege că „e nedreaptă în cel mai înalt grad, pentru că nu admite alt titlu pentru exercitarea drepturilor politice decît banul și nu ține nici o socoteală de profesii intelectuale și de talent”²⁵.

În așteptarea sosirii firmanului de promulgare a noii organizații a Principatelor, cînd caimacanul N. Vogoride va renunța la funcțiile sale, S. I. Popov face o prezentare, în raportul său din 10/22 octombrie 1858 către Kovalewsky, a ultimei perioade a administrației lui. Vogoride lasă „treburile țării într-o stare cu adevărat jalnică”. Preocupat numai de gîndul domniei, tot timpul administrației sale nu s-a gîndit decît să-și creeze un partid și să-și asigure sprijinul Porții. Pentru a-și ajunge ținta, a cheltuit mari sume de bani și s-a plecat cererilor celor de care credea că are nevoie. „Acești oameni, dacă binevoiau să primească slujbe, cereau mină liberă, o deplină libertate de acțiune — și se poate închipui de modul cum o foloseau —, dacă rămîneau în afara guvernului, cereau tot felul de concesiuni: unora le trebuia arendarea pămînturilor mănăstirești la prețuri pe care le fixau ei înșiși, altora monopolul [vînzării] rachiului; unul avea nevoie de confirmarea unei decizii nedrepte într-un proces; altul de neexecutarea unei sentințe drepte și legale. Iar Vogoride se silea să fie plăcut la toată lumea”²⁶.

Cei de la putere au manevrat așa de bine afacerile încît datorită lor „guvernul e încărcat de datorii și casa complet goală”²⁷. De cîteva luni miliția nu și-a mai încasat solda din care cauză soldații și ofițerii murmurau, încît a trebuit să se împrumute bani plătind o dobîndă de 30%. Încasările totuși n-au lipsit, impozitele fiind percepute cu cea mai mare exactitate, arendașii și-au achitat sumele datorate la timp. S-au procurat bani din vînzarea²⁸ brevetelor de boierie, mai ales în ultimul timp, cînd „acest comerț rușinos s-a făcut fără cea mai mică pudoare”²⁹. Deși Convenția de la Paris desființează toate privilegiile boierești, moldovenii sînt mai lacomi de titluri ca oricînd. „Cel care are un rang cere unul superior; cel care n-are niciunul face totul ca să-și procure”³⁰,

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, f. 48.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, f. 52.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, f. 53.

³⁰ Ibidem.

căci se pare că acești oameni nu sînt prea convinși de seriozitatea dispozițiilor Convenției. Ei cred că „un titlu e oricînd ceva, și nu se poate ști ce va veni”. Observînd „această recrudescență de boieromanie”³¹, Vogoride a folosit-o vinzînd mai mult de două mii de brevete. A început să semneze brevete de boierie în alb și funcționarii săi le duceau în magazine și în debite de tutun „unde se vindeau la fel ca și biletele de teatru sau hîrtia timbrată”³². Un glumeț a legat de gîtul cățelului său un brevet de căminar și l-a plimbat pe străzile Iașilor. Vogoride a rîs, ca și ceilalți oameni. Raportînd această farsă, S. I. Popov spune că a făcut-o pentru că ea conține „o mărturie serioasă a stării de abjecție în care oamenii guvernului actual (al lui Vogoride) au ajuns să coboare puterea”³³.

Continuîndu-și ancheta social-politică, în raportul său din 17 octombrie 1858 adresat generalului Kovalewsky, consulul S.I. Popov dă numeroase informații asupra lui M. Sturdza, unul din aspiranții la domnie, considerat ca avînd cele mai multe șanse³⁴.

Prezentarea fostului Domn regulamentar este făcută într-un spirit de aspră critică, deși autorul raportului cunoștea, de bună seamă, înrudirea de aproape a lui M. Sturdza cu A. M. Gorceakow, șeful diplomației țariste³⁵.

M. Sturdza, raportează S. I. Popov, are în țară aderenți, cu cîteva excepții, „pe toți oamenii care compun cele două partide așa zise conservatoare”. Aproape toți marii boieri „legați de vechea ordine de lucruri”³⁶, ca și parvenii bogăți, doresc să-l aleagă domn. Interesele dominante ale lor provin din faptul că sînt mari proprietari și se tem cel mai mult „de revizia legii care reglementează raporturile dintre proprietari și țărani”³⁷, revizia fiind impusă de Convenție. M. Sturdza posedă bogate domenii în Moldova, din care cauză personifică marea proprietate în această țară, așa încît, odată el ajuns la putere, se crede că „va fi direct interesat să se folosească de toate mijloacele spre a salva, cît va putea s-o facă, vechile privilegii ale clasei căreia îi aparține el însuși”³⁸. În al doilea rînd, M. Sturdza e considerat ca singurul om destul de abil ca, folosind formele noii organizații, să stabilească în țară „o stare de lucruri care, în fond — ceea ce este esențial — să se apropie puțin de cea veche”³⁹. Al treilea motiv e că, dintre toți претенденții la domnie, Grigore Sturdza, fiul său, „e cel mai antipatic celor două partide”⁴⁰. Al patrulea motiv e că M. Sturdza are în ochii acestor oameni două calități deosebite: e nemăsurat de bogat și foarte bătrîn⁴¹. Prima le permite să speră că, la început cel puțin, le va da destui bani. A doua, că dacă administrația lui nu va corespunde intereselor lor, ea nu va fi prea lungă. Aderenții săi i-au adresat de curînd „o scrisoare

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 66.

³⁵ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 27.

³⁶ A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1066, f. 66.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 67.

acoperită de mai mult de șasezeci de semnături, prin care îl asigură de voturile lor și îl roagă să vină mai repede în Moldova, ca să se arate deschis candidat”⁴². De altfel, el trebuie să și fie în drum spre țară.

În finalul raportului S. I. Popov adaugă știrea că în seara precedentă, deci la 16/28 octombrie, a sosit de la Constantinopol comisarul otoman Afif-Bey, aducând firmanul care promulgă convenția de la Paris.

O dată cu firmanul de promulgare a Convenției a sosit și numirea celor trei caimacami, care trebuiau să conducă țara în timpul pregătirii și efectuării alegerilor pentru Adunarea electivă. Peste trei zile, la 20 octombrie 1858, S. I. Popov se grăbește să prezinte, într-un nou raport adresat generalului Kovalewsky, „caracterul și antecedentele”⁴³ caimacamilor nou numiți conform prevederilor Convenției și a Regulamentului Organic: Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza și Anastasie Panu. Toți trei făceau parte, în anul precedent, din partidul Unirii. Ultimii doi au fost membri ai Adunării ad-hoc.

Dintre toți trei cel mai puțin sincer unionist a fost Ștefan Catargiu. „Mare boier, mare proprietar, îl caracterizează S. I. Popov, el era, prin interesele sale, în secret legat de vechea stare de lucruri”⁴⁴. A făcut cauză comună cu partidul unionist pentru ca, sprijinindu-se pe acesta, să poată ajunge la domnie. N-a putut însă parveni să fie candidatul unioniștilor, care au înțeles că nu era sincer unul de-al lor. Ca urmare, Ștefan Catargiu s-a apropiat, de cîtva timp, în mod vizibil de cei ale căror principii le împărtășea în sinea sa, și acum e privit ca omul care va reprezenta în noua conducere căimăcămească partidul conservator⁴⁵. Unioniștii îl acuză că s-a făcut instrumentul politicii turco-austriace, această acuzație nu este însă justificată prin nici un fapt. Ca moralitate „este unul din cei a căror reputație e cea mai puțin atacată”, căci nu i se poate atribui nici o faptă necinstită.

Vasile Sturdza a rămas, cel puțin în aparență, „credincios principiilor profesate de partidul Unirii. E un progresist aristocrat”⁴⁶. El se bucură de reputația unui om de mare corectitudine. După cîte-l cunoaște S. I. Popov, al doilea caimacam are însă numai două trăsături izbitoare: „Un spirit foarte strîmt și un caracter încăpățînat”⁴⁷. Împreună cu Constantin Negri, sînt acum cei doi candidați la domnie către care înclină partidul Unirii.

Al treilea caimacam, Anastase Panu, a fost unul din corifeii Adunării ad-hoc. Orator fără talent, îl apreciază autorul raportului, dar plin de vanitate și de înfumurare, s-a remarcat „prin cîteva discursuri destul de găunoase”⁴⁸. De profesie avocat „are practica afacerilor și, într-un cuvînt, mai multă pricepere decît cei doi colegi ai săi. Trece ca avînd principii și un caracter onorabil. Sub acest raport, atrage atenția S.I. Popov, n-ar fi nimic de spus pe socoteala sa, dacă n-ar fi relațiile scandaloase ale familiei sale cu mitropolitul Moldovei”⁴⁹. E de prevăzut că Vasile Sturdza,

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 71.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, f. 72.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

susținut și dirijat de Anastase Panu, va contracara pe Ștefan Catargiu.

Din examinarea trăsăturilor caracteristice ale celor trei caimacami, S. I. Popov trage concluzia că între ei vor avea loc dezacord, neîncredere și ciocnirea intereselor lor personale, care „se vor reflecta” în actele lor ⁵⁰.

Așa cum prevăzuse tânărul diplomat, curînd în urma constituirii căimăcămiei s-a ajuns la ruptură între cei doi caimacami progresiști și conservatorul Ștefan Catargiu. Comisarul otoman, Afif-Bey, căutînd să împiedice Unirea, sprijinea din toate puterile pe acesta din urmă, care, pentru a ajunge la domnie, era în stare să sacrifice voința de unire a moldovenilor, creîndu-și prin calitatea de caimacam și ministru al Treburilor din Lăuntru o majoritate favorabilă lui la alegerile pentru Adunarea electivă. S. I. Popov a încercat, cum raportează la 28 noiembrie 1858 consulul austriac din Iași, Gödel de Lannoy, lui Buol, ministrul de Externe al Austriei, să împace pe Ștefan Catargiu cu ceilalți caimacami ⁵¹. Principalul sfătuitor al celor doi caimacami progresiști era însă, cum raportează același consul austriac la 3 decembrie lui Buol, consulul Franței la Iași, Victor Place, sprijinit de S. I. Popov și de consulul prusian ⁵².

Felul cum raporta consulul rus din Iași relațiile dintre caimacamii moldoveni impresiona atît pe superiorul său ierarhic din București, N. K. Giers, cît și pe consulul general francez, L. Bécларd. Acesta din urmă, spirit conservator, căsătorit anul următor cu o Catargiu, raportînd la 26 noiembrie lui Walewski, se referea, între altele, și la conflictul dintre Ștefan Catargiu și caimacamii progresiști, V. Sturdza și Anastase Panu, precum și la atitudinea favorabilă acestora din urmă a lui S. I. Popov. L. Bécларd relata că N. K. Giers primise de la subalternul său din Iași o depeșă telegrafică în care-l înștiința pe scurt despre incidentul din ajun și-l ruga să intervină la Constantinopol în sprijinul căimăcămiei moldovene, care părea să arate „că cei doi membri ai majorității nu țineau seama de comunicarea neregulată care li se făcuse” ⁵³. N. K. Giers, continuă L. Bécларd, i-a răspuns lui S. I. Popov că nu-i putea sprijini pe caimacami decît cu condiția ca „actele lor să fie conforme convenției din 19 august și firmanului care i-a instalat” ⁵⁴. Totodată, N. K. Giers i-a cerut lui S. I. Popov să se folosească de întreaga sa influență asupra caimacamilor majorității „spre a-i determina la împăcarea cu Ștefan Catargiu” ⁵⁵.

Conflictul nu a fost însă stins. În privința aceasta, D. A. Sturdza, unul din partizanii Unirii, a scris din Iași la 5/17 decembrie 1858 lui A. G. Goleșcu că cei doi caimacami progresiști au somat pe Ștefan Catargiu să vină la reședința căimăcămiei, dar el, venind, a declarat „că voiește să răstoarne tot”. Anastase Panu și V. Sturdza, continuă corespondentul lui A. G. Goleșcu, au atras atenția asupra incidentului „într-o scrisoare

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *Documente privind Unirea Principatelor. Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856 – 1859)*. Culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele și notele de Dan Berindei. Edit. Academiei (București), 1959, p. 406.

⁵² Ibidem, p. 410.

⁵³ Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. IX, București, 1901, p. 141.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

oficială către *toți* consulii, afară de ture", declarînd că se vor conforma și de data aceasta „bazelor propuse de Popof". Scrisoarea lor a avut „un efect minunat", apreciază corespondentul, fiind transmisă la Constantinopol, unde a scos „o armă inamicilor din mînă" ⁵⁶.

Îndărătnicia lui Ștefan Catargiu se întemeia pe sprijinul comisarului otoman Afif-Bey, dar și pe gruparea de mari boieri conservatori, care cheamă în țară, spre a candida la domnie, pe M. Sturdza. În așteptarea sosirii acestuia, gruparea conservatoare a început să scoată la 27 noiembrie/9 decembrie gazeta „Patria" sub redacția mai întîi a lui C. Gane, apoi sub aceea a lui C. Dedin, dar adevăratul redactor al gazetei era N. Istrati, fostul sprijinitor al caimacamilor separatiști Toderiță Balș și Nicolac Vogoride. În programul publicat în primul său număr, gazeta conservatoare declara că acceptă situația creată de Convenția de la Paris pentru că „fără a răpi Moldovei nici Țării Românești existența lor politică, fără a se atinge de administrațiile lor respective, fără a da loc la rivalități, la uri, la discordie și la dușmănie, în folosul străinilor, a consacrat numai confraternitatea acestor două țări, care, de la origine și de la nașterea lor, sînt considerate ca surori confederate" ⁵⁷. Indicînd caracterul conservator al grupării care susținea gazeta, programul cerea viitoarei Adunări electivă, care urma să fie aleasă, să nu se conducă „de mania progresului care ar face-o să nu recunoască răsturnarea societății, prin instituții prea extreme, prin teorii inaplicabile, prin sarcini de prisos și apăsătoare, prin atingerea religiei, baza naționalității noastre, și prin cea adusă proprietății" ⁵⁸. Ca să nu pară cu totul înapoiți, autorii anonimi ai programului declarau că sînt pentru un progres lent, dar continuu, ca să nu cadă în categoria celor care stau pe loc, „nici în a celor care merg prea repede" ⁵⁹.

Peste cîteva zile M. Sturdza a sosit în țară, cum raporta la 5 decembrie Gödel de Lannoy lui Buol ⁶⁰, gata să participe la lupta politică din ajunul alegerilor, la care luau parte cele două grupări conservatoare, aceea a bătrînilor boieri în frunte cu M. Sturdza și aceea a tinerilor boieri conduși de Grigore Sturdza, precum și partida națională.

Între timp, S. I. Popov avusese prilejul să cunoască mai de aproape pe oamenii politici și tendințele lor, așa încît în raportul său din 4 decembrie, trimis generalului Kovalewsky și, în copie, lui N. K. Giers, a putut să consemneze tendințele și atitudinile grupărilor aflate în luptă electorală. Amintește mai întîi că a mai arătat în rapoartele sale anterioare despre diverșii aspiranți la domnia Moldovei, în special despre M. Sturdza și fiul acestuia Grigore Sturdza „ca singurii candidați serioși avînd fiecare din ei un partid, a căror organizare și caracter merită să fie definite și au o anumită semnificație politică și socială" ⁶¹.

⁵⁶ *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondența politică (1855—1859)*. Culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele și indicele de Cornelia Bodea. Edit. Academiei (București), 1963, p. 452.

⁵⁷ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VII, București, 1892, p. 1 068.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 1 069.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Documente privind Unirea Principatelor. Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, p. 413.

⁶¹ A.P.E.R., *Consulatul din București 1858*, dos. 1 066, f. 143.

M. Sturdza, apreciază S. I. Popov, reprezintă partidul boierilor ultraconservatori „nemulțumiți de abolirea privilegiilor lor de către Convenție și interesați deocamdată să-și asigure cel puțin menținerea status-quo-ul relațiilor dintre proprietari și cultivatori”⁶². Până la sosirea lui M. Sturdza ei erau divizați în mai multe grupulețe, fiecare în jurul unui candidat. După sosirea fostului domn, toate aceste grupulețe s-au contopit într-un singur partid, care n-a ezitat să-și depună cauza „în mâinile celui pe care-l consideră singurul om destul de tare, pentru a le apăra”⁶³.

Punindu-și întrebarea, care este valoarea omului „care stăpânește la un așa de înalt grad” aspirațiile „clasei superioare” a societății moldovene, autorul raportului schițează personalitatea lui M. Sturdza. Sub raportul moral, acesta a fost de multă vreme judecat, căci jafurile și deturările de bani publici i-au creat o reputație europeană⁶⁴. Admiratorii lui îl înfățișează „ca pe un om cu mari capacități administrative”⁶⁵, dar această apreciere e falsă, căci el nu e altceva decât un om de afaceri, „un om al cărui întreg talent a consistat să falsifice Regulamentul Organic, să violeze legea, să se îmbogățească prin spolieri și să desăvârșască demoralizarea țării sale”⁶⁶. Altfel, e un spirit comun „neridicîndu-se deasupra ideilor cele mai strîmte, cele mai meschine în materie de guvernămînt”⁶⁷. L-a auzit făcînd aprecieri ridicule privind treburile țării. S-a străduit să-l convingă pe S. I. Popov că Moldova „era agitată de propaganda revoluționară, că eram pe un vulcan, că trebuia să se pregătească să apere proprietatea contra partidului roșu”⁶⁸. Autorul raportului consideră absurdă o asemenea afirmație, căci Moldova, deși n-a avut propriu zis timp de doi ani un guvern, în această țară nu s-a mișcat nimic. Din punctul de vedere politic, M. Sturdza este unealta Austriei, ceea ce este în natura lucrurilor, căci el „personifică toate viciile națiunii sale, toate relele ei instincte”⁶⁹. Dacă va ajunge domn, acțiunea guvernării lui va deveni „sistematic corupătoare, demoralizantă, distrugătoare a oricărui sentiment de moralitate, a oricărei tendințe naționale”, ceea ce se potrivește bine cu interesele austro-turce.

După ce și-a terminat filipica împotriva lui M. Sturdza, S. I. Popov își îndreaptă atenția către fiul acestuia, Grigore. Deoarece despre acesta a mai raportat, nu-l va prezenta încă o dată în întregime. Atrage atenția însă asupra faptului că „în privința valorii spiritului și întinderii ideilor, Grigore e în mod sigur superior tatălui său și, dacă n-ar fi egoismul și brutalitatea care constituie fondul caracterului său, el ar întruni toate condițiile morale ale unui candidat la domnie”⁷⁰. Acționînd fără încetare, el a reușit în ultimul timp să-și organizeze și disciplineze un mare partid, compus din oameni de toate felurile. Temeiul „îl formează parvenii, dar sînt și aristocrați ultraconservatori și chiar cîțiva unioniști”⁷¹ — toți

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, f. 144.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, f. 145.

dușmani personali ai lui Mihail Sturdza. Teama că tatăl și fiul s-ar împăca s-a dovedit neîntemeiată, căci cei doi par decise să lupte. Cum M. Sturdza e candidatul austro-turcilor, tot așa s-a crezut că fiul său e candidatul Franței. S. I. Popov a cercetat deaproape purtarea colegului său francez, dar n-a descoperit nimic care să-l facă să-l bănuiască c-ar fi favorizat vreun candidat oarecare, instrucțiunile ministerului său — pe care i le-a arătat — fiind în această privință precise, impunându-i să se abțină de la susținerea vreunuia dintre candidați. Totuși, nu e imposibil ca francezii să aibă oarecare preferință pentru Grigore Sturdza, căci Thouvenel l-a primit totdeauna bine la Constantinopol. Într-o scrisoare particulară trimisă lui Victor Place, Thouvenel scria despre Grigore Sturdza că e „singurul creștin din serviciul Porții care a ajuns să impună turcilor”⁷². Victor Place însuși îl laudă din abundență, văzînd în el un om energic care, dacă ar deveni domn, nu s-ar lăsa manevrat de Austria. Din partea sa, S. I. Popov, prudent, nu crede că firea lui Grigore Sturdza n-ar fi accesibilă ademenirilor politicii austriace în Principate căci aceasta „va avea totdeauna ca principală pîrghie interesele personale ale domnului”, dar interesele acestuia, oricare ar fi el, „vor consta oricînd în abuzurile de putere”⁷³, fie sub forma corupției, care caracteriza administrația lui M. Sturdza, fie sub forma despotismului brutal „prin care s-ar distinge administrația lui Grigore”⁷⁴. Acesta, ca oricare alt domn, ar fi bucuros să-l sprijine o putere chiar dacă ea ar fi Austria. În orice caz, Grigore Sturdza ar termina devenind instrumentul Austriei sau i-ar deveni dușman. Și într-un caz și în altul el ar păgubi Austriei, din cauza exaltării spiritului său și a violenței caracterului său.

Continuînd analiza vieții politice moldovenești, autorul raportului arată că, în afara celor două partide conservatoare, mai există și un al treilea partid, adversar acestora și anume partidul progresiștilor, pentru care are, evident, multă simpatie. El nu ar fi numeros, pentru că „oricare ar fi din punct de vedere moral oamenii care-l compun și cît de puternice interesele personale ale fiecăruia din ei, realitatea e că ei, mai ales în acest moment, se găsesc a fi reprezentanții cauzei păcii, ai cauzei naționale, ai autonomiei, ai dreptului și legalității”⁷⁵. Progresiștii sînt considerați ideologi de sceptici și de oameni cu totul depravați, care formează majoritatea societății înalte a Moldovei. Acum, progresiștii n-au nici un candidat la domnie. Cîțva timp a fost vorba de Vasile Sturdza, de Constantin Negri, dar în prezent nu se mai vorbește de ei. Partidul progresist, scrie S. I. Popov parcă spre a-i diminua intenționat importanța politică față de superiorii săi, pare a prevedea că va rămîne în minoritate la alegeri, în care caz unii dintre progresiști spun că se vor abține de la vot, „mulțumindu-se să formeze pentru viitor în sinul Adunării un nucleu de oameni cinstiți, care vor avea ca sarcină să apere dreptul, dreptatea și să combată toate tendințele antinaționale”⁷⁶. S. I. Popov se îndoiește că progresiștii vor rămîne credincioși acestei hotărîri, căci bătrî-

⁷² Ibidem, f. 145.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, f. 146.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, f. 147.

nul Sturdza are la dispoziție două sute de mii de galbeni, și mai mult, pentru cumpărarea voturilor.

După caracterizarea celor trei partide moldovenesti, ca și cum ar fi voit să se dezvinovățească, S. I. Popov simte necesitatea să arate că și-a orientat atitudinea față de fiecare din ele conform instrucțiunilor Ministerului Imperial. Se întreabă apoi dacă trebuie să se țină de principii, fără a ține seama de indivizii care le personifică, și dacă trebuie să se păstreze indiferența față de „calitățile personale” și de „tendențele oamenilor situați în fruntea afacerilor în țările limitrofe”⁷⁷ Rusiei? Răspunzându-și el însuși afirma că nu poate rămâne indiferent cu totul față de calitățile șefilor de guvern din Principate, dar că această considerație nu e „destul de importantă pentru a i se subordona principiile fundamentale” ale politicii ruse. Se pronunță totuși, pentru abținerea de la sprijinirea vreunui candidat⁷⁸.

Lungul raport din 4 decembrie 1858 al lui S. I. Popov, trimis în copie și lui N. K. Giers, n-a făcut o impresie bună asupra acestuia, spirit conservator, legat prin interese de aristocrație, nici asupra consulului general francez din București, L. Béclard, căruia i s-a citit.

În raportul său din 19 decembrie către Walewski, L. Béclard face aprecieri asupra persoanei lui S. I. Popov și asupra rapoartelor sale. Consulul Rusiei în Moldova, scrie L. Béclard, „este un om distins, care scrie foarte bine. El are spirit, stil, vervă, și expunerea faptelor, care dădea completă dreptate majorității căimăcămiei moldovene, mi-ar fi părut concludivă, dacă n-aș fi băgat de seamă că Dl. Popov, dominat de o idee fixă, cădea uneori în exagerare”⁷⁹. Ideea fixă a consulului rus, după părerea lui L. Béclard, era amenințarea viitorului Principatelor de partidul austro-turc, învinovățit de toate manevrele unei politici întunecate. Însuși N. K. Giers, cu toată aversiunea sa pentru partidul austro-turc, găsea prilejul să glumească pe socoteala lui S. I. Popov și-l ruga pe consulul francez să scuze lipsa lui de experiență în favoarea sincerității lui. L. Béclard însuși, recunoscând incontestabilul talent de redactare al lui S. I. Popov, era încredințat că sinceritatea acestuia va provoca la Petersburg o serioasă alarmă⁸⁰, căci partidul austro-turc pe care-l denunță el e tocmai acela care, înainte de 1853, „servea ca punct de sprijin al Rusiei în Principate”. Acum partidul austro-turc nu e altul decât partidul conservator și, crede L. Béclard, rolul agenților ruși ar fi deci „să readucă acest partid mai curînd, dacă pot, decât să-l înstrăineze definitiv prin injurii inutile”⁸¹.

Atitudinea favorabilă progresiștilor a lui S. I. Popov nu convenea nici lui N. K. Giers, nici colegului său francez, amîndoi spirite conservatoare, care se vedeau siliți, uneori, să combată partidul marilor boieri reacționari, către care înclinau totuși simpatiile lor de clasă. De aci reproșurile pe care le fac ei lui S. I. Popov, care îmbrățișa cu căldură cauza partidei naționale moldovene.

Alegerile pentru Adunarea electivă au avut loc în Moldova în zilele de 14—18 decembrie 1858 și au dat, contrar prevederilor anterioare ale

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem, f. 148.

⁷⁹ Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, *op. cit.*, p. 171.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, p. 172.

lui S. I. Popov, o majoritate zdrobitoare partidei naționale. Raportînd peste o săptămînă, la 24 decembrie, generalului Kovalewsky, S. I. Popov accentuează simpatia lui pentru partida națională, căreia îi ia apărarea, justificîndu-i acțiunile, fără să țină seama că șefii săi ierarhici, reprezentanți ai moșierimii conservatoare ruse, nu puteau vedea cu ochi buni apărarea cauzei progresiștilor români.

Evenimentele succedîndu-se cu rapiditate, scrie el, discuția dintre caimacami poate fi lăsată în domeniul faptelor împlinite, căci chestiunea importantă a momentului o constituie alegerile terminate de o săptămînă. Adversarii partidei naționale, reprezentată de majoritatea căimăcămiei, „se așteptaseră să vadă autoritățile, însărcinate să dirijeze operațiile electorale, comițînd asemenea abuzuri care să justifice atacurile lor contra acestui partid”⁸². Ei s-au înșelat în așteptările lor căci în alegeri a prezidat cea mai mare imparțialitate, probată prin însuși rezultatul lor căci, exagerează S. I. Popov apărînd cauza caimacamilor progresiști, aproape jumătate din deputați aparțin partidei naționale (de fapt mai mult de jumătate) în timp ce restul se compune pe jumătate din aderenți ai lui M. Sturdza și pe jumătate din aderenții lui Grigore Sturdza. Se atrage atenția că unul din caimacamii progresiști, Vasile Sturdza, n-a fost ales, în timp ce opoziționistul Ștefan Cătargiu, care se pretindea asuprit, a fost ales. La fel și N. Vogoride, Pruncu, Alecu și Pavel Balș, care n-au fost combătuți de căimăcămie. „Într-un cuvînt, întărește S.I. Popov teza sa, Adunarea electivă va fi mai presus de orice mixtă și va cuprinde în sinul ei căpeteniile tuturor partidelor”⁸³. Partidul austro-turc, rămas în minoritate, cel puțin dacă nu reușește să-și atragă pe partizanii lui Grigore Sturdza, nu e mulțumit de rezultatul alegerilor. El va încerca să lupte „provocînd un nou incident care să poată, la nevoie, să fie adăugat cazurilor de anulare ale care Poarta și Austria le îngrămădesc în interior ca să ceară anularea alegerilor dacă rezultatul final nu corespunde intereselor lor”⁸⁴. Mitropolitul, cîștigat de acest partid, a trimis căimăcămiei o declarație în care afirmă că alegerile au fost pătate de ilegalități și că el nu va deschide, ca președinte, lucrările Adunării. Motivul reclamațiilor îl alcătuiește aprecierea veniturilor alegătorilor, făcută de autorități, pe baza contractelor de arendare sau prin expertize, ceea ce dă loc la contestații interminabile. Începînd să alcătuiască listele electorale, căimăcămia s-a găsit între două focuri. Partidul lui M. Sturdza, „compus aproape numai din oameni bogați, din mari proprietari”⁸⁵, voia să restrîngă numărul alegătorilor, cerînd radierea unui număr de inși aparținînd celorlalte două partide, în timp ce partidul lui Grigore Sturdza, compus din „oameni care cea mai mare parte nu îndeplineau condițiile de avere fixate de lege”⁸⁶, reclama contr. neînscrierii membrilor săi înlăturați. Apărînd în mod evident căimăcămia, S. I. Popov crede că ea n-avea altceva de făcut, atacată din două părți, „decît să se țină strict de dispozițiile Convenției care dădea tribunalelor dreptul de a se pronunța în ultimă instanță asupra tuturor reclamațiilor”⁸⁷. Mitropolitul a rezumat în declarația sa acuzațiile de acest

⁸² A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, f. 173.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, f. 173—174.

⁸⁵ Ibidem, f. 174.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem, f. 175.

fel ale partidului lui M. Sturdza, întemeiate pe două dispoziții ale căimăcămiei, prima e admiterea arendașilor în numărul alegătorilor din orașe, a doua este dispoziția care impune reclamanților „obligatia de a furniza probe în sprijinul cererilor lor de înscriere sau de radiere a indivizilor pe care-i declară pe nedrept omiși sau înscriși pe liste”⁸⁸. S. I. Popov consideră juste ambele dispoziții și modul lor de aplicare, conchizînd că acuzațiile aduse de mitropolit sînt „gratuite și lipsite de bază legală” și învinovățindu-l că, refuzînd să prezideze Adunarea electivă, „își exagerează peste măsură importanța sa personală”⁸⁹. Sub influența partidei naționale, S. I. Popov anticipează decizia căimăcămiei și a Adunării electivă, spunînd că aceasta din urmă „n-ar comite de loc un act de ilegalitate”⁹⁰ constituindu-se în ciuda abținerii mitropolitului. Asupra acestei chestiuni S. I. Popov raportează că aceasta e atît părerea sa, cît și a colegului său francez, părere pe care au și supus-o reprezentanțelor rusă și franceză de la Constantinopol spre aprobare.

În finalul raportului său, autorul face o paralelă între atitudinea mitropolitului și aceea a lui Ștefan Catargiu, cu deosebirea că în timp ce se vede în acesta „un om care a cedat sugestiilor austro-turce din slăbiciune de caracter, nu e o voce care să nu-l acuze pe șeful bisericii de a se fi *vîndut* de-a dreptul lui Mihail Sturdza”⁹¹. Acuzația, crede S. I. Popov, nu surprindea, fiind îndreptată „contra unui personaj a cărui venalitate e proverbială în țară”⁹². Se dă amănuntul că declarația lui ar fi fost alcătuită în secret, cu colaborarea comisarului turc și a consulatelor austriac și britanic⁹³.

Analiza rapoartelor menționate ale consulului rus din Iași, S. I. Popov, privind lupta politică din lunile octombrie-decembrie 1858 pentru alegerea Adunării electivă din Moldova, impune următoarele constatări. Rapoartele surprind mișcarea din rîndurile clasei „înalte” moldovenești, pusă în fața alternativei de a-și menține, în noua orînduire prevăzută de Convenția de la Paris, o parte importantă a puterii în stat, sau de a o pierde și, o dată cu ea, de a fi depozdată de o bună parte din proprietățile sale de pămînt. Ele prezintă totodată portretele celor trei caimacami — Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza și Anastase Panu — și pe cele ale celor doi pretendenți inițiali la domnie : Mihail și Grigore Sturdza. Înfățișarea păturilor înaltei societăți și a grupărilor politice corespunzătoare este cuprinzătoare și realistă.

Pentru alcătuirea rapoartelor sale, S. I. Popov a folosit o bogată informație. Atitudinea sa potrivnică marii boierimi conservatoare surprinde, deși ea se întemeiază formal pe instrucțiunile lui A. M. Gorceakow transmise lui de N. K. Giers. Ascuțimea ei provine, de bună seamă, din contactul des cu partida națională, dar pare a avea la bază și o concepție personală antiboierască, căci ea e pătrunsă de un spirit continuu potrivnic boierimii, care îndeamnă să-l așezăm pe S. I. Popov în rîndurile tineri-

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem, f. 176.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, f. 176—177.

lor intelectuali ruși ai timpului aflați sub influența începătoarei mișcări poporaniste. Simpatia sa evidentă pentru progresiștii moldoveni unioniști ne impune această afirmație. O limită a rapoartelor acestui interesant ucenic de diplomat, care se pare că și-a ratat cariera din cauza istețimii sale, o constituie absența informației lor privind burghezia și mai ales țărănimea, singura motivare a acestei absențe putînd fi doar neparticiparea legală a majorității burgheziei și a țărânimii la lupta politică prezentată.

O problemă care merită să fie elucidată este aceea a raporturilor lui S. I. Popov cu șeful său direct, N. K. Giers, consulul general al Rusiei la București. O cercetătoare a acestei probleme, Barbara Jelavich⁹⁴, apreciază că deși între cei doi diplomați au avut loc adeseori neînțelegeri în problemele privind Principatele Române, ei au rămas totuși în termeni prietenești, N. K. Giers păstrînd controlul afacerilor rusești, iar S. I. Popov neopunîndu-se deloc „deciziilor superiorilor săi, deși adeseori era stăpînit de entuziasm”⁹⁵. Ulterior, adaugă aceeași cercetătoare, N. K. Giers s-a gîndit însă să facă ca subalternul său să fie rechemat „crezînd că acesta nu apără corect drepturile cetățenilor ruși în Moldova, dar, cu toate acestea, în 1858 și 1859 cei doi consuli au rămas în constantă și amicală comunicație”⁹⁶.

Părerea arătată a Barbarei Jelavich nu este însă destul de concludentă, căci dacă N. K. Giers și S. I. Popov, cu toată deosebirea vederilor lor în problemele social-politice ale Principatelor, au păstrat în anii menționați o „constantă și amicală comunicație”, mai tîrziu ei au avut un curs al vieții diferit, căci în timp ce N. K. Giers, căsătorit cu Olga Cantacuzino, nepoată de soră a lui A. M. Gorceakow, a făcut o carieră diplomatică strălucită⁹⁷, ajungînd în 1882 ministru de Externe al Rusiei, S. I. Popov, a cărui origine socială modestă este indicată de însuși numele său, a rămas în obscuritate, poate că a și fost îndepărtat din cadrele diplomației ruse, la aceasta contribuind de bună seamă și pasiunea pusă de el în favoarea progresiștilor moldoveni și împotriva marilor boieri conservatori.

A N E X E

I

Iași, 7/19 octombrie 1858. S. I. Popov raportează generalului Kovalewsky, șeful Departamentului asiatic al Ministerului de Externe al Rusiei, date privind grupările politice din Moldova.

On connaît ici depuis quelque temps la convention pour l'organisation définitive des Principautés, les journaux l'ayant publiée in extenso.

⁹⁴ Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause*. Slavic and East European Series, Volume XVII, Indiana University Publications, p. 34.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 27.

.....
 Comme on peut le croire, chaque individu juge ces articles au point de vue de ses intérêts et l'on n'en finirait pas si l'on se mettait à noter toutes les opinions individuelles. Mais il y a naturellement des intérêts collectifs à tel ou tel groupe d'individus, qu'on peut, si l'on veut, appeler parti à défaut d'autres termes. J'essaierai d'expliquer la manière dont chacun des partis qui divisent la société moldave me paraît apprécier la nouvelle organisation.

Cette société, qui n'est autre chose que le nombreux corps des boyards de tout rang, renferme deux classes : les boyards aristocratiques et les boyards parvenus ou tchokoys, les grands et les petits. Il y a dans chacune de ces deux classes deux sortes de gens telles qu'on les trouve partout et qui constituent en dernière analyse le fond de tous les partis politiques, ceux qui veulent conserver et ceux qui veulent détruire, les soi-disant amis de l'ordre et les prétendus amis du progrès. On peut donc dire qu'au point de vue des tendances politiques il y a quatre parties en Moldavie : les conservateurs aristocrates et les conservateurs tchokoys, les progressistes aristocrates et les progressistes tchokoys.

Le premier de ces partis se récrie d'abord contre l'espèce de système représentatif établi par la Convention, le trouvant incompatible avec l'esprit de la nation moldo-valaque et avec son degré de culture. Ils voient en outre de mauvais œil toutes les dispositions que renferme l'art. 46, telles que l'abolition des privilèges, des monopoles, l'égalité devant la loi et devant l'impôt, etc. — Ce parti se compose presque en entier de vieux boyards avarés et cupides et de jeunes gens dissipés et ruinés. Il est tout à fait nul sous le rapport des lumières et des capacités.

Le second juge la Convention absolument au même point de vue et attaque, comme le premier, l'art. 46. Il n'en peut être autrement : les tchokoys conservateurs, ce sont les parvenus riches ; il n'est besoin de dire par quels moyens ils le sont devenus, — il est donc tout naturel qu'ils y aient intéressés à la conservation de l'ordre de choses auquel ils doivent leur élévation. Il y a entre eux et les conservateurs aristocrates communauté de principes et de tendances, mais non point d'intérêts. Ces deux classes d'hommes sont rivales et forment deux partis séparés. Une fois elles se sont donné la main, c'était pour combattre le parti de l'union.

Le parti des progressistes aristocrates se compose de gens qui puisent leurs opinions dans les aphorismes de quelques publicistes de l'Occident. Ils ont le vernis de l'éducation politique : ils parlent de la pondération des pouvoirs, de la responsabilité des ministres, ils auraient voulu deux chambres. Ce sont, si l'on veut, les doctrinaires de la Moldavie. Relativement aux autres ce sont des hommes de capacités. Ils trouvent la nouvelle Constitution défectueuse sous le rapport de certaines prérogatives du pouvoir hospodaryl, telles que : le droit d'initiative exclusivement accordé au Hospodar dans la proposition des lois ; le droit de nommer la moitié des membres du Comité Central de Fokschan ; le droit de dissolution à l'égard de l'Assemblée comme incompatible avec celui d'initiative. En un mot, ils trouvent que la nouvelle organisation est imparfaite, incomplète et ne répond nullement aux théories généralement admises en matière de gouvernement représentatif.

Le parti des progressistes tchokoys comprend tous les petits gens sans fortunes : les employés subalternes, les petits fermiers, les avocats, la

classe qu'on appelle ailleurs intermédiaire entre la petite bourgeoisie et le prolétariat. Ceux-là sont des démocrates. Ceux d'entre eux qui ont quelque éducation savent par cœur une dizaine de formules de 93. La Convention ils la condamnent en bloc comme une œuvre essentiellement aristocratique ; mais ce qui excite surtout leur dépit c'est la loi électorale basée sur le revenu foncier. Peu d'entre eux sont en état d'accuser même les 100 ducats exigés des électeurs parmi les petits propriétaires. Ils se voient donc à peu près exclus des élections et sont exaspérés. Ils disent que la loi est inique au suprême degré, puisqu'elle n'admet d'autre titre à l'exercice des droits politiques que l'argent et ne tient aucun compte des capacités et du talent.

(A.P.E.R., *Cancelaria*, 1858, dos. 41, f. 46—48. Original.)

II

Iași, 10/22 octombrie 1858. S. I. Popov raportează generalului Kovalewsky la Petersburg despre situația precară a administrației caimacamului N. Vogoride.

On attend ici d'un jour à l'autre l'arrivée du firman qui doit promulguer la nouvelle organisation des Principautés. Le Caïmacam Vogoridès s'apprête à résigner ses fonctions. Au moment où il va se retirer il est à propos de constater certains faits qui marquent la dernière période de son administration.

Cet homme laisse les affaires du pays dans un état vraiment pitoyable. Préoccupé uniquement de l'idée de parvenir à la dignité hospodarale, le Pr. Vogoridès, pendant tout le temps de son administration n'a songé qu'à deux choses : à se créer un parti dans le pays et à s'assurer l'appui de la Porte. Pour cela il lui a fallu d'abord dépenser de grandes sommes d'argent, et puis, se plier aux exigences de tous ceux dont il croyait avoir besoin. Ces hommes-là, s'ils daignaient accepter des emplois, demandaient carte blanche, une entière liberté d'action, — et l'on peut se faire une idée de l'usage qu'ils en faisaient — s'ils restaient en dehors du Gouv^t, ils exigeaient toutes sortes de complaisances : aux uns il fallait le fermage des terres conventuelles aux prix qu'ils fixaient eux-mêmes, aux autres le monopole de l'eau-de-vie ; celui-ci avait besoin de la confirmation d'une décision injuste dans une affaire de procès ; celui-là de l'inexécution d'une sentence juste et légale. Force était à Vogoridès d'être agréable à tout ce monde.

Quant aux hommes du pouvoir ils ont su manier si bien les affaires que grâce à eux le Gouv^t est obéré de dettes et la caisse complètement vide. Depuis plusieurs mois la milice n'avait pas touché sa solde. Soldats et officiers murmuraient. Pour les satisfaire on fut obligé d'emprunter

à 30 %. Et pourtant les recettes n'ont pas fait défaut au Gouv^t : l'impôt a été perçu avec la plus grande exactitude ; les fermiers ont payé leur redevance à termes. On s'est même procuré de l'argent par des moyens extraordinaires. Il y en a un fait curieux ; c'est la vente des brevets de boyarie. Dans les derniers temps surtout ce commerce honteux s'est fait sans la moindre pudeur.

Je ne crois pas superflu d'entrer dans quelques détails à ce sujet.

Il faut savoir que bien que la Convention prononçât l'abolition de tous les privilèges attachés à la boyarie, les Moldaves sont plus avides de titres que jamais. Celui qui a déjà un rang sollicite un rang supérieur ; celui qui n'en a point fait tout pour s'en procurer. Il semble que ces gens ne soient pas bien persuadés que les dispositions de la Convention à cet égard sont sérieuses ; à quoi bon, leur demande-t-on, être boyard du moment que l'on n'est plus exempté de l'impôt et que tous sont égaux devant la loi, ils répondent : « un titre, c'est toujours quelque chose, et l'on ne sait ce qui peut arriver ». Ayant observé cette recrudescence de boyaromanie, Vogoridès, qui avait déjà, dans le cours de son administration, distribué plus de deux mille brevets, n'eut rien de plus pressé à faire que d'organiser la vente sur une base plus large et de recourir à un mode plus expéditif. Il se mit à signer des brevets en blanc qu'il donnait à ses employés lesquels les portaient dans des magasins, dans des débits de tabac où ils se vendaient absolument comme des billets de théâtre ou du papier timbré. Il y a quelques jours, un plaisant s'avisa d'acheter un brevet de « Caminar », de le remplir du nom de son barbet, de l'attacher au cou de l'animal et de faire courir celui-ci par les rues de la ville. La farce du „Caminar Azor” égaia Vogoridès, comme tout le monde, et il n'eut garde de s'en fâcher.

Je ne me permettrais pas, mon Général, de consigner dans un rapport un fait aussi burlesque, si malgré son côté risible il ne renfermait un témoignage sérieux de l'état d'abjection où les hommes du Gouv^t actuel sont parvenus à faire tomber le pouvoir.

J'ai l'honneur d'être, etc.

(A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, f. 52—53. Copie).

III

Iași, 17/29 octombrie 1858. S.I. Popov raportează generalului Kovalewsky la Petersburg date privind personalitatea lui Mihail Sturdza, candidat la domnia Moldovei.

De tous les individus qui aspirent à la dignité hospodarale en Moldavie celui qui, dans ce moment, paraît réunir le plus de chances est l'ex-hospodar Michel Stourdza. Quoique absent, il a dans le pays de nombreux adhérents ; ce sont, à quelques exceptions près, tous les hommes qui com-

posent les deux partis soi-disant conservateurs dont il est parlé dans mon rapport *sub* N° 32. On peut dire, je crois, sans se tromper que la presque totalité des grands boyards attachés à l'ancien ordre de choses, ainsi que des parvenus riches, désirent la réinstallation du vieux prince.

Voici, si je ne me trompe, les raisons qui les engagent à préférer ce candidat à tous les autres.

Première raison. Les principaux intérêts, les intérêts dominants de ces gens-là sont ceux des grands propriétaires. Il en résulte que ce qu'ils redoutent le plus c'est la révision de la loi qui règle les rapports entre les propriétaires et les paysans, révision prescrite par la Convention. Maintenant, comme Michel Stourdza, par les riches domaines qu'il possède en Moldavie, est pour ainsi dire la personnification de la grande propriété de ce pays, il est bien naturel qu'on voie en lui un homme qui, parvenu au pouvoir, sera directement intéressé à user de tous ses moyens pour sauvegarder autant que faire se pourra les anciennes privilèges de la classe à laquelle il appartient lui-même.

Seconde raison. Michel Stourdza est généralement regardé comme le seul homme assez habile pour établir dans le pays, malgré les formes de sa nouvelle organisation, un état de choses qui, pour le fond — c'est là l'essentiel — se rapprochera un peu de l'ancien.

Troisième raison. De tous les autres prétendants le fils de Michel Stourdza, Grégoire Mukhlis, est le plus antipathique aux deux partis en question. Ils redoutent l'avènement de ce personnage à tel point qu'ils se jetteraient dans les bras du père quand ce ne serait que dans le but d'échapper au fils.

Quatrième raison. Michel Stourdza a aux yeux de ces gens deux excellentes qualités : il est immensément riche et très vieux. La première leur permet d'espérer que, dans le commencement du moins, désireux d'augmenter le nombre de ses partisans, le Prince donnera plus d'argent qu'il n'en prendra. La seconde leur donne cette consolation que quand même l'administration de cet homme, ne répondrait pas tout à fait à leurs intérêts, elle aurait toujours l'avantage de ne pas devoir être très longue.

Telles sont, mon Général, les considérations que font valoir les adhérents de Michel Stourdza.

Ils lui ont adressé dernièrement une lettre couverte de plus de soixante signatures, par laquelle ils l'assurent de leurs suffrages et le supplient de venir, bien vite en Moldavie, pour se poser franchement en candidat. Je n'ai pas eu l'occasion de lire cette pièce ; mais je viens de me procurer la réponse du Prince et je m'empresse de la placer ci-joint sous les yeux de V.E. D'après les dernières nouvelles reçues ici de Paris il doit être déjà en route pour Jassy.

Hier dans la soirée est arrivé ici de Constantinople Hafif-bey, porteur du firman qui promulgue la Convention. La lecture solennelle de cette pièce aura lieu après demain.

J'ai l'honneur d'être, etc.

IV

Iasi, 20 octombrie/1 noiembrie 1858. S.I. Popov raportează generalului Kovalewski date privind pe cei trei căimacami instalați în ajun : Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza și Anastase Panu.

Hier, 19 octobre, a eu lieu à Jassy la lecture solennelle du firman qui promulgue la Convention et de celui qui installe le Gouv^t provisoire. Prince Vogoridès est rentré dans la vie privée. Les trois căimacams ont pris les rênes du gouvernement.

Il n'est pas inutile de dire quelques mots sur le caractère et les antécédents de ces nouveaux personnages.

Mr. Etienne Catardgi, Basile Stourdza et Anastase Pano étaient tous trois, l'an dernier, du parti de l'union. Les deux derniers ont été membres du Divan ad hoc.

De tous les trois Mr. Catardgi était l'unioniste le moins sincère. Grand boyard, grand propriétaire, il était, par ses intérêts, secrètement attaché à l'ancien état de choses. Il n'avait fait cause commune avec le parti unioniste qu'en vue de s'appuyer sur ce parti pour arriver à la dignité hospodarale. Il espérait devenir le candidat des unionistes, il ne l'est point devenu, les unionistes ayant compris que cet homme n'était point franchement des leurs. Depuis quelque temps Catardgi s'est visiblement rapproché de ceux dont il avait toujours intérieurement partagé les principes, et il est généralement regardé aujourd'hui comme l'homme qui dans le nouveau Gouv^t doit représenter le parti dit conservateur. Quand au parti contraire il va jusqu'à l'accuser de s'être déjà fait l'instrument de la politique turco-autrichienne : accusation que ne justifie encore aucun fait évident et que je crois prématurée. Au point de vue de la moralité, Etienne Catardgi est un de ceux dont la réputation est la moins attaquée et, pour ma part, je ne sache pas qu'il ait jamais été convaincu d'aucune action malhonnête.

Mr. Basile Stourdza est resté, en apparence du moins, fidèle aux principes professés par le parti de l'union. C'est un progressiste aristocrate. Il jouit parmi les siens de la réputation d'un homme d'une haute probité. Au fond, ce personnage, tel que je le connais, n'a que deux traits saillants : un esprit fort étroit et un caractère entêté. Lui et le vice-président du dernier divan ad hoc, Constantin Negri, sont aujourd'hui les deux candidats au hospodarat entre lesquels semble flotter le parti de l'union.

Mr. Anastase Pano était un des coryphées du Divan ad hoc. Orateur sans talent mais plein de vanité et de suffisance, il s'est fait remarquer par quelques discours patriotiques passablement creux. On le dit unioniste par conviction et bon Roumain. Avocat de profession, il a la pratique des affaires et, somme toute, plus de capacités que ses deux collègues. Il passe pour avoir des principes et un caractère honorable. Sous ce rapport-là on n'aurait en effet rien à dire sur son compte, n'étaient les relations scandaleuses de sa famille avec le Métropolitain de Moldavie,

relations, dont il a été question dans un de mes rapports de l'année passée au Commissaire, lequel rapport j'ai eu l'honneur de communiquer à V.E. en date du 17 novembre 1857, sub n° 112.

... Maintenant, quant à l'attitude que chacun de ces messieurs prendra vis-à-vis des autres, il est bien facile dès à présent d'en préciser le caractère : Mr. Stourdza, soutenu et dirigé par Mr. Pano, prendra à tâche de contrecarrer M. Catardgi ; il y aura deux contre un. Le désaccord, la méfiance, le choc des intérêts personnels, voilà ce qu'il faut s'attendre à voir se produire au sein du nouveau Gouv^t et ce qui, très probablement, se reflètera dans tous ses actes.

J'ai l'honneur d'être, etc.

(A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, f. 71—72. Copie).

V

Iași, 4/16 decembrie 1858. Consulul rus din Iași, S.I. Popov, raportează generalului Kovalewsky referitor la candidații la domnie și la partidele politice angajate în lupta politică din ajunul alegerii Adunării electiv.

D'après le délai fixé par la Convention il ne me reste plus que deux semaines jusqu'aux élections des députés pour la future assemblée et cinq semaines tout au plus jusqu'à l'élection du hospodar. Au moment où les affaires de ce pays sont sur le point d'aboutir à un résultat qui sera le point de départ d'une ère nouvelle, il est bon de jeter un dernier coup d'œil sur les tendances et l'attitude des respectives partis qui se préparent à une lutte décisive.

J'ai déjà eu l'occasion dans plusieurs de mes rapports de parler des divers aspirants à la dignité princière en Moldavie, et je crois avoir représenté l'ex-hospodar Michel Stourdza et son fils Grégoire comme les deux seuls candidats sérieux ayant chacun un parti dont l'organisation et le caractère méritent d'être définis et ont une certaine signification politique et sociale. Quelques mots encore sur chacun de ces deux personnages.

J'ai dit que Michel Stourdza représente le parti des boyards ultra-conservateurs mécontents de l'abolition de leurs privilèges par la Convention et intéressés pour le moment à assurer au moins le maintien du statu quo des relations des propriétaires avec les cultivateurs. Avant l'arrivée de Michel Stourdza en Moldavie ces hommes-là étaient divisés en plusieurs petites coteries, chacune d'elle gravitant autour d'un candidat. Depuis que l'ex-hospodar est ici, toutes ces coteries se sont fondues en un seul parti, et celui-ci n'a pas hésité un seul moment à remettre sa cause entre les mains de celui qu'il considère comme le seul homme assez fort pour la défendre. Quelle est la valeur de cet homme qui possède à un si haut degré la confiance de la classe supérieure de la société moldave ? Au

point de vue moral Michel Stourdza a été jugé depuis longtemps ; ses rapines et ses malversations lui ont valu une réputation européenne. L'a-t-on aussi bien, aussi unanimement jugé au point de vue intellectuel ? Ses admirateurs — et il y en a — le font passer pour un homme de hautes capacités administratives. Est-il besoin de dire combien est fausse une pareille appréciation ? et peut-on raisonnablement voir en Michel Stourdza autre chose qu'un faiseur d'affaires, un homme dont tout le talent a consisté à fausser le Règlement organique, à violer la loi, à s'enrichir par des exactions et à achever la démoralisation de son pays ? Au reste c'est un esprit fort ordinaire, ne s'élevant pas au-dessus des idées les plus étroites, les plus mesquines en matières de Gouv^t. J'ai eu l'occasion de l'entendre raisonner sur les affaires du pays ; ses appréciations étaient ridicules. Il s'est évertué à me persuader que la Moldavie était travaillée par une propagande révolutionnaire, que nous étions sur un volcan, qu'il fallait se préparer à défendre la propriété contre le parti rouge. Un parti rouge en Moldavie ! dans un pays qui pendant deux ans reste pour ainsi dire sans grouv^t (: on ne peut appeler de ce nom le régime de Vogoridès) et où rien ne bouge. Politiquement Michel Stourdza est l'homme de l'Autriche et de la Porte ; dans mon rapport n° 44 j'ai dit tout ce que ces deux Puissances font dans ce moment pour assurer sa candidature. C'est dans la nature des choses. Michel Stourdza personnifie tous les vices de sa nation, tous les mauvais instincts ; lui hospodar, l'action du Gouv^t sur le pays devient systématiquement corruptrice, démoralisante, destructrice de tout sentiment de moralité, de toute tendance nationale. Cela cadre on ne peut mieux avec les intérêts austro-turcs.

Je passe à Grégoire Stourdza. J'ai déjà eu souvent l'occasion d'entretenir V.E. des faits et gestes de ce personnage ; je n'aurai donc pas beaucoup à dire sur son compte. Une chose qu'il est bon de constater ; pour la portée de l'esprit et l'étendue des idées Grégoire est décidément supérieur à son père et, n'étaient l'égoïsme et la brutalité qui constituent le fond de son caractère, il réunirait toutes les conditions morales d'un candidat à la Principauté. Par son activité infatigable il est parvenu dans ces derniers temps à organiser et à discipliner un grand parti, composé de gens de toute couleur : le fond, ce sont les parvenus, mais il y a aussi des aristocrates ultra-conservateurs, et même quelques unionistes ; tous ennemis personnels de Michel Stourdza. On avait cru un moment que le père et le fils s'entendraient, viendraient à composition ; que Grégoire, qui n'a pas de fortune et ne possède rien propre, abandonnerait ses projets ambitieux, se joindrait avec son parti à Michel pour prix de quelque donation ; il n'en a rien été et les deux champions paraissent décidés à lutter. De même que Michel Stourdza est le candidat austro-turc de même on a voulu voir dans son fils le candidat de la France. J'ai toujours attentivement observé la conduite de mon collègue et jusqu'à présent je n'y ai rien découvert qui pût me le faire soupçonner d'avoir en faveur de quelque candidat que ce soit. Les instructions de son Ministère sont très précises à ce sujet. Il me les a montrées. Elles lui prescrivent une abstention complète à l'égard de la question des candidats. Maintenant, il n'est pas impossible que les Français n'aient quelque préférence pour Grégoire Stourdza. Ainsi il est notoire que Mr. Thouvenel l'a toujours bien accueilli à Constantinople. Il écrivait dans une de ses lettres particulières

à Mr. Place : « C'est le seul chrétien au service de la Porte qui soit parvenu à imposer aux Turcs ». Sous ce rapport mon collègue lui prodigue aussi ses louanges : il voit en lui un homme d'énergie qui, s'il devenait hospodar, ne se laisserait pas mener par l'Autriche. Je ne sais en combien cette appréciation peut être juste. Pour ma part, je ne crois pas la nature de Grégoire Stourdza inaccessible aux séductions de la politique autrichienne et voici pourquoi. La politique autrichienne dans les Principautés aura toujours pour principal levier les intérêts personnels du hospodar ; or, les intérêts du hospodar quoi qu'il soit (il n'y a point d'Aristides en Moldo-Valachie) consisteront toujours dans les abus de pouvoir sous quelque forme que ces abus se produisent : sous la forme de la corruption qui serait le trait caractéristique de l'administration de Michel Stourdza, ou sous celle du despotisme brutal par lequel se distinguerait l'administration de Grégoire. Il en résulte que celui-ci, comme tout autre hospodar, serait toujours bien aise d'être appuyé par une puissance quelconque quand même cette puissance ne serait que l'Autriche. Dans tous les cas, de deux choses l'une : ou Grégoire Stourdza finirait par devenir l'instrument de l'Autriche ou il serait son ennemi. Comme instrument, il la servirait trop maladroitement ; comme ennemi, il exagérerait ses attaques ; l'un et l'autre à cause de l'exaltation de son esprit et de la violence de son caractère.

Outre les deux partis dont l'un se groupe autour du vieux Stourdza et l'autre du jeune, il y a un troisième parti, ennemi de tous les deux ; ce sont les progressistes. Ce parti n'est pas nombreux ; la raison en est simple : quelque soient moralement les hommes qui le composent, quelque puissent être les intérêts personnels de chacun d'eux, le fait est qu'ils se trouvent, dans ce moment surtout, être les représentants de la cause du pays, de la cause nationale, de l'autonomie, du droit et de la légalité. Ce sont, si l'on veut, autant de théories qui les font passer pour des idéologues aux yeux des sceptiques et des gens foncièrement dépravés, lesquels gens sont, comme on peut le croire, en majorité dans la société moldave. A l'heure qu'il est les progressistes n'ont pas encore de drapeau, ne soutiennent aucune candidature. Un moment il avait été question de Basile Stourdza, de Constantin Negri ; à présent on n'en parle plus. Ce parti semble prévoir qu'il sera en minorité aux élections. Que fera-t-il au moment décisif lorsque la lutte sera engagée entre les deux Stourdza père et fils ? Auquel des deux donneraient-ils l'appoint de leur voix ? Voici ce que disent quelques-uns de ces messieurs : « quand nous serons comptés et que nous verrons dans l'impossibilité d'empêcher le triomphe soit de Michel soit de Grégoire, nous nous abstiendrons du vote nous contentant de former pour l'avenir au sein de l'Assemblée un noyau de *gens honnêtes* qui auront pour tâche de défendre le droit, la justice et de combattre toutes les tendances antinationales ». Resteront-ils fidèles à cette noble résolution ? La question est encore douteuse. Le vieux Stourdza a de puissants moyens de séduction : il tient en réserve deux cents milles ducats et plus pour l'achat des voix.

Après avoir essayé de caractériser les trois partis qui actuellement se disputent le terrain en Moldavie, ai-je besoin de dire, mon Général, que pour régler mon attitude personnelle vis-à-vis de chacun d'eux, j'ai pris pour ma gouverne les principes énoncés dans les récentes instructions du Ministère Imperial ? En ce qui concerne la question des candidats, ces

instructions sont on ne peut plus catégoriques. *Le Cabinet Impérial n'exclut ni ne favorise personne, il n'a ni candidats à produire ni créatures à protéger.* La haute pensée qui domine dans cette phrase si claire et si simple n'a certes pas besoin de commentaire. Qu'il me soit permis seulement de soumettre à l'appréciation de V. E. quelques considérations qui me paraissent propres à corroborer cette pensée et à servir de réponse à l'objection suivante que nous pourrions nous adresser à nous-mêmes.

Nous nous attachons aux principes et ne tenons aucun compte des individus ; mais les individus ne personnifient-ils pas les principes ? Nous convient-il de demeurer indifférents aux qualités personnelles et aux tendances des hommes placés à la tête des affaires dans des pays limitrophes ?

La première partie de cette objection n'a nulle valeur en tant qu'elle se rapporte aux hommes de ce pays. S'il est vrai que les individus personnifient les principes, ce n'est certes pas en Moldo-Valachie où ils n'ont d'autre règle de conduite que les intérêts matériels.

La seconde mérite un peu plus d'attention. Non certes, les qualités personnelles des chefs de Gouv^t dans les Principautés où nous avons des agents chargés de veiller à certains intérêts, ne peuvent nous être complètement indifférentes. Mais, cette considération n'est pas, si simple, assez importante pour que nous lui subordonnions les principes fondamentaux de notre politique. Un de ces principes c'est l'abstention à l'égard des questions individuelles. Que signifie en définitive l'adoption de ce principe ? Le désintéressement qui est la base de notre crédit moral, lequel à son tour est la base de notre influence sur l'esprit public, seul véritable levier de notre politique extérieure. Admettons que certaines considérations d'intérêt local puissent justifier notre préférence pour tel candidat ou notre antipathie pour tel autre ; patronner celui-là serait provoquer des soupçons, inspirer des défiances ; combattre celui-ci serait montrer une sorte de crainte incompatible dans nos ressources pour faire face aux éventualités qui pourraient ne pas nous convenir.

Je l'honneur d'être, etc. . .

(A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, filele 143—148. Copie).

VI

Iași, 24 decembrie 1858/5 ianuarie 1859. S. I. Popov raportează generalului Kovalewsky, la Petersburg, asupra rezultatului alegerilor pentru Adunarea electivă a Moldovei și a felului cum au fost efectuate.

Les faits se succèdent ici avec une rapidité telle qu'on a peine à les coordonner, l'attention devant sans cesse changer d'objet. C'est ainsi que la discussion entre les Caïmacams peut déjà être reléguée dans le do-

maine des faits accomplis. La question importante dans ce moment ce sont les élections. Elles sont terminées depuis une semaine. Les adversaires du parti national, représenté par la majorité de la Caïmacamie, s'étaient attendus à voir les autorités, chargées de diriger les opérations électorales, commettre des abus tels qu'ils seraient venus justifier leurs attaques contre ce parti. Ils ont été trompés dans leur attente. La plus grande impartialité a présidé aux élections ce qui peut être suffisamment prouvé par leur résultat même.

Par la liste ci-jointe des députés V. E. verra que la moitié à peu près a été fournie par le parti national et que le reste se compose mi-partie d'adhérents de Michel Stourdza et de ceux de son fils Grégoire. Vous remarquerez aussi, mon Général, qu'un des membres de la majorité de la Caïmacamie, Mr. B. Stourdza, n'a pas été élu, tandis que Mr. Et. Catardgi, qui prétendait être si opprimé, l'a été. En outre, des noms, tels que Vogoridès, Prunkul, Alexandre et Paul Balsche et tant d'autres de la même espèce, témoignent assez du peu de soin de la Caïmacamie à combattre le parti austro-turc. En un mot, l'Assemblée sera essentiellement mixte et renfermera dans son sein les sommités de tous les partis. Malgré cela, le parti austro-turc devant former minorité, à moins toutefois qu'il ne parvienne à attirer à lui le parti de Grégoire, n'est pas très content du résultat obtenu. Il essaiera sans doute le combat, mais, n'étant pas sûr de la victoire, il a imaginé débrouiller encore la situation, en provoquant un nouvel incident qui pût, au besoin, être ajouté aux cas dirimants que la Porte et l'Autriche amassent dans l'intérieur de demander l'annulation des élections si le résultat final ne répond pas à leurs intérêts. Il a gagné le Métropolitain, et avant hier celui-ci eut la complaisance d'adresser à la Caïmacamie une déclaration par laquelle il fait savoir qu'il considère les élections comme entachées d'illégalités et qu'il refuse d'ouvrir, comme il devrait le faire en sa qualité de Président, l'Assemblée qui va se réunir.

J'ai l'honneur de placer ci-joint copie de cette pièce. Qu'il me soit permis de dire quelques mots sur les trois points qui renferment les motifs par lesquels Son Eminence croit pouvoir légitimer sa déclaration.

Il fallait bien s'attendre que la base de la loi électorale, telle qu'elle a été élaborée par la Conférence de Paris, ouvrit un vaste champ aux réclamations. Quelle est cette base ? Le revenu, c.a.d., comme je crois l'avoir déjà dit dans un de mes rapports, tout ce qu'il y a de plus élastique, de plus insaisissables. Pour l'estimation des revenus les autorités, chargées de l'application de la loi, devaient avoir recours soit aux contrats de fermage, soit à l'expertise. Ce dernier moyen surtout devait nécessairement donner lieu à des contestations interminables. Les autorités risquaient de mécontenter soit le propriétaire qui naturellement tiendrait à être inscrit sur les listes électorales, soit ses adversaires politiques qui tiendraient qu'il ne le soit point. Dès que la Caïmacamie eut procédé à la confection des listes, elle se trouva pour ainsi dire entre deux feux : le parti de Michel Stourdza, composé presque exclusivement de gens riches, de grands propriétaires, avait intérêts à voir restreindre les bases des élections et demandait en conséquence la radiation d'une quantité d'individus appartenant aux deux partis contraires ; le parti de Grégoire, formé de gens dont la plupart ne remplissaient pas les conditions de fortune fixées par la loi, réclamait contre la non inscription de tous ceux de ses

membres qui se trouvaient déboutés. Attaquée ainsi des deux côtés, la Caïmacamie qu'avait elle à faire si ce n'est de s'en tenir strictement aux dispositions de la Convention qui donnait aux tribunaux le droit de prononcer en dernier ressort sur toutes les réclamations ? Le Métropolitain s'est fait l'organ des réclamations du parti de Michel Stourdza et il a résumé dans les trois points de sa déclaration toutes les accusations de ce parti. Dans les deux premières, ces accusations sont vagues et générales ; dans la troisième elles se portent sur des objets déterminés, notamment sur deux dispositions de la Caïmacamie concernant l'application de la loi.

La première consiste dans l'admission des fermiers au nombre des électeurs de villes. J'ai soumis au ministère Impérial mon opinion sur cette question et j'ai été, je crois, le premier à dire que l'interprétation donnée par la Caïmacamie à l'art. A. de la loi électorale n'était pas tout à fait conforme à l'esprit de cette loi. Cette opinion je la maintiens toujours bien qu'il me semble que dans ce moment l'exclusion des fermiers serait déjà une mesure tardive et inopportune et ne ferait que plonger le pays dans une nouvelle agitation. Mais ce n'est encore qu'une opinion toute personnelle exprimée au point de vue purement théorique. Les Caïmacams étaient d'une opinion contraire et ils ont pris des dispositions en conséquence ; tant que ces dispositions n'ont pas été désapprouvées par les puissances, elles restent bonnes et valables et ne constituent nullement un cas d'illégalité, puisque après tout il n'y a pas eu *infraction* de la loi mais seulement *interprétation*. De quel droit maintenant le Métropolitain vient-il préjuger l'opinion des puissances et se prononce péremptoirement contre cette interprétation ?

La seconde disposition que le Métropolitain trouve illégale est celle qui impose aux réclamants l'obligation de fournir des preuves à l'appui de leurs demandes d'inscription ou de radiation à l'égard des individus qu'ils déclarent injustement omis ou indûment inscrits sur les listes. Eh bien, cette disposition est précisément celle que la Caïmacamie a dû adopter pour renfermer l'usage des réclamations dans les limites du bon sens et de la justice. Rien n'est assurément plus facile que de déclarer fausse l'estimation d'un réseaux. L'essentiel est de prouver. Si tous ceux qui, pour des considérations de parti, avaient besoin de l'inscription ou de la radiation de tel ou de tel individu, n'étaient point temps de présenter des preuves légales, on n'en aurait jamais fini avec les réclamations et la confection des listes aurait décidément été impossible.

Somme toute les accusations du Métropolitain sont gratuites et dénuées de base légale. En outre, par son refus de présider l'Assemblée il exagère outre mesure son importance personnelle. Il est vrai qu'il est président de plein droit mais il n'est pas dit que l'Assemblée ne puisse pas fonctionner en l'absence de son président surtout si cette absence est purement volontaire et motivée par des raisons qui ont leur source dans des appréciations personnelles. Je crois donc que l'Assemblée moldave ne commettrait point un acte d'illégalité en se constituant malgré l'absentention de S. Em^{ee}. Telle est mon opinion et celle de mon collègue de France. Nous l'avons soumise par télégraphe à nos Légations respectives à Constantinople.

L'attitude du Métropolitain vis-à-vis de l'Assemblée sera analogue à celle de Mr. Catardgi vis-à-vis de ses collègues ; il y a seulement entre

elles une différence au point de vue de la moralité. Ainsi tandis qu'on ne voit en Mr. Catardgi qu'un homme qui a cédé aux suggestions austro-turques par faiblesse de caractère, il n'y a pas une voix ici qui n'accuse le chef de l'Eglise de s'être simplement *vendu* à M. Stourdza. Cette accusation, qu'elle soit vraie ou fausse, n'a rien de surprenant étant portée contre un personnage dont la vénalité est proverbiale dans le pays.

La déclaration du Métropolitain a été lancée à l'improviste, personne ne s'y attendait. La chose avait été préparée en secret et nous ne l'apprimes qu'après coup. Mais il est maintenant notoire que la pièce en question, trois jours avant d'être signée, se trouvait entre les mains du Commissaire turc et des Consuls d'Autriche et d'Angleterre qui, malgré l'entente recommandée, n'ont pas cru devoir nous en parler.

L'ouverture de l'Assemblée est fixée au 28.

J'ai l'honneur d'être, etc.

(A.P.E.R., *Consulatul din București*, 1858, dos. 1 066, f. 173—177. Copie).

S. I. POPOV ET LES LUTTES POLITIQUES DE MOLDAVIE D'OCTOBRE—DÉCEMBRE 1858

RÉSUMÉ

Consul de la Russie à Jassy de 1856 à 1859, S. I. Popov a combattu l'influence de l'Autriche-Hongrie en Moldavie et appuyé, à côté du consul de la France, Victor Place, la lutte menée par le parti national pour l'accomplissement de l'Union. En tant que supporter du mouvement unioniste, il s'est vu obligé d'étudier de près la composition sociale et politique de la société moldave, laquelle comprenait non seulement les boyards, mais encore une partie de la bourgeoisie, informant le général Kowalewski, chef du département asiatique du ministère des Affaires étrangères de la Russie, sur ses constatations à ce sujet. Il s'occupe également des partis politiques et des éventuels candidats au trône, ainsi que des contestations concernant les élections de décembre 1858 à l'Assemblée électorale. Intéressants sont le portrait de Michel Sturdza et celui de son fils, Grégoire Sturdza.

Bien que le consul russe ait appliqué les instructions reçues de la part de ses supérieurs, il a été accusé par N. K. Giers, consul général de la Russie à Bucarest, d'avoir surpassé ses attributions et appuyé de manière exagérée le parti national moldave, adversaire des grands boyards conservateurs.

ASPECTE ALE VIETII ECONOMICE DIN ORAȘELE ȘI TÎRGURILE DOBROGEI SUB STĂPÎNIREA OTOMANĂ (sec. XV — XVII)

DE

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU

Expedițiile din 1417 și 1420 conduse împotriva Țării Românești de Mehmed I (1413—1421), restauratorul statului otoman dezmembrat după înfrângerea de la Ankara (28 iulie 1402)¹, nu au avut ca rezultat cucerirea definitivă a Dobrogei de către turci, după cum s-a considerat în istoriografia română². Această provincie ce avea o deosebită importanță strategică pentru penetrația otomană în răsăritul și nordul Europei nu a fost cucerită complet și definitiv de turci decât după 1445. Căci la această dată Walerand de Wavrin, cronicarul expediției burgunde pe Dunăre, atestă prezența turcilor numai la Silistra³ și Turtukaia⁴, precizînd că românii lui Vlad Dracul (1436—1442, 1443—1446) stăpîneau Licostomo (Lycosme) adică Periprava⁵, lăsînd să se înțeleagă că situația era identică în schelele dunărene Isacceia și Hirșova⁶ precum și la Mangalia (Panguala)⁷ pe țărmul Mării Negre. Dar dacă turcii nu stăpîneau în 1445 linia Dunării

---

¹ M. M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1942, p. 97 și urm.

² C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1935, p. 463; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 343; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 386; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 374.

³ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 89—93, 98. Silistra (Dristra) a fost asediată și cucerită în 1445 de cruciații burgunzi sprijiniți de români (*Ibidem*, p. 86—88).

⁴ *Ibidem*, p. 96. În 1445 Turtucaia (Tour Turquain, chateau Turquant) a fost asediată de burgunzi și români (*ibidem*, p. 87, 92—96).

⁵ *Ibidem*, p. 82. Prezența românilor la gurile Dunării este atestată prin 1460 de cronicarul bizantin Ducas (ed. V. Grecu, București, 1958, p. 426, 427). Asupra identificării orașului Licostomo vezi Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii”, 25, nr. 3, 1972, p. 435—462.

⁶ Din relația lui Wavrin (p. 84) rezultă că burgunzii au ajuns de la gurile Dunării pînă la Brăila fără să întîlnească turci.

⁷ *Ibidem*, p. 82.

în aval de Silistra și nici litoralul Mării Negre, este probabil să nu fi stăpînit nici hinterlandul dobrogean care aparținea de bună seamă Țării Românești sub domnia lui Vlad Dracul. Abia după 1445 și înainte de 1462 cînd Vlad Țepeș (1456—1462) devasta regiunea Yeni Sale⁸, Dobrogea a ajuns în împrejurări pe care nu le cunoaștem sub stăpînirea necontestată a turcilor⁹. Aceasta se va consolida apoi prin alipirea la Imperiul otoman a zonei de la gurile Dunării în urma expediției din 1484 a lui Bayazid al II-lea (1481—1512) împotriva cetăților pontice Chilia și Cetatea Albă.

Fiind astfel o provincie cucerită cu sabia (*arazi-i mirie, arazi-i memleket*), Dobrogea a fost organizată și administrată potrivit sistemului feudal otoman în care statul prelua proprietatea funciară, țăranul devenind un simplu supus (*raya*).

Orașele și ținuturile dobrogene, unele cu tradiții de existență mai vechi — ca Isaccea, menționată de Abu-l Fida în Geografia sa terminată în 1321 ca un oraș de mărime mijlocie¹⁰, Babadagul, vizitat în 1330—1331 de călătorul arab Ibn Battuta¹¹ și Mangalia, menționată într-un portulan grec de la sfîrșitul secolului al XIV-lea¹²—, au trecut și ele în stăpînirea statului, fiind legate de domeniul imperial (*hass* al sultanului) sau concesionate unor dregători de seamă sub formă de beneficiu (*hass viziral, mülk, ziamet*).

Pentru a integra Dobrogea în economia unificată a Imperiului otoman sultanii au promulgat edicte (*kanun, âdet*) și regulamente (*kanunname*) ce cuprindeau norme pentru exercitarea comerțului, fixînd cuantumul și natura taxelor și impozitelor percepute în folosul statului otoman sau concesionate feudalilor, membri ai clasei conducătoare. Aceste edicte constituiau astfel o încercare de a adapta șeriatul islamic la dezvoltarea vieții social-economice din Dobrogea¹³.

Atît edictele cit și regulamentele sultanilor prezintă o importanță documentară deosebită pentru istoria economică a orașelor și ținuturilor dobrogene în vremea stăpînirii otomane, constituind izvorul principal al cercetării noastre alături de unele informații cuprinse în relațiile călătorilor străini în frunte cu Evliya Çelebi.

Menționăm că încă din 1815 unele kanunnamele au fost publicate fragmentar, în traducere germană, de cunoscutul orientalist Iosif von Hammer¹⁴, dar fără indicarea fondurilor arhivale respective. De-abia în 1943 profesorul Ö. L. Barkan a dat o ediție științifică a kanunname-

⁸ Sa'd ed-Din, *Taç ül-Tevarih* (Coroana istoriilor), Istanbul, 1279—1280 H. (1862—1863), I, p. 487.

⁹ Vezi comunicarea noastră, *Știri despre Babadag sub stăpînirea turcă*, prezentată în octombrie 1970 la sesiunea Societății orientaliștilor de la Constanța (sub tipar în volumul *Dobrogea și Orientul*).

¹⁰ *Géographie d'Aboulféda. Texte arabe*, ed. Reinaud, I, Paris, 1840, p. 34; trad. franț. par Reinaud, II, Paris, 1848, p. 316.

¹¹ *Voyages d'Ibn Battoutah. Texte arabe accompagné d'une traduction* par C. Deffrémery et O. Sanguinetti, II, Paris, 1877, p. 415—421; vezi și traducerea noastră în *Călători străini despre țările române*, I, p. 5.

¹² A. Delatte, *Les portulans grecs*, Liège—Paris, 1947, p. 296. Vezi și *Călători străini*, I, p. 16.

¹³ Midhat Sertoglu, *Muhteva bakımından Başvekdilet Arşivi*, Ankara, 1955, p. 13—14.

¹⁴ J. von Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, Viena, 1815, p. 292—321.

lelor ¹⁵ păstrate în arhiva tapiurilor și kadastrului din Ankara ¹⁶, fără a include însă regulamentele dobrogene, cu excepția celui privitor la Silistra ¹⁷, pe atunci capitala regiunii (*vilâyet*) cu acest nume ¹⁸. Iar în 1962 kanunnamele privitoare la localitățile Mangalia, Constanța, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hirșova, Kara Harman (Vadu) ș.a. au fost editate necritic, cu unele greșeli de lectură, de Hadiye Tunçer ¹⁹.

Kanunnamelele dobrogene din această ediție cit și versiunile inedite, aproape identice, păstrate în bibliotecile din Paris ²⁰ și din Viena ²¹, nu sînt date. Dar din compararea lor cu kanunnamele orașelor din Bulgaria Nigbolu, Rahova, Tîrnovi, Rusciuc (Ruse), Lofça care poartă data 1579 în colecția H. Tunçer ²², precum și cu codicele promulgat în 1585 pentru liva Vidinului ²³, rezultă că regulamentele dobrogene sus arătate au fost redactate tot în secolul al XVI-lea. Ar putea fi puse în legătură cu activitatea legislativă a lui Süleyman I cel Măreț (1520—1566), supranumit *Kanunî* (legislatorul) sub a cărui domnie instituțiile otomane au căpătat o formă juridică definitivă ²⁴. S-ar mai putea ca aceste kanunnamele să reflecte și reglementări anterioare ²⁵ din a doua jumătate a veacului al XV-lea, edictate după cucerirea definitivă a Dobrogei de către turcii otomani.

Se știe că, în general, cîrmuirea otomană acorda o deosebită importanță orașelor, denumite de turci *şehr*, *şehir*, termen ce corespunde bizantinului πόλις, sau *kasaba* — de la termenul arab „kaşaba”, oraș, tîrg, ce corespunde cuvîntului grec κομποπολις, deosebirea dintre acești doi termeni fiind mai mult de ordin cantitativ decît calitativ ²⁶. În documentele turcești apare și denumirea *kale*, cetate (de la termenul arab „kal'a”

¹⁵ Ö. L. Barkan. *XV ve XVII inci asirlarda osmanlı imparatorluğunda ziral ekonominin hukukî ve mall esasları* (Bazele juridice și financiare ale economiei agrare în Imperiul otoman în secolele XV și XVI), Istanbul, 1945.

¹⁶ Tapu ve kadastro Arşivi, Ankara, Defter nr. 83; Başbakanlık Arşivi, Istanbul, nr. 483.

¹⁷ Kanunname-i liva-i Silistre apud Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 272—277, doc. LXXX și p. 278—289, doc. LXXXI.

¹⁸ Sa'd ed-Din (*Taş ûl-Tevarih*, II, p. 45) arată că Bayazid al II-lea a numit pe Bali bey, fiul lui Malkoç, guvernator în vilayetul Silistra. Vezi Mehmed bin Mehmed, *Nuhbat ûl-Tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă), Istanbul, 1276, p. 28.

¹⁹ H. Tunçer, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul pămîntului în Imperiul otoman, legile agrare și explicarea lor), Ankara, 1962.

²⁰ Bibliothèque Nationale, Paris, fond turc nr. 85.

²¹ Österreichische National Bibliothek, A. F. 77.

²² H. Tunçer, *op. cit.*, p. 127.

²³ *Ibidem*, p. 374.

²⁴ Süleyman I a reglementat cuantumul și modul de percepere al taxelor vamale ce constituiau un venit direct al sultanului, afectat întreținerii armatei. Bistra Cvetkova, *Materijali za stopanskata istorija na selištata po Černomoriето i v njakoi priležasti oblasti ot XVI v.* (Materiale din secolul al XVI-lea asupra istoriei economice a localităților de pe litoralul de nord al Mării Negre și din anumite regiuni vecine) în „Izvestija na narodnija muzej”, Varna, tom III (XVIII), 1967, p. 149—164.

²⁵ În fruntea primului regulament edictat de sultanul Mehmed al II-lea se află următoarea frază „Eu kanunname utam ve dedem kanundur ve benim dahi kanundur” adică „Acest regulament este al tatălui meu și al bunicului meu și este de asemenea regulamentul meu”. *Kanunname-i al-i Osman*, ed. Mehmed Arif, în „Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası” Istanbul, 1912, nr. 13, p. 1 și urm.

²⁶ În legislația otomană nu există criterii pentru caracterizarea orașelor care în Peninsula Balcanică au fost moștenite din vremea bizantină. Vezi N. Todorov, *Sur certains aspects des villes balkaniques au cours des XV-e et XVI-e siècles*, în *Actes du XII-e Congrès international d'Études byzantines*, Ohrid, 1961, București, 1966.

ce corespunde cuvîntului grec *καστρον*) prin care se desemnează atît fortificațiile urbane cît și orașele întărite — ca de ex. Chilia—. Denumirea de *kale* este folosită și în Peninsula Balcanică pentru cetățile ce datau din vremea stăpînirii bizantine. În kanunnamele întîlnim și termenul de *pazar*, tîrg, aplicat localităților Babadag, Constanța și Kara Harman.

Datorită dezvoltării activităților comerciale și meșteșugărești, orașele și tîrgurile ofereau ocupanților turci condiții mai favorabile de existență, ceea ce explică importanța ce li se acordă în legislația otomană. Pentru satisfacerea nevoilor populației băștinașe cît și a coloniștilor musulmani și a dregătorilor locali (*kadi*, *subași*, *nazır*) s-au dezvoltat bresle (*isnaf*) de meșteșugari ²⁷: tăbăcari, blănari, pielari, șelari, croitori, cizmari, măcelari, iar în orașele cu garnizoane (Babadag, Hîrșova), bresle de armurieri și giuvaergii. Orașele dobrogene nu reprezentau deci numai unități administrative ci și centre meșteșugărești.

În cadrul schimburilor de mărfuri din Imperiul otoman, tîrgurile dunărene — Chilia, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrșova — cît și cele de pe coasta Mării Negre în frunte cu Mangalia zisă „cea apoasă” (Sulu Menkalye) cunosc o vie activitate comercială. Sub paza flotei și a garnizoanelor din cetățile de pe malurile fluviului, mari cantități de mărfuri din Țara Românească, din Polonia, din Ungaria și din alte țări din centrul Europei se îndreptau spre Constantinopol, care redevenise capitala unui mare imperiu, și spre porturile din Anatolia: Trapezunt, Sinob și Samsun ²⁸.

Un edict din 22—23 august 1484, promulgat de Bayazid al II-lea după cucerirea celor două cetăți pontice Chilia și Cetatea Albă documentează amploarea comerțului dobrogean de tranzit cu cereale, vite, bivoli (*karaca siğır*), cai, oi, porci, vin și lemn ²⁹ ce aducea fîscului (*miri*) un venit însemnat rezultat din perceperea taxelor vamale (*gümrük*) cît și a taxelor de vînzare pe piață (*bağ*). Printre produsele locale se citează pastrama de Chilia ce căpătase o faimă deosebită ³⁰, atrăgînd mulți negustori.

Important era și pescuitul în Dunăre, practicat de la Silistra pînă în Deltă ³¹, din venitul căruia se asigurau soldele ostașilor (*nefer*) din garnizoanele cetăților Осеаков (Özü), Akkerman, Ianice, Ismail, Tulcea, Isaccea și Brăila (Ibrail) ³². În orașele de pe malul dobrogean al Dunării se pregăteau cantități însemnate de pește sărat, clei de pește și „minu-

²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahetname* (Carte de călătorii), ed. Neğib Asim, Istanbul, 1314—1315 H. (1896-1898), III, p. 338 (breslele de la Silistra); V, p. 227 (breslele din Kili).

²⁸ Vezi raportul kadiului din Akçekazanlık, mevlana Küçük Piri, din 26 rebi II 926 H. (15 aprilie 1520) publicat de I. Beldiceanu-Steinherr și N. Beldiceanu, *Acte du règne de Selim I-er concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de la Dobroudja*, în „Südost Forschungen”, XXIII, München, 1964, p. 105, 106 și relația lui Niccolo Barsi, ed. C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1925, partea I, p. 314.

²⁹ Vezi kanun-ul păstrat în Biblioteca Națională din Paris (ms. turc anc. 85 fol. 236 v.) editat de N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, în „Revue des études islamiques”, Paris, 1968/2, p. 259; vezi și p. 233.

³⁰ Evliya Çelebi (*op. cit.*, V, p. 227) arată că în fiecare an se tăiau 40 000 pînă la 50 000 de vite din care se pregătea pastrama.

³¹ *Ibidem*, III, p. 340—342; V, p. 222 și urm. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, în „Peuce”, 1971, II, p. 268 și urm.

³² Evliya Çelebi, *op. cit.*, III, p. 342.

natele icre negre” preparate la Silistra³³ și în marele centru pescăresc din apropierea cetății Eski Kili (Chilia veche)³⁴. Aceste produse erau trimise în Peninsula Balcanică și în Rusia, mai ales în timpul posturilor religioase, precum și în Polonia, în Ungaria³⁵ și chiar pînă în Danemarca, dacă s-ar da crezare afirmațiilor lui Evliya Çelebi³⁶ care a străbătut de mai multe ori Dobrogea pe la mijlocul veacului al XVII-lea.

Și localitățile din interiorul provinciei s-au dezvoltat în legătură cu importantul drum comercial care trecea, din a doua jumătate a veacului al XV-lea prin Dobrogea, înlesnind aducerea mărfurilor de la Istanbul și Varna pînă la Silistra și Isaccea. Tot pe această cale se scurgeau spre Istanbul produsele Dobrogei și ale țărilor române: cereale³⁷ sare, unt, miere și ceară.

Cîrmuirea otomană a înțeles avantajele oferite, sub raportul fiscal, de acest trafic de mărfuri ce treceau în tranzit prin orașele și țărgurile dobrogene cît și de tranzacțiile comerciale încheiate în aceste centre. De aceea a introdus în Dobrogea instituții și dregătorii în vigoare în Peninsula Balcanică pentru a centraliza veniturile provenite din taxele de vînzare pe piață (*bağ*), din vamă (*gümrük*) și din taxele portuare. Toate aceste venituri erau repartizate între tezaurul public (*miri*), tezaurul sultanului (*hazna*), membrii familiei imperiale și dregătorii locali în frunte cu mirliva (*sangeak bey*) de ale căror domenii erau legate orașele și țărgurile dobrogene.³⁸

Din analiza kanunnamelelor³⁹ se pot stabili categoriile de mărfuri ce alimentau aceste centre, fiind aduse de țărani și de orășeni după achitarea impozitelor în natură datorate statului sau ridicate în mod forțat (*iştirat*, *sürsat*). Cereale (grîu, orz, mei și făină) se desfăceau pe piața localităților Babadag, Constanța, Mangalia și Hirșova. Cai, iepe și catiri se vindeau la Babadag și Hirșova-țîrg; porci la Babadag, pește la Isaccea, Tulcea și Babadag; brînză la Babadag, Kara Harman și Mangalia; untură la Kara Harman țîrg, Babadag și Mangalia; miere la Babadag, Kara Harman și Mangalia, fructe la Babadag și Mangalia. Pentru construirea de case, poduri ș. a. se desfăcea la Babadag și la Constanța cherestea sub

³³ *Ibidem*.

³⁴ A. Taranowski, *Kurze Beschreibung des Wegs gegen Constantinopel aus Polen*, în Hurmuzaki/Iorga, *Documente*, IX, p. 595, doc. DCXXVIII. Vezi și C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi...* p. 314.

³⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, loc. cit.

³⁶ Evliya Çelebi, *op. cit.*, III, p. 342.

³⁷ *Ibidem*, I, p. 568. Episcopul de Marcianopolis, Petru Bogdan Bakšić (Deodato) menționează grîul, meiul și ovăzul produs în Dobrogea în mare cantitate. „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 101.

³⁸ Evliya Çelebi arată că Mangalia era un vakuf al lui Esma Han sultan (*Siyahet name*, III, p. 356), Babadagul era un hass de pașă (*Ibidem*, p. 363), Asterabad era hass-ul unui kapucioğlu de ieniceri (*Ibidem*, p. 371), iar Hacıoğlu Pazarcik era hass-ul pașalei de Silistra (*Ibidem*, III, p. 345).

³⁹ Vezi regulamentele pentru Babadag (kanunname-i bağı pazar Yaba = Baba) apud H. Tunçer, *op. cit.*, p. 212; Hirșova (Kanunname-i pazar Herşuve), *ibidem*, p. 213; Kara Harman (kanunu bağ pazar nefsi Kara Harmanlık), *ibidem*, p. 214; Constanța (kanunname-i Pazar Köstence), *ibidem*, p. 217–218; Mangalia (kanunname-i Sulu Menkaliye), *ibidem*, p. 218–219; Hacıoğlu Pazarcik (kanunname-i bağı pazar kasabai Hacıoğlu Pazarcığı), *ibidem*, p. 219–220. În ediția H. Tunçer sînt publicate și kanunnamelele pentru schelele dobrogene Kili (*Ibidem*, p. 192–193), Tulcea, Isaccea și Măcin (*Ibidem*, p. 210–211), Balcik, Constanța și Mangalia (*Ibidem*, p. 219).

formă de scînduri, grinzi și stilpi. Se menționează și un comerț destul de activ cu produse meșteșugărești locale cît și cu cele aduse din Imperiul otoman, din Țara Românească și din Transilvania. Din prima categorie făceau parte pieile tăbăcite la Babadag, Constanța și Hirșova. Pentru a ocroti tăbăcăria, regulamentul pentru Babadag instituise un baç de o jumătate de aspru de pielea de vită cornută și de un aspru de pielea de bivoli adusă în acel oraș⁴⁰.

Pe piața localităților dobrogene se găseau și unele produse meșteșugărești ca articole de șelărie (*saraç*), încălțăminte (*kavaf*), stofe, pinzeturi, sumane, preșuri de aba, covoare mici (*kalice*), menționate în regulamentul pentru Mangalia. În piața tîrgului Kara Harman se desfăcea aba adusă din Țara Românească (*Eflak kebesi*), aba de Brașov (*Pirașu kebesi*), stofă, articole de îmbrăcăminte și obiecte de aramă (*bakır avadanlığı*)⁴¹.

Un articol însemnat pentru comerțul de tranzit dobrogean în secolele XVI și XVII — epocă în care au avut loc expedițiile otomane împotriva Ungariei, Moldovei și Poloniei — îl constituiau robii (*esir*). Aceștia erau aduși din Europa centrală pe drumul fără pulbere al Dunării sau din regiunea de nord a Mării Negre, fiind îndreptați spre marile tîrguri de sclavi din Peninsula Balcanică: Adrianopol, Salonic și Istanbul. Din kanunnamele rezultă că se vindeau robi și la Babadag unde se percepeau ca baç cite 4 aspri atît de la vînzător cît și de la cumpărător⁴².

Din analiza kanunnamelor rezultă că operațiile comerciale încheiate pe piețele orașelor și tîrgurilor din Dobrogea, în afară de actele de vînzare-cumpărare de bunuri imobile⁴³, erau supuse achitării taxei baç ce se întîlnește încă din veacul al XIV-lea în orașele din Anatolia⁴⁴ iar din secolul al XV-lea în orașele din Peninsula Balcanică⁴⁵. Atît produsele agricole, zootehnice, viticole, pomicole și piscicole cît și articolele producției meșteșugărești desfăcute pe piața centrelor dobrogene erau supuse taxei baç⁴⁶. În schimb la sate, unde vînzarea era mult mai slabă, dat fiind nivelul scăzut al economiei locale, populația era scutită de această taxă asupra tranzacțiilor comerciale⁴⁷. Întîlnim scutiri și în orașe, dar numai pentru unele produse alimentare cumpărate de localnici direct de la producător în cantități reduse: lapte, iaurt, legume⁴⁸, păsări și ouă a căror ieftinătate

⁴⁰ H. Tunçer, *op. cit.*, p. 212.

⁴¹ *Ibidem*, p. 214.

⁴² *Ibidem*, p. 212. În secolul XVII, prețul robilor scăzuse astfel că la Kili se plăteau 20—30 de piaștri pentru un rob ales. Evliya Çelebi, *op. cit.*, V, p. 226.

⁴³ În regulamentul privitor la districtul Konya (provincia Karaman din Anatolia), promulgat în timpul domniei lui Süleyman I (1520—1566) se precizează că în orașe nu se încasa taxa baç cu prilejul vînzării bunurilor deținute în deplină proprietate (*mülk*) ca de ex. case, mori, vii și prăvălii. Vezi N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur la province de Qaraman au XVI-e siècle*, Leiden, 1968, p. 33, 114.

⁴⁴ Cronicarul turc Aşıkpaşazade arată că Osman introdusese în emiratul său taxa baç în vigoare în Asia Mică în secolul al XIV-lea. Fr. Giese, *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, Leipzig, 1929, p. 19—20.

⁴⁵ Bistra A. Cvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XV-e et XVI-e siècles*, în „Revue des études islamiques”, XXXVIII/2, Paris, 1970, p. 276 și urm.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁷ F. Kraelitz, *Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze*, în *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, I (1921—1922), Viena, 1922, p. 26, 30, 31.

⁴⁸ La Mangalia, spre deosebire de alte localități dobrogene, vînzarea legumelor (ceapă uscată, usturoi, castraveți, varză) era supusă taxei baç. H. Tunçer, *op. cit.*, p. 218—219.

este relevantă de călătorii străini John Newberie ⁴⁹ în 1582 și Giulio Mancinelli ⁵⁰ în 1583—1586.

Pentru articolele aduse din afară, baș-ul se încasa chiar la intrarea în oraș, ca un fel de taxă de import pe cînd pentru celelalte mărfuri era perceput chiar în piață cu prilejul aducerii lor în zilele de tîrg, fie în momentul încheierii tranzacțiilor comerciale.

Cuantumul baș-ului era fixat în raport cu cantitatea mărfurilor măsurată în căruțe (*araba*) cu două roți ⁵¹ pentru cereale și fructe proaspete, în saci pentru făină, în încărcături sau sarcini (*yük*) pentru articolele de șelărie, încălțăminte, în burduri (*tulum*) pentru brînză, în *mudd* pentru cereale, în *kile* sau *kantar* pentru pește și în butoaie pentru vin. Din analiza comparativă a kanunnamelelor rezultă că baș-ul varia pentru același articol în raport cu nevoile deservirii populației și cu activitatea comercială și meșteșugărească din centrele respective. Pe baza acestei constatări care ne dezvăluie criteriile de fixare a acestei taxe, se pot trage unele concluzii cu privire la abundența unor anumite categorii de produse agricole și meșteșugărești pe piața orașelor dobrogene cît și asupra frecvenței tranzacțiilor comerciale încheiate în aceste centre. Astfel la Babadag, localitate supusă la sfîrșitul veacului al XVI-lea și în prima jumătate a veacului al XVII-lea incursiunilor cazacilor și tătarilor ⁵² și devenită apoi un important centru militar ⁵³, se percepeau ca baș pentru căruța încărcată cu cereale numai 4 aspri ⁵⁴ pe cînd la Constanța și la Mangalia se plătea îndoit (8 aspri) ⁵⁵. Pentru înlesnirea aprovizionării cu carne a populației din Babadag și Hirșova, regulamentele respective prevedeau o taxă de un aspru pentru 4 oi tăiate pe cînd la oile vindute pe picioare se încasa un baș îndoit ⁵⁶.

Urmărind ocrotirea intereselor localnicilor, kanunnamelele stabilesc o deosebire între produsele vîndute de aceștia în calitate de producători direcți și cele care formau obiect de comerț, fiind desfăcute de negustori. Astfel pentru o căruță de fructe proaspete vîndută de negustori la Babadag se încasa un baș îndoit (1 aspru) față de cel stabilit pentru localnici (1 aspru pentru două căruțe) ⁵⁷. Tot pentru a ocroti interesele consumatorilor, baș-ul era mai mic decît taxa de tranzit plătită de negustori. Astfel la Babadag se lua ca baș pentru vitele cornute cîte un aspru de la

---

⁴⁹ John Newberie scrie că la Tulcea se găseau din belșug găini și ouă. *Purchas his Pilgrimes*, VIII, Glasgow, 1905, p. 477. Vezi și traducerea noastră în *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 515.

⁵⁰ Izvitul Giulio Mancinelli arată că la Mangalia se vindeau 15 ouă pentru un aspru și o găină pe doi aspri. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 116, doc. 191. Vezi și traducerea noastră în *Călători străini*..., II, p. 523.

⁵¹ În regulamentul pentru Mangalia se menționează și alimente (untură, miere, ceapă uscată, usturoi) aduse în harabale trase de un cal, specificîndu-se că baș-ul perceput în acest caz era pe jumătate (2 aspri) față de cel încasat pentru aceleași alimente aduse în căruțe trase de doi cai (4 aspri). H. Tunșer, *op. cit.*, p. 218—219.

⁵² M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Știri despre Babadag sub stăpînirea turcă* (în curs de publicare).

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ H. Tunșer, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 217, 218, 219.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 212, 213.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 212.

vinzător cît și de la cumpărător ⁵⁸ iar la Mangalia doi aspri dar numai de la vinzător ⁵⁹, pe cînd pentru vitele care treceau prin Hîrșova se percepeau ca taxă de trecere (*geçit bağ*) 4 aspri plus 1 aspru pentru vizir și o akçe pentru sangeak (*esanoak*) bey ⁶⁰.

Cîrmuirea otomană acorda și înlesniri fiscale pentru încurajarea exportului. La Babadag locuitorii care își desfășeau vinul în afara orașului erau scutiți de baç, perceput numai de la cumpărători (8 aspri de butoi) pe cînd la vînzarea vinului pe piață, atît cumpărătorul cît și vinzătorul plăteau cîte 8 aspri de butoi ⁶¹. De asemenea pentru vinul vîndut țăranilor (*rençber taifesine*) se încasau la Constanța ca baç 8 aspri de butoi pe cînd pentru vinul vîndut cu amănuntul (*espine*) probabil de negustori, se luau 12 aspri de butoi. ⁶²

În stabilirea baç-ului nu se constată discriminări de ordin religios ca la fixarea vămii (*gümrük*) unor produse (stofe, vin) aduse în porturile și schelele dobrogene Constanța, Mangalia, Balcik și Kaliakra, pentru care creștinii plăteau îndoit față de musulmani ⁶³, făcîndu-se uneori chiar deosebiri de ordin social între ghiaurii mari, mijlocii și mici precum și între ghiaurii localnici și cei străini (*harbı*) ⁶⁴.

Orașele dobrogene mai importante erau frecventate în special de negustori din Ragusa (Dubrovnic) cu care Imperiul otoman întreținea relații în secolele XV—XVII. Prezența raguzanilor este atestată la Chilia unde călătorul italian Niccolo Barsi arată că se îndeletniceau cu săratul morunilor pentru export ⁶⁵ și la Babadag unde erau menționați de episcopul Petru Bogdan Bakšić ⁶⁶. Evliya Çelebi precizează că dețineau prăvălii (*duğan*) la Babadag, ocupîndu-se cu comerțul de stofe ⁶⁷.

Din dispozițiile privind stabilirea baç-ului rezultă că în orașele și târgurile dobrogene nu existau piețe specializate pentru desfacerea unor articole anumite în afara Silistrei unde era un bazar pentru pielari (*serraçhane*) ⁶⁸ iar la Mangalia, un bazar mic ⁶⁹ (*bezestan*). În celelalte orașe nu erau nici piețe acoperite (*kapan*) cu prăvălii permanente, antrepozite și cîntare (*kantar*) legalizate de autorități pentru cîntărirea obligatorie a unor anumite categorii de mărfuri, ci numai prăvălii iar la Constanța hambare ⁷⁰ pentru depozitarea cerealelor. De aceea regulamentele dobro-

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 219.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 213.

⁶¹ *Ibidem*, p. 212.

⁶² *Ibidem*, p. 217—218.

⁶³ De la creștini se percepea o taxă de 4% pentru stofele aduse pe mare, pe cînd musulmanii plăteau numai 2%. H. Tunçer, *op. cit.*, p. 219.

⁶⁴ Codicele schelei Kara Harman dispune să se încaseze la sosirea unui butoi de vin 33 de aspri de la ghiaurii tributari mai însemnați, 20—25 de aspri de la ghiaurii mijlocii și numai 10—15 aspri de la ghiaurii mici. H. Tunçer, *op. cit.*, p. 214—215.

⁶⁵ C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi*..., p. 314. Vezi și Evliya Çelebi, *op. cit.*, III, p. 365.

⁶⁶ Vezi relația episcopului Petru Bogdan Bakšić (Pietro Deodato), în „Diplomatarium italicum”, IV, Roma, 1929, p. 101.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *op. cit.*, III, p. 365.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 338.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 360.

⁷⁰ *Ibidem*.

gene nu prevăd vreo taxă specială pentru cîntărit (*resm-i kantar*) ⁷¹ asupra prețului de vînzare.

Din analiza kanunnamelelor dobrogene, coroborate cu informațiile transmise de călătorii străini, rezultă că în orașele Dobrogei pulsa în secolele XVI și XVII o viață economică destul de importantă pentru a atrage atenția legiuitorilor otomani care au căutat să realizeze venituri prin impunerea la taxe a majorității produselor destinate vînzării.

Promotorii acestei activități comerciale erau atît țărani cît și tîrgoveții care, prezentînd spre vînzare surplusurile agricole ce depășeau consumul lor familial sau chiar prelucrîndu-le în chip meșteșugăresc, aduceau o producție-marfă în economia de schimb înfiripată sub această formă inițială pe teritoriul Dobrogei. Într-un stadiu mai avansat, datorită prezenței garnizoanelor turcești, administrației otomane și tranzitului internațional de mărfuri, se diferențiază categoriile propriu-zise de meșteșugari, producători de bunuri de consum pe care le realizau prin prelucrarea materiilor prime indigene sau aduse din Imperiul otoman și din țările române. În acest stadiu de dezvoltare economică se atestă pe lingă negustori greci, turci, armeni și evrei veniți din Imperiul otoman și prezența a numeroși negustori străini în special raguzani.

Viața economică a Dobrogei nu se limita însă numai la orașe și tîrguri cu hinterlandul lor. Așezată între Dunăre ce o punea în legătură nemijlocită cu principatele române și cu țările mai îndepărtate din Europa Centrală, și între Marea Neagră care lega posesiunile balcanice și asiatice ale Imperiului otoman, Dobrogea a cunoscut și un trafic intens de tranzit ce a contribuit la dezvoltarea economică a schelelor și porturilor sale dunărene și pontice. Deși acest aspect economic depășește cadrul studiului nostru urmînd să facă obiectul unei alte cercetări, el trebuie menționat ca un factor indirect, dar foarte puternic, de gravitație economică pentru viața și activitatea regiunii de care ne ocupăm în această perioadă a dominației otomane. Căci liniile mari ale comerțului internațional, prin vehicularea de produse, oameni și idei, au exercitat și pe meleagurile dobrogene o incontestată influență prin polarizarea activităților locale și ridicarea nivelului lor tehnic-economic.

REGULAMENTUL PENTRU VAMA MICĂ A ORAȘULUI BABADAG ¹

Dacă vin care ² <încărcate> cu orz, grîu, mei și făină în tîrgul Baba<dag> se iau cîte patru aspri <de car>. În caz că vin care cu fructe proaspete, atunci se ia cîte un aspru de car și dacă vine miere, untură, sare, orez și fructe uscate cu carele se iau cîte opt aspri <de car>. În caz că vin din

⁷¹ Taxa pentru cîntărit (*resm-i kantar*) era de 1/20 aspri adică 5%, sau 1/40 aspri adică 2,50% asupra prețului de vînzare. Bistra A. Cvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques...*, p. 278. În sudul Dobrogei, la Hacıoglu Pazarcik, regulamentul menționează taxe ce se plăteau către muhtesib pentru folosirea măsurii de capacitate *tas* (strachină de aramă) (2 aspri), precum și a măsurii de lungime *arşun* sau cot (2 aspri) și a măsurii de greutate *kile*. Bistra A. Cvetkova, *op. cit.*, p. 285.

¹ *Kanunname-i baç pazar kasaba-i Yaba*, ed. H. Tunçer, *op. cit.*, p. 212–213.

² *araba*.

afară fructe proaspete cu carele, atunci se ia cîte un aspru de fiecare car. Dacă un orășean cumpără <fructe> din afara orașului, apoi vine și le vinde <pe piață>, atunci se ia un aspru pentru două care. Pentru carul care se încarcă în tîrg și <apoi> pleacă afară <din oraș> se iau opt aspri. În cazul că se încarcă grăsimi, miere și piei tăbăcite sau se vînd cai, catiri și iepe se iau doi aspri de la vînzător și încă <alți> doi <aspri> de la cumpărător. Dacă se vînd vite cornute ³ se ia cîte un aspru de la vînzător și un <alt aspru> de la cumpărător. Dacă se aduc oi și se vînd <pe piață> se ia un aspru pentru două oi; și dacă acestea se vînd după ce au fost tăiate, se ia un aspru pentru patru oi. În caz că se vinde un prizonier ⁴ <se iau> patru aspri de la cumpărător și patru aspri de la vînzător. La vînzarea vinului în butoaie se iau cîte opt aspri de la cumpărător și de la vînzător. Dacă cineva aduce <vin> din afară și îl vinde, se iau șaisprezece aspri. Dacă cineva ia din oraș vin cu butoiul și apoi pleacă afară <din oraș> se iau opt aspri <de la acela> dar de la vînzător nu se ia nimic. În caz că un ghiaur ⁵ cumpără must ⁶ de la musulmani se iau cîte opt aspri de butoi de la cumpărător. De la peștele care se scoate din lacul Baba<dag> se ia dijmă ⁷, iar de la stuful și iarba cosită pe malul lacului se iau cîte doi aspri de car. În caz că se face mied ⁸ se iau cîte doi aspri de cazan; și dacă vine în oraș brînză de burduf ⁹, se ia cîte un aspru de burduf. Dar în cazul cînd vin cîteva burdufuri cu carul, atunci se ia vamă mică la fiecare car și dacă se fierbe săpun se iau cîte patru aspri de la fiecare cazan. Dacă vin scînduri cu carul, se ia cîte o scîndură de la fiecare car; și dacă sosesc copaci pentru case ¹⁰ se ia cîte un aspru de car. Dacă se vînd piei de vite cornute ¹¹, se ia o jumătate de aspru, iar de la pielea de bivoli ¹² se ia un aspru. Dacă vine cu carul piele tăbăcită și se vinde în oraș se ia cîte un aspru de piele tăbăcită de bivoli și cîte o jumătate de aspru de piele tăbăcită de vită cornută, dar dacă <pieile> vin din afară și trec prin oraș fără să fie vîndute, nu se percepe nimic. Dacă vînd porci, se ia cîte un aspru și în caz că sosesc care cu oale și străchini se iau cîte doi aspri de fiecare car.

REGULAMENTUL TÎRGULUI CONSTANȚA ¹

Dacă un car cu încărcătură <de cereale> vine din afară se iau cîte opt aspri ² de fiecare car plin; dacă încărcătura este pe jumătate, se iau patru aspri de la carele trase de doi boi. Și dacă lucrurile rămase de pe

³ sığır.

⁴ esir.

⁵ kafir. Aici e vorba de români.

⁶ şire.

⁷ öşür.

⁸ medbiye.

⁹ tulum.

¹⁰ ev ağacları.

¹¹ kara sığır derisi.

¹² su sığırı.

¹ Kanunname-i Pazar Köstence. H. Tunçer, op. cit., p. 217—218.

² akçe.

urma unui muncitor agricol ³ decedat sînt înmagazinate mai întîi și apoi încărcate în corabie ⁴, plătind navlul, nu se mai dă nimic subașu-ului după ce s-a plătit vama ⁵. În caz că cineva își vinde <marfa> corăbierului sau altcuiva, se iau cîte opt aspri de mudd. Dacă dă corăbierului costul mărfii⁶, se iau de asemenea cîte opt aspri de mudd. În caz că vine din afară un car cu vin ⁷ se încasează la vînzare opt aspri de la cumpărător și opt <aspri> de la vînzător. De la cel care aduce vin și îl vinde cu amănuntul ⁸ el însuși la ai săi, se iau șaisprezece aspri și dacă vinde vinul la țărăuime ⁹, se iau cîte opt aspri pentru fiecare butoi <de vin>; dar dacă el însuși îl produce și mergînd <în piață> îl vinde cu amănuntul, se iau șaisprezece aspri. În caz că țărani cultivatori aduc la schelă ghindă de stejar ¹⁰ și scinduri de tei și grinzii ¹¹ și stîlpi ¹² spre a fi duse la Istanbul, în acest caz se ia cîte un aspru de car. În caz că se taie oi, se ia cîte un aspru pentru două oi, și în caz că se taie vite cornute se iau cîte doi aspri <de vită>; și dacă se vînd piei de vite ¹³ pentru transport se iau cîte doi aspri de pielea de bivoli ¹⁴. Dacă vin corăbii cu încărcături de fructe ¹⁵ și apoi le descarcă, nu se mai ia nimic după ce se plătește vama. Dar dacă altecineva vînzînd <marfa> la corabia sa și dacă cel care ia marfa o trimite în afară <tîrgului> se iau opt aspri de car. De la îmbrăcămintă sau de la alte lucruri ¹⁶ care vin la schelă cu corabia și apoi se duc, se ia vamă și dare după legea oficială a schelei Varna.

REGULAMENTUL TÎRGULUI HÎRȘOVA ¹

Populația Hîrșovei fiind legată de un ziamet este stăpînită de mir-liva. Dacă vine din afară un car încărcat și dinăuntru <tîrgului> iese un car, se iau de la cele încărcate complet cîte opt aspri, de la cele încărcate pe jumătate cîte patru aspri și de la încărcături mai mici <de jumătate> se iau cîte doi aspri; dacă vin cai cu încărcături sau dacă ies în afară <din tîrg>, se iau cîte doi aspri de la cel cu samar și cîte un aspru de la cel cu șa. La vînzarea de cai, iepe și vite cornute se iau cîte doi aspri de la vînzător și <alți> doi <aspri> de la cumpărător. Dacă se vinde vin se iau cîte opt

³ *rençber*.

⁴ *ghemi*.

⁵ *gümrük*.

⁶ *sermaye*.

⁷ *hamir*.

⁸ *kendü espine*.

⁹ *rençber taifesine*.

¹⁰ *pelüt*.

¹¹ *merlek*.

¹² *direk*.

¹³ *karasığır*.

¹⁴ *su-sığırı*.

¹⁵ *yemiş*.

¹⁶ *esbab*.

¹ H. Tunçer, *op. cit.* p. 213.

aspri de fiecare butoi și la fierberea săpunului se iau cîte doi aspri de fiecare cazan. La tăierea vitelor se iau doi aspri iar pentru oile tăiate, un aspru la patru oi. Dacă vin turme de oi din stepă și se vînd se ia un aspru la două oi. La trecerea porcilor din insulele Hîrșovei se iau cîte treizeci de aspri de turmă iar de la carele cu stuf, cîte doi aspri.

REGULAMENTUL MANGALIEI¹

Dacă vin cereale și orez cu carul și sînt peste 12 kile se iau opt aspri ; dacă sînt sub 10 kile se ia un aspru la două kile.

În caz că vine cu carul untură, miere, ceapă uscată, usturoi și alte mărfuri² de acest fel, se iau opt aspri pentru o încărcătură întreagă, <iar> pentru o încărcătură care nu e întreagă se iau patru aspri. Pentru produsele de mai sus care sosesc cu carul tras de un cal se iau doi aspri și dacă doi cai trag <carul>, se iau patru aspri. Dacă vin materiale de șelărie³, încălțăminte⁴ și stofe⁵, pentru fiecare încărcătură de cal se iau cîte doi aspri. Dacă vine un negustor, își desfăce și își întinde marfa se ia cîte un aspru ca dare zisă „drept pentru loc”⁶. La sosirea unor sumane de aba⁷, a mierei, untului, sacilor și covorașelor⁸ și altor mărfuri de acest fel, se ia un aspru după patruzeci de aspri. Dacă se vînd armăsari, cai și catiri se iau cîte doi aspri de la cumpărător și de la vînzător. La vînzarea de vite cornute⁹ se iau doi aspri de la vînzător și <nu se ia> nimic de la cumpărător. Dacă se vînd oi și capre se iau doi aspri de la vînzător pentru două oi. Dacă se taie oi și capre se ia la salhana¹⁰ un aspru pentru patru oi ; la tăierea de vite cornute se iau doi aspri. Dacă se vînd prizonieri¹¹ se iau cîte patru aspri de la cumpărător <cît> și de la vînzător. De la pepenii galbeni, de la pepenii verzi, de la strugurii proaspeți, de la castraveți, varză și alte produse de acest fel se iau cîte doi aspri de o sarcină completă ; dacă sînt mai puține se ia un aspru. Dacă se înmagazinează cerealele unui angrosist¹² și dacă nu dăduse mai înainte baș și se vînd din hambar¹³, se iau opt aspri pentru un mudd, iar cînd este mai puțin de un mudd, un aspru pentru două kile. Dacă vin scînduri, bidoane umplute, grinzi, birne și stîlpi cu carele, se ia un aspru de car. Dacă vine pește uscat, se iau opt aspri de car <iar> la pește proaspăt patru aspri. Dacă sosește vin în butoaie,

¹ Kanunname-i Sulu Menkaliye. H. Tunçer, op. cit., p. 218—219.

² meta.

³ saraș.

⁴ kavaș.

⁵ kumaș.

⁶ yer hakki.

⁷ kebe ile aba.

⁸ kaliçe.

⁹ kara sığır.

¹⁰ kanara.

¹¹ esir.

¹² matrabad.

¹³ mahzen.

se iau opt aspri de la aducător iar de la cel care cumpără și vinde se iau cincisprezece aspri ca drept de vânzare cu amănuntul ¹⁴. Dacă vin piei tăbăcite de vită cornută (bou sau vacă) se ia un aspru pentru două piei, iar de la pielea de bivol (sau bivoliță) un aspru de piele. Dacă se scoate de aici cu carul afară <din oraș> postav, pînă ¹⁵, struguri uscați și smochine și altele, se iau opt aspri ca vamă de ieșire ¹⁶, și dacă ies și se duc <fiind> încărcate pe cal, se iau cîte doi aspri iar dacă ies cu căruța cu cai se iau cîte doi aspri de fiecare cap de cal. De la fata virgină a musulmanului se iau ca darea miresii ¹⁷ șaizeci de aspri și de la femeia văduvă treizeci de curuși. De la fiica virgină a ghiaurului se iau treizeci de aspri, iar de la văduva lui treizeci de aspri. De la mărfurile și lucrurile care vin la schelă se ia vamă potrivit regulamentului în vigoare pentru schela Varna.

GLOSAR

Arșun, măsură de lungime de 63,7 cm. Deleuil, *Poid turc avec sa subdivision*, Paris, 1847, p. 1; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden, 1955, p. 58—59.

Aspru (de la termenul grec ἄσπρον), monedă de argint otomană ce cîntărea în timpul domniei lui Süleyman I cel Măreț circa 0,723 gr. M. Akdağ, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişaf devrinde Türkiyenin, ikğisadî vaziyeti* (Situația economică în Turcia în timpul întemeierii și creșterii puterii otomane) în „Belleten”, XIII, 51, İstanbul, 1949, p. 517—518.

Bağ, badj, termen de origine persană (*bazh*) cu sensul inițial de taxă, impozit și de taxă de vânzare. M. F. Köprülü în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. a II-a, Leiden, Paris—I, 1959—1968, p. 884—885. Corespunde cu vama mică din Moldova.

Bezestan, bedestan (corect *bezistan*, de la termenul arab *bezz*, stofă de mătase, de in sau de bumbac), denumire dată părții centrale a bazarului, construită din piatră și închisă cu porți de fier. Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, I, Paris, 1881, p. 289. A. Galland, *Journal*, (1672—1673), ed. Schefer, I, Paris 1881, p. 24 și n. 1.

Esnaf (pl. de la termenul arab *snmf* (*snf*)=specie, clasă), denumire atribuită breslelor de meșteșugari și negustori.

Espina, termen provenit din locuțiunea italiană „a la spina”, vânzare cu amănuntul. Arhivele de stat din Veneția, Misti, reg. 60, f. 140. Vezi și C. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, Paris, 1880—1890, III, p. 451; F. Thiriet, *Régestes des délibérations de Sénat vénitien concernant la Roumanie*, Paris, 1958—1961, III, p. 72—73, nr. 2 496, 3 mai 1439.

¹⁴ *espine*.

¹⁵ *baz*.

¹⁶ *akarbaçi*.

¹⁷ *rezmi arvs*.

Gümruk, termen împrumutat de turcii otomani de la cuvîntul bizantin *κομμερκιον* derivat din latinul „*commercium*”. A. Antoniadès-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance. L' „octava” et le „kommerkion” et les commerciales*, Paris, 1963, p. 66, 104—106. În Imperiul otoman desemna taxa vamală care făcea parte din taxele obișnuite. *Hass*, denumire dată domeniilor ce aparțineau sultanului, membrilor familiei imperiale, beilerbeilor și sangeakbeilor etc. Aducea beneficiarului un venit anual de peste 100 000 de aspri.

Iştira sau *mubaya*, cumpărături de alimente și furnituri impuse prin constrîngere de statul otoman în folosul său. Făceau parte din categoria sarcinilor extraordinare cunoscute sub numele de *avariz-i divaniye ve tekâlif-i ôrfiye*, stabilite începînd din secolul al XVI-lea. B. Cvetkova, *Izvánredni danáci i dâržavni povinnosti v bâlgarskite zemi pod turska vlast* (Impozite extraordinare și redevențe către stat în teritoriile bulgare sub dominația turcă), Sofia, 1958, p. 166—167.

Kadı, șeful unei circumscripții judiciare (*kadılık*) cu atribuții de ordin judiciar și administrativ.

Kanun, termen derivat de la cuvîntul grecesc *κανών* = lege, edict, promulgat de sultan în baza principiului *urf „lex principis”*. Vezi Cl. Huart, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, Paris, Leiden, 1908—1936, II, p. 767. Edictele sultanilor erau întărite de muftiu prin sentințe speciale numite *fetva* și apoi codificate în regulamente sau *kanunname* (de la termenul grec *κανών* și termenul persan *name* = carte).

Kapan, de la termenul persan *kappan*, cîntar cu două brațe inegale. (E. Wiedeman în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, t. II, p. 801—802). Prin extensie a căpătat sensul de hală, magazie publică, piață. J. T. Zenker, *Dictionnaire turc, arab, persan*, Leipzig, 1866—1876, II, p. 690.

Kile, măsură de greutate otomană. *Kila* de Istanbul avea 20 okka (25,656 kg); W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, p. 42.

Liva, circumscripție administrativă otomană, subdiviziune a vilayetului sau sangeakului. Ch. Huart în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, III, p. 30.

Mirliva, guvernator al unui sangeak, numit și sangeakbei. H. A. R. Gibb, H. Bowen, *Islamic Society in the Eighteenth Century*, Londra, 1950, p. 138.

Muhtesib, slujbaş otoman însărcinat cu poliția pieței. În atribuțiunile sale intra fixarea prețurilor (*nahr*), aplicarea regulamentelor asupra calității mărfurilor, perceperea taxelor și amenzilor precum și repartizarea materiilor prime între diferitele bresle. Ö. L. Barkan, *Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVI-e et XVII-e siècles* în *Recueil de la société Jean Bodin. VII. La ville*, Bruxelles, 1955, p. 289; R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, 1962, p. 299 și urm.

Mudd, *Mud* măsură de greutate otomană. Un *mudd* de Istanbul cîntărea 513,12 kg. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, p. 47.

Mülk, termen de origină arabă care desemnează dreptul de deplină proprietate asupra unui bun care poate fi vîndut, dăruit sau ipotecat de proprietar sau constituit în *wakuf*. Noțiunea de *mülk* cuprinde următoarele caracteristici: stăpînirea unui bun, posesiunea lui și dreptul de a dispune de el. M. Arif, *Kanunname-i al-i Osman* (Regulament al Casei lui Osman)

în Tarih-i osmani Encümeni Mecmuası, fasc. 15, p. 10; fasc. 16, p. 17, 31; fasc. 17, p. 34, 38, 48; fasc. 18, p. 58; L. Milliot, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris, 1953, p. 264—265, 493, 574 și urm., p. 602—603. Nazır, inspector, controlor. H. A. R. Gibb, H. Bowen, *Islamic Society and the West*, I/2, Londra, 1950—1957, p. 170.

Raya (*ra'ıyyet*), veche denumire dată supușilor musulmani și nemusulmani din Imperiul otoman care se îndeletniceau cu agricultura și cu comerțul. Raiaalele erau posesorii pământului ce li se concedase, fiind obligați să achite diferite impozite dintre care cel mai însemnat era *resm-i çift*.

Resm-i kantar, taxă percepută pentru cîntărirea mărfurilor. Ö. L. Barkan, *XV asrın sonundabazi büyük şehirlerde eşya ve yeyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar* (Legi asupra fixării și supravegherii prețurilor privitoare la bunuri și alimente în unele orașe mari la sfîrșitul secolului XVI) în „Tarih vesikaları”, II, 9, Istanbul 1942, p. 315—20.

Sangeak (*sancak*) *bey* guvernator civil și militar al unui sangeak. J. Deny în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, IV, p. 155; Ch. Huart, *ibidem*, IV, p. 154.

Subaşı, slujbaş otoman însărcinat, în orașe, cu poliția. R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII-e siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 156 și urm.

Timar (de la termenul persan *timar* = grijă), feud a cărei posesiune impunea deținătorului obligația de a merge la război călare împreună cu un număr de ostași proporțional cu venitul pământului primit (*dirlik*).

În sens restrîns, timarul era o posesiune feudală care aducea un venit anual de 3 000 pînă la 20 000 akce. J. von Hammer, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung...*, I, p. 337—434; J. Deny în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, vol. IV, p. 807—816.

Sürsat, sistem de prestații în natură impus pentru asigurarea aprovizionării cu cereale și carne. Prin aplicarea prestației *sürsat kuyun*, statul otoman obținea un mare număr de oi pentru satisfacerea nevoilor armatei și capitalei otomane. În unele cazuri se cerea contravaloarea în bani a furniturilor respective. Bistra A. Cvetkova, *Le service des célép et le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman (XV-e—XVII-e s.)* în *Études historiques, publiées à l'occasion du Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, t. III, Sofia, 1966, p. 147.

Vakf, *vakuf*, donație în folosință veșnică a unui bun afectat unei fundațiuni religioase sau de utilitate publică. În orașe, vakufurile încasau veniturile bunurilor concesate cu acest titlu de fondatori. M. T. Gökbilgin, *XV—XVI asırlarda Edirne ve Paşa livası, vakıflar-mülkler-mukataalar* (Adrianopol și liva Pașalei în secolele XV și XVI, fundații pioase, proprietăți și arendări), Istanbul, 1952, p. 177, 212, 213, 219, 223.

Yük, încărcătură sau sarcină în greutate de circa 150 kg purtată de un cal. L. Fekete, Gy. Káldy-Nagy, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550—1580*, Budapesta, 1962, p. 708. În sudul Peninsulei Balcanice un *yük* cîntărea 153,136 kg, 192,42 kg sau chiar 205,24 kg. H. Tunçer, *op. cit.*, p. 293, 320, 328.

Ziamet, feud militar de categorie superioară ce aducea posesorului său (*za'im*) un venit anual de 20 000 akce pînă la 100 000 de akce.

ASPECTS DE LA VIE ÉCONOMIQUE DES VILLES ET DES BOURGS DE LA DOBROUDJA PENDANT LA DOMINATION OTTOMANE

(XVe — XVIIe siècles)

RÉSUMÉ

Lors de leur pénétration en Dobroudja, les Ottomans y avaient trouvé des centres urbains qui furent rattachée aux domaines du sultan ou concédés à titre de bénéfices (*hass*, *ziamet*, *mülk*) à des dignitaires turcs.

Afin d'intégrer cette province dans l'économie unifiée de l'Empire ottoman et d'en tirer des revenus, les sultans édictèrent des ordonnances et des lois (*kanun*, *kanunname*) qui réglementaient l'exercice du commerce urbain et fixaient le taux et la nature des taxes, droits et impôts perçus au profit de l'Etat.

L'analyse des *kanun-name* concernant les centres urbains de la Dobroudja, promulgués selon toute probabilité au XVIe siècle, indique très nettement l'importance et la nature des échanges commerciaux dont les promoteurs étaient les petits producteurs travaillant dans les villes et les villages. Les articles qu'ils offraient sur le marché constituaient l'excédent de leur production agricole : céréales, légumes, fruits, bétail, chevaux, produits de consommation courante (beurre, fromage, saindoux, miel, moût, vin, poissons). De pair avec ces produits, les règlements mentionnent aussi certaines matières premières (bois de construction, peaux de bovins) et certains produits artisanaux (draps, étoffes dites *aba*, cuirs, chaussures, vêtements) qui correspondaient aux besoins courants de consommation de la populations urbaine ainsi que des fonctionnaires de l'administration et des garnisons turques. L'abondance ou la pénurie de ces produits sur le marché des villes de la Dobroudja peut être établie par l'analyse du système des taxes et des droits commerciaux, en premier lieu du *baş* (taxe de marché).

In en ressort d'une part la tendance très nette du gouvernement ottoman de faciliter par des mesures protectionnistes l'approvisionnement de la population citadine et de l'autre, l'importance des échanges commerciaux dont l'intensité et la portée sont loin d'être négligeables ainsi que l'atteste la présence des commerçants étrangers dans les villes de la Dobroudja.

POZIȚIA MARII BOIERIMI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ FAȚĂ DE MIHAI VITEAZUL ȘI SIMION MOVILĂ (noiembrie 1600 — august 1601)

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Epoca lui Mihai Viteazul (1593—1601) constituie un moment de intensă afirmare a Țărilor Române în domeniul militar și politic. Dacă însă figura marelui voievod a atras atenția istoricilor români și străini încă din prima jumătate a veacului XIX, perioada de sfârșit a domniei sale, din punct de vedere al *istoriei interne a Țării Românești*, prezintă încă unele probleme insuficient cercetate, legate îndeosebi de activitatea unor personalități de frunte din preajma lui Mihai Viteazul. În cele ce urmează vom încerca să stabilim *poziția reală* a mării boierimi muntene față de Mihai Viteazul, din noiembrie 1600 până la moartea marelui voievod, și factorii care au determinat o bună parte a ei să treacă de partea noului domn Simion Movilă (1600—1602).

E cunoscut faptul că o parte a mării boierimi, care a susținut activ politica antiotomană a lui Mihai Viteazul, nu a ezitat atunci când interesele ei au cerut-o să completeze împotriva marelui domn. V. Motogna¹ și Șt. Ștefănescu² au arătat, pe baza mărturiilor documentare, că încă înainte de cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul (1599), reprezentanți de frunte ai cercurilor conducătoare din preajma sa, în frunte cu frații Buzești, Teodosie logofăt Rudeanul, Udrea banul Băleanul, Calotă banul, aga Leca și alții, „unii dintre ei considerați până acum a fi devotați tot timpul lui Mihai Viteazul”³, au încercat să-l înlăture pe acesta, cu sprijin din afară⁴. Socotind că în 1599—1600 începe „unificarea opoziției boierești”, care „va da lovitura finală” domniei lui Mihai Viteazul, E. Stănescu consideră acest act ca o încununare a luptei mării boierimi pentru înlătu-

¹ *Contribuție la istoria lui Mihai Viteazul. I. Un trădător, Aga Leca*, în „Revista Istorică”, XX (1934), nr. 4—6, p. 127, 129—131.

² *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V (1962), p. 175—188.

³ *Ibidem*, p. 176.

⁴ Ei au cerut, în primul rând, ajutorul lui Ieremia Movilă și al regelui polon Sigismund III (*ibidem*, p. 177).

rarea „regimului domnesc” (mijlocul veacului XV — sfârșitul secolului XVI), și instaurarea „regimului boieresc” la conducerea statului feudal ⁵.

Înainte de a înfățișa poziția „grupărilor boierești” din Țara Românească în toamna anului 1600 și în cursul anului următor, se impun însă câteva precizări legate de conținutul acestei noțiuni. Desigur, gruparea boierilor în jurul unui pretendent la domnie, pentru susținerea unor interese de moment, constituirea unei „opoziiții” sau dimpotrivă a unei „grupări domnești” sînt fenomene care se constată și înainte de sfârșitul veacului XVI. Tot în această vreme constatăm și orientarea unor boieri către puterile vecine, de la care speră să obțină sprijin militar pentru înlăturarea domnului, sau, în cazul Imperiului otoman, pentru a-și menține poziția privilegiată în conducerea statului, în condițiile instaurării suzeranității otomane.

În vremea lui Mihai Viteazul însă, în condițiile desfășurării războiului Ligii creștine împotriva Imperiului otoman, se constituie în Țara Românească o puternică „grupare boierească” consecvent antiotomană. Că ea a luat naștere în această perioadă, cu un program politic extern bine precizat, o dovedește scrisoarea din 29 aprilie <1614>, prin care boierii acestei grupări cer ajutor fostului domn Radu Șerban, reprezentantul lor pe lângă împăratul Mathias, arătînd că „noi, din zilele lui Mihai Vodă (s.a.)... ne-am supus și ne-am jurat creștinilor... și ne-am supus supt Împăratul creștinesc...” ⁶. În chip firesc, această grupare se orienta în exterior către Imperiul habsburgic, avînd chiar contacte directe cu împăratul Rudolf II, care a și înnobilit cîțiva reprezentanți ai ei ⁷. Acționînd în sensul luptei antiotomane inițiate de Mihai Viteazul, conducătorii acestei grupări, după cum vom vedea, nu au mers însă pînă la capăt alături de marele voievod. Chiar în decembrie 1600 cînd cereau împăratului prin generalul G. Basta retrimiteră în țară a lui Mihai Viteazul, nu uită să adauge că s-ar mulțumi și cu „un alt voievod”, care să aibă însă aceeași orientare proimperială ⁸.

Pe de altă parte, conducătorii grupării boierești antiotomane s-au îndreptat însă din 1599 către Polonia, fără a rupe contactele cu Imperiul habsburgic, astfel că în sînul acestei grupări putem vorbi despre o dublă orientare externă. Ca atare, în a doua jumătate a domniei lui Mihai Viteazul, în Țara Românească nu exista propriu-zis o grupare boierească „pro-

⁵ Cf. *Istoria României*, II, 1962, p. 983, *Les problèmes de l'État féodal sous le règne de Michel le Brave*, în „Rev. Roum. d'Hist.”, I (1962), nr. 1, p. 63, 73, *Studiu introductiv la Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, p. XXV. Pentru trăsăturile „regimului nobiliar” (boieresc) în Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea, cf. P. P. Panaitescu, în *Istoria României*, III, 1964, p. 76—77. C. C. Giurescu consideră însă că „regimul boieresc” reprezintă în realitate „lupta pentru domnie dintre diferitele facțiuni boierești, fiecare cu pretendentul ei și care a fost o constantă a istoriei noastre politice medievale” („Așezămîntul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, în „Analele Univ. București”. *Istorie*, XIX (1970), nr. 1, p. 75).

⁶ *D.I.R.*, B, XVII, vol. II, p. 271—272; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. III, Vălenii de Munte, 1931, p. 49.

⁷ Aga Leca și Nica vistier (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1246—1247, nr. MDCCCXXXVII; A. Veress, *Documente*, VII, p. 181—185).

⁸ A. Veress, *Documente*, VI, p. 290.

imperială”⁹ și o alta „filopolonă”, ci doar o singură grupare „antiotomană”, în care precumpănește, după evoluția evenimentelor, când influența imperială, când cea polonă¹⁰. O grupare „filopolonă” propriu-zisă apare în Țara Românească abia după octombrie 1600, în vremea lui Simion Movilă, formată din boieri mai puțin însemnați, ridicați în parte de noul domn¹¹.

Scurta domnie a lui Mihai Viteazul nu a înlăturat cu totul boierimea turco-filă, care în septembrie 1601 se declara gata să recunoască suzeranitatea otomană, așa cum făcea „de aproape 140 de ani”¹². Această grupare nu a jucat însă un rol însemnat în evenimentele politice din anii 1600—1601, membrii ei nu făceau parte din divanul țării, mai mult chiar, nici măcar componența ei nu este cunoscută¹³. În februarie 1602 când Radu Mihnea a încercat să-și alcătuiască un divan, el a fost nevoit să atragă de partea sa boieri care se orientau fie către poloni (Vintilă mare ban), fie către imperiali (Stoica mare postelnic)¹⁴. Pe plan intern, singura forță care a jucat un rol însemnat în ultimul an al vieții lui Mihai Viteazul a fost așadar, gruparea boierească antiotomană.

Învins la Bucov (20 octombrie 1600) de armatele polono-moldovene Mihai Viteazul se retrage, încercînd să organizeze în grabă o nouă rezistență în așteptarea ajutorului imperial. Învîngătorul său, marele hatman J. Zamoyski, realiza astfel o veche dorință a sa și a coroanei polone: ocuparea Țării Românești și atragerea ei alături de Moldova Movileștilor și eventual de Transilvania lui Sigismund Báthory în cadrul sistemului politic polon, prin stabilirea la Dunăre a liniei de hotar dintre posesiunile polone și Imperiul otoman¹⁵. Dar noul domn Simion Movilă, fratele voievodului moldovean Ieremia, instaurat de Zamoyski, nu era omul potrivit a prelua conducerea Țării Românești¹⁶ în luptă cu Mihai Viteazul, a cărui ripostă nu s-a lăsat mult așteptată. Cu o armată apreciată la 9000 de oameni, Mihai se pregătește să înfrunte oștile lui Simion Movilă, dar înfrîngerea la 25 noiembrie 1600, lângă Curtea de Argeș, a avangărzii („straja” cum o numește Miron Costin) conduse de Udrea banul Bălea-

⁹ În literatura istorică se întrebuințează acest termen.

¹⁰ Chiar și acei boieri care au cerut protecție regelui polon, ca Dan Danilovici mare logofăt al lui Simion Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 265, nr. CXXXI), erau în legătură cu imperialii (*ibidem*, vol. IV¹, p. 405—406, nr. CCCXLVIII).

¹¹ Pentru această grupare cf. N. C. Bejenaru, *Rolul boierimii în politica externă a principalului Țării Românești în prima jumătate a secolului XVII*, în „Arhiva”, Iași, XXXV (1928), nr. 1, p. 38.

¹² Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 42, nr. XL.

¹³ Izvoarele nu menționează numele boierilor turcofili din această perioadă.

¹⁴ Cf. actul din <20> februarie 1602, la I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea în Țara Românească*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 713.

¹⁵ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II (1526—1788), București, 1914, p. 93, Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 211. Cf. și I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în „Revista arhivelor”, XLVII (1970), nr. 2, p. 525.

¹⁶ Pentru domnia lui Simion Movilă, cf. N. C. Bejenaru, *Domnia lui Simion Movilă în Muntenia*, în „Revista critică”, Iași, 1929, p. 173—187, I. Corfus, *Introducere la Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească* în „Codrul Cosminului”, X—XII, 1939; Th. Holban, *Contribuții la istoria domniei muntenesci a lui Simion Movilă*, în „Revista istorică”, XXIII (1937), nr. 4—6, p. 147—154; D. Ciurea, *Domnia munteană a lui Simion vodă Movilă* în „Cercetări istorice”, Iași, XIII—XVI (1940), nr. 1—2, p. 113—132; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 234 și urm.

nul¹⁷, care cuprindea de fapt aproape jumătate din oamenii săi¹⁸, a împiedicat desfășurarea în continuare a luptei, Mihai luând drumul pribegiei prin Transilvania spre Praga, năzuind la ajutorul împăratului. Tot atunci Simion Movilă era recunoscut de Poartă ca domn al țării Românești, prin trimiterea însemnelor domnești¹⁹. Care este în această vreme atitudinea mării boierimi în raport cu Mihai Viteazul, ce urmărea să recucerească Țara Românească cu ajutorul imperialilor, și Simion Movilă, care încerca să-și consolideze stăpînirea cucerită cu sprijinul polonilor?

S-a susținut în literatura istorică românească pînă în ultimul timp, sub o formă sau alta, ideea menținerii legăturilor de credință între boierimea munteană și Mihai Viteazul, aflat la curtea imperială, afirmîndu-se chiar că domnul ar fi acceptat colaborarea apropiatilor săi, și în primul rînd a Buzeștilor, cu Simion Movilă, pentru a pregăti alungarea acestuia²⁰. Privite prin prisma atitudinii mării boierimi față de Simion Movilă, aceste păreri impun o seamă de rectificări.

„Regimul nobiliar” polon, în cadrul căruia aristocrația reprezenta adevărata forță conducătoare a „republicii”²¹, aflată la începutul veacului XVII în plină expansiune militară²², exercita o mare atracție asupra

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II¹, p. 651–652, nr. CCCXLVII, descriereau lui J. Otwinowski-Al. Guagnin (trad. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* în „Analele Academiei Române”, S. III, M.S.I., t. IV, 1925, p. 362–366) și Miron Costin, *Lelapiseful Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 55. Cf. și A. Veress, *Documente*, VI, p. 275.

¹⁸ „Cu Udrea au fost șapte mii de oameni, au căzut o mie cinci sute și înșuș a fugit cu totul”, spune J. Otwinowski-Al. Guagnin, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 365.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, 1937, p. 355.

²⁰ B. P. Hasdeu susține, între primii, teza credinței absolute a Buzeștilor față de Mihai Viteazul, apreciind subiectiv, din lipsa documentării: „Ceea ce cronicarul numește „viclenia Buzeștilor” nu era decît resentimentul lor de a suferi de-ntru-nței la domnie pe Simeon Movilă, neputîndu-i rezista în primele momente de zăpăceală” (*Viața lui Stroia Buzescu*, în „Calendarul României pe anul 1871” (XIV), București, 1870, p. 93). A. D. Xenopol consideră că Radu și Preda Buzescu au trădat pe Mihai după bătălia de la Bucov, dar „Stroe rămase credincios pînă la moarte eroului”, ca și Udrea banul și Negrea clucer (*Istoria românilor*, VI, ed. III, București, 1918, p. 8). N. Iorga crede că Simion Movilă a fost acceptat doar de „clîția boieri prieteni ai păcii cu turcii”, restul păstrîndu-și credința față de Mihai, între aceștia fiind și „neclintitul credincios Radu Buzescu” (*Istoria românilor*, V, p. 355, 360). După Al. Lapedatu, Preda postelnicul a fost singurul dintre Buzești rămas credincios lui Mihai după lupta la Bucov (*Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul*, București, 1909, p. 42), în timp ce generalul P. V. Năsturel atribuie aceasta lui Stroe, care s-ar fi aflat alături de Mihai în pribegie, frații săi care recunosc pe Simion trăind retrași la moșiile lor, afirmații fără nici o bază documentară (*Luptele de la Ogretin și Teșani*, în „Analele Academiei Române”, S. II, t. XXXVI, București, 1910, p. 852). Adoptînd o poziție apropiată de cea a lui Hasdeu și a gen. P. V. Năsturel, D. Ciurea vorbește de o exagerare a cronicii în legătură cu trădarea Buzeștilor sau a altor boieri, Stroe Buzescu care ar fi însoțit pe Mihai în pribegie, înapoiindu-se în țară de abia o dată cu oștile lui Radu Șerban (*op. cit.*, p. 116). I. Ionașcu consideră că Mihai a acceptat apropierea principalilor săi colaboratori de Simion Movilă pentru ca „să pregătească tainic alungarea lui” (*op. cit.*, p. 701). N. Stoicescu crede că Radu Buzescu, „după înfrîngerea lui Mihai Viteazul, a mers cu acesta la Împărat (1601)”, citînd un act din 1601 mai 1 (*Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV–XVII, București, 1971, p. 34, 36). Actul, despre care vom vorbi mai jos, este unul din falsurile atribuite lui Mihai Viteazul de Sigismund Báthory, Radu Buzescu aflîndu-se la 15/25 mai 1601 la Tîrgoviște (*D.I.R.*, B, XVII–1, p. 16), iar în iunie-septembrie 1601, fiind unul din membrii locotenenței domnești, care conduce țara după fuga lui Simion Movilă (*ibidem*, p. 19–21).

²¹ *Historia Polski*, I², Varșovia, 1957, p. 58 și urm.

²² J. Teodorczyk, *L'armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 95.

boierimii muntene, ținută în friu de mina energică a lui Mihai Viteazul. Reprezentanții de seamă ai grupării boierești antiotomane, în frunte cu Dumitru vornic, Teodosie logofăt Rudeanu, cei trei frați Buzești, Udrea banul Băleanul și alți „boieri mari și mici”, împreună cu mitropolitul Eftimie, s-au adresat în mai multe rânduri lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, și boierilor munteni pribegi la curtea sa²³. Ei cereau „să mérgeți și la luminatul crai leșescu (Sigismund III-*C.R.*) și la mările <sa> cancelarul (J. Zamoyski-*C.R.*) și pre la toți cine veți ști... să ne ia précestu tiran (Mihai Viteazul-*C.R.*) de în spinarea noastră și să-l scoată și să ne dea domnu pre fratele Erimii voevoda (Simion Movilă-*C.R.*) să ne fie domn...”²⁴. Se arătau în schimb gata să recunoască suzeranitatea polonă după exemplul Moldovei²⁵. E greu de crezut că după intrarea lui Simion Movilă în Țara Românească, Mihai Viteazul s-ar mai fi putut bucura de sprijinul credincios al acestor boieri în lupta împotriva noului domn susținut de poloni. În plus, după ocuparea domniei de către acesta, *pericolul pierderii averilor*, în cazul când ar fi rămas mai departe alături de Mihai, a constituit — după însuși mărturia lui Udrea Băleanul, pe care o vom analiza mai jos — *un factor important, care a contribuit în mare măsură la trecerea marii boierimi de partea domnului moldovean*.

Practic acest fenomen a avut loc treptat, după bătălia de la Bucov (20 octombrie 1600), pe măsură ce noul domn, recunoscut de poloni și turci, își consolida situația în țară. Miron Costin, reluând parcă ideile exprimate de boieri în scrisorile amintite mai sus, afirmă că „se urise muntenilor cu domnia lui Mihai vodă, totu cu oști și războaie... trei dzile după război (lupta de la Bucov-*C.R.*)... au început a veni toți boierii Țării Muntenesti și slujitorii, priimind pre Simion vodă cu giurământ”²⁶. Același cronicar arată că Simion s-a grăbit să dea bătălia de la Curtea de Argeș, înainte ca Mihai să-și termine pregătirile de luptă, cauzându-i o grea înfrângere, „pre sfatul iarăș boierilor celor de loc” (din Țara Românească), care l-au călăuzit „dziua și noaptea pin locuri ascunse, pân la orașul Argișului”²⁷. Alții, evitând să treacă deschis de partea lui Simion, au preferat calea predării în luptă. „... Boieri însemnați — seria pîrcălabul de Soroca la 12 noiembrie 1600 — au fost prinși de domnul nostru (Simion Movilă-*C.R.*), care s-au predat oștirii noastre (s.a.), de la munteni...”²⁸. Alături de boieri ca Papa vistierul și Micul al doilea vistier²⁹, în tabăra lui Simion Movilă au trecut reprezentanții marilor familii ale Buzeștilor, Rudenilor și Bălenilor, conducătorii grupării boierești antiotomane.

Poziția marii boierimi a fost determinată în mare măsură și de promisiunile cercurilor conducătoare polone în frunte cu marele hatman Jan Zamoyski, privind „siguranța vieții și averilor” lor. În acest sens

²³ Aceștia erau Dan Danilovici fost mare vistier, Vintilă clucerul din Clătești, Ioan aga, Preda postelnic și alții (actul din 5 septembrie <1599>, la Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, p. 186, 188).

²⁴ *Ibidem*, p. 188.

²⁵ „... să fimu suptu arepile luminatului mării craiului leșesc cumu e și domnul Erimie voevoda cu țeara Moldovii” (*ibidem*).

²⁶ *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 55.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 136.

²⁹ *Ibidem*.

mărturii grăitoare sînt proclamația lui Zamoyski către boierii Țării Românești din 10 octombrie 1600³⁰ și scrisoarea lui Sigismund III către Simion Movilă, datată din vara anului 1601, scrisoare ce redă esența politicii polone față de boierimea munteană, care urma să treacă sub suzeranitatea directă dar depărtată a regelui polon, Simion Movilă urmînd a fi un simplu executor al acestuia³¹.

Atitudinea Buzeștilor „citeși 3 frați că să ficlenise de cătră Mihai Vodă și să închinasă la Simeon”, cum scrie cronica Țării Românești³², apare astfel conformă propriilor interese, diferite în acest moment de cele ale lui Mihai Viteazul. Stăpînitori ai unuia dintre cele mai întinse domenii feudale în Țara Românească, apreciat la această dată la circa 81 de sate³³, cu un venit anual de 60 000 de scuzi, Buzeștii, cei mai însemnați boieri din țară („li piu principali di quei paesi”), după rapoartele agenților străini³⁴, intraseră în conflict cu Mihai Viteazul încă din anul 1599, avînd chiar o atitudine ostilă față de problema stăpînirii Transilvaniei³⁵, trecerea lor în tabăra moldo-polonă a lui Simion Movilă neavînd nimic surprinzător. În plus, Buzeștii se înrudeau cu hatmanul moldovean Isac Balica, nepotul lui Ieremia și Simion Movilă³⁶ și se pare că această înrudire a jucat un anume rol în stabilirea poziției lor față de Simion.

O atitudine asemănătoare, în anumite privințe mai constantă decît a Buzeștilor, față de domnul moldovean a avut un alt „credincios” al lui Mihai Viteazul, reprezentantul familiei Rudenilor, Teodosie logofătul, care începînd din mai și pînă în iunie 1602 apare în divanul lui Simion Movilă ca mare logofăt³⁷, urmîndu-l apoi în Moldova de unde se întoarce abia în timpul lui Radu Șerban³⁸. Un document din 15 martie 1633 consemnînd

³⁰ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 334–335.

³¹ Idem, *Documente polone*, p. 180–181, 5 iulie <1601>.

³² *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 83. Desprinderea Buzeștilor de Mihai Viteazul e amintită și în cronica lui Radu Popescu: „ca să și dezlipise unii de către Mihai vodă, cum Buzeștii și alții” (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 81).

³³ *Hrisovul Buzeștilor* din 10 iunie 1656, publ. de Gr. Tocilescu în „Tinerimea română”, I (1898), p. 89–127; cf. și C. Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii” XXIII (1970), nr. 3, p. 485.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IV^a, p. 266, nr. CCXL, vol. VIII, p. 231, nr. CCCXXXIV.

³⁵ *Ibidem*, III^a, p. 352, nr. CCLXXIII. Pentru atitudinea lui Radu Buzescu cf. I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, p. 138, și *Istoria României*, II, p. 996.

³⁶ Tatăl său Leonte Balica era cumnat cu Ieremia și Simion Movilă, fiind căsătorit cu o soră vitregă a lor (Al. I. Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași – o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XL (1964), nr. 5–6, p. 279–281).

³⁷ *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 44–46, 49, 51–52. I. Ionașcu consideră că trecerea sa de partea lui Simion Movilă a avut loc „după omorîrea mișelească a lui Mihai la Turda” (*Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în „Anuarul Inst. de istorie din Cluj”, V (1962), p. 123), într-o lucrare mai veche socotind însă că faptul a avut loc după bătălia de la Bucov (*Unde a fost satul Clrstienești*, în „Revista istorică română”, vol. XIV, fasc. I, 1944, p. 40).

³⁸ La 10 februarie 1603 și 9 aprilie 1604 se afla la Iași, unde semnează alături de mitropolitul Eftimie și alți boieri munteni fugari cereri de ajutor către Sigismund III și Jan Zamoyski (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II^a, p. 265, nr. CXXXI, p. 331, nr. CLXVI). În Țara Românească e menționat ca „fost mare logofăt” la 4 februarie 1605 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 157–158). Întoarcerea sa a avut loc în intervalul aprilie 1604–februarie 1605, mai exact înainte de 25 iulie 1604, cînd numele său nu mai apare alături de ceilalți pribegi din Moldova, într-o cerere de ajutor trimisă în Transilvania (Hurmuzaki, *Documente*, IV^a, p. 383, nr. CCCXXVII).

abuzurile lui Teodosie Rudeanul, care strămută rumâni dintr-un sat al mănăstirii Bistrița pe o moșie a sa, afirmă că faptul a avut loc „în zilele lui Simion voevod, fiind Rudenii puternici”³⁹, în timp ce în octombrie 1602 însuși Simion Movilă are cuvinte de laudă pentru fostul mare logofăt „care a fost todeauna credincios”⁴⁰.

Între cei care au trecut în tabăra lui Simion Movilă după bătălia de la Curtea de Argeș (25 noiembrie 1600), se numără în primul rând Udrea banul, reprezentantul familiei Bălenilor, comandantul avangărzii lui Mihai Viteazul în această luptă, și Negrea spătarul. Amintind la 5 iulie <1601> condițiile în care a avut loc trecerea lor de partea lui Simion Movilă, Sigismund III condamnă purtarea acestuia față de boierii „care au părăsit pe dușman” (Mihai Viteazul), între aceștia fiind menționați la loc de frunte „Udrea și Negrea, care în urma asigurărilor din partea hatmanului Coroanei (Jan Zamoyski-C.R.)... s-au dezlipit de Mihai... și la cuvântul starostelui Cameniței (Jan Potocki-C.R.)... au venit la dumneata ca la voievodul pus de noi în această țară și s-au poclonit lui”...⁴¹. Așadar, Udrea banul Băleanul după mărturia regelui polon, confirmată limpede și de cronicile lui J. Otwinowski-Al. Guagnin, R. Heidenstein⁴² și Miron Costin⁴³, nu a căzut prizonier în bătălie, cum s-a afirmat pînă de curînd în istoriografia românească⁴⁴. Dimpotrivă, el a trecut de bună voie în tabăra lui Simion, dovadă scrisoarea sa adresată nu întîmplător lui J. Potocki, a cărui „slavă vitejească” și „veste” (re-nume) le preamărește, convins fiind, la rîndul său, că acesta „a auzit și vestea mea, pentru că și eu am fost purtătorul de grijă la o parte din oastea voievodului Mihai, atît aici cît și în Moldova; și dacă am greșit ceva, știe măriă ta că nu am făptuit de capul meu, ci aceea ce mi-a poruncit stăpînul” (Mihai Viteazul)⁴⁵. Dacă banul Udrea ar fi căzut prizonier în luptă, scrisoarea sa redactată în ungurește, probabil în munții dinspre Transilvania, din lipsa unui diac de latină sau polonă, nu și-ar fi găsit menirea, autorul ei putînd să se înțeleagă direct cu Potocki, care se afla în tabăra învingătorilor.

Scrisoarea ilustrează semnificativ conceptul de credință al unui mare boier la sfîrșitul secolului XVI și factorii care-l condiționează. Udrea

³⁹ Arh. st. București, *m-reă Bistrița*, LXII/149, orig. rom. Și la 13 august 1633 se arată că frații Teodosie logofăt și Vlad logofăt Rudeanul în timpul lui Simion Movilă erau „niște boieri puternici” (ibidem, *Episcopia Buzău*, LXXVI/11, orig. slav, citat și de I. Ionașcu, *Unde a fost satul Cîrstienești*, p. 40, nota 5).

⁴⁰ I. Corfus, *Documente polone*, p. 206.

⁴¹ Ibidem, p. 180.

⁴² P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 218; R. Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, Francofurti ad Moenum, 1672, p. 362.

⁴³ „Udrea după aceie curundu au venit și el și s-au închinatŭ la Simion vodă” (*Lelopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 55).

⁴⁴ A. Veress, *Documente*, VI, p. 257, nota; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1968, p. 376; D. Ciurea, *Domnia munteană a lui Simion Movilă*, p. 115; I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Vodă Mihnea*, p. 700–701; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 100. Se încearcă astfel explicarea faptului că după luptă Udrea nu s-a îndreptat spre Mihai, care se afla la mică distanță, preferînd să se adreseze lui J. Potocki din tabăra adversă, unde însă nu se putea prezenta pînă la primirea încredințării lui Simion că nu va fi predat turcilor (A. Veress, *op. cit.*, p. 257).

⁴⁵ Scrisoarea a fost întocmită de Udrea „îndată ce am auzit vestea mării tale” (A. Veress, *loc. cit.*). El așteaptă răspunsul lui J. Potocki și Simion, care participase și el la lupta de la Curtea de Argeș. Asupra datării ei cf. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 701, nota 1. P. P. Panaitescu o plasează greșit în mai 1601. În legătură cu decapitarea lui Udrea (Mihai Viteazul, p. 245).

Băleanul afirmă hotărît că trecerea sa de partea noului domn se datorează dorinței de a-și păstra averile ⁴⁶, fiind : „fiu de boier din această țară și am moștenire și avere în această țară (s.a.) și Dumnezeu a dat țara în mâinile mării voastre, mă rog... să mă ierte mânia sa”. Ca atare, în cazul în care Simion Movilă îi va acorda cartea de iertare făgăduind : „că mânia sa nu mă supără, nici nu mă dă în mâinile turcilor, și eu voi fi astfel de slugă și rob mării sale, precum am fost voievodului Mihai” (s.a.) ⁴⁷.

Trecerea boierilor munteni de partea lui Simion Movilă după lupta de la Curtea de Argeș și-a găsit reflectarea și în alte izvoare. Mai mult chiar, cronica contemporană a lui Gh. Palamed afirmă — și faptul nu a fost relevant pînă acum —, că Mihai, deși dispunea încă de oaste, nu a continuat lupta, pornind în pribegie, între altele, de teama trădării și uneltirilor boierilor săi. Chiar în ajunul unei noi bătălii, spune cronicarul grec, el „mai află cu temei și acest lucru : cum că cîțiva boieri munteni aveau de gînd să-l trădeze, să-l prindă și să-l dea leșilor, sau chiar, de este cu putință, să-l omoare (s.a.). Mihai, văzînd că-i merg împotriva și împrejurările și unii din boierii săi din Muntenia, socoti că-i bine să se retragă cum putea, ca să nu piară, să scape de primejdie” ⁴⁸. „Apoi — afirmă în 1600 J. Otwinowski, care a luat parte la campanie — Udrea cu boierii frunțași cere iertare și prin mijlocirea altora (adică a lui J. Potocki-C.R.) o obține ușor, a 12-a zi după luptă vine și cu alții, și Hospodarul (Simion Movilă-C.R.) primește supunere de la toți din țară” ⁴⁹.

La rîndul său, Miron Costin arată că în urma înfrîngerii banului Udrea și a „închinării” sale față de Simion Movilă, Mihai Viteazul n-a mai putut continua lupta deoarece „au început și ceilalți (boieri-C.R.) a-l părăsi, cu toții” ⁵⁰. Se știe de altfel, că Mihai, în drum spre hotare, a tăiat mai mulți boieri la Craiova, desigur pentru trădare ⁵¹.

În legătură cu plecarea marelui voievod la curtea imperială se pune și problema interesantă a celor care l-au însoțit în pribegie. Semnificativ este faptul că marii boieri în frunte cu frații Buzești, legați de stăpînirea domeniilor lor, nu se numără printre aceștia. Doar Mihalcea banul face excepție, urmîndu-l pe Mihai și împărtășindu-i soarta ⁵². În Transilvania se mai aflau aga Leca și Leca comis ⁵³, care în 1601 s-au alăturat din nou

⁴⁶ Domeniul lui cuprindea 28 de sate întregi, 7 părți de sate și alte proprietăți (C. Reza-chevici, *op. cit.*, p. 486).

⁴⁷ A. Veress, *loc. cit.*

⁴⁸ *Poema lui Gheorghe Palamida*, ed. O. Tafrali, în „Literatură și artă română”, IX (1905), nr. 7-8, p. 495.

⁴⁹ P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 366.

⁵⁰ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 55.

⁵¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 209, nr. CLXXXI.

⁵² I. Crăciun, *Cronicele Szamosközy*, p. 159. După asasinarea lui Mihai Viteazul, Mihalcea, care se afla ca și aga Leca la Turda, a fost prins de nemți, supus la cazne pentru : „a mărturisi pe rînd faptele și sfaturile lui Mihai vodă”, și apoi ucis. În decembrie 1600 însoțise pe Mihai Viteazul spre Praga (Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 205, nr. CLXXVI), iar în iunie 1601 conducea un corp de oaste a lui Mihai în Ardeal (A. Veress, *Documente*, VI, p. 389).

⁵³ C. Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 171-172. Cf. Gh. Șincai, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. II, 1886, p. 456. El nu trebuie confundat cu aga Leca (cf. Eud. de Hurmuzaki, în vol. IV¹ al acestei colecții, p. 374), fiind însă tot albanez, deoarece Szamosközy îi amintește împreună la moartea lui Mihai Viteazul (I. Crăciun, *op. cit.*, p. 159), dar nici cu Leca soțul Grăjdanei, sora lui Udrea Băleanul, mare postelnic al lui Radu Șerban între 1602-1610 (cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 203),

lui Mihai în vederea recuceririi acestei țări. Cei mai mulți însoțitori ai marelui domn erau însă căpitani și boiernași de țară, ca Turturea paharnic⁵⁴, Andrei postelnic, Nica comis și fratele său Miho⁵⁵, prea puțini pentru a putea împiedica asasinarea mișlească a lui Mihai de către generalul Basta, în august 1601. Cît despre oștenii care s-au aflat atunci alături de Mihai Viteazul, aceștia erau mercenari recrutați la înapoierea de la Praga din Ungaria imperială, căpeteniile lor intrînd fără rezerve după dispariția sa în slujba lui Basta⁵⁶.

Prin trecerea Buzeștilor și a altor boieri din gruparea boierească antiotomană în tabăra lui Simion Movilă, numărul celor care se orientau pe plan extern către imperiali, în sînul acestei grupări, a scăzut simțitor. Au rămas însă credincioși acestei orientări, inițiate de Mihai Viteazul, Stoica postelnic din Strîmba⁵⁷, Șerban mare paharnic (viitorul domn Radu Șerban)⁵⁸, Andronie vistier, Miroslav logofăt, Radu comis Florescu și Bărcan logofăt⁵⁹, care nu au ocupat dregătorii sau colaborat în vreun fel cu Simion Movilă, în vremea domniei acestuia.

De altfel, unirea grupărilor boierești în jurul lui Simion Movilă, proces care se intensifică după lupta de la Curtea de Argeș și trecerea lui Udrea Băleanul în tabăra moldo-polonă, nu era în fapt decît un fenomen de suprafață. Această unire de moment, care se va destrăma la primele încercări ale lui Simion de a-și manifesta autoritatea, nu urmărea, și nici nu putea să lichideze conflictele dintre grupările boierești, sprijinite din exterior de cele trei mari puteri înconjurătoare: Polonia, Imperiul habsburgic și cel otoman.

Gruparea boierească „turcofilă”, puțin numeroasă, ai cărei membri nu sînt numiți în documentele interne sau externe și al cărei candidat virtual era de fapt tînărul Radu Mihnea, a trecut și ea pentru moment alături de Simion Movilă, acesta fiind recunoscut de Poartă, fără a constitui însă pentru el un sprijin eficient, păstrîndu-și libertatea de acțiune.

Cu adevărat credincioasă lui Simion era numai gruparea formată din boierii trădători ai lui Mihai Viteazul, pribegi în Moldova după 1595,

pentru că la 12 iunie 1604 albanezul Leca e amintit cu aceeași dregătorie de comis în solia trimisă de Radu Șerban la Viena (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 376, nr. CCCXXI). La 10 august 1642 Matei Basarab îi întărește satul Berceni, jud. Vlaşca, după care Leca comis nu mai apare în documente (Arh. st. București, *Mitropolia Țării Românești*, CCLXIX/1, orig. rom.).

⁵⁴ Cel care a adus în țară capul lui Mihai, asasinat de generalul Basta. Pentru activitatea lui cf. C. Rezachevici, *Cine a adus la Țirgoviște capul lui Mihai Viteazul?*, în „Magazin istoric”, III (1969), nr. 6, p. 60–61.

⁵⁵ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 136; Biblioteca Acad. R. S. România, DCXLII/3; Arh. st. București, *m-reă Brîncoveni*, XVII/14.

⁵⁶ C. Spontoni, *op. cit.*, p. 171. În 1601 în slujba lui Mihai se afla și căpitanul de haiduci sîrbi Gh. Raț, pe care moartea lui Mihai l-a surprins la Alba Iulia.

⁵⁷ Stoica „fost mare postelnic” închinat de Simion Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 255, nr. CCXII), scapă din închisoare, „de a fugit de frica lui Simion vodă. Iar leșii au robît casa lui și i-au luat și cărțile de moșie” (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 3, 79).

⁵⁸ La 23 decembrie 1601 Radu Mihnea, domnul numit de turci, confiscă satele lui Șerban paharnic (*ibidem*, p. 27).

⁵⁹ Acestora li se adresează la 8 septembrie 1601 Rudolf II (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1231, nr. MDCCCXI–MDCCCXII). În virtutea vechilor legături cu imperialii sînt trecute aici și numele lui Udrea banul, mort la acea dată, ale fraților Buzești și al lui Teodosie logofăt, care trecuseră de partea lui Simion Movilă. Se mai aflau în țară dintre boierii de divan ai lui Mihai Viteazul și Nicolae Pătrașcu: Manda comis și Bala spătar la 6 aprilie 1602 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 25).

în frunte cu Dan Danilovici ajuns sub Simion Movilă mare logofăt și apoi mare vornic ⁶⁰ și Vintilă clucerul din Clătești ⁶¹, din boieri moldoveni ⁶², între care Nestor Ureche din februarie 1601 mare ban al Craiovei ⁶³ și Dumitrache Chiriță Paleologul mare postelnic ⁶⁴, greci sau albanezi din Țara Românească, ca Pană mare vistier ⁶⁵, sortit mai pe urmă unei frumoase cariere pe lângă Radu Șerban și Radu Mihnea, sau Ianachi Catargi ⁶⁶ mare spătar, în relații strânse cu Moldova până în timpul lui Matei Basarab. Marea majoritate o constituiau mai ales boiernașii de

⁶⁰ Între 26 ianuarie 1601 și 12 aprilie 1602 este mare logofăt, iar între 1 mai – 20 iunie 1602 mare vornic (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 1–41, 44–52). Cf. și I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia*, p. 126–128. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 48. Menționăm între cei care nu au părăsit Țara Românească, *trebind însă de partea lui Simion Movilă*, pe Dumitru din Cepturi mare vornic, fără întrerupere din martie 1597 până în martie 1602, „singurul dintre boierii de divan ai lui Mihai și ai fiului său, care de la început devine instrument de bază al politicii Moveleștilor” (I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 122–123; cf. și p. 121–122), și reprezentanții clerului: mitropolitul Eftimie, Teodor starețul mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), Epifanie egumenul de la Dealul, Onofrei de la Mîslea și alți doi egumeni Sima și Calvit (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II^a, p. 265, nr. CXXXI, p. 333, nr. CLXXVI).

⁶¹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 134–135 și nota 180. Era înrudit cu Teodosie Rudeanu, (*ibidem*, și nota 129). Cf. și N. Iorga, *Polonais et Roumains*, București, 1921, p. 57–58. Semnează alături de Dan vistieru scrisoarea pribegilor datată 1598, prin care cer lui Zamoyiski domn pe Simion Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II^a, p. 489, nr. CCLXV).

⁶² Între aceștia, în afara sfatului domnesc, erau și hatmanul Orăș, participant la bătălia de la Crețești din martie 1602 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II^a, p. 145, nr. LXXXVIII), mare hatman și pîrcălab de Suceava în divanul moldovean al ambilor Movelești. Tot moldovean pare a fi și Ionașco, mare paharnic la 20 și 30 aprilie 1601 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 8, 11), pe care D. Ciurea îl contopește eronat cu Gherghina paharnic, personaj bine-cunoscut, socotind numele de „Ionașcu, cel de botez al aceleiaș persoane” (*Domnia munteană a lui Simion Movilă*, p. 130). Nici afirmația lui Th. Holban, după care Dumitru mare vornic și Ștefan comis ar fi moldoveni (*Contribuții la istoria domniei munteștii a lui Simion Movilă*, p. 148) nu se justifică. Dintre boiernași, menționăm pe moldoveanul Focșa Petriceico logofăt (*D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. I, p. 29). A fost utilizat și de Ieremia Movilă, alături de Nestor Ureche, în relațiile cu Polonia (Ch. Kłeszk, *Documents de la Bibliothèque Kórnicka...*, în „Rev. hist. du sud-est europ.”, XV (1938), nr. 1–3, p. 57).

⁶³ Este documentat mare ban între 26 februarie 1601 și 8 mai 1602 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 2–44).

⁶⁴ Toată domnia lui Simion Movilă în Țara Românească, documentat între 26 ianuarie 1601 și 21 iunie 1602 (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 322). Grec de origine, pentru credința arătată Moveleștilor încă de la venirea lor la domnie, un act din 10 oct. 1608 arătînd că a slujit acestora timp de 12 ani, deci din 1596 (*D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 182–183), Ieremia Movilă îl face mare postelnic în Moldova, în 1606, iar Simion și Constantin Movilă îi dăruiesc sate (*ibidem*, p. 128–129, 182–183, 186, 241–243; „Cercetări istorice”, XIII–XVI (1910), nr. 1 2, p. 107). Fiind bogat, numai între 1607–1610 cumpără 13 sate și alte proprietăți (*D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 86, 89–91, 105–106, 163, 182, 252–253, 260 261, 266–267, 291–292, 296–297, 331–332, 335). Moare în 1612, după bătălia de la Cornul lui Sas, ucis de Ștefan Tomșa, alături de alți partizani ai Moveleștilor (Miron Costin, *op. cit.*, p. 60).

⁶⁵ Din ianuarie 1601 pînă în iunie 1602, înlocuind pe Andronie din gruparea consecvent antiotomană (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 1–52). Simion Movilă îi dăruiește la 1 februarie 1602 11 sate domnești, la 24 ianuarie 1609 Radu Șerban întărîndu-i la rîndul său trei dintre acestea, la care adaugă alte 13, aceasta fiind cea mai mare danie a sa (*ibidem*, p. 30–32, 360–361). Sub Radu Mihnea „era un boier vlastelin” (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 379–381, Arh. st. București, *m-rea Colmeana*, X/1–2).

⁶⁶ Apare în scrisorile pribegilor din Moldova, între anii 1602–1604, semnînd ca spătar, sau mare spătar în instrucțiunile către solii trimiși la Sigismund III (I. Corfus, *Documente polone*, p. 213). Ocupă această dregătorie în domnia lui Simion Movilă, documentat între 26 ianuarie 1601–20 iunie 1602 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 1–52), fiind același pe care *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în sec. XV–XVII* („Studii și

mîna a doua ca Andreico comis, Tudor sluger, Oancea vornic, Vasile clucer, Voico vistier și alții, ridicați de Simion Movilă, pe care-l urmează în 1602 la curtea fratelui său ⁶⁷. Eterogenă sub raport calitativ și programatic, insuficient legată de interesele țării, gruparea boierească a lui Simion Movilă susținută la conducere prin forța armelor moldo-polone reprezenta de fapt cea mai slabă grupare boierească.

Evenimentele care au urmat și care au dus în final la răscoala unei însemnate părți a boierimii în vara anului 1601 și alungarea temporară a lui Simion Movilă au dovedit că ea nu putea constitui o bază trainică pentru domnul moldovean.

În istoriografia consacrată epocii s-a admis, fără discuții, ideea unui complot boieresc sau chiar a unei răscoale conduse de Udrea banul Băleanul și Negrea spătarul împotriva lui Simion Movilă, în legătură cu Mihai Viteazul, care obținînd ajutor de la Rudolf II se îndrepta spre Transilvania ⁶⁸.

Știm că în mai 1601 cei doi boieri au fost „ucii fără nici o judecată și cercetare legală”, în timp ce alți boieri se aflau încă „în închisoare, care de asemeni nu sînt siguri de viața lor”, fapt cunoscut și reprobabil de regele polon Sigismund III în iulie același an ⁶⁹. Între cei închiși nu se aflau însă

materiale de istorie medie”, IV, p. 572), îl numește Ianache, fără a încerca o identificare a familiei sale. Mare comis, menționat doar la 18 august 1593 (*D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 78), ca o consecință a politicii sale filoturce, el nu ocupă dregătorii în divanele lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, cînd se întorc în Țara Românească, înainte de 11 iulie 1609 (*ibidem*, vol. I, p. 400). Ajunge însă mare ban sub Radu Mihnea și Gavril Movilă (între 1613—1616 și 1616—1620 și apoi mare vistier în 1630—1632, cf. *Lista dregătorilor*, p. 566, 574).

⁶⁷ Numele lor apare în cererile de ajutor pe care le trimite în Polonia sau Transilvania în anii 1603—1604 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 265, nr. CXXXI, p. 333, nr. CLXVI; vol. IV¹, p. 383, nr. CCCXXVII; I. Corfus, *Documente polone*, p. 213). Semnalăm între aceștia la 10 februarie 1603 pe Cîrstea mare armaș, care se întoarce în Țara Românească de abia în 1611 (*D.I.R.*, B, XVII, vol. II, p. 126—129), și pe Fiera logofăt (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 267). Comparînd divanul muntean al lui Simion Movilă cu numele pribegilor din 1602—1604, D. Ciurea constată că: „printre aceștia din urmă se aflau numai: Dan Danilovici vel vornic, Ionașcu spătar și Gheorghe căpitan (?) și conchidem că marii dregători cu care conduseseră țara Simion au rămas în Muntenia” (*op. cit.*, p. 131), uitînd pe Teodosie Rudeanu și faptul că alții erau ei înșiși moldoveni. În Țara Românească au rămas doar: Dumitru vornic, Pană vistier, Ștefan comis și Gherghina paharnic, ultimul intrînd în divanul lui Radu Șerban.

⁶⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, 1902, p. V. În fruntea celor care erau „credincioși lui Mihai”, pregătindu-se de „răscoală” se aflau Udrea banul, Negrea clucerul și Stoichiță postelnic. „Prinși ca uneltesc ceva” au fost decapitați. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II², ed. IV, 1943, p. 297, 301, consideră două mișcări distincte: cea din mai condusă de Udrea și cea din iunie 1601 de Buzzești. Aceeași teză a fost susținută și de D. Ciurea, uciderea lui Udrea și Negrea fiind urmarea unei „răscoale”, urmată de o a doua în iunie (*Domnia munteană a lui Simion Movilă*, p. 119). P. P. Panaitescu afirmă că „în mai 1601, Udrea banul și Negrea spătar încearcă o răscoală”, aceasta izbucnind însă la 10 iunie (st. n.) (*Mihai Viteazul*, 1936, p. 245). Cf. și Al. Lapedatu, *Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul*, 1909, p. 145; N. C. Bejenaru, *Domnia lui Simion Movilă în Muntenia*, în „Revista critică” (1929), p. 179). În *Istoria României*, II, 1962, p. 1004, se afirmă că Udrea banul era unul din conducătorii răscoalei din iunie 1601, deși se știe că el a fost executat încă din mai, același an. N. Stoicescu crede că Udrea și Negrea au fost ucii de Simion Movilă deoarece au încercat „să organizeze o mișcare în favoarea lui Mihai Viteazul” (*Dicționar al marilor dregători*, p. 75).

⁶⁹ I. Corfus, *Documente polone*, p. 180. Cf. și „Diplomatarium italicum” II (1930), p. 233. S-au păstrat mai multe documente care amintesc executarea lui Udrea și Negrea, între care testamentul ultimului și lista moșilor lui Udrea, făcută de Simion în vederea confiscării (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 17, 19, 24—25). Între cei închiși încă în iunie 1601 se aflau Micul armaș și Stoica din Strîmba (Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 255, nr. CCXII), care pentru a evita confiscarea moșilor le dăruise la 3 martie mănăstirii Strîmba (*D.I.R.*, B, XVII — vol. I, p. 3—4).

Buzești, căci la 15/25 mai 1601 Radu Buzescu alături de alți „mari boieri” mărturisește înaintea lui Simion Movilă pentru balta Bistrețul a mănăstirii Tismana ⁷⁰. De altfel, *nici un izvor contemporan nu vorbește despre un complot boieresc condus de Udrea și Negrea*, singurele informații privind motivele care au determinat execuția lor: „*sub pretextul unor bănueli (s.a.) de trădare*”, fiind scrisoarea din iulie a regelui polon și cea a lui Sigismund Báthory către Basta din 5/15 iunie ⁷¹.

În realitate, Udrea alături de Radu Buzescu, trecind peste Simion Movilă, intrase în legături directe cu cercurile conducătoare polone la sfârșitul anului 1600 ⁷², ajutat și de cunoștințele pe care le avea din timpul participării alături de Negrea spătar la locotenența domnească din Moldova în iunie 1600 ⁷³. El a devenit astfel, alături de Buzești, *exponentul boierimii interesate în introducerea în Țara Românească a regimului de care se bucurau nobilii poloni (visul de aur al boierimii române din veacul XVII), în contradicție cu tendințele de întărire a autorității domnești manifestate de Simion Movilă*. În acest caz, pretextul uciderii sale, de care amintește atît regele polon cît și Sigismund Báthory, l-a constituit scrisoarea falsă din 1 mai 1601 atribuită lui Mihai Viteazul, prin care acesta se adresează lui Udrea, Negrea și Stoichiță din Strimba, informîndu-i despre o așa zisă înțelegere a sa cu turcii ⁷⁴. Sigur însă, cruzimea lui Simion, de care s-au plîns atît boierii din Țara Românească ⁷⁵, cît și cei din Moldova ⁷⁶, a jucat un anumit rol în uciderea lui Udrea banul și Negrea spă-

⁷⁰ D.I.R., B, XVII, vol. I, p. 16.

⁷¹ I. Corfus, *Documente polone*, p. 180. La 18/28 mai 1601 Simion scria lui Zamoyski din Tirgoviște fără a pomeni despre vreun complot boieresc (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II ², p. 34–35, nr. XXII), care ar fi justificat în fața regelui executarea boierilor. Sigismund Báthory anunță pe Basta că uciderea lor s-a datorat acțiunilor lui Mihai Viteazul, *făcînd aluzie la scrisorile false plătuite din ordinul său*, prin care domnul se adresa turcilor, cerînd sprijin boierilor din țară (*ibidem*, IV ¹, p. 255, nr. CCXII). Capul lui Udrea n-a fost trimis la Poartă cum afirmă D. Ciurea (*op. cit.*, p. 119), citînd un zvon înregistrat la 13 noiembrie 1600 (Hurmuzaki, *Documente*, IV ², p. 31), căci Udrea a trăit pînă în mai 1601.

⁷² La propunerea lui Tarnowski susținută de J. Zamoyski, Radu Buzescu și Udrea urmau să fie trimiși la rege în ianuarie 1601, deși nu ocupau nici o funcție în divan (A. Veress, *Documente*, VI, p. 300), acesta consimțind să-i primească la sfârșitul lunii (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 374, nr. CXIV). Radu Buzescu a continuat legăturile cu polonii și după uciderea lui Udrea, în octombrie 1601 fiind împuternicit de Sigismund III să trateze cu comisarii regali împăcarea boierilor răsculați cu Simion Movilă (*idem*, *Documente polone*, p. 186–187).

⁷³ Scrisoarea sa către J. Potocki, după 25 noiembrie 1600 (A. Veress, *Documente*, VI, p. 257). Pentru legăturile prietenești cu Stanislav Zolkievski cf. D.I.R., A, veac. XVI, vol. IV, p. 296–297.

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IV ¹, p. 249–250, nr. CCVIII. Scrisoarea falsă a fost scrisă de făgărașanul Șt. Boieru (care a mărturisit mai tirziu despre aceasta lui Basta), și trimisă de Sig. Báthory la Cașovia fără știrea generalului imperial, ca fiind interceptată pe drum de Ieremia Movilă (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 149–150, 160). Sig. Báthory a trebuit deci să anunțe oficial pe Ieremia și Simion despre existența acestei scrisori, iar la 15 iunie pe Basta (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 255, nr. CCXII), care nu-i acordă crezare (*ibidem*, p. 257–258, nr. CCXV–CCXVI). Despre aceste plămămuiri se știa și la Viena la 7 iulie (A. Veress, *Documente*, VI, p. 391). Cf. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, ed. I, p. 129.

⁷⁵ Scrisoarea lor către Moise Székely, la 11 iunie 1603 (Șt. Szamosközy, *Hebdomades*, VII, în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XXIX, Budapesta, 1877, p. 181–183).

⁷⁶ Despre sfârșitul lui Simion Movilă, ambasadorul venețian la Constantinopol nota că „a murit cu oarecare bănuelă de otrăvă, pentru că boierii din acea țară nu-l iubeau, din pricina cruzimii sale” (N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Movilă*, în „*Analele Academiei Române*”, M.S.I, t. XXXII, 1910, p. 1032).

tarul. Acest act, precum și executarea altor boieri, între care un document din 18 ianuarie 1618 amintește pe Andrei Călugăru, cunoscut din alte documente ca fost ban ⁷⁷, prilej pentru Simion Movilă de afirmare a unei autorități puțin fundamentate în interior, a dus la încordarea relațiilor sale cu regele polon, care își vedea astfel dispozițiile nesocotite. „Ne privește mult — scria Sigismund III — că domnia ta <ai săvârșit acestea> peste suzeranitatea noastră (s.a.) și împotriva îndemnului nostru, pe care l-am făcut cunoscut domniei tale... căci trebuie să ne temem ca în urma unei asemenea purtări a domniei tale să nu se ajungă în țara aceasta din nou la oarecari certuri și tulburări”, cerind ca restul boierilor închiși să fie trimiși la el „ca domn suzeran al țărilor acelora” ⁷⁸. Dacă Udrea Băleanul și ceilalți boieri ar fi complotat în numele lui Mihai Viteazul împotriva lui Simion și a polonilor, regele Sigismund n-ar fi intervenit desigur în favoarea lor.

Dacă executarea lor a constituit cauza imediată a declanșării răscoalei boierilor din Țara Românească împotriva lui Simion Movilă (iunie 1601), cauzele generale ale acesteia trebuie căutate în confiscările de moșii, privarea de demnități și înlocuirea cu boieri moldoveni, precum și în faptul că niciunul dintre boierii lui Mihai care au trecut de partea lui Simion (cu excepția lui Dumitru vornic din Cepturi și Teodosie logofăt Rudeanu) nu a obținut dregătorii în sfatul domnesc ⁷⁹. Când interesele ei au cerut-o, marea boierime din gruparea antiotomană a părăsit pe Simion Movilă, tot așa cum părăsise pe Mihai Viteazul, în toamna anului 1600. Răscoala împotriva domnului moldovean, la care au participat și reprezentanți ai boierimii turcofile ⁸⁰, a pornit din inițiativa ei și nu în legătură cu Mihai Viteazul aflat în Transilvania, de unde încearcă, el mai întâi, să ia legătura cu boierii răsculați la 9/19 iulie 1601 ⁸¹. Tot din inițiativa acestora, după alungarea lui Simion Movilă, la conducerea Țării Românești se instaurează o locotenență domnească (iunie-septembrie 1601), din care făceau parte cei trei frați Buzești, Radu, Preda și Stroe, Stoica postelnic din Strimba și Andronic vistier ⁸². Ținând seama de faptul că Mihai Viteazul care obținuse ajutorul lui Rudolf II se pregătea să recucerească Transilvania și Țara Românească, boierii răsculați din gruparea antiotomană, în frunte cu frații Buzești, au trecut din nou de partea sa. Oștile lor conduse de Șerban paharnic (viitorul Radu Șerban) înfrâng la Gura Nișcovului (august 1601) încercarea lui Simion de a recuceri Țara Românească, iar apoi, după asasinarea lui Mihai Viteazul, se grupează în jurul lui Șerban, pe care-l aleg domn (octombrie 1601).

În concluzie: în toamna anului 1601 marea boierime a lui Mihai Viteazul, din gruparea antiotomană, în frunte cu frații Buzești, Teodosie logofăt Rudeanu, Udrea banul Băleanul etc., care mai complo-

⁷⁷ D.I.R., B, veac. XVII, vol. III, p. 186—187.

⁷⁸ I. Corfus, *Documente polone*, p. 180—181.

⁷⁹ Pentru răscoala boierilor din iunie 1601, și evenimentele care au urmat pînă la moartea lui Mihai Viteazul, cf. C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6, p. 1143—1157.

⁸⁰ Relatări despre participarea acestora, *ibidem*, p. 1148, nota 30.

⁸¹ *Ibidem*, p. 1147; Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1205—1206, nr. MDCCLXXI.

⁸² Cf. actul din 26 iunie <1601>, la C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 1156.

tase cu un an în urmă împotriva domnului, în legătură cu Ieremia Movilă și cercurile conducătoare din Polonia, nu a rămas credincioasă acestuia. Ea a trecut de partea lui Simion Movilă, refuzând să-l urmeze pe Mihai Viteazul în exil și să părăsească Țara Românească, legată de stăpânirea marilor ei domenii.

— Cu excepția lui Mihalcea banul, însoțitorii lui Mihai Viteazul în pribegie (1600—1601) erau simpli boiernași sau căpetenii de mercenari.

— Gruparea boierească antiotomană din Țara Românească se orienta pe plan extern când spre Imperiul habsburgic, când spre Polonia, în funcție de raportul de forțe între acestea și de evoluția evenimentelor. Ea a jucat un rol important în luptele dintre Mihai Viteazul și Simion Movilă trecând de partea unuia sau a celuilalt, urmînd propriile ei interese.

— Gruparea boierească credincioasă pînă la capăt lui Simion Movilă era alcătuită din trădători ai lui Mihai Viteazul, fugiți din 1595 în Moldova, din boieri moldoveni, greci din Țara Românească, dar mai ales din boiernași de mîna a doua.

— Trecerea marii boierimi din gruparea antiotomană a lui Mihai Viteazul de partea lui Simion Movilă și a polonilor se explică prin dorința ei de a-și păstra moșiile și de a obține privilegiile de care se bucurau nobilii poloni, cu sprijinul regelui Sigismund III.

— Această tendință fiind în contradicție cu încercarea lui Simion Movilă de a-și întări autoritatea, el a executat o seamă de boieri în frunte cu Udrea Băleanul, care luaseră legătura direct cu cercurile conducătoare polone. Uciderea lor nu se datorește deci descoperirii vreunui complot condus de Udrea, cum se admite fără o susținere documentară în literatura istorică.

— Neobținînd avantajele dorite, fiind înlăturată de la dregătorii, boierimea antiotomană s-a răscolat împotriva lui Simion Movilă în iunie 1601, din inițiativa ei, trecînd apoi din nou de partea lui Mihai Viteazul, iar după moartea acestuia, alături de Radu Șerban.

Astfel, în vremea de grea cumpănă a înfruntării dintre Mihai Viteazul și Simion Movilă pentru stăpînirea Țării Românești, *marea boierime din gruparea antiotomană, care constituise sprijinul domniei lui Mihai, s-a manifestat printr-o politică oscilatorie, influențată de interesele ae i nterne și de raportul de forțe pe plan extern.*

LA POSITION DES GRANDS BOYARDS DE VALACHIE ENVERS MICHEL LE BRAVE ET SIMION MOVILĂ

(novembre 1600—août 1601)

RÉSUMÉ !

En continuant les investigations sur l'histoire politique de la Valachie vers la fin du règne de Michel le Brave, l'auteur essaie d'établir, sur la base d'un vaste matériel documentaire, la réelle position adoptée par les grands boyards envers Michel le Brave et Simion Movilă, soutenu par les Polonais et reconnu par les Turcs à un moment particulièrement grave pour la Valachie (novembre 1600—août 1601), lorsque, dans le conflit surgi entre les Turcs et l'Empire des Habsbourg pour s'assurer la suzerai-

neté sur ce pays, était intervenue également la Pologne en plein élan militaire. Après avoir défini les groupements des boyards (« antiottoman » — qui s'orientait sur le plan extérieur vers l'Empire des Habsbourg ou la Pologne, en fonction de ses propres intérêts, et « turcophile »), l'auteur de l'étude examine les positions de certains représentants marquants du groupement antiottoman, dont les frères Buzesco, Teodosie Rudeanul, Udrea Băleanul, proches collaborateurs de Michel le Brave, en soulignant que ceux-ci ont passé sans aucune hésitation du côté de Simion Movilă lorsque leurs intérêts furent en jeu. Tout en reconnaissant les mérites de ceux-ci dans la lutte contre l'Empire ottoman, l'auteur se déclare contre « l'idéalisation » de leur fidélité à Michel le Brave pendant la période mentionnée, tendance qui continue de persister dans la littérature historique roumaine, bien que certains documents, dont certains récemment mis au jour, avertissant sur leurs rapports avec la Moldavie et la Pologne avant la période soumise à l'étude.

Les recherches entreprises sur les compagnons de Michel le Brave dans son exil à la Cour de Rodolphe II révèlent qu'à part le « ban » Mihalcea, aux côtés du grand prince ne se sont trouvés que de petits boyards et capitaines d'armée, alors que les grands boyards hostiles à l'Empire ottoman, en tête avec les frères Buzesco, sont demeurés en Valachie. Ce qui plus est, tout soucieux de conserver leurs domaines (que Simion Movilă aurait confisqué s'ils seraient restés fidèles à Michel le Brave) et d'obtenir des privilèges similaires à ceux des nobles polonais, les grands boyards sont passés du côté du nouveau prince et de ses supporters polonais en employant différents moyens. Ultérieurement, lorsque Michel le Brave entreprend, avec l'appui de Rodolphe II, la campagne pour la reconquête de la Transylvanie et de la Valachie, ils passent à nouveau de son côté.

Oscillant entre Michel le Brave et Simion Movilă, à un moment particulièrement grave pour la Valachie, comme celui que nous venons de citer, les grands boyards du mouvement antiottoman ont agi sous l'emprise de leurs propres intérêts et du rapport de forces existant sur le plan extérieur.

CAZUL DUNIN

DE

TR. IONESCU-NIȘCOV

I. În cursul secolului al XIX-lea, poporul polon s-a ridicat de mai multe ori împotriva autocrației țariste, pentru a-și redobândi libertatea. De fiecare dată răscoalele au fost înăbușite în singe iar participanții, în majoritatea lor militari, scriitori, intelectuali și chiar unii reprezentanți ai clasei dominante, au luat calea pribegiei. Stabilită în mai toate țările europene, emigrația polonă a izbutit în secolul trecut nu numai să țină trează problema statului polon în conștiința opiniei publice internaționale, dar să și exercite o indiscutabilă influență revoluționară asupra stărilor de lucru din Europa. Așa, de pildă, se cunoaște influența pe care emigranții poloni aflați în Țările Române au exercitat-o asupra desfășurării revoluției burghezo-democratice de la 1848¹. Folosind contradicțiile dintre marile puteri, îndeosebi dintre Rusia și Imperiul otoman, și sintetizându-și țelurile luptei într-o concepție politică destul de elastică, polonezii din emigrație, deși împărțiți în două tabere, democrați și conservatori, au reușit totuși să se infiltreze în cele mai variate domenii de activitate publică din diferite țări europene. În lupta lor pentru crearea unui stat polon liber și independent, țările din sud-estul Europei reprezentau un câmp fertil de activitate politică. Nădăjduind să tragă foloase de pe urma unui eventual conflict ruso-turc, emigrația polonă — îndeosebi gruparea monarho-conservatoare în frunte cu Adam Czartoryski — și-a întins sfera de activitate în răsăritul Europei, stabilind un cartier al mișcării la Constantinopol².

După răscoala din 1863 numărul emigranților poloni sporește, iar politica lor de apropiere față de Turcia capătă un caracter mai definit. Polonezii care activau în această parte a Europei, conduși acum de Władysław

---

¹ Vezi P. P. Panaiteșcu, *Emigrația polonă și revoluția română din 1848*, București, 1929, p. 3, și St. Łukasik, *Pologne et Roumanie*, Paris—Varșovia, 1935, p. 88.

² P. P. Panaiteșcu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*. Extras din „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, 1924, p. 3.

law Ozartoryski, se arată pe față prieteni ai Porții³. În cercurile polone sporește interesul față de evenimentele din Balcani, mai ales că în Principatele dunărene atitudinea lui Al. I. Ouza față de mișcările de eliberare națională trezea speranțe și se făcea tot mai cunoscută. Nu-i deci de mirare faptul că polonezii își concentrau activitatea politică și diplomatică mai ales în țara noastră, care, după calculele lor, în eventualitatea unui conflict ruso-turc, le-ar fi putut fi de un real ajutor⁴. De aceea, guvernul național polon în emigrație, care își avea sediul la Paris, ia o serie de măsuri organizatorice — asupra cărora nu e locul să stăruim aici — tocmai spre a urmări cât mai de aproape desfășurarea evenimentelor politice din Europa răsăriteană. Înființarea, la începutul anului 1867, a unui serviciu de presă la Constantinopol, sub conducerea baronului Tadeusz Oksza-Orzechowski⁵, se încadrează în această serie de acțiuni. Noua agenție de presă își instalează colaboratori și corespondenți în câteva capitale europene și în principalele orașe din sud-estul Europei. Înființarea ei se face cu asentimentul guvernului turc, care îi acordă o subvenție anuală de 75 000 franci⁶. Într-o astfel de situație, biroul condus de Oksza devine, în primul rând, un oficiu de informații pentru autoritățile turcești. De aceea, corespondenții din Balcani, inclusiv cei din Țările Române, vor ține seamă în activitatea lor de interesele Porții, în ceea ce privește orientarea politicii externe a imperiului. Pe lângă evenimentele politice care aveau contingentă cu problema polonă, corespondenții de presă din subordinele lui Oksza aveau dispoziții secrete să urmărească mai ales acțiunile politice ale Rusiei țariste în Balcani. Poarta ținea să preîntâmpine acțiunea de propagandă desfășurată de Rusia pentru eliberarea popoarelor creștine de sub dominația otomană. Cu o astfel de misiune au fost însărcinați și agenții lui Oksza din România, și anume: W. Milowicz și Władysław Dunin — la București — și Janusz Woronicz — la Tulcea⁷.

Știrile transmise la Constantinopol de corespondenții poloni erau prezentate lui Fuad Pașa de către direcția acestui serviciu de presă. În general, informațiile aveau un caracter alarmant și provocator⁸. Ele se referă la acțiunile rusești în țările noastre, la mișcarea de eliberare națională antiotomană a bulgarilor desfășurată pe teritoriul țării noastre și la poziția guvernelor de la București față de aceste probleme.

Prin natura lor, informațiile trimise de acești corespondenți sporeau atmosfera de suspiciune și neîncredere între popoarele din răsăritul Europei,

³ Gh. Duzinchevici, *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865—1866*, București, 1936, p. 8—9.

⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵ Tadeusz Orzechowski fusese numit de guvernul național polonez, încă din noiembrie 1863, în calitate de agent politic pe lângă guvernul turc (cf. Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p. 56).

⁶ Vezi Gh. Duzinchevici, *Le rôle des Polonais dans les relations bulgaro-roumaines sous le règne de Charles I-er*, în „Revue historique du sud-est européen”, XIV, 1937, nr. 1—3, p. 37—39.

⁷ Janusz Woronicz e o figură cunoscută printre polonezii din emigrație care au activat, în urma indicațiilor principelui Adam Czartoryski, în Europa de Răsărit. Woronicz era un om care călătorise mult, și Consiliul național i-a încredințat misiuni importante, pe care le-a dus la bun sfârșit (vezi Marcel Handelsman, *Le prince Czartoryski et la Roumanie, 1834—1850*, Varsovie, 1933, p. 7, nota 14, și P. P. Panaitescu, *Planurile lui I. Cîmpineanu...*, p. 4—5 și urm.

⁸ Vezi Gh. Duzinchevici, *Le rôle des Polonais*, p. 40 și urm.

mai ales între Poartă și România⁹. E ceea ce făceau, de fapt, în perioada respectivă, și agenții puterilor garante, mai cu seamă agenții Austriei și Franței. Această stare de lucruri continuă în tot timpul guvernării liberale din cursul anilor 1867—1868. Totuși, odată cu formarea guvernului de coaliție din noiembrie 1868, în frunte cu Dim. Ghica, guvern alcătuit din conservatori moderați (munteni) și liberali moderați (moldoveni), și pentru a se pune capăt mai ales campaniei din afară pe tema mișcării de eliberare a bulgarilor, se încearcă o luare de poziție. Schimbarea guvernului din România a fost primită cu o deosebită satisfacție de turci, mai ales că, aproape concomitent, chiar în cursul lunii noiembrie 1868, guvernul lui Dim. Ghica transmite Porții asigurările sale de loialitate. El se angajează să dea dovadă de „spirit de conciliație în relațiile cu Puterea, față de care legături seculare și interese comune ne creează datorii speciale”¹⁰. Cu alte cuvinte, noul guvern se obliga să ducă o politică sinceră față de turci și să se mențină pe o linie „de strictă neutralitate față de puterile garante”¹¹.

În acest scop, la începutul anului următor, guvernul Dim. Ghica ia o serie de măsuri menite să pună capăt zvonurilor alarmante privitoare la situația din țară și să împiedice orice tentativă a revoluționarilor bulgari de a trece dincolo, pe malul drept al Dunării. Ca urmare, într-o notă adresată agentului nostru de la Constantinopol, D. Sturdza, guvernul otoman se grăbește să exprime satisfacția sultanului pentru sentimentul de lealitate, manifestat de guvernul român¹².

II. După cum se știe, sursa știrilor alarmante o formau, în primul rând, corespondenții ziarelor străine acreditați la București. Pornindu-se deci pe urmele acestora, pe la mijlocul lui februarie 1869, se descoperă că unul dintre corespondenții lui Oksza-Orzechowski, Wł. Dunin, de care a fost vorba mai sus, a depus la poștă pentru a fi transmisă ziarului „Kraj”, din Cracovia, o telegramă conținând știri inexacte. Iată textul acestei telegrame: „Dans le pays se distribue une prétendue proclamation mazzinienne qui trahit une origine russe. Malgré la solution du conflit turco-grec, les Grecs et les Bulgares continuent à travailler. Le «Românul» excite contre le Ministère. Les dangereuses agitations électorales vont en croissant”. Semnează : Dunin !

Înainte de a intra în fondul problemei, sîntem nevoiți să ne punem o întrebare firească în legătură cu antecedentele lui Władysław Dunin, chiar dacă nu vom putea da un răspuns complet în această privință. E sigur că Dunin era de fel din părțile Cracoviei și se trăgea dintr-o familie de nobili polonezi. St. Łukasik, care ne informează și el că Dunin a fost în această perioadă corespondent al ziarului „Kraj” din Cracovia, îl cunoaște

⁹ Din materialele publicate de Gh. Duzinchevici se vede clar acest lucru (cf. *Le rôle des Polonais...*, p. 40 și urm.).

¹⁰ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol*, București, 1916, p. 71.

¹¹ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 550.

¹² Bibl. Acad. R.S. România, ms. 5 316, f. 205. În legătură cu aceasta, ziarul „Courrier d'Orient”, din 25 ian. 1869, publică o corespondență din București, în care se arată că „instrucția și procesul cetelor bulgare s-au terminat grație energiei desfășurate în acest sens de guvern. Vinovații au fost condamnați la 6 luni închisoare” (*Ibidem*, f. 434).

sub numele de Dunin-Borkowski¹³. Or, ceva mai înainte, în 1837 și 1844, în timpul uneia din călătoriile sale, Mihail Kogălniceanu, străbătînd Galiția, face cunoștință la Lvov cu literatul Dunin-Borkowski, căruia îi propune să-i „semnaleze meritele și să-i publice unele din poeziile lui”¹⁴. Jozef Dunin-Borkowski cunoștea limba română și compunea versuri. El a trăit între anii 1809—1843 și deci e de presupus că Władysław e fiul lui¹⁵. În ce împrejurări a ajuns el în Principate e greu de stabilit. Sigur este că, spre sfîrșitul războiului Crimei, Władysław Dunin se afla printre români, deoarece amintirile lui, publicate în 1887, încep cu anul 1855 — dată care presupune totuși sosirea lui în Principate¹⁶. Tradiția legăturilor cu românii creată de preocupările tatălui său în sînul familiei Dunin l-a determinat și pe Władysław să emigreze, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, în țările noastre. Oborînd dintr-o familie de nobili poloni, Władysław Dunin a pătruns cu ușurință în cercurile politice de la conducerea țării, creîndu-și relații multiple. Numai așa se explică de ce, mai tîrziu, prin 1865, contele Leon Ryzyszczewski, aflat în emigrație în Occident, a propus principelui Adam Sapieha să recurgă la serviciile lui Dunin pentru o intervenție directă pe lîngă Al. I. Cuza în problema concesionării terenurilor de petrol¹⁷. Tot acestei situații se datorește și faptul că Dunin a putut obține, probabil fără dificultăți, cetățenia franceză, care îi oferea o anumită protecție și siguranță în relațiile din societatea românească. De altfel, și ocupația de gazetar îi înlesnea lui Dunin pătrunderea în cele mai înalte cercuri politice și de afaceri de la noi, pentru a culege informații și a veni în ajutorul compatrioților săi. Din scrisorile lui, adresate în cursul anului 1866 principelui Adam Sapieha, se vede că Dunin se interesa de soarta polonezilor aflați în diferite posturi și era bine informat despre cele ce se petreceau la curte¹⁸.

Dacă legătura genealogică schițată mai sus corespunde realității, atunci Władysław Dunin avea să sufere, în calitatea lui de gazetar, rigo-

¹³ St. Łukasik, *op. cit.*, p. 95. Din lipsă de date, genealogia exactă a lui Wł. Dunin e greu de stabilit. Istoria culturii poloneze din secolul trecut a înregistrat de mai multe ori acest nume, pe care l-au purtat diferiți autori din domenii foarte variate (*Bibliografia historii polskiej XIX wieku*, Wrocław-Warszawa, 1958, t. I (1815—1831) și *Bibliografia historii polskiej za lata 1956—1957*, Wrocław-Kraków, 1960, sub voce).

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

¹⁵ St. Łukasik adaugă și alte amănunte despre Jozef Dunin-Borkowski, din care se vede că această familie nutrea sentimente de prietenie față de poporul român. Între 1827—1829, Jozef a studiat literale și filozofia și a învățat limba română. El a purtat corespondență cu cîțiva români din vremea lui și a pregătît o lucrare „asupra limbii moldovenești și legăturile ei cu polona” (*Ibidem*, p. 125, 162).

¹⁶ Wł. Dunin, *Rumunia (Bosfor—Bałkan i Dunaj) 1855—1878. Szkic dziejowo społeczny na tle wspomnień*, Lwów, 1887, p. 273. Amintirile lui Dunin au fost traduse în românește de I. M. Zatlokiewicz și publicate sub titlul *Memoriile lui Władysław Dunin asupra domniei lui Guza Vodă și Carol I-lea* (Vezi „Neamul românesc”, București, III, 1908, nr. 119—151; „Calendarul Ligii”, București, 1908, p. 131—144—151).

¹⁷ Scriînd în această chestiune principelui Sapieha, Leon Ryzyszczewski ținea să precizeze: „Totuși, trebuie să ne gîndim asupra acestui lucru, dacă acest Dunin n-ar putea să ne fie de folos în aceste negocieri, dîndu-i-se o scrisoare direct către principe” (vezi Gh. Duzinchevici, *Contribuții...* p. 37).

¹⁸ Vezi Gh. Duzinchevici, *Contribuțiuni la domnia lui Guza Vodă*, în „Revista istorică”, XXI, 1935, nr. 4—6, p. 97—99.

rile legilor noastre, a căror aplicare a fost cerută tocmai de acela care cu mulți ani în urmă, solicitase tatălui său o prezentare despre el în presa poloneză de la Liov — Mihail Kogălniceanu.

Reluînd firul desfășurării evenimentelor, putem preciza că autoritățile noastre, sesizîndu-se, au confiscat telegrama sus-amintită și au luat măsuri drastice împotriva autorului ei. Astfel, în ziua de 14 februarie 1869, ministerul de interne, în fruntea căruia se afla Mihail Kogălniceanu, încunoștiințează prefectura poliției din București că, „încercîndu-se să se stabilească sursa știrilor — despre care el vorbește la începutul adresei sale către poliție — s-a reușit să se găsească o telegramă a lui Dunin”¹⁹. În consecință, ministrul hotărăște să-i aplice sancțiunea expulzării, care, după cum vom vedea, va provoca un mare scandal diplomatic. Mihail Kogălniceanu invită poliția „de sommer le dit Polonais à quitter dans les 48 heures le pays et en cas de refus ou résistance de sa part vous le ferez conduire sous escorte jusqu'à Giurgevo, pour le faire passer ensuite à Rusciuk”²⁰.

Din comunicatul oficial publicat în „Monitorul” se vede că Dunin a fost anchetat de autoritățile românești și, neputînd dovedi cele afirmate de el în telegramă, a fost expulzat. În comunicat se mai arată că gazetarul polon refuzînd să plece de bună voie, „ministerul a fost nevoit să ia măsurile cuvenite în asemenea cazuri și ieri (adică în ziua de 17 februarie — *n.n.*) numitul Dunin a fost dat peste frontieră pe la punctul Giurgiu”²¹. Așadar, cercetarea s-a făcut după o procedură rapidă²².

Vestea expulzării gazetarului polon s-a răspîndit cu mare repeziciune, provocînd în primul rînd o complicație diplomatică de proporții neașteptate. Dunin fiind supus francez, actul expulzării a avut ca urmare o intervenție violentă și cu consecințe regretabile din partea consulului francez la București, Mellinet. Bănuind că în spatele hotărîrii lui Kogălniceanu se află consulul prusian — Keiserling și cel rus — Offenbergh, Mellinet a făcut din intervenția sa o problemă de ordin politic și, în același timp, o chestiune de onoare. După spusele lui Dunin, la acțiunea întreprinsă de Mellinet s-au alăturat și consulii Austriei, Angliei și Italiei, anunțînd în același timp și ambasadele lor de la Viena și Constantinopol²³.

Faptele s-au petrecut în felul următor: în dimineața zilei de 16 februarie, după ce i se comunicase lui Dunin hotărîrea ministerului de

¹⁹ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 265.

²⁰ Ibidem.

²¹ „Monitorul” nr. 38, din 18 februarie 1869. Comunicatul ministerului de interne a fost reprodus de „Românul”, „Trompeta Carpaților” și „Curentul” din 20 febr., „Perseverența” din 21 febr. și „Le Moniteur roumain” din 23 febr. 1869.

²² Coroborînd datele din comunicatul ministerului cu cele relatate de Dunin în cartea sa de amintiri (*op. cit.*, p. 232—233) și cu data certă a expulzării menționată în *Aus dem Leben König Karls I. von Rumänien*, Stuttgart, 1894, I, p. 338, putem deduce că Dunin a prezentat telegrama la poștă pe ziua de 14 februarie, cînd a și fost confiscată.

²³ Wł. Dunin, *op. cit.*, p. 243. În apărarea lui Dunin a intervenit și ziarul „Le peuple polonais”, care apărea la Geneva. Tonul și vehemența cu care Kogălniceanu e somat să dea socoteală de măsura luată împotriva lui Dunin constituie un amestec în treburile interne ale țării. Iată ce scrie, printre altele, ziarul genevez: „nous sommes les accusateurs naturels de vos trafics politiques, chassés, nous devenons, tôt ou tard, une sentence de mort prononcée sur le malheureux qui nous provoque”, sau „... nous sommes la conscience publique de l'Europe...” (Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 367—368).

interne, Dim. Ghica — pe care gazetarul polon îl numea „un mare partizan al Moscovei”²⁴ — a primit vizita consulului francez, care i-a solicitat intervenția în favoarea protejatului său. Primul ministru i-a răspuns că nu era la curent cu cele întâmplate, dar că va lua contact cu ministrul de interne și va aviza. Totuși Mellinet, fără să mai aștepte răspunsul lui Dim. Ghica, i-a trimis a doua zi dimineată — adică la 17 februarie — o notă, pe care primul ministru a trimis-o în copie agentului său de la Paris. Nota are caracterul unui protest redactat cu scopul de a intimida guvernul român. Consulul francez reamintește obligațiile impuse „guvernului moldo-valah” prin art. 65 al capitulațiilor din 1740. Referirea la o clauză inclusă într-un act de politică externă, redactat cu 129 ani în urmă, imprima chiar de la început acestei intervenții un caracter anacronic. Mellinet susținea că „supusul francez Ladislas Dunin urmînd a fi arestat, autoritățile românești aveau obligația de a-l informa în prealabil despre motivele acestei măsuri. El nu admite, se arată mai departe în notă, ca un supus francez să fie lovit de măsuri arbitrare și deci își rezervă dreptul de a informa guvernul său despre această chestiune”²⁵. În același timp, Mellinet preciza că Dunin are drept la despăgubiri pentru prejudiciile aduse „dont il est et pourra subsequencement être victime de la part du gouvernement moldo-valaque”²⁶. În aceeași zi, în care Dim. Ghica primea nota de protest din partea lui Mellinet, gazetarul polon era condus de organele polițienești pînă la Giurgiu și de acolo trecut peste Dunăre, la Ruscuk²⁷. Așadar, pînă în seara zilei de 17 februarie hotărîrea ministerului de interne a și fost executată, însă lucrurile nu s-au oprit aici.

Primul ministru român răspunde lui Mellinet pe un ton calm și moderat. Chiar de la început el face o distincție netă între situația de drept și de fapt a acestei chestiuni. Ghica afirmă că n-a existat nici un fel de ordin scris sau verbal ca Dunin să fie arestat. Faptul s-a produs, și încă pentru un timp foarte scurt, datorită excesului de zel al unui funcționar de poliție, care avea numai misiunea de a-l supraveghea. În același timp însă, primul ministru aduce la cunoștința consulului francez că „nu recunoaște nimănui dreptul de a impune libera petrecere pe teritoriul țării a indivizilor de altă naționalitate, care răspîndesc în străinătate știri false”²⁸. În sfîrșit, după ce amintește de faptul că și guvernul francez procedează la fel, cînd e vorba de indivizi care difuzează știri alarmante, nota se încheie cu o aserțiune categorică: „en ce qui concerne les mesures à prendre pour sauvegarder l'ordre et la sécurité du pays, nous en sommes les meilleurs et les seuls appréciateurs”²⁹.

În raportul său din 9 martie 1869, I. Strat, agentul român de la Paris, informează guvernul de la București despre întrevvedereea lui cu marchizul La Valette, ministrul de externe al Franței. Răspunsul ferm

²⁴ *Ibidem*, p. 233.

²⁵ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 267—267 v.

²⁶ Loc. cit.

²⁷ Dunin povestește cu lux de amănunte, și nu fără ironie la adresa autorităților noastre, felul în care a fost ridicat de acasă, din str. Bateriilor, și expedit la Giurgiu (cf. *op. cit.*, p. 238 nota 1).

²⁸ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 269—270 v.

²⁹ *Ibidem*.

al guvernului român și mai ales precizarea din finalul notei au iritat peste măsură pe La Valette. Agentul relatează că guvernul francez apreciază ca o chestiune cu totul gravă afirmația din finalul notei, pe care o consideră „comme une espèce de déclaration de guerre”³⁰. Acest fapt — scrie agentul nostru — dăunează relațiilor franco-române, și așa destul de tulburate în ultimii doi ani. Totuși, el, I. Strat, a făcut apel la toată iscusința lui diplomatică pentru a-l convinge pe ministrul de externe al Franței că guvernul lui Dim. Ghica întâmpină dificultăți mai ales pe plan intern. El a fost nevoit să-i vorbească despre lupta pe care primul ministru o duce „en ce moment avec autant de courage que de dévouement pour le triomphe de l'ordre, contre l'anarchie et contre la démagogie”³¹. De remarcat că dintr-un anumit punct de vedere, sarcina agentului român era cu atât mai dificilă cu cât el, personal, avea în această chestiune o cu totul altă părere decât șeful său de la București. Până la urmă, La Valette acceptă o poziție mai conciliantă și telegrafiază lui Mellinet în sensul de-a avea o atitudine mai potolită față de guvernul român. Cît privește afacerea Dunin, Mellinet e sfătuit să nu mai facă nici o reclamație³².

În urma acestor fapte, ne-am fi așteptat ca incidentul să se lichezeze, fără vreo altă urmă. După cum vom vedea, însă, situația se agravează, luînd înfățișarea unui conflict personal între Dim. Ghica și Mellinet. Consulul francez ținea cu orice chip să-și aducă înapoi protejatul de la Ruciuk și pentru aceasta pune în joc toată influența lui diplomatică. Fără să țină seama de indicația superiorului său, Mellinet se adresează la 1 martie și lui Carol I, care îi face o vagă promisiune în sensul că „pe cît va fi posibil, i se va da satisfacție, în chestia Dunin”³³.

Pe de altă parte, călăuzit de dorința de a menține bune relații cu guvernul francez, Dim. Ghica pune la cale o întrevedere cu Mellinet. Pentru aceasta, Vasile Boerescu, ministrul de justiție, pregătește terenul pentru o întâlnire cu consulul francez. Rezultatul a fost că relațiile dintre cei doi parteneri au devenit și mai încordate. În scrisoarea sa din 15/27 martie, către agentul nostru de la Paris, Dim. Ghica se plînge de atitudinea ireverențioasă pe care consulul francez a avut-o față de el în cursul celei de-a doua întrevederi: „Il se montra — scrie el — d'une raideur, je pourrais presque dire d'une inconvenance tellement irritante, que si à cette attitude je n'avais opposé à grands efforts un calme inaltérable...”³⁴. Mellinet a ținut cu orice chip să umilească mîndria lui Dim. Ghica, aruncîndu-i în față aprecieri care nu aveau nici o legătură cu problema în sine. „Entr'autres gracieusités — scrie șeful guvernului român — dont il m'a gratifié, il m'a déclaré qu'il ne cessait de nous rappeler en toute circonstance un respect absolu des capitulations, que la seule dénomination qu'il puisse donner à notre pays, est celle de Moldo-Valachie, la seule officiellement reconnue. Dans votre pays, me dit-il plus tard, les étrangers sont traités comme des chiens”³⁵.

³⁰ Ibidem, f. 349.

³¹ Ibidem, f. 350.

³² Ibidem, f. 354 v.

³³ *Aus dem Leben...*, p. 339.

³⁴ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 359 V.

³⁵ Ibidem.

Oricine își poate da seama că între afacerea Dunin, ca supus francez, și denumirea de „Moldo-Valachie” dată României nu era, de fapt, nici o legătură. Agentul francez cunoștea însă lupta poporului nostru pentru recunoașterea titlului de *România*, care să pecetluiască unirea celor două principate și își permitea să facă această discriminare supărătoare. Limbajul său arrogant a făcut o impresie penibilă asupra primului ministru, care totuși n-a putut să riposteze.

În sfârșit, pentru lichidarea acestui incident, Mellinet propune lui Dim. Ghica următoarea soluție : a) pe viitor consulul francez să fie prevenit de măsurile ce se vor lua împotriva supușilor francezi ; b) să se permită întoarcerea lui Dunin în țară și c) să i se acorde o despăgubire. Fără să stea prea mult pe gânduri, șeful guvernului acceptă aceste condiții cu următoarele rezerve, privind ultimele două puncte : Dunin se va putea întoarce la București numai după trei săptămîni, după alegerile parlamentare, iar suma acordată să nu fie socotită ca o indemnizație, ci ca un ajutor. Cum Dim. Ghica ținea ca banii să fie încredințați chiar lui Mellinet, acesta n-a ezitat să-i ceară frumoasa sumă de 3 000 franci, „en gardant pour moi, scrie Ghica, les justes observations que l'aurais pu faire sur l'exagération du chiffre” ³⁶.

Scena aceasta, în care Dim. Ghica a fost nevoit să capituleze în fața presiunilor consulului francez, a fost desigur umilitoare și penibilă.

Oea mai mare surpriză o constituie însă finalul notei către agentul nostru de la Paris. În momentul cînd primul ministru se pregătea să încheie această notă, primește o informație din Ruscuk, prin care i se aduce la cunoștință că Dunin continuă să transmită și de acolo știri false despre situația din România.

Întrucît Dunin nu-și încetase activitatea de ponegrire la adresa țării noastre, Dim. Ghica se întreabă dacă, în aceste condiții, mai e cazul să-și țină promisiunea față de Mellinet. De aceea, îl roagă pe Strat să se prezinte ministrului de externe al Franței și să-i arate noua întorsătură a acestei afaceri. El (La Valette) va judeca dacă e oportună sau nu „le retour d'un pareil individu” ³⁷. Între timp, Mellinet, numai la 24 de ore după întrevvedere cu șeful guvernului român, calcă peste promisiunea de a păstra tăcerea asupra acestei înțelegeri și anunță la Paris că guvernul român a fost forțat să admită întoarcerea lui Dunin în țară ³⁸. În realitate, Ghica făgăduise acest lucru sub rezerva de a încerca să obțină de la ministerul de interne autorizația ca Dunin să revină la București abia după alegeri ³⁹. Așadar, Mellinet s-a dovedit a fi nu numai un adversar al problemelor românești, ci și un diplomat de rea credință.

³⁶ Ibidem, f. 361. Deși adresa ministerului de externe către agentul de la Paris poartă data de 15/27 martie, totuși se pare că această întrevedere a avut loc înainte de 6/18 martie, deoarece rezultatele ei au fost consemnate, la această ultimă dată, și în *Aus dem Leben...*, p. 340. E greu de precizat dacă Ghica i-a înmînat lui Dunin, chiar în cursul acestei întrevederi, suma solicitată. Dacă ar trebui să-l credem pe Dunin pe cuvînt, ar urma să admitem că înmînarea banilor s-a făcut abia după întoarcerea lui în țară. Mellinet a ținut cu orice chip să-l umilească pînă la capăt pe Dim. Ghica. Dunin relatează că banii i-a primit, imediat după întoarcerea lui la București, din mîna primului ministru la consulatul francez, de față fiind tot personalul acestui consulat (cf. Wl. Dunin, *op. cit.*, p. 214).

³⁷ Ibidem, f. 366.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, f. 365 v.

Deși pînă în ziua de 6 martie conflictul părea mai mult sau mai puțin aplanat, nu se precizează totuși data cînd Dunin urma să se întoarcă la București. După cum s-a arătat, Ghica acceptase în principiu ca ziaristul polonez să revină după alegeri și, bineînțeles, cu asentimentul ministerului de interne. Cu toate acestea, două dintre ziarele de opoziție — și anume „Românul”⁴⁰ și „Terra”⁴¹ — anunță întoarcerea în țară a lui Dunin. În schimb, ziarul „Pressa” e autorizat să dezmințe această aserțiune ca fiind neîntemeiată⁴². O astfel de știre era menită să creeze confuzie, căci, de fapt, Dunin, după propria lui mărturisire, s-a întors în țară abia după trei luni⁴³.

III. Așadar, pe plan extern, afacerea Dunin s-a soldat cu capitularea guvernului, ca urmare a presiunilor lui Mellinet și a campaniei dezlănțuite de cîteva ziare franceze⁴⁴. Paralel, însă, cu acțiunea diplomatică provocată de intervenția reprezentantului Franței la București, o parte a presei române a găsit cel mai bun prilej să atace guvernul Dim. Ghica. În general, ziarele românești minimalizează gravitatea faptului săvîrșit de Dunin tocmai spre a pune și mai mult în lumină învinuirea adusă lui Mihail Kogălniceanu de a fi nesocotit Constituția.

Astfel, „Pressa” din 20 februarie deploră „rigoarea excesivă ce s-a exercitat în privința unui fapt așa de puțin grav”⁴⁵, iar „Terra” vorbește în numele „instituțiilor liberale ale României nesocotite și ale tradițiilor noastre seculare de ospitalitate”, care ar fi fost călcate în picioare. Guvernul ar fi violat art. 25 din Constituție, care garantează inviolabilitatea secretelor poștale. Pe de altă parte, guvernul nu vrea să rămînă dator celor de la „Terra” și caută să justifice legalitatea interceptării telegramei lui Dunin. Autoritățile românești aveau pentru aceasta un temei legal. Convenția telegrafică, încheiată la Viena în ziua de 21 iulie 1868 și ratificată de parlament, îngăduia „părților contractante de a opri transmiterea oricărei depeșe private, care ar părea periculoasă pentru siguranța statului sau care ar fi contra legilor țării, ordinei publice sau bunelor moravuri”⁴⁶.

⁴⁰ Publicînd această știre, „Românul” acordă ironic ministrului „dreptul de a se felicita de relațiile sale externe” (7 martie 1869).

⁴¹ „Un asemenea fapt — scrie „Terra” — era de așteptat și el a fost prevăzut — o umilire pentru țară” (9 martie, 1869).

⁴² „Pressa”, 8 martie, 1869.

⁴³ Wl. Dunin, *op. cit.*, p. 213.

⁴⁴ Din păcate, ne lipsesc ziarele franceze din această perioadă, însă din puținele texte, reproduse de gazetele de la București, se poate deduce că presa franceză s-a asociat în întregime punctului de vedere susținut de Mellinet. În legătură cu aceasta, „L'Opinion nationale” scria: „Această depeșă nu putea justifica sub nici un cuvînt măsura arbitrară și violentă, luată în privința domnului Dunin... Cabinetul român a violat dar cu aceeași lovitură și dreptul ginților și capitulațiunile sau tratatele, care determinau relațiunile României cu Franța” („Curentul”, I, nr. 15, 9 martie 1869). De o „violare a capitulațiunilor, care trebuie respectate, România fiind o vasală a Porții”, vorbește și „Journal des Débats”, din primele zile ale lui martie („Dreptatea”, Iași, 6 martie, 1869). Pe același ton scrie și „Le Français” din 10 martie (st. n.): „Afacerea polonului Dunin, izgonit din teritoriul român, ia niște proporții neașteptate”. Ziarul socotea că „Kogălniceanu folosește aceleași procedee violente ca și predecesorul său”, aluzie la I. C. Brătianu („Terra” din 5 martie, 1869). O atitudine asemănătoare prezintă și alte gazete franceze: „La presse”, „La France” (cf. „Curentul”, loc. cit.).

⁴⁵ „Pressa”, 20 febr. 1869.

⁴⁶ „Monitorul”, nr. 43, 23 febr. 1869. Acest răspuns a fost reprodus fără nici un comentariu și de „Românul”, 24—25 febr. 1869.

Ziarul „Pressa” îl compătimentește pe Dunin și e gata să-l absolve de orice penalitate. Îi pare rău că „un biet polonez, autor al unei depeșe calificată și recunoscută oficialmente ca conținând o noutate falsă, a fost expulzat din țară”⁴⁷.

Încercînd o interpretare tendențioasă a faptelor, ziarul nu se dumi-rește de ce a luat ministerul de interne o astfel de măsură cînd — afirmă autorul notei respective — conținutul telegramei nu privea guvernul, ci se referea la activitatea „roșilor”⁴⁸. Astfel de afirmații, care căutau să deplaseze obiectivele polemicii iscate în jurul cazului Dunin, atrag o intervenție drastică din partea ziarului „Perseverența”. Gazeta lui Candiano Popescu declară că „roșește” în fața unei astfel de moralități a presei române, ceea ce n-o împiedică să critice la rîndul ei cu asprime hotărîrea guvernului în cazul Dunin. Guvernul Ghica — scrie ziarul — a comis o ilegalitate și o greșeală, pentru că „nici vagabondii nu sînt expuși de a părăsi țara, după fantezia unui ministru”. Trebuia o sentință de condamnare — precizează comentariul — care să constituie un act de autoritate în această materie. În loc să defere cazul justiției, guvernul a luat o măsură discreționară⁴⁹.

O atitudine mult mai tăioasă față de această problemă ia ziarul „Dreptatea” din Iași. Adresîndu-se direct lui Kogălniceanu, gazeta ieșană îl acuză că și-a „ luat rolul de denunțator, de judecător, de acuzator și executor în cazul Dunin”⁵⁰. Ministerul de interne — afirmă „Dreptatea” — a comis o infracțiune și a făcut o „nedreptate aceluia biet polon”. Așadar, în ochii presei de opoziție, Dunin din acuzat devine victimă.

Între timp are loc schimbul de note și întrevăderea dintre Mellinet și primul ministru Ghica, despre care am amintit mai sus. Presa noastră cunoaște acum atitudinea prea puțin diplomatică a lui Mellinet și, în consecință, tonul intervențiilor e mai moderat, mai potolit. Ba chiar se înregistrează și o vădită schimbare de poziție față de aspectul internațional al problemei. Astfel, regimul capitulațiilor, de care Mellinet făcea atîta caz în intervențiile sale, a fost respins de presa noastră ca neavînd nici un temel juridic.

Ziarul „Pressa” își exprimă mîhnirea de a vedea că „reprezentantul Franței vine azi să invoce ca argument niște capitulațiuni care nu sînt făcute pentru români, pe care românii nu le cunosc”⁵¹. În această privință, replica ziarului bucureștean e categorică și ea exprimă de bună seamă opinia poporului român. Ceva mai tîrziu, același ziar afirma sus și tare că „noi sîntem autonomi absoluți în țara noastră și în chestiunea de ordine și de poliție legile se aplică egal la pămînteni, ca și la străini”⁵².

Chiar și în momentul cînd afacerea Dunin luase înfățișarea unui conflict personal între Dim. Ghica și Mellinet, ziarul „Dreptatea” continuă să-l atace cu violență pe Kogălniceanu. Gazeta ieșană se întreabă dacă nu e cazul ca ministrul de interne să tragă consecințele, să fie sacri-

⁴⁷ „Pressa”, 23 febr. 1869.

⁴⁸ Ibidem, 8 martie 1869.

⁴⁹ „Perseverența”, din 22, 23 febr. 1869.

⁵⁰ „Dreptatea”, Iași, 27 febr. 1869.

⁵¹ „Pressa”, 23 febr. 1869.

⁵² „Ibidem”, 8 martie 1869.

ficat. Dacă l-ar fi dat pe Dunin pe mîna justiției, „avea curajul oare vreun consul — scria ziarul — să facă dintr-un venetic și intrigant o chestiune internațională? Desigur că nu!”⁵³. Mai departe, ziarul constată că opinia publică europeană „e împătimită și ignorantă în tot ce se atinge de națiunile în renaștere”, ceea ce desigur era adevărat⁵⁴.

Rezumînd atitudinea presei noastre față de afacerea Dunin, se poate spune că atacul dezlănțuit de cîteva ziare a fost concentrat în întregime asupra ministrului de interne. După cum s-a arătat, ziarele au condamnat actul de autoritate săvîrșit de Mihail Kogălniceanu, fiind de părere că, în loc să liniștească spiritele — și așa destul de agitate în această vreme —, el le-ar fi atîtat și mai mult. În general, hotărîrea ministrului de interne a fost criticată ca neavînd o fundamentare juridică. Ea a oferit anumitor cercuri străine prilejul unor noi calomnii la adresa țării, lucru care s-ar fi putut evita, dacă expulzarea ar fi fost pronunțată de un organ judecătoresc. Trebuie să subliniem și faptul că, din cele cîteva ziare care au participat la această polemică, „tonul” a fost dat de organul de presă al conservatorilor, „Terra”, precum și de „Dreptatea” din Iași. În schimb, „Trompeta Carpaților” și „Românul” — acesta din urmă fiind vizat direct în telegrama lui Dunin — s-au mulțumit să înregistreze comunicatele guvernului din „Monitorul”, fără nici un comentariu.

Atacul fiind îndreptat împotriva lui Kogălniceanu, fapta săvîrșită de Dunin a apărut în ochii presei ca lipsită de importanță. Ba chiar, „Pressa” și „Dreptatea” au avut cuvinte de compătimire față de „acel biet polon”, pe care numai după două săptămîni același ziar „Pressa”, avea să-l numească: „speculant de noutăți revoluționare”⁵⁵.

IV. *Încheiere*. Din cele arătate mai sus, se poate aprecia răsunetul pe care l-a avut afacerea Dunin atît în sfera relațiilor diplomatice cu Franța, cit și în presa internă. În lumina faptelor expuse ne putem pune acum următoarea întrebare: ce anume l-a determinat pe Mihail Kogălniceanu să-i aplice lui Dunin pedeapsa maximă în astfel de împrejurări? Ziaristul polonez nu era singurul care transmitea în vremea asta știri alarmante despre stările de lucruri din România, mai cu seamă pe tema formării cetelor de voluntari bulgari, care, organizîndu-se în taină, erau astfel date în vileag, spre a fi stăvilite sau a se lua măsuri împotriva lor. În general, cabinetele diplomatice europene și redacțiile multor ziare străine erau împănate cu tot felul de informații tendențioase privitoare la țara noastră. Chiar pe la mijlocul lunii februarie 1869 — mai exact în ziua de 15/27 — primul ministru Dim. Ghica scria lui D. Sturdza la Constantinopol despre aceste zvonuri alarmante „que l'on ne cesse de faire courir sur notre compte, on parle toujours entr'autres de nouvelles bandes qui s'organiseraient chez nous pour envahir la Bulgarie”⁵⁶.

⁵³ „Dreptatea”, 6 martie 1869.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ „Pressa”, 8 martie 1869.

⁵⁶ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 285—285v.

În afară de acestea, nici situația internă nu era mai bună. Guvernul Dim. Ghica trebuia să facă față unor mari dificultăți de ordin politic și economic. D. Sturdza, agentul nostru la Constantinopol, aflat pentru un timp la București, scria, evident exagerând, subalternului său D. Știrbei: „criza prin care trece țara e cea mai primejdioasă din ultimii 30 de ani”⁵⁷.

Dim. Ghica a încercat chiar o demisie, care nu i-a fost primită. Pe de altă parte, campania electorală era în toi și ea prezenta forme de o violență neobișnuită⁵⁸. Acest lucru trebuia să constituie un argument în plus în aprecierea situației de moment. Fără să-i prevadă consecințele, Kogălniceanu a intenționat să dea o lecție colportorilor de știri false. Dacă guvernul în frunte cu Dim. Ghica și-a asumat „actul de autoritate” săvârșit de ministrul de interne, în schimb, cîțiva subalterni din cadrele ministerului de externe n-au fost de acord cu hotărîrea lui Kogălniceanu. Astfel, într-o corespondență personală, I. Strat, D. Sturdza și D. Știrbei s-au pronunțat împotriva modului cum a procedat guvernul în cazul Dunin⁵⁹. Însuși D. Sturdza, socotit ca un om ponderat, scriind lui D. Știrbei, îl sfătuia să nu cumva să facă uz de nota ministrului în cazul Dunin. „Lasă lucrul să pice, scria el. Să nu mai ațîțăm o istorie sfîrșită. Aici (adică la București — n.n.) nu sînt toți așa cum ar trebui să fie în chestiuni delicate și cînd nu trebuie suscitată dificultăți zadarnice”⁶⁰.

Înverșunarea cu care Mellinet și-a desfășurat atacul împotriva guvernului român pentru a-l ajuta pe protejatul său, transformînd acest fapt divers într-o problemă internațională, ne îndreptățește să credem că în spatele cazului Dunin se aflau forțe și interese mult mai puternice decît s-ar fi părut. Ne aflăm în perioada cînd infiltrarea capitalului străin lua forme îngrijorătoare pentru viitorul economiei țărilor noastre. Lupta se dădea între reprezentanții capitalului străin, în primul rînd pentru acapararea concesiunii căilor ferate române. Grupul capitaliștilor anglo-austriaci, care obținuse în cursul anului 1868 concesiunea unor porțiuni de cale ferată în părțile Moldovei⁶¹, era concurat cu foarte multe șanse de izbîndă de un consorțiu prusian în frunte cu dr. Strousberg. Sprijinit și de Carol I, care era principalul reprezentant al capitalului prusian în țara noastră, Strousberg izbuteste să încheie convenția de concesiunare chiar sub guvernul Ghica-Kogălniceanu⁶². Faptul acesta adîncește

⁵⁷ Ibidem, f. 388.

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, București, 1939, X, p. 101.

⁵⁹ Într-o scrisoare, cu data de 11 martie 1869, adresată lui D. Sturdza, I. Strat face aceste aprecieri: „Atitudinea găsită în această ocaziune de șeful nostru e pentru mine cel puțin neînțeleasă. Mai întîi, greșala care se impută polonezului nu mi s-a părut atît de mare, încît să poată justifica o expulzare imediată din țară și apoi modul cum s-a răspuns protestatîunii consulului nu mi se pare tocmai din cele mai nimerite” (Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 346). Chiar către sfîrșitul lunii martie, cînd incidentul părea a fi închis definitiv, agentul nostru de la Paris aprecia procedeele folosite de guvernul de la București în afacerea Dunin ca „greșeli de neiertat” (Ibidem, f. 340. Scrisoarea către D. Sturdza, din 29 martie 1869). De asemenea, D. Știrbei, secretarul agenției noastre din Constantinopol, într-o scrisoare către D. Sturdza, caracteriza astfel cele întîmplate la București: „Qu'est ce que tous ces télégrammes contradictoires, que je reçois sur cette absurde affaire Dunin à laquelle la maladresse et l'arrogance ont donné une importance qui n'a aucune raison d'être” (Ibidem, f. 379).

⁶⁰ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 389.

⁶¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 463.

⁶² Ibidem, p. 551.

și mai mult animozitățile dintre reprezentanții consulari ai puterilor garante la București, ei înșiși interesați în lupta pentru diferite concesiuni oneroase. În această privință, în cercul reprezentanților consulari de la București existau două tabere. De o parte, consulul Prusiei, contele Keyserling — pe care Mellinet îl caracteriza ca „der mächtigste Mann in Bukarest”⁶³, împreună cu baronul Offenbergh, consulul Rusiei, iar de cealaltă parte, Mellinet, consulul englez Green și Zulauf von Pottenburg, consulul Austriei. Cele două tabere reprezentau, prin urmare, interese politice și financiare diferite. Dunin, în calitate de corepondent al ziarelor străine, nu se afla numai în serviciul lui Oksza-Orzechowski, ci și în al celui de-al doilea grup menționat mai sus. Legăturile lui cu Mellinet erau înlesnite și de alți doi polonezi aflați în serviciul consulatului francez, Gradowicz, dragoman, și Bogusz, cancelarist. Simpatia și atenția de care s-a bucurat Dunin din partea consulilor austriac și englez, în timpul incidentului amintit, dovedesc așadar încă o dată existența legăturilor lui cu această tabără⁶⁴. La un moment dat, Mellinet a încercat chiar să asocieze la protestul său și pe ceilalți reprezentanți consulari din București, în vederea unei intervenții colective pe lângă guvernul român, prin care să-i ceară a respecta regimul capitulațiilor.

Toți acești reprezentanți au fost de acord, în afară de Keyserling și Offenbergh, și astfel încercarea lui Mellinet a eșuat⁶⁵. Reiese astfel că grupul de consuli austro-franco-englez era potrivit guvernului Ghica-Kogălniceanu în această chestiune din motive de ordin politic și economic⁶⁶. Însuși primul ministru ne dezvăluie un aspect al acestei adversități. În scrisoarea sa către agentul de la Paris, în care îi comunica soluționarea conflictului, Dim. Ghica se plînge că Mellinet se lasă amăgit de Gradowicz, „pe care nu-i nevoie să-l mai descriu”, precizează el⁶⁷. Pe de altă parte, consulul englez Green, care se afla de mai mulți ani la București, și care în timpul ministerului Brătianu obținuse o mulțime de concesiuni avantajoase, a devenit un adversar notoriu al guvernului Ghica. În calitatea sa de ministru al lucrărilor publice, Ghica îi

⁶³ *Aus dem Leben...*, I, p. 353.

⁶⁴ După noaptea petrecută la prefectura poliției, Dunin povestește că a doua zi dimineața, fiind pus în libertate, s-a dus direct la consulatul francez. Acolo a fost întâmpinat de consuli Austriei, Angliei și Italiei, care i-au cerut să relateze cele întâmplate. Declarațiile lui au fost consemnate într-un proces verbal, redactat de polonezul Bogusz (Wł. Dunin, *op. cit.*, p. 237).

⁶⁵ Vezi: „Terra” din 23/7 martie 1869; „Curentul” din 9 martie 1869; Wł. Dunin, *op. cit.*, p. 236. Pe cînd se afla la Rusciuk, Dunin a fost invitat la Constantinopol de Bourée, ambasadorul Franței. Acolo, participînd la o recepție la ambasada franceză, Dunin a fost solicitat de cei de față — în majoritatea lor diplomați și reprezentanți ai guvernului turc, printre care și marele vizir — să povestească incidentul de la București. Dunin remarcă faptul că ambasadorul Rusiei și al Prusiei n-au luat parte la această recepție (cf. *op. cit.*, p. 243).

⁶⁶ Nicolae Iorga rezumă în această formă silogistică temeiul conflictului politic dezlănțuit de expulzarea lui Dunin: „Ne putem închipui motivele intervenției (franceze): Dunin „e polon, polonii sînt prizonieri de ruși, guvernul român prigoneste un polon, deci el e în serviciul Rusiei” (cf. *Politica externă...*, vol. I, p. 56—57).

⁶⁷ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 366 v. Acest Gradowicz se afla de mai mulți ani la București și era angajat la Consulatul francez. Din cauza amestecului său în cîteva acțiuni necurate, Gradowicz nu avea simpatii în cercurile politice de la noi. Cînd în 1862 guvernul național polonez l-a propus ca agent oficial pe lângă guvernul român, Cuza a refuzat să-l accepte, socotindu-l „un adversar și calomniator al său” (St. Łukasik, *op. cit.*, p. 91, și Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, p. 12).

taie orice posibilitate de a mai avea vreun amestec profitabil în „construcția căii ferate din Giurgiu sau a podurilor de fier”⁶⁸. De aceea, Green căuta pe toate căile să facă greutăți guvernului Ghica. „Il travaille sous main à entretenir M. Mellinet dans les dispositions d'hostilité que M. Gradowicz foment de son côté”, adaugă șeful guvernului român⁶⁹. Îmbrățișând cauza lui Dunin, Mellinet nu făcea acest lucru numai de dragul faptului că acesta era supus francez, ci pentru a nu da satisfacție taberei adverse. Chiar de la izbucnirea conflictului, Mellinet a lăsat să se acrediteze peste hotare ideea că expulzarea gazetarului polon s-a făcut sub influența consulilor Keyserling și Offenbergh. De aceea, pe la jumătatea lunii martie, I. Strat raporta că la Paris chestiunea Dunin e privită ca o provocare la adresa Franței⁷⁰. Transformînd incidentul Dunin într-o problemă de relații internaționale, pentru a cărei soluționare era în joc nu numai prestigiul Franței, ci și al taberei austriaco-franco-engleze, din care făcea și el parte, Mellinet a cîștigat bătălia față de un adversar pus într-o situație foarte delicată, cum era guvernul român la această dată.

Deși, în aparență, un fapt divers, totuși — în lumina celor expuse mai sus — „expulzarea” lui Dunin din România de către guvernul Ghica-Kogălniceanu ne apare ca un moment al luptei dintre diferite interese politice și economice străine, care se înfruntau în țara noastră în această perioadă.

LE CAS DOUNINE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'étude on examine l'activité politique déployée par les émigrés polonais dans les pays du Sud-Est de l'Europe après la révolte de 1863 ; ils entreprennent à l'époque une série d'actions à caractère public sur le plan du mouvement de libération nationale, dont la propagande par la voie de la presse. Ainsi, au début de l'année 1867 à Constantinople commence à fonctionner une agence de presse, dirigée par Tadeusz-Oksza-Orzechowski, mise au service de ce mouvement. L'agence disposait de correspondants dans différentes villes d'Europe. En ce qui concerne la Roumanie, cette tâche a été confiée à Wladislav Dounine, lequel envoyait des informations au journal „Kraj” de Cracovie. En février 1869, Dounine informe son journal par un télégramme sur les prétendus troubles intervenus en Roumanie. L'information étant fausse et tendancieuse, Mihail Kogălniceanu, en qualité de ministre de l'Intérieur, prit des mesures sévères

⁶⁸ Bibl. Acad. R. S. România, ms. 5 316, f. 366 v.

⁶⁹ Ibidem. Se înțelege că Mellinet, care nu împlinise nici un an de la venirea în România, se lăsa influențat în multe privințe de Gradowicz, considerîndu-l mai bine informat. Mellinet prezentase scrisorile de acreditare lui Carol I, în calitate de consul general al Franței la București, la 28 aprilie (st. v.) 1868.

⁷⁰ *Aus dem Leben...*, p. 341.

visant à l'expulsion de Dounine, ce qui déclencha un conflit diplomatique inattendu, vu que le journaliste polonais était sujet français. S'appuyant sur des matériaux inédits, l'auteur poursuit pas à pas le déroulement du conflit, dont les protagonistes furent le premier ministre Dim. Ghica, Mihail Kogălniceanu, le consul français Mellinet, le consul anglais Green, le consul allemand Keyserling, le consul russe Offenbergh et le consul de l'Autriche à Bucarest, Zulauf von Pottenberg.

Après avoir présenté également l'écho suscité par l'expulsion de Dounine dans la presse de l'époque, l'auteur de l'étude conclut que cet événement a constitué un moment du conflit d'intérêts politiques et économiques qui s'affrontaient pendant cette période en Roumanie.

ROMÂNIA ÎN FAȚA CRIZEI INTERNAȚIONALE DIN IULIE 1914 *

DE

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER

Una din noțiunile cu mare frecvență în rapoartele diplomatice și alte acte oficiale, referitoare la încordarea crescîndă a relațiilor dintre România și Austro-Ungaria în perioada dintre războaiele balcanice și începutul mării conflagrații mondiale din vara anului 1914, a fost cea de „opinie publică”, a cărei ostilitate față de monarhia habsburgică era evidentă¹.

Cunoscutul parlamentar austriac Dr. Josef Maria Baernreither a constatat-o „în prăvălii, pe străzi, pe scurt cu ocazia oricărui contact cu poporul”. Rapoartele legației și consulatelor din România ale dublei monarhii semnalau starea de spirit antiaustro-ungară a populației și armatei ce protestau față de asuprirea națională și socială a românilor din cadrul Imperiului habsburgic, militînd în același timp pentru desăvîrșirea unității politice a statului român².

---

* Comunicare susținută în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” la 11 mai 1972.

¹ Czernin către Berchtold, 22 aprilie 1914, *Corespondență diplomatică austriacă* (în continuare C.D.A.), Biblioteca Academiei R. S. România, secția manuscrise, dos. LV, f. 174—175.

² Manifestațiile antihabsburgice din România, începute încă în timpul războaielor balcanice, au crescut ca amploare, frecvență și intensitate în prima parte a anului 1914 avînd o perioadă de vîrf în martie — aprilie după eșuarea tratativelor dintre guvernul maghiar, condus de contele Tisza, și fruntașii Partidului Național Român din Ungaria. Rapoartele diplomatice austro-ungare se referă nu numai la manifestațiile și întrunirile Ligii Culturale de la București, ci și din principalele orașe ale României. Vezi rapoartele consulatelor și vice-consulatelor din Craiova (12 și 16 februarie), Constanța (22 februarie, 9 martie și 24 mai), Brăila (22 februarie, 2 martie, 8 aprilie, 16 martie și 19 mai), Galați (23 februarie, 13 mai), Giurgiu (7, 16 și 26 martie), Focșani (12 martie): *Arhiva istorică centrală* (în continuare A.I.C.), fond Xerografii Viena, pachet XLIV, dos. 6, și pachet LVII, dos. 14; vezi de asemenea rapoartele din Brăila (27 martie și 11 aprilie), Sulina (17 aprilie) Focșani (16 aprilie): C.D.A., 1914, dos. LV, f. 122—123, 154—158, 176—178, 191—192. Pentru informații referitoare la manifestațiile din București vezi: Czernin către Berchtold, 10, 11, 15, 30 martie și 2 aprilie 1914, *Österreich Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise bis zum Kriegsausbruch*

În primul avertisment oficial al regelui Carol de la începutul lui decembrie 1913, dat puterilor centrale asupra „imposibilității” aplicării clauzelor tratatului secret de alianță în caz de război, se invocă opinia publică³. Czernin, raportînd la începutul lunii martie 1914 despre manifestațiile antihabsburgice din România, sublinia într-o telegramă către Berchtold că „de frica străzii guvernul nu va întreprinde nimic împotriva acestora”⁴. Într-un memoriu către Francisc Iosif din aceeași perioadă, Conrad von Hoetzendorf susținea că, și în cazul în care guvernul de la București va da publicității tratatul de alianță cu monarhia habsburgică, „România în ultimul moment, sub presiunea voinței populare, va ceda și se va alătura dușmanilor” Austro-Ungariei⁵.

Curînd, după sosirea sa în București, ca ministru plenipotențiar, Poklevsky-Koziell sublinia, într-o scrisoare secretă către Sazonov (24 ianuarie 1914), semnificativa modificare a opiniei publice din România în favoarea Rusiei ca urmare a evenimentelor militare din Balcani, care, potrivit opiniei diplomatului rus, au creat încrederea românilor în propriile lor forțe și au întărit în același timp „năzuințele lor irendentiste”. „Acestea din urmă”, remarca Poklevsky în același document, „se îndreaptă în mod firesc către Transilvania cu cele 3 milioane de români”⁶.

Cercurile diplomatice din Viena și Berlin își explicau însă starea de spirit antihabsburgică din România mai ales prin propaganda desfășurată de Antantă, subapreciînd astfel stăruința legitimă a poporului român în direcția desăvîrșirii unității statale. În schimb Blondel, ministrul Franței la București, era nemulțumit de efectul insuficient al activității propagandistice din partea guvernelor de la Paris și Petersburg, îndeosebi în comparație cu cea a puterilor centrale⁷.

Evoluția opiniei publice din România îndreptată împotriva Austro-Ungariei constituia rezultatul unui proces firesc cu adînci rădăcini isto-

1914. *Diplomatische Aktenstücke des Österreich-Ungarischen Ministerium des Äussern* (în continuare Ö.U.A.), Wien — Leipzig, vol. VII, nr. 9 456, 9 479, 9 532 și 9 543. Unele dintre rapoarte subliniau participarea „tuturor straturilor societății” la manifestații: rapoartele consulatelor din Iași (18 februarie) și Galați (23 februarie), A.I.C., fond Xerografii Viena, pachet XLIV, dos. 6. Într-un memoriu din 1 aprilie 1914 al șefului statului major al Austro-Ungariei, Conrad von Hoetzendorf, către ministrul de externe, contele Berchtold, se menționa faptul că poziția României, în cazul unei complicări a situației internaționale, nu va fi determinată de rege sau de guvern, ci de „voința poporului”: Conrad către Berchtold, 1 aprilie 1914, *ibidem*, pachet XLVIII, dos. 4.

³ Czernin către Berchtold, 7 și 8 decembrie, Ö.U.A., VII, nr. 9 062 și 9 066; Waldthausen către Bethmann-Hollweg, 6 decembrie 1914, *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914. Diplomatische Aktenstücke des Auswärtigen Amtes* (în continuare G.P.), Berlin, 1922—1927, vol. 39, nr. 15 807.

⁴ Czernin către Berchold, 10 martie 1914, C.D.A., dos. LV, f. 93.

⁵ Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906 — 1918*, Wien, Leipzig—München, 1922, III, f. 163.

⁶ Poklevsky către Sazonov, 11/24 ianuarie 1914, *Международные отношения в эпоху империализма* (în continuare M.O.E.I.), Moscova, 1937, 1940, seria III, vol. 1, nr. 94.

⁷ Blondel către Doumergue, 10 ianuarie 1914, *Documents Diplomatiques Français* (în continuare D.F.), 3-e série, t. IX, nr. 53.

rice⁸ care se maturizase în condițiile dezvoltării economice, sociale și culturale a societății românești de la începutul secolului al XX-lea, asupra căruia conjunctura internațională a epocii a jucat doar rolul unui accelerator.

„Dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strâns legate de încheierea procesului de formare a națiunii române. Unirea într-un singur stat—aspirație seculară a românilor, cauza înălțătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași—devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă inpusă mersului înainte a societății românești”⁹.

Problema desăvârșirii unității statului se pune în România în fața întregii națiuni. Dar mobilul care a stat la baza luptei de unificare a diferitelor forțe sociale din România, ca și mijloacele de realizare erau deosebite în funcție de concepția și interesele de clasă.

Masele populare, și în primul rând clasa muncitoare, urmăreau prin desăvârșirea unității politice eliberarea de sub dubla exploatare, socială și națională¹⁰ a românilor de peste Carpați, în același timp o radicală transformare în sens democratic a întregii țări. Realizarea unității statale constituia pentru clasa muncitoare și păturile sociale care o urmau o etapă și o parte integrantă a luptei generale pentru socialism¹¹. Încă în 1891 cunoscuta revistă „Contemporanul” releva faptul că socialiștii „văd în dezrobirea provinciilor subjugate un nou câmp de activitate, lărgirea cercului de acțiune, putința de a-și câștiga noi adepți și de a putea propovădui la oameni în limba lor și sub actul Constituției (conform concepției lor de a făuri unirea în cadrul unui regim democratic, S.R.Z.) iar proletarii industriali și-ar mări numărul și puterea prin alipirea la ei a fraților din părțile subjugate”¹².

Pe măsură ce se dezvolta, mișcarea socialistă era tot mai conștientă că desăvârșirea unității României se va face numai odată cu emanciparea socială a poporului, cu luarea puterii de către clasa munci-

⁸ Vezi cele două recente culegeri de studii sintetice referitoare la procesul istoric al luptei pentru unitate a poporului român: *Unitatea și continuitatea în istoria poporului român*. Edit. Academiei R. S. România, București, 1968, și *Desăvârșirea unificării statului național român*, Edit. Academiei, București, 1968; vezi și Șt. Pascu, *Desăvârșirea statului național român unitar — încununare victorioasă a unei lupte seculare*, „Lupta de clasă”, anul XLVIII, nr. 11, 1968, p. 17—28. Referitor la unitatea culturală a românilor și rolul „Ligii Culturale” și a Universității populare „N. Iorga” de la Vălenii de Munte vezi V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, Edit. științifică, p. 209—243, de același autor *Universitatea populară „N. Iorga” de la Vălenii de Munte*, în „Studii”, 1965, nr. 6, p. 1443—1457. Czernin, într-un raport din 26 mai 1914, informează amănunțit pe Berchtold asupra activității „Ligii Culturale”: „Ihr Zweck ist die Pflege des Gemeingefühls der gesamten rumänischen Nation auf der Grundlage der nationalen Kultur”, C.D.A., dos. LV, f. 219—223.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărăștilor*, în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, București, Edit. politică, 1968, p. 467.

¹⁰ Referitor la dubla exploatare a românilor din Imperiul austro-ungar vezi M. Constantinescu ș.a., *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria 1900—1918*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 100—104; Șt. Pascu ș.a., *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, *ibidem*, p. 25, 31—35; vezi și *Istoria Transilvaniei*, Edit. Academiei, București, 1961, vol. II, p. 268—291.

¹¹ V. Liveanu, *Mișcarea socialistă și unirea Transilvaniei cu România*, în „Lupta de clasă”, anul XLVIII, nr. 11, 1968, p. 49—50.

¹² „Contemporanul”, anul VII, ian. 1891, p. 441, apud V. Liveanu, *op. cit.*, p. 51.

toare. „Cînd popoarele muncitoare conștiente vor dispune de soarta lor și a țării lor — scria Dobrogeanu-Gherea în anul 1911 — atunci va suna și ceasul libertății națiunilor mici de sub jugul celor puternici, atunci va deveni adevărat posibilă și întregirea țării noastre într-o Românie mare, cuprinzînd pe toți românii”¹³.

Interesele marii burghezii și ale unei părți a moșierimii erau strîns legate de desăvîrșirea unității statale în sensul necesității creării unei largi piețe interne de materii prime și produse fabricate, a dispariției barierelor vamale ce împiedicau libera circulație a mărfurilor peste Carpați în Transilvania, care deși sub ocupație străină era legată de România nu numai din punct de vedere etnic și cultural dar și economic. Consecințele negative ale războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria de la sfîrșitul secolului trecut pentru industria și comerțul transilvănean constituiau un exemplu grăitor¹⁴.

De rezolvarea problemei desăvîrșirii unității statale erau legate și interesele păturilor mijlocii și mici ale burgheziei în lupta pe care o duceau în vederea limitării capitalului străin în România.

Cu toate că în țară o parte a întreprinderilor industriale și bancare aparținea în acea vreme capitalului străin, în dezvoltarea generală a economiei românești era firească și o creștere a capitalului național și a burgheziei autohtone. În industria petrolieră, sectorul în care ponderea capitalului străin era cea mai mare, exista o participare românească în 1914 de numai 8,1%¹⁵, iar în marile bănci capitalul românesc reprezenta 40%¹⁶. În schimb întreprinderile mici și mijlocii aparțineau aproape în exclusivitate cetățenilor români. Pătura mijlocie a burgheziei nu numai că nu era legată de capitalul străin dar, împreună cu mica burghezie, era interesată în limitarea sau chiar eliminarea sa. Lupta împotriva acestuia din urmă capătă pentru straturile sociale amintite o importanță deosebită, ca urmare a îngustimii pieței de desfacere precum și a politicii protecționiste ce încuraja dezvoltarea marii industrii, în parte aparținînd capitalului străin¹⁷. Păturile mici și mijlocii ale burgheziei erau deci direct interesate pe de o parte în lărgirea pieței, iar pe de alta în îngrădirea sau eliminarea capitalului străin și anume a celui austro-german ce domina încă economia românească. Interesele acestor fracțiuni ale burgheziei în realizarea unității statale prin înfrîngerea puterilor centrale erau evidente.

¹³ C. Dobrogeanu-Gherea în K. Kautsky, *Bazele social-democrației cu o prefață și un studiu asupra socialismului în țările înapoiate*, București, 1911, p. 265, vezi I. Gheorghiu, *Ațiuni pentru unirea Transilvaniei înainte de intrarea României în primul război mondial, în Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 151.

¹⁴ Referitor la consecințele negative ale războiului vamal asupra industriei și comerțului din Transilvania vezi *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1961, p. 200—201, cf. I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România*, București, 1936.

¹⁵ N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Edit. politică, București, 1962, p. 213.

¹⁶ *Ibidem*, p. 210—211; vezi și B. B. Kross, *Предпосылки отхода Румынии от троцкого союза накануне первой мировой войны*, în „Вопросы истории”, nr. 10, 1971, p. 101.

¹⁷ *Ibidem*, p. 102, cf. G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 243.

O anumită pondere, în special pentru poziția mării burghezii, a avut-o desigur creșterea importului de capital din țările Antantei. În anul 1914 suma capitalului investit în România de către Anglia, Franța, Belgia era doar cu 9 milioane lei aur¹⁸ mai mică decât cea a capitalului puterilor centrale. Dacă se adaugă la suma de 271 milioane lei, ce reprezintă totalul investițiilor celor trei state amintite mai sus, și cea de 100 milioane, corespunzătoare capitalului olandez¹⁹ din industria petrolieră, ținând seama de faptul că Royal Dutch colabora cu trustul englez Shell, totalul investițiilor puterilor Antantei în România depășea pe cel al capitalului austro-german cu peste 90 milioane lei aur. În același timp capitalul franco-anglo-belgian avea o pondere destul de mare, față de cel german, în datoria publică a României din primăvara anului 1914²⁰. Toate acestea au avut incontestabil o influență în orientarea politică a mării burghezii.

În general marea burghezie și o parte a moșierimii, interesate în desăvîrșirea unității politice, întrevedeau acest proces doar prin aderarea României la una din coalițiile marilor puteri imperialiste europene. Declarația făcută de Ion I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, ministrului Franței la București în toamna anului 1912, este din acest punct de vedere concludentă: „Va veni o zi când edificiul austro-ungar se va destrăma și când elementele dispartate, din care este compus, se vor îndrepta spre aspirațiile lor, pentru această zi trebuie să fim pregătiți să primim pe frații noștri din Transilvania fără ca nimeni să se poată opune la aceasta și în acest sens sprijinul Rusiei ne poate servi”²¹.

Oamenii politici burghezi, în limitele poziției și concepției lor de clasă, erau decizi să rezolve în interesul lor problema desăvîrșirii unității statale prin menținerea și întărirea regimului politic existent în România (nuanțat de liberali prin proiectul unei reforme agrare și lărgirea bazei electorale) și prin urmare singura soluție pe care o vedeau era alăturarea țării la una din coalițiile imperialiste ce-și disputau împărțirea lumii. Aceasta nu înseamnă însă că România ajunsese și ea un stat imperialist, participînd la împărțirea pieței mondiale, deoarece ea însăși făcea obiectul acestei împărțiri între monopolurile străine. La începutul secolului al XX-lea „România se afla în prima fază a dezvoltării capitalismului... Procesul de concentrare și centralizare a producției și capitalului făcuse abia primii pași și era departe de a avea un rol dominant în viața economică și politică a României. Capitalul financiar se afla într-o formă incipientă; sistemul bancar și de credit era lovit puternic de marea finanță capitalistă internațională”²².

În fața cercurilor guvernante din România nu stătea, prin urmare, problema unui război pentru reîmpărțirea piețelor și zonelor de influență între monopoluri, ci cea a încheierii procesului „construcției de stat în

¹⁸ După G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 402–404; referitor la simptomatologia creșterea a investițiilor de capital englez și francez în anii 1913–1914 vezi E. Campus, *L'activité diplomatique de la Roumanie entre les années 1914 et 1918*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 6, 1968, p. 1 100.

¹⁹ G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 416.

²⁰ 39 % capital franco-anglo-belgian, față de 47 % capital german.

²¹ Blondel către Poincaré, 30 noiembrie 1912, *D.F.*, 3e série, t. IV, nr. 599.

²² Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român—continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *op. cit.*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 343–344.

direcția burghezo-națională” care, după cum subliniasse Lenin, comentînd evenimentele din Balcani, nu se terminase în România ²³.

Partidele burgheze din țară — conservatorii democrați și național liberalii — au influențat opinia publică în mod corespunzător și au contribuit la formarea unei anumite mentalități, favorabilă finalizării procesului în direcția amintită. Astfel se explică starea de spirit din România, semnalată în majoritatea rapoartelor diplomatice ale puterilor centrale de la sfîrșitul anului 1913 și din prima parte a celui următor.

După cum am arătat, rezolvarea problemei statale în acest sens implica alăturarea României la una din grupările marilor puteri imperiale, ceea ce însemna însă un sprijin indirect dat imperialismului și implicînd o înăutățire a vieții oamenilor muncii, datorită măririi prețurilor, a speculei etc., fapt care explică opoziția clasei muncitoare din țară odată cu izbucnirea războiului mondial ²⁴. Cristian Rakovski însă, răspunzînd adversarilor politici care susțineau că social-democrații prin condamnarea războaielor imperialiste renunțau la eliberarea popoarelor, a scris în 1914 următoarele: „Nicidecum... Nimeni mai mult decît socialiștii nu se ridică împotriva asupririi sub orice formă, deci și sub formă de jug străin. Tot așa recunoaștem că unirea tuturor oamenilor care grăiesc aceeași limbă este un drept și o necesitate istorică” ²⁵.

Desăvîrșirea unității statale pe calea acordurilor cu marile puteri imperialiste, din moment ce România era legată de Tripla Alianță printr-un tratat secret, însemna o reorientare a politicii sale externe. Dar acest lucru constituia un joc periculos pentru clasele dominante din țară, atît pe plan intern cît și pe cel extern, putînd determina pe de o parte o criză constituțională, datorită orientării net progermane a regelui Carol, iar pe de alta, în cazul în care cărțile nu au fost bine sau la timp jucate, să pună în pericol integritatea statului.

Ion I.C. Brătianu, devenit prim ministru al României la 16 ianuarie 1914, va ține seama de aceste elemente în politica sa externă, preconizată pe cînd se afla încă în opoziție, și care avea ca obiectiv desăvîrșirea uni-

²³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 355.

²⁴ Vezi „România muncitoare” care și-a schimbat titlul în „Jos războiul” iar apoi în „Lupta zilnică”. Socialiștii se pronunțau împotriva războiului explicînd ce dezastru ar însemna acesta pentru întreaga țară în condițiile în care războiul era purtat de două tabere imperiale puternice. Încă înainte ca guvernul român să-și definească poziția, în urma izbucnirii războiului, mondial, P.S.D.R. a lansat lozincă neutralității (vezi *Partidul social-democrat și războiul în „România muncitoare”, 22 iulie 1914*). Aceeași poziție s-a adoptat cu ocazia Congresului partidului de la București din 10 aug. 1914 (vezi „Lupta zilnică” din 12 aug. 1914). În aceeași perioadă a început o serie de puternice întruniri atît la București cît și la Bacău, Brăila, Botoșani, Galați, Iași, Craiova, Ploiești, Pitești, Piatra Neamț, Turnu-Severin, în care proletariatul își exprima hotărîrea de a lupta împotriva războiului. Mișcările au continuat și în anii următori culminînd cu puternica și semnificativa demonstrație de la Galați din 13 iunie 1916: vezi G. Tudoran, *13 iunie 1916*, Edit. politică, București, 1966, p. 5—12 și 40—50, p. 55—101; N. Copoiu, *Afirmarea aripilor de stînga din Partidul social-democrat din România în anii 1914—1916*, „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, anul X, nr. 1, 1964, p. 38—42; vezi și F. Tănăsescu, *Mișcarea muncitorească din România și unirea națională (1900—1916)*, „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, anul XIV, nr. 5, 1968, p. 30—31; A. Deac, *Mișcarea muncitorească și socialiștii, factor important al luptei pentru formarea statului național unitar român*, *ibidem*, nr. 6, 1968, p. 6—7; V. Liveanu, *Mișcarea socialistă și unirea Transilvaniei*, loc. cit., p. 58.

²⁵ C. Rakovski, *Războaiele*, București, 1914, p. 25.

tății statale în contextul menținerii și întăririi orînduirii de stat existente în România. Într-un discurs ținut în ședința secretă a senatului din 15/28 mai 1913 și consacrată politicii externe, șeful Partidului Național Liberal declarase următoarele : „Avem interese mari de neam și interese ale regatului. Deși în sufletul nostru stau în ordinea în care le-am numit, dar în ordinea rațională interesele regatului domină pe celelalte pentru că regatul este garanția esențială a existenței întregului neam, pentru că el constituie axa întregii dezvoltări a neamului”²⁶. Potrivit concepției lui Brătianu, pentru realizarea unității politice trebuiau găsite căile care să nu pună în pericol siguranța statului român, iar pentru aceasta se impunea o cunoaștere exactă a condițiilor în care se afla țara. Aceasta însă nu era de ajuns. O dată stabilite liniile generale ale politicii externe române, orice om de stat trebuia, după părerea lui Brătianu, să pună de acord acțiunea sa cu situația europeană a momentului dat. Șeful guvernului liberal aprecia că, în structura Europei de atunci, foarte rare ori era dat oamenilor politici ai statelor mici să pună la ordinea zilei probleme europene, de care depindeau și interesele lor. Puterile mici, spunea Brătianu, în majoritatea cazurilor erau nevoite să exploateze împrejurările generale pentru a dobîndi maximum de profit în realizarea propriilor lor interese²⁷. Astfel omul de stat român trebuia să stabilească în funcție de problemele mari europene, în funcție de conjunctura creată pe plan general, ce probleme putea să ridice, ce interese ale statului român puteau fi servite și rezolvate în acel moment, în ce fel și pe ce căi.

Concepția celui ce avea să conducă politica externă a României a fost clar exprimată în cuvîntarea sa din 15/28 mai 1913 și numai ținînd seama de coordonatele acestui model poate fi explicată diplomația românească din anul 1914, cu toate contradicțiile ei aparente.

Liberalii au preluat puterea politică la o lună și mai bine după ce se trăsesese primul semnal de alarmă pentru guvernele din Viena și Berlin în privința viabilității tratatului secret de alianță dintre România și puterile Triplicei : declarația regelui Carol făcută miniștrilor plenipotențieri ai puterilor centrale la București referitoare la imposibilitatea participării armatei române, alături de forțele militare ale dublei monarhii, în cazul unui război²⁸.

Poziția adoptată de rege la începutul lunii decembrie 1913 este foarte semnificativă dacă se ține seama că monarhul a fost și a rămas pînă la sfîrșitul vieții principalul promotor al alianței României cu puterile centrale și că primul ministru Maiorescu, în ultimele luni ale anului 1913, făcuse eforturi susținute în vederea ameliorării relațiilor dintre București și Viena²⁹. Regele a fost nevoit să facă asemenea mărturisiri, fiind conștient de starea de spirit din țară. După cum subliniasă Czernin, într-un raport către șeful diplomației vieneze, poate și Maiorescu ar fi fost mai puțin optimist în declarațiile sale, referitoare la viitorul relațiilor dintre

²⁶ I. I. C. Brătianu, *România și Peninsula Balcanică*, București, 1913, p. 55.

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

²⁸ Waldthausen către Bethmann-Hollweg, 6 dec. 1913, *G.P.*, vol. 39, nr. 15 807 și Czernin către Berchtold, 6, 7 și 8 dec. 1913, *Ö.U.A.*, nr. 9 056, 9 062 și 9 066.

²⁹ Vezi interview-ul acordat ziarului „Frankfurter Zeitung”, *Ö.U.A.* VII, nr. 8 366. corespondența diplomatică legată de publicarea „Cărții Verzi”, *C.D.A.*, dos. LIV și declarația primului ministru român în „Conservatorul”, 1 ian. 1914.

România și dubla monarhie, dacă n-ar fi știut că în curînd va părăsi puterea, evitînd în consecință să mai angajeze convorbiri penibile cu reprezentanții puterilor centrale ³⁰.

În efortul depus pentru stabilirea vechilor relații între guvernele din București și Viena, primul ministru junimist a fost cît se poate de sincer, cu toate că încercările sale în acest sens aveau loc în același timp cu afirmarea „politicii de mină liberă” a guvernului român în Balcani, atitudine ce a produs neliniște în capitala dublei monarhii. Maiorescu a rămas, ca și Carp, pînă la sfîrșitul vieții un partizan al puterilor centrale, fiind convins asupra necesității menținerii României în sistemul Triplei Alianțe. Scrisoarea sa către Alexandru Marghiloman din 14/28 iunie 1914 (deci în momentul mult discutatei vizite a lui Sazonov la București) este concludentă pentru poziția fruntașului politic junimist, după ce părăsise conducerea guvernului cu cinci luni în urmă ³¹.

Venirea la putere a unui cabinet liberal era considerată la Petersburg ca un „revirement” în politica externă românească, pe care Sazonov îi atribuia în mod deosebit primului ministru, Ionel Brătianu ³².

Noul premier român, în limitele concepției sale de clasă, era adeptul unei politici realiste în vederea încheierii construcției de stat în direcția burghezo-națională. În momentul veniri la putere el avea stabilite principiile generale care urmau să stea la baza întregii sale politici externe cît și strategia în vederea realizării scopurilor propuse.

Încă în timpul vizitei marelui duce Nicolae Mihailovici la București, în decembrie 1912, Brătianu, în opoziție, îi mărturisise că în momentul „cînd va fi la putere va pune problema Transilvaniei pe primul plan și va face totul pentru o apropiere față de Rusia” ³³. După cum am mai arătat, șeful Partidului Național Liberal făcuse în aceeași perioadă o declarație asemănătoare și ministrului Franței la București, Blondel ³⁴. Aceste mărturisiri nu pot fi considerate simple declarații de complezență, deoarece actul ostentativ al plimbării spre Brașov, în calitate de prim ministru al României, întovărășit de Sazonov, ministrul de externe al Rusiei țariste ³⁵, constituie o confirmare a declarațiilor liderului liberal de la sfîrșitul anului 1912. De altfel prezența lui Sazonov la București, legată de cea a țarului Nicolae II la Constanța, a constituit rezultatul unor eforturi depuse, atît de diplomația rusă cît și de cea română, în vederea stabilirii unui climat amical între cele două state.

După cum se știe, în cadrul convorbirilor cu Sazonov, Brătianu a fost reținut, și a căutat să evite orice fel de angajament în afara celor referitoare la problemele strict balcanice ³⁶, care au constituit de altfel și principalul motiv al prezenței țarului în România. Dacă din partea lui

³⁰ Czernin către Berchtold, 11 dec. 1913, *Ō.U.A.*, VII, nr. 9 077.

³¹ Biblioteca centrală de stat, Manuscrise, T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal 34, f. 18, apud A. Iordache, *Începutul reorientării politicii externe românești înaintea izbucnirii primului război mondial*, în „*Revista română de studii internaționale*”, 3(13), 1971, p. 141.

³² S. D. Sazonov, *Les années fatales. Souvenir de... (1910–1916)*, Paris, 1927, p. 114.

³³ *Lettres des Grands Ducs à Nicolas II*, Paris, 1926, p. 135.

³⁴ Blondel către Poincaré, 30 noiembrie 1912, *loc. cit.*

³⁵ E. Uribe, *Le rencontre de Constantza du 14 Juin 1914*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, nr. 2, 1968, p. 246 și nota 51; A. Iordache, *loc. cit.*, p. 146 cu trimiteri la presa vremii.

³⁶ E. Uribe, *loc. cit.*, p. 240–241 și 244–246.

Sazonov citea și a lui Brătianu se urmărea în general o apropiere între cele două state iar o vizită a țarului din punct de vedere protocolar ar fi trebuit să aibă loc încă mai demult, ca răspuns al călătoriei făcută de regele Carol la Petersburg în anul 1898, ceea ce a determinat precipitarea evenimentelor, în sensul unor demersuri ale guvernului român la începutul anului 1914 pentru o întâlnire între primul ministru Brătianu și ministrul de externe al Rusiei țariste, a fost repunerea în discuție, pentru scurtă vreme, pe agenda diplomatică internațională a unei eventuale modificări a statu-quo-ului balcanic³⁷. Guvernul era printre altele informat că la Foreign Office se vintura problema unei conferințe internaționale în vederea întocmirii unui nou act, menit să înlocuiască tratatele de la Berlin și București³⁸. Cercurile guvernante din România au manifestat față de această eventualitate neliniște ținând seama că România se afla în acel moment într-o anumită izolare. Aceasta se datora pe de o parte politicii de neangajare pe care o adoptase guvernul român față de orice fel de alianță cu caracter balcanic, iar pe de alta din cauza înăsprii relațiilor cu monarhia habsburgică, ca urmare a valului de manifestații antiaustro-ungare de la București și alte orașe din țară după eșuarea tratativelor dintre Partidul Național Român și guvernul maghiar.

În aceste condiții, ținând seama și de campania diplomației din Petersburg pentru atragerea României de partea Antantei, singura putere capabilă să sprijine poziția guvernului român de menținere a statu-quo-ului în sud-estul Europei era Rusia țaristă. Acestea au fost motivele precipitării evoluției relațiilor româno-ruse și cauzele care au determinat, chiar pe regele Carol, să accepte proiectata vizită a țarului la Constanța deși era conștient că un asemenea eveniment va duce la o încordare și mai mare a relațiilor dintre România și puterile centrale.

Spre deosebire de rege, primul ministru român a urmărit mult mai mult prin vizita țarului și a ministrului său de externe în România. Doi vada o constituie conținutul convorbirilor cu Sazonov³⁹, citea și amintita plimbare demonstrativă din împrejurimile Predealului. Brătianu nu căuta, în acel moment, o reorientare categorică a politicii externe românești în sensul ruperii tratatului cu Tripla Alianță, care ar fi pus în pericol siguranța statului. Premierul român era încă convins și de superioritatea militară a puterilor centrale față de Antantă⁴⁰. De asemenea, el nu putea să întrevadă încă momentul dezmembrării Austro-Ungariei, condiție prealabilă a unirii Transilvaniei cu România. Un alt motiv al reținerii lui Brătianu în fața unei reorientări categorice a politicii externe a României o constituia poziția regelui, principalul susținător al alianței cu puterile Triplicei. O schimbare a alianțelor României ar fi ridicat opoziția monarhului, iar un conflict între rege și guvern, acesta din urmă având și spri-

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A.I.C., fond Casa regală, dos. 28, 1914. Sir Eduard Grey a considerat tot timpul tratatul de la București drept precar, *Mémoires de Sir Edouard Grey, viconte de Fallodon*, Paris, 1927, p. 246–247.

³⁹ E. Uribeș, *op. cit.*, p. 244–246.

⁴⁰ N. Iorga, *Memorii, f.a.*, vol. III, p. 130.

jinul opiniei publice, s-ar fi putut transforma într-o criză constituțională ⁴¹, cu care șeful guvernului nu ar fi fost cîtuși de puțin de acord ⁴², deoarece criza regalității ar fi dus la tulburări interne confrare intereselor claselor dominante.

Toți acești factori au determinat pe șeful guvernului român să nu se angajeze față de Antantă ca urmare a apropierii ce intervenise în special între România și Rusia țaristă.

Din aceleași motive Brătianu urmărea să nu compromită nici relațiile cu puterile centrale pînă în momentul cînd vor fi create toate condițiile interne și externe în vederea realizării, fără risc, a unității statale.

În acest sens trebuie înțelese unele declarații sau acțiuni, în aparență contradictorii, ale premierului român din prima parte a anului 1914. Din rapoartele diplomatice ale ministrului Austro-Ungariei la București reiese că șeful guvernului, ca și regele, nu condiționau doar restabilirea vechilor relații între România și monarhia habsburgică de ameliorarea condițiilor de viață ale românilor din Transilvania, deci de o reușită a tratativelor de la Budapesta. Ei au acționat chiar pentru încheierea unui acord ⁴³. În consecință pentru dispariția motivului ridicat în explicarea stării de spirit din România, ce pune guvernul în situația de a nu putea executa condițiile tratatului secret de alianță. Dacă poziția regelui nu poate fi pusă la îndoială, s-ar putea ridica obiecții față de sinceritatea atitudinii premierului român.

Acesta, în convorbirile cu reprezentanții puterilor centrale, se declara chiar îngrijorat de viitorul relațiilor cu Austro-Ungaria în cazul ruperii tratativelor de la Budapesta⁴⁴, dar în același timp se împotriva totuși oricăror măsuri cerute de legatia dublei monarhii din capitala României în vederea combaterii sau prevenirii mișcării iredentiste din

⁴¹ Cea mai bună dovadă o constituie oscilația regelui în luarea unei hotărîri de abdicare după izbucnirea războiului mondial, ceea ce ar fi dus la o criză constituțională. Regele întocmise o scrisoare către Wilhelm II în care anunța hotărîrea sa de a abdica în fața „întorsăturii atât de amenințătoare” a situației din România: vezi T. Bugnariu și L. Bányai, *Trădarea Transilvaniei de către Carol I și Carol II de Hohenzollern în ajunul primului și celui de al doilea război mondial*, în „Studii” nr. 1, 1954, anexa de la p. 121; vezi și Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy*, în „Südost Forschungen”, XXX, 1966, p. 304–305. Marghiloman arată că regele și-ar fi manifestat intenția de a abdica imediat după consiliul de coroană: *Note politice*, București, 1927, vol. I, p. 237.

⁴² Brătianu, într-o convorbire cu Take Ionescu, a ridicat deschis această problemă în septembrie 1914, moment de maximă tensiune internă. La continuele presiuni ale acestuia din urmă pentru intrarea în război a României alături de Antantă, șeful guvernului „a obiectat că regele Carol nu se poate hotărî la o intervenție alături de aliați. Take Ionescu i-a spus că el ar rezolva chestiunea printr-un detașament care l-ar duce pe rege la Brașov. Brătianu i-a răspuns că el preferă Ardealul dinastiei. Take Ionescu era de părere că Ardealul e un scop, dinastia un mijloc”, N. Iorga, *Memorii*, vol. 3, p. 131.

⁴³ Încă din ianuarie 1914 știrile în legătură cu neînțelegerile ivite și cu probabila ruptură a tratativelor îngrijorau atât guvernul din Viena, cît și pe regele României. Primul ministru român era de asemenea nemulțumit și a sugerat lui Czernin să propună, prin Viena, guvernului din Budapesta o sistare a tratativelor și nu o rupere a lor: C. Nuțu, *Noul activism și lupta pentru unitatea de stat (1905–1918)*, în *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968, p. 114. Beldiman, ministrul României la Berlin, a dus o susținută activitate pentru a hotărî pe Wilhelm II ca în cadrul convorbirilor ce le va avea la sfîrșitul lunii martie 1914 cu diriguitorii dublei monarhii să intervină în favoarea acordării de concesiuni românilor transilvăneni; A.I.C., fond Casa regală, dos. 29, 30, 31, 1914. În același sens vezi și convorbirile avute de gen. Perticari la Berlin la sfîrșitul lunii martie: *ibidem*, dos. 32, 1914.

⁴⁴ Czernin către Bertchold, 28 și 30 ian. 1914, *Ö.U.A.*, VII, nr. 9 255 și 9 273.

țară⁴⁵. La prima vedere declarațiile binevoitoare ale lui Brătianu ar putea fi interpretate drept o încercare de dezinformare a diplomației puterilor centrale. Dar șeful guvernului român căuta, în acea perioadă, în mod sincer o destindere și acționa în consecință pentru realizarea unui compromis între guvernul de la Budapesta și Partidul Național Român. O dovadă o constituie cele două călătorii ale lui Constantin Stere la Budapesta și Viena din însărcinarea șefului Partidului Național Liberal.

În decembrie 1913 Stere, în calitate de prieten politic intim al lui Brătianu, a făcut o călătorie la Budapesta pentru a convinge pe fruntașii Partidului Național Român să caute neapărat o înțelegere cu contele Tisza deoarece, potrivit declarațiilor fruntașului liberal, „se pregătesc mari evenimente” iar „regele, Brătianu ca și cercurile competente din Viena și Berlin au interes ca pacea între maghiari și români să fie stabilită”⁴⁶. Primul ministru român a mers chiar mai departe și în urma unei întrevederi cu Stere la Predeal, în ultimele zile ale lui iulie 1914, deci într-un moment când izbucnirea războiului era așteptată din zi în zi, a hotărât trimiterea acestuia din urmă la Viena pentru a lua contact cu fruntașii Partidului Național Român în vederea convingerii fruntașilor ardeleni să nu facă opoziție monarhiei habsburgice⁴⁷. Pentru efectuarea călătoriei, Brătianu a cerut, și a primit, sprijinul contelui Czernin⁴⁸. Stere considera că prin misiunea ce i s-a încredințat, șeful guvernului urmărea, în primul rând, o influențare a opiniei publice din România, ostilă dublei monarhii. Iredentismul din țară, în calculele fruntașului liberal, ar fi scăzut dacă românii din Austro-Ungaria s-ar fi declarat loiali dublei monarhii⁴⁹.

Poziția președintelui Partidului Național Liberal față de lupta de emancipare a românilor din Transilvania ar părea la prima vedere o fățișă trădare a cauzei unității statale, după cum declarațiile sale făcute reprezentanților Antantei și în primul rând plimbarea ostentativă cu Sazonov în Transilvania, după „întîlnirea” de la Constanța, îl prezintă ca un iredentist notoriu.

Atitudinea lui Brătianu, deoarece el nu destăinuise planurile sale, trebuie reconstituită ținînd seama de întregul context al factorilor obiectivi și subiectivi ce concureau la stabilirea liniei sale politice: situația internațională, poziția regelui față de puterile centrale și concepția primului ministru asupra conținutului și metodelor de realizare a unității statale.

El era hotărât să acționeze doar în momentul în care descompunerea monarhiei habsburgice era absolut sigură, cînd victoria Antantei nu putea

⁴⁵ Ő.U.A., VII, *passim*, în special nr. 9 456, 9 489, 9 533 și 9 547.

⁴⁶ C. Stere, *Un caz de conștiință*, București, 1921, p. 21–22. Referitor la activitatea lui Stere la Budapesta vezi I. Russu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regat*, București, 1930, p. 304.

⁴⁷ C. Stere, *Marele război și politica României*, București, 1918, p. 220–223. Brătianu l-a trimis pe Stere la Viena după ce a avut și asentimentul regelui Carol: *ibidem*, p. 221. Cu același scop Stere a avut la începutul războiului și o întrevedere la Brașov cu Iuliu Maniu: cf. C. Stere, *Un caz de conștiință*, p. 24.

⁴⁸ Czernin către Berchtold, 30 iulie 1914, Ő.U.A., VIII, nr. 11 042: „Der Universitätsprofessor Stere aus Jassy fährt mit Einverständnis Herrn Bratianos nach Wien um sich dort mit den Führern unserer Rumänen zu begegnen. Zweck der Reise ist – wie er sagt – eine Demonstration unserer Rumänen für die österreichische-ungarische Monarchie anzuregen”.

⁴⁹ C. Stere, *Marele război...*, p. 221.

fi pusă la îndoială, iar în țară nu ar mai fi avut opoziția regelui Carol. În ceea ce privește mișcarea de emancipare a românilor din Austro-Ungaria, Brătianu avea interes să o atenueze printr-un compromis, natural acceptabil, pentru a nu se ajunge pe de o parte la o încordare prea mare între România și monarhia habsburgică până în momentul luării unei decizii corespunzătoare din partea guvernului de la București. Pe de altă parte primul ministru avea interesul ca, în condiții internaționale favorabile, realizarea unității politice să nu fie opera maselor populare din Transilvania sub conducerea fruntașilor români ardeleni, ci un succes al diplomației de la București sau al armatei române în vederea întăririi monarhiei și a poziției claselor dominante din România.

În consecință guvernul român nu urmărea, până la izbucnirea războiului mondial, o schimbare a alianțelor. După cum sublinia pe drept contele Czernin, în lunile martie—aprilie 1914, cercurile guvernamentale din România se plasau în raporturile lor cu puterile centrale pe o poziție foarte comodă. Tratatul cu Tripla Alianță le asigura o anumită garanție împotriva Rusiei țariste „fără a atrage după sine dezavantajele corespunzătoare”⁵⁰ deoarece încă la sfârșitul anului precedent, regele explicase reprezentanților diplomației ai puterilor centrale de la București că armata română nu va putea merge alături de cea a dublei monarhii în caz de război. După părerea întemeiată a lui Czernin „domnii Brătianu și Co” erau „desigur foarte bucuroși” când vedeau că, în ciuda afirmației lor referitoare la „imposibilitatea aplicării în acel moment a tratatului de alianță”, monarhia habsburgică căuta să-i mențină valabilitatea. După cum sublinia ministrul Austro-Ungariei din România în același raport, cercurile guvernamentale de la București „nu urmăreau altceva decît menținerea unei situații care le dădea mînă liberă” și „în același timp lega” pe cea a monarhiei habsburgice⁵¹.

Dar, după cum am arătat, primul ministru român căuta o apropiere față de Antantă ca să-și asigure o poziție favorabilă pentru momentul în care balanța de forțe pe arena internațională va înclina în favoarea acesteia iar pe plan intern nu ar mai fi avut opoziția regelui Carol, deja foarte în vîrstă. De aceea șeful guvernului avea interes să temporizeze evoluția evenimentelor, în consecință să fie evitate orice fricțiuni în Balcani care ar fi antrenat Austro-Ungaria și Rusia într-un conflict armat.

Atentatul de la Sarajevo a devansat însă diplomația de la București.

Evenimentele din Bosnia au corespuns unui moment istoric în care contradicțiile dintre marile puteri imperialiste ajunseseră de așa natură încît nu mai puteau fi rezolvate decît pe calea războiului. Crizele diplomatice internaționale de la începutul secolului al XX-lea, premergătoare evenimentelor din vara anului 1914, nu au constituit decît etape ale unui proces mai îndelungat ce progresa în mod legic spre un conflict armat între statele imperialiste, expresie a luptei pentru reîmpărțirea lumii, determinată de apariția și dezvoltarea capitalismului monopolist. V. I. Lenin, prin analiza făcută trăsăturilor generale ale imperialismului, prin

⁵⁰ Czernin către Berchtold, 11 martie 1914, *Ţ.U.A.*, VII, nr. 9 463.

⁵¹ *Ibidem*.

cercetarea condițiilor social-economice și politice ale societății de la începutul secolului al XX-lea, a demonstrat inevitabilitatea războiului ⁵². Pre-luând în mod creator teza lui Clausewitz asupra războaielor, Lenin ajunsese la concluzia că marea conflagrație mondială nu a fost decît o continuare a politicii anterioare, practică de cele două tabere de puteri imperialiste care în vara anului 1914 au trecut doar la folosirea altor mijloace ⁵³.

Antagonismul principal în lupta pentru reîmpărțirea lumii, de la începutul secolului al XX-lea, a fost cel anglo-german în vederea obținerii hegemoniei mondiale, la care se adăugau, cu o mare pondere, contradicțiile dintre Franța și Germania, atît în Europa cît și în teritoriile de peste mări, dintre Rusia țaristă și monarhia habsburgică în Balcani, contradicție fundamentală în această parte a Europei, și în sfîrșit noul antagonism ruso-german din Orientul Apropiat.

În ceea ce privește politica externă a Austro-Ungariei accentuarea agresivității acesteia în sud-estul Europei nu era doar o expresie a intereselor în creștere ale capitalismului monopolist austro-ungar în această parte a Europei, ci și o consecință a crizei interne a monarhiei habsburgice, legată în primul rînd de problema națională. Frămîntările interne ale tuturor naționalităților subminau, din ce în ce mai mult, poziția inter-națională a dublei monarhii ce încerca prin toate mijloacele să ascundă grava criză în care se găsea. Unul din acestea îl constituia încercarea diplomației de la Ballplatz de a duce o politică de mîna forte în Balcani, cu atît mai mult cu cît în mod nuanțat atît cercurile guvernamentale de la Viena cît și cele de la Budapesta vedeau în Serbia un continuu agitator al problemei slavilor din cadrul Austro-Ungariei. Reacția conducătorilor politici ai monarhiei bicefale față de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand nu a reprezentat „decît actul final al unor oameni care ajunseseră la convingerea că un război cu Serbia era inevitabil și singurul mijloc de a menține prestigiul și existența monarhiei habsburgice” ⁵⁴.

Pentru diplomația germană, în mod indiscutabil sub influența statului major, conflictul dintre Austro-Ungaria și Serbia în jurul atentatului de la Sarajevo constituia un moment favorabil pentru declanșarea războiului de reîmpărțire a lumii, pregătit treptat atît de puterile centrale cît și de cele ale Antantei.

Pornind de la aprecierea că în vara anului 1914 balanța de forțe înclina încă în favoarea puterilor centrale atît timp cît Rusia țaristă, unul din partenerii Antantei, nu era încă pregătită de război, cercurile guvernamentale din Berlin au sprijinit necondiționat Austro-Ungaria în declanșarea ostilităților, cu atît mai mult cu cît, după cum observase

⁵² O privire generală asupra concepției lui V. I. Lenin asupra evoluției situației internaționale la începutul secolului al XX-lea și asupra inevitabilității războiului la Ș. Rădulescu-Zoner, *Politica internațională la începutul secolului al XX-lea în lumina teoriei leniniste despre imperialism* și la E. Campus, *Situația internațională în anii 1912—1918 în lumina tezelor leniniste*, în *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Illici Lenin*, Edit. Academiei, București, 1970, p. 13—61 și 63—94.

⁵³ V. I. Lenin, *Opere complete*, Edit. politică, București, 1964, vol. 26, p. 318 și vol. 30, p. 84—86.

⁵⁴ S. Wank, *Foreign Policy and the nationality problem in Austria—Hungary 1867—1914*, în „Austrian History Yearbook”, vol. III, pt. 3, 1967, p. 55.

Holstein cu ani în urmă, „Austria luptă cu mai multă energie și este un partener mai de nădejde când interesul ei este direct în joc decît în cazul în care Germania ar fi într-un conflict armat cu altă putere și ar apela la loialitatea Austriei ca aliată”⁵⁵. Acest principiu al fostului cancelar Bülow, formulat de eminența cenusie de la Wilhelmstrasse din acea vreme, nu a fost neglijat nici de diplomația lui Kiderlen și nici de cea a lui Jagow. Calculele imperialismului german în vederea declanșării războiului, și în consecință în presarea guvernului din Viena spre un conflict armat cu Serbia, au fost expuse cu claritate în scrisoarea particulară a șefului diplomației berlineze, din 18 iulie 1914, către ambasadul Germaniei de la Londra⁵⁶.

Odată cu hotărîrea kaiserului și a guvernului german de a acorda monarhiei habsburgice tot sprijinul în declanșarea războiului împotriva Serbiei, cu riscul unei conflagrații mondiale, ca urmare a scrisorii lui Francisc Iosif către Wilhelm II, înmînată kaiserului de ambasadul Szögyény la 5 iulie 1914 împreună cu un memoriu al guvernului austro-ungar, referitor la evoluția situației din Balcani și la perspectivele politicii externe a dublei monarhii⁵⁷, diplomația germană, la cererea Vienei, a intervenit imediat la București, în vederea constringerii guvernului român de a-și îndeplini obligațiile de aliat al puterilor centrale. În consecință, la 6 iulie cancelarul Bethmann-Hollweg a dat instrucțiunile necesare însărcinatului cu afaceri al Germaniei la București, Waldburg, să informeze pe regele Carol asupra scrisorii lui Francisc Iosif și să solicite din partea kaiserului „îndepărtarea” României de Serbia și încetarea manifestațiilor antiaustro-ungare din țară. În același timp contele Waldburg trebuia să aducă la cunoștința regelui hotărîrea împăratului german de a sprijini inițiativa dublei monarhii în vederea atragerii Bulgariei de partea Triplei Alianțe prin încheierea unui tratat corespunzător care „n-ar fi doar în acord cu obligațiile ce-i revin conform tratatului cu România ci ar putea garanta în mod expres și integritatea teritorială a României dacă regele Carol ar dori acest lucru”⁵⁸. În audiența solicitată, suveranul a fost destul de rezervat. Susținînd că nu are interese deosebite care să-l lege de Serbia⁵⁹, Carol I a avertizat însă pe diplomatul german că Rusia nu va sta indiferentă față de un atac al Austro-Ungariei împotriva regatului sîrb și că în acest caz „România nu are nici un fel de obligație” față de monarhia habsburgică. Nota dominantă de altfel a întregii convorbiri a fost preocuparea regelui României legată de măsurile ce ar trebui luate în vederea evitării unui conflict armat între Austro-Ungaria și Serbia. Ignorînd că însăși diplomația germană împingea dubla monarhie la război, Carol a sugerat

⁵⁵ *The Holstein Papers, I, Memoirs and political observations*, Cambridge, 1955, p. 165.

⁵⁶ Jagow către Lichnowsky, 18 iulie 1914, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsbruch 1914* (în continuare *D.D.*) zusammengestellt von Karl Kautsky, hg. von Max Graf v. Montgelas u. Walter Schücknig, Charlottenburg, 1919, vol. 1, p. 72.

⁵⁷ *Deutschland im ersten Weltkrieg*, Berlin, 1968, vol. 1, p. 218–220, vezi și P. Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre (28 juin–4 août 1914)*, Paris, 1927, p. 41–43.

⁵⁸ *D.D.*, t. 1, nr. 16, Documentul este citat și comentat de N. Iorga, vezi *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triple*, în „Revue historique du sud-est européen”, IX, nr. 7–9, 1932, p. 298–299.

⁵⁹ Waldburg către Bethmann-Hollweg, 11 iulie 1914, *D.D.*, t. 1, nr. 41.

contelui Waldburg ideea unei intervenții a Germaniei, atât la Viena cât și la Petersburg, în vederea soluționării pașnice a crizei sîrbo-austriece⁶⁰.

Dorința regelui de a evita cu orice chip un conflict între Serbia și dubla monarhie este cu atât mai mult observată de ministrul Austro-Ungariei la București, care explica nervozitatea suveranului prin teama sa de a nu fi întrebat care va fi poziția României în cazul unui război⁶¹. În aceeași corespondență de la Sinaia, contele Czernin sublinia faptul că regele Carol ar fi căutat să-l convingă asupra imposibilității amestecului „Serbiei oficiale” în atentatul de la Sarajevo, luînd în același timp partea guvernului de la Belgrad în eventualitatea unui refuz al acestuia, față de cererile austriece, de a cerceta cazul pe teritoriul sîrbesc prin organele judiciare ale dublei monarhii, cu atât mai mult cu cît, potrivit declarației guvernului, „însuși sîrbii ar vrea să elucideze această problemă”⁶².

Cele două rapoarte diplomatice pornite în aceeași zi (10 iulie 1914) de la legațiile puterilor centrale din România conturează foarte precis poziția regelui față de izbucnirea crizei diplomatice din iulie. Carol I, devotat alianței mai ales cu Germania, susținea răspicat că orice s-ar întîmpla se va opune unui război al României pentru eliberarea Transilvaniei, dar în același timp nu se va alătura unei acțiuni a monarhiei habsburgice în contra Serbiei, chiar dacă acest război ar atrage după sine intervenția Rusiei țariste. Pentru a se feri de orice complicații în interpretarea tratatului ce-l lega de Tripla Alianță, regele României avea interes în rezolvarea pașnică a conflictului austro-sîrb. El știa că în cazul precipitării evenimentelor nu va putea impune poporului român intrarea în război alături de puterile centrale și în primul rînd de Austro-Ungaria. Carol urmărea totodată evitarea războiului dintre monarhia habsburgică și Serbia deoarece acesta ar fi însemnat dispariția statu-quo-ului balcanic pe care regele României era hotărît să-l mențină. Din această cauză, după cum o declarase și lui Sazonov cu o lună mai înainte, el nu putea „privi cu indiferență” slăbirea regatului sîrb. În consecință principalul obiectiv al regelui era împiedicarea izbucnirii unui conflict armat între Austro-Ungaria și Serbia.

Pornind de la alte premise, pe care le-am analizat, poziția primului ministru român era identică cu cea a regelui, și anume, menținerea păcii cu orice preț. De aceea diplomația românească a folosit toate posibilitățile pentru împiedicarea conflictului, variînd între cele două extreme; intimidarea guvernului de la Viena prin menționarea certe intervenții a Rusiei, pe de o parte, și încercarea de influențare a guvernului din Belgrad pentru a accepta ultimatumul austro-ungar pe de alta. Între aceste două extreme se plasau celelalte acțiuni diplomatice ale guvernului român, printre care se numărau și consultările cu guvernele din Petersburg și Roma în vederea unui demers în capitala dublei monarhii cu scopul evitării izbucnirii ostilităților.

Încă de la începutul crizei, primul ministru român, potrivit telegramelor lui Czernin din 3 iulie, a urmărit să împiedice un război între dubla monarhie și Serbia încercînd prin intermediul diplomatului austriac să

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Czernin către Berchtold, 10 iulie 1914, *Ö.U.A.*, VIII, nr. 10 176.

⁶² *Ibidem*.

intimideze guvernul de la Viena prin destăinuirea declarației făcută de Sazonov la București referitoare la sprijinirea armată a Serbiei în cazul unei agresiuni austro-ungare ⁶³. Ținând seama de faptul că în cadrul întrevederii avute cu ministrul Austro-Ungariei din România, după vizita țarului, Brătianu nu a făcut aluzie la acest aspect al convorbirilor cu Sazonov ⁶⁴, caracterul de intimidare al declarației premierului român, recunoscut de altfel și de contele Czernin ⁶⁵, este clar.

Atît regele Carol cît și primul ministru Ion I. C. Brătianu au revenit asupra aceleiași probleme de-a lungul întregii crizei sîrbo-austriece ⁶⁶.

Odată cu izbucnirea crizei sîrbo-austriece, guvernul italian și-a manifestat îngrijorarea față de intențiile agresive ale Austro-Ungariei. Modificarea statu-quo-ului teritorial din Balcani în favoarea monarhiei habsburgice nu putea fi tolerată de guvernul din Roma, cu atît mai mult cu cît era contrară și prevederilor tratatului Triplei Alianțe. Deoarece guvernul italian avea o poziție asemănătoare cu cea a guvernului de la București față de puterile centrale, nu în conținut ci doar ca tactică, în sensul că ambele state din motive diferite căutau să evite o situație în care li s-ar fi cerut aplicarea tratatelor de alianță ce aveau cu puterile centrale, ministrul de externe, San Giuliano, a stabilit un contact permanent cu diplomații români încă de la începutul lunii iulie ⁶⁷.

După o primă luare de contact, în care se stabilise poziția asemănătoare a celor două guverne față de criza sîrbo-austriacă, San Giuliano aprecia în instrucțiunile sale către Fasciotti, din 6 iulie 1914, că România ar fi foarte indicată să intervină atît la Viena dar mai ales la Belgrad, în vederea aplanării conflictului ⁶⁸. Două zile înainte de cel de al doilea „consiliu pentru afacerile comune ale Austro-Ungariei” (19 iulie 1914) care hotărîse trimiterea la Belgrad a cunoscutului ultimatum, ministrul de externe italian, preocupat de evitarea izbucnirii conflictului, a recomandat baronului Fasciotti să sugereze guvernului român o luare de poziție hotărîită pentru apărarea statu-quo-ului balcanic înainte ca Austro-Ungaria să-și fi formulat cererile ultimative față de Serbia. Marchizul de San Giuliano era convins că declanșarea războiului ar fi putut fi evitată dacă România ar fi dat de înțeles guvernului din Viena că nu-l va urma. În același document ministrul de externe al Italiei considera că s-ar ajunge cu atît mai mult la evitarea conflictului dacă cercurile guvernamentale din Viena și Berlin ar fi convinse că Rusia nu va sta indiferentă în fața unei agresiuni asupra Serbiei. Fasciotti în răspunsul său era de părere că puterile centrale au prevăzut o eventuală intrare în război a Rusiei deoarece regele Carol adusese cu siguranță la cunoștința Berlinului conținutul convorbirilor avute cu țarul Nicolae, cît și cu Sazonov, la Constanța ⁶⁹.

⁶³ Czernin către Berchtold, 3 iulie 1914, *ibidem*, nr. 10 008.

⁶⁴ Czernin către Berchtold, 20 iunie 1914, *ibidem*, nr. 9 894. Guvernul român a informat în schimb Berlinul: G.P., vol. 39, nr. 15 834.

⁶⁵ Czernin către Berchtold, 3 iulie 1914, *loc. cit.*

⁶⁶ Czernin către Berchtold, 24 și 26 iulie 1914, *loc. cit.*, nr. 10 589 și 10 723; vezi și Waldburg către Jagow, 27 iulie, D.D., II, nr. 298.

⁶⁷ Fasciotti către San Giuliano, 4 iulie 1914, *I Documenti Diplomatici Italiani* (în continuare D.I.), seria IV, vol. XII, p. 311.

⁶⁸ San Giuliano către Fasciotti, 6 iulie 1914, *ibidem*, nr. 89.

⁶⁹ *Ibidem*, 18 iulie 1914, nr. 93.

Guvernul italian a continuat să ceară României și în zilele următoare o intervenție ponderatoare, atât în capitalele puterilor centrale⁷⁰, cât și mai ales la Belgrad. Astfel ministrul României la Roma, Ghica, a telegrafiat la 22 iulie Ministerului Afacerilor Externe că marchizul di San Giuliano considera tardiv în acel moment un demers la Viena deoarece se luase decizia unei atitudini aspre față de Serbia, dar că guvernul român ar trebui să intervină la Belgrad și să sfătuiască guvernul sârb să primească condițiile Austro-Ungariei⁷¹. În acest moment la București se hotărâ deja trimiterea în misiune specială în capitala Serbiei a fostului consilier delegație român la Viena, Nicolae Cantacuzino⁷².

Activitatea diplomatică a României a devenit și mai febrilă după trimiterea notei ultimative a dublei monarhii. Guvernul de la București a făcut eforturi deosebite încercând în acel moment, de mare tensiune, să evite izbucnirea unui conflict armat.

La Petersburg încă în după amiaza zilei în care se aflase de ultimatumul austro-ungar (24 iulie 1914), C. Diamandy, ministrul plenipotențiar român din capitala Rusiei, a avut consultări cu Sazonov și cu ambasadorii Franței și Angliei⁷³. Cum potențialul de luptă al Rusiei pentru ducerea unui război de anvergură depindea de realizarea pînă în anul 1917 a programului stabilit în prealabil pentru reorganizarea armatei și construirea de căi ferate strategice, guvernul țarist era interesat să amâne izbucnirea imediată a unei conflagrații internaționale. În consecință Sazonov, cu ocazia consfătuirii amintite, a cerut ambasadorilor Franței și Angliei cât și ministrului plenipotențiar român să transmită guvernelor lor dorința Petersburgului de a elabora în comun un plan de acțiune în vederea evitării unui război între Serbia și Austro-Ungaria. Se cerea României „să facă o intervenție amicală nu numai la Belgrad dar și la Viena pentru atenuarea unor exigențe excesive ale ultimatumului”⁷⁴. În același

⁷⁰ San Giuliano către Fasciotti, 21 iulie 1914, și Fasciotti către San Giuliano, 23 iulie 1914; *ibidem*, nr. 392 și 443; Ghica către Porumbaru, 8/21 iulie 1914, Biblioteca Centrală de Stat (în continuare B.C.S.), fond St. Georges, pachet CCCXCVI, dos. 6.

⁷¹ Ghica către Ministerul Afacerilor Străine, 9/22 iulie 1914, *ibidem*.

⁷² Vezi intervenția lui S. Rădulescu-Zoner la referatul lui D. Zografski (Iugoslavia), în *Documentele celui de al XIII-lea Congres internațional de științe istorice*, Moscova, 1970 (sub tipar). Guvernul român făcuse unele demersuri la Belgrad și înaintea misiunii speciale a lui Nicolae Cantacuzino și a informat despre aceasta pe miniștrii plenipotențiar ai puterilor centrale de la București: Waldburg către Jagow, 23 iulie 1914, D.D., vol. I, nr. 135; Fasciotti către San Giuliano, 22 iulie 1914, D.I., seria IV, vol. XII, nr. 421. Porumbaru a sfătuit și pe însărcinatul cu afaceri al Serbiei din România să accepte cererile Austro-Ungariei. Ministrul de externe fusese întrebat care ar fi poziția țării față de conflictul armat sârbo-austriac. Cu această ocazie s-a adus la cunoștința diplomatului sârb că „România considera că diferendul trebuie să intereseze exclusiv Serbia și Austro-Ungaria”: Waldburg către Jagow, 25 iulie 1914, D.D., vol. I, nr. 189. Brătianu după ce a examinat apelul guvernului sârb într-o ședință a Consiliului de miniștri a răspuns că România nu va putea să acorde Serbiei un sprijin militar contra Austro-Ungariei. Eforturile principale ale guvernului român vor fi îndreptate în vederea reținerii Bulgariei de la un eventual atac contra Serbiei. România se va strădui să evite ca Serbia să iasă din conflict cu pierderi teritoriale. Rusia și Franța au considerat atitudinea adoptată de guvernul român față de Serbia ca satisfăcătoare: Blondel către Bienvenu-Martin, 27 iulie 1914, D.F., 3e série, t. XI, nr. 172.

⁷³ *Documents diplomatiques secrets russes*, Paris, 1928, p. 12–13. C. Diamandy, *Ma mission en Russie (1914–1918)*, în „Revue des deux mondes”, 15 febr. 1929, p. 798–800.

⁷⁴ C. Diamandy, *op. cit.*, p. 799.

timp, guvernul român a fost solicitat de către Sazonov să se alăture demersului diplomatic al Rusiei, făcut în capitalele marilor puteri, în vederea obținerii din partea Austro-Ungariei a unei prelungiri a termenului de expirare a ultimatumului amintit ⁷⁵.

Primul ministru român s-a arătat dispus să sprijine eforturile Rusiei menite să înlăture conflictul armat iminent între Serbia și Austria. Până să intervină însă pe lângă contele Czernin termenul notei austro-ungare expirase așa încît el nu a putut cere diplomatului austriac decît o oprire a ostilităților și o reîncepere a tratativelor, dîndu-se posibilitatea Serbiei „să acorde reparațiile reclamate de Austria” ⁷⁶. Brătianu a insistat în același timp asupra necesității unei declarații oficiale din partea dublei monarhii că nu urmărea anexarea unor teritorii sîrbești ⁷⁷.

Deoarece izbucnirea războiului între Austro-Ungaria și Serbia devenise iminentă în a doua jumătate a lunii iulie iar regele Carol I cît și primul ministru român, din motivele arătate, voiau în orice chip să-l împiedice, cu atît mai mult cu cît o victorie a puterilor centrale ar fi pus sub semnul întrebării însăși existența Serbiei ca stat, diplomația românească *in extremis* a recurs la încercarea de a convinge guvernul de la Belgrad să accepte ultimatumul austro-ungar în întregime. Cu această sarcină sosise în capitala Serbiei, în ajunul comunicării notei ultimative a monarhiei habsburgice, diplomatul român Nicolae Cantacuzino, special acreditat de Brătianu pe lângă premierul Pasici ⁷⁸. Faptul că mesagerul primului ministru al României nu făcea parte din personalul legației române de la Belgrad și că fusese trimis în perioada de vîrf a crizei, special acreditat pe lângă premierul sîrb, constituie încă o dovadă a încercării diplomației românești să aplaneze prin orice mijloace izbucnirea unui conflict armat și conturează și mai clar poziția guvernului român față de criza internațională din iulie 1914.

Dovada că misiunea lui Cantacuzino n-a reprezentat decît un mijloc extrem al diplomației românești în vederea evitării izbucnirii războiului îl constituie faptul că aceeași cerere a guvernului austro-ungar, prevăzută în articolele 5 și 6 ale ultimatumului, fusese condamnată de răspunzătorii politicii externe de la București în fața contelui Czernin. Demersul diplomatic al României la Belgrad avusese loc după ce guvernul român ajunsese la concluzia că monarhia habsburgică nu va face nici o concesie și după ce, în urma unor consultări cu guvernul italian, marchizul di San Giuliano insistase, după cum am arătat, pentru o intervenție românească în capitala Serbiei.

În momentul în care trimisul special al guvernului român în Serbia, Nicolae Cantacuzino, își redacta raportul de la Niș referitor la refuzul

⁷⁵ Poklevski către Sazonov, 12/25 iulie 1914, *M.O.E.I.*, seria III, t. V, nr. 72.

⁷⁶ V. Diamandy, *op. cit.*, p. 801.

⁷⁷ *Ibidem*: vezi și Czernin către Berchtold, 25 iulie și 26 iulie 1914; *Ö.U.A.*, VIII, nr. 10 662 și 10 775.

⁷⁸ N. B. Cantacuzino către I. I. C. Brătianu, 16/29 iulie 1914, *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, fond 71, 1914, vol. 2, f. 98–101; vezi și intervenția lui Ș. Rădulescu-Zoner la referatul lui D. Zógrafski (Iugoslavia), *loc. cit.* Guvernele Triplei Alianțe fuseseră informate de demersul guvernului român la Belgrad: Czernin către Berchtold, 25 iulie 1914, *Ö.U.A.*, vol. VIII, nr. 10 664; Waldburg către Jagow, 30 iulie 1914, *D.D.*, vol. I, nr. 463. La 31 iulie Fasciotti telegrafia lui San Giuliano că la Niș se fac noi presiuni din partea guvernului român pentru încetarea ostilităților; *D.I.*, seria III, vol. XII, nr. 776.

premierului Pasici cît și al prințului regent de a ține seama de a recoman-
dările trimise la București, tunurile începuseră să fie auzite la Belgrad.
În cîteva zile războiul a devenit european. Guvernul român era obligat
să-și precizeze atitudinea cu mult mai devreme decît ar fi dorit. Soluția
adoptată, care avea de fapt același substrat socio-politic ca și diplomația
românească din timpul crizei din iulie, a luat forma hotărîrii consiliului
de coroană din 3 august 1914.

LA ROUMANIE FACE À LA CRISE INTERNATIONALE DE JUILLET 1914

RÉSUMÉ

Dans la présente étude l'on examine les raisons d'ordre intérieur et extérieur qui ont déterminé la position du gouvernement de la Roumanie envers la crise internationale intervenue à la veille du déclenchement de la première guerre mondiale.

Un acte inédit d'archive, récemment mis à jour et corroboré avec une série de documents publiés, atteste que le premier ministre roumain de l'époque, par un compliqué jeu diplomatique, a essayé d'empêcher à tout prix le déclenchement du conflit armé entre la Serbie et l'Autriche-Hongrie.

L'auteur explique cette prise de position du premier ministre roumain en partant de l'analyse du mobile sur lequel s'est fondée la lutte des différentes forces sociales de Roumanie en vue du parachèvement de l'unité politique, ainsi que des moyens préconisés pour l'accomplissement de ce desideratum.

En opposition avec les forces progressistes qui poursuivaient, parallèlement à l'affranchissement des Roumains de Transylvanie de la double exploitation sociale et nationale à laquelle ils étaient soumis, une transformation radicale du pays tout entier dans le sens démocratique, les hommes politiques bourgeois parmi lesquels le premier ministre roumain I. I. C. Brătianu, étaient décidés à résoudre le problème touchant le parachèvement de l'unité politique par le maintien et la consolidation du régime politique existant. La seule solution de ce dernier modèle d'accomplissement de l'unité politique était la participation de la Roumanie à la guerre aux côtés des forces de l'Entente.

Le chef du gouvernement, résolu à agir au moment opportun contre les puissances centrales, mettait en doute cependant, à l'été 1914, la supériorité militaire de la Triple Entente et sur le plan intérieur craignait le danger d'une crise dynastique due à l'attitude proallemande du roi Charles. L'éventuelle dégénération en guerre de « la crise internationale de juillet » réclamait une option immédiate de la part des facteurs de responsabilité de la politique extérieure roumaine, en vertu du traité secret d'alliance entre la Roumanie et la Monarchie des Habsbourg. Le premier ministre roumain, essayant d'éviter la prise d'une décision, a fourni tous les efforts possibles, tant par la voie diplomatique courante, que par la mission spéciale de Nicolas Cantacuzène à Belgrade, aux fins d'aplanir le conflit.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ECONOMIEI MINIERE ÎN MUNȚII APUSENI. PREZENTAREA ARHIVEI SOCIETĂȚII „MICA”

DE

ALEX. HERLEA

I.

Mineritul în Transilvania a avut din vechime o pondere care a influențat economia provinciei. Alături de economia agrară a luat naștere economia minieră și alături de muncitorii agricoli au trăit muncitorii minieri. Unii și alții au fost de-a lungul veacurilor într-un permanent conflict cu marii proprietari, stăpini ai pământului sau ai minelor, indiferent dacă dreptul acestora rezulta din suveranitate, din donațiuni sau din concesiuni¹.

Vechii locuitori ai Transilvaniei pe lângă agricultură și creșterea vitelor, — în regiunile metalifere s-au îndeletnicit și cu extracția bogățiilor subsolului.

Mineritul a devenit un meșteșug care constituia de multe ori îndeletnicirea întregii familii timp de mai multe generații. El se moștenește, ca meșteșugurile în orașele medievale, de către membrii aceleiași familii. La noi, în regiunile miniere „metodele și procedeele tehnologice folosite pentru exploatarea bogățiilor miniere erau la fel transmise din tată în fiu”². Este adevărat că de puține ori muncitorii de mine se puteau bucura

---

¹ În prima jumătate a secolului al XX-lea minele din Transilvania au intrat în regimul juridic al concesiunilor. Contradicțiile economice și sociale în regiunea auriferă din Munții Apuseni erau adânci. Marii posedanți, în acest interval, întâmpinau pe băștinași cu uzurparea drepturilor străvechi ale acestora. O serie de procese care s-au născut din aceste conflicte formează o arhivă organizată în 24 volume indicate cu litere majuscule. Arhiva este împărțită în 5 grupe: I. Scrisori; II. Acte de bază; III. Cereri și procese; IV. Acte originale manuscrise etc. V. Material special — presă etc. Arhiva se găsește în posesiunea autorului. Prezenta expunere o bazez mai ales pe aceste documente nepublicate. La trimiteri o numesc: Arh. H. cu indicarea volumului și filei.

² Nicolae Maghiar și Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Edit. științifică, București, 1970, p. 91.

de privilegiile meșteșugarilor din orașele medievale. Minerii de la noi erau mai apropiați de muncitorii de condiție servilă decât de meșteșugari. Ei nu aveau independența, și poate privilegiile profesionale, ale meșteșugarilor sau ale minerilor coloniști străini ³.

Prin așezarea lor pe locuri apropiate de cîmpurile și dealurile unde existau subsoluri bogate și exploatare, viața era asemănătoare populației satelor, cu un nivel mai scăzut și mai totdeauna dependentă de proprietarul minelor.

II.

În economia minieră a Transilvaniei au existat faze istorice pe care nu le aflăm în agricultură. Interese de rentabilitate și mărire a producției subsolului au impus libertatea de exploatare și explorare, dobîndite de către descoperitorul zăcămintelor ⁴.

În munții Apuseni, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după apariția „legii generale miniere austriece” din 25 mai 1854, găsim o serie de întreprinderi miniere, cari au urmat vechilor exploatare camerale și au fost organizate sub forma unor oficii de stat prin erariu (fisc). În același timp restul teritoriului minier era concesionat unor „asociații miniere pe cuxe” ⁵ mari și mici precum și unor persoane fizice în mod individual.

Asociațiile miniere pe cuxe mari s-au format din achiziționarea de drepturi ale altor asociații sau ale concesionarilor individuali. Se mai utiliza și modalitatea achiziționării a cel puțin două treimi din numărul cuxelor a cărei consecință putea fi desființarea uneia dintre asociații sau contopirea lor ⁶.

Erarul sau Asociațiile miniere pe cuxe mari au adus, pe lângă minierii localnici, tehnicienii pe care i-au colonizat în diversele regiuni miniere ⁷.

³ *Ibidem*, p. 110.

⁴ În istoria dreptului minier se cunosc patru sisteme privind dobîndirea proprietății miniere. I. *Sistemul accesunii* potrivit căruia proprietatea minieră este inseparabilă de proprietatea solului. II. *Sistemul regal* după care proprietatea zăcămintelor miniere aparține suveranului, rezultînd fie din principiul accesunii legate de dreptul eminent al acestuia peste întreg teritoriul, fie din principiul că nu aparține nimănui și deci este al suveranului. Exploatarea subsolului se făcea în epoca confuziei între tezaurul regal și cel al țării, pe de o parte de suveran prin organele camerale, pe de alta de particulari în baza dreptului dobîndit de la suveran prin donațiuni sau privilegii. III. *Sistemul domenalității* este sistemul dreptului minier modern în sensul căruia subsolul este un bun al statului. Exploatarea se făcea în economia capitalistă în regie proprie de către stat, prin regie mixtă sau prin concesionari. IV. *Sistemul libertății* constă în acordarea de preferință descoperitorului — a dreptului de explorare și exploatare. Căutarea zăcămintelor este liberă în baza principiului bunurilor vacante. Descoperitorii pot începe exploatarea în baza unei simple autorizații obținute în ordinea de prioritate a înregistrării cererilor.

⁵ Părțile sociale ale unei asociații miniere se numeau cuxe și aveau însușirile juridice ale părților sociale în societățile civile. Au caracter mobilier și în mod special nu reprezintă o cotă parte din capital care este aleatoriu prin eventualitatea dispariției filonului metalifer. Astfel, asociația ar deveni falimentară cînd dispăre filonul. Cuxele conferă numai un drept de participare la beneficiu, care s-a dezvoltat din sistemul primitiv de a împărți în natură minereul rezultat.

⁶ O asociație minieră pe cuxe are cel puțin 15 și cel mult 128 cuxe, divizibile fiecare în cîte 100 puncte de participație.

⁷ N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 25. Din Italia au fost aduși meșteri pentru carierele de platră, din Austria pentru cărbune și fier, din Cehoslovacia, Germania și Ungaria pentru metale prețioase etc.

Cuxele în asociațiile miniere mici și concesiunile individuale erau deținute mai ales de mineri băștinași, ca o particularitate a compoziției sociale, a asociațiilor miniere, precum și a concesiunilor personale. Această populație de mineri băștinași⁸ avea conștiința unui drept străvechi al lor, independent de felul cum l-au dobândit aborigine prin dreptul descoperitorului sau al concesionarului. Față de modificările survenite în legislația minieră aplicată în Transilvania, asociațiile miniere și deținătorii de concesiuni personale, în scopul de a-și conserva drepturile miniere străvechi, făceau efortul să corespundă condițiilor formale a căror îndeplinire era din ce în ce mai riguros urmărită de autoritate.

III.

După apariția „legii generale a minelor” austriacă din 1854, capitalul austriac și german s-a îndreptat spre exploatarea miniere din Transilvania. A pătruns aici prin achiziționarea de cuxe și concesiuni.

Societatea anonimă „Haarkortische Bergwerke und Chemische Fabriken” din Gotha a achiziționat 127 cuxe ale asociației miniere pe cuxe, „Ruda 12 apostoli”¹⁰. O singură cuxă a fost achiziționată de Müller Maximilian din Gotha¹¹. Societatea Haarkortische și Müller Maximilian au devenit proprietarii drepturilor miniere ale titularii de concesiuni „Ruda 12 apostoli”. După aceea au achiziționat o serie de concesiuni privind mai multe teritorii din regiunea Brad—Hunedoara.

Cea mai importantă achiziție o reprezentau minele „Musariu”¹² și „Dealul Fetii” care împreună cu alte concesiuni ale micilor asociații miniere au intrat în patrimoniul minier al unei asociații miniere pe cuxe nou formate sub numele de : Gesellschaft Goldbergbau „Musariu”. Achizițiile s-au făcut prin cointerăsarea în diverse forme și a altor societăți capitaliste germane de ex. : Geisligen Industrie Gesellschaft din Würtemberg care a devenit proprietarul pădurilor¹³ aceleiași suprafețe a societății „Musariu”¹⁴.

Asemănător s-a procedat și în alte asociații miniere ca de ex. patrimoniul Asociației miniere pe cuxe „Zdraholt” a fost achiziționat în 1889 de către asociația „Ruda 12 apostoli”¹⁵, care era în stăpânirea capitalului german.

Asociațiile miniere pe cuxe erau persoane juridice distincte. Prin deținerea cuxelor la mai multe asociații miniere de către aceleași persoane juridice sau fizice adică de către Societatea anonimă „Haarkortische”

⁸ Arh. H. vol. M. V. f. 6. Cercetînd compoziția demografică se constată că majoritatea dintre ei erau români din partea locului proveniți din agricultură, și ai căror membri de familie, mai ales femeile, continuau munca în agricultură. La acestea se adăugau unii coloniști aduși mai ales ca tehnicieni.

⁹ Haarkortische Bergwerke und Chemische Fabriken zur Schwelm und Haarkort Action Gesellschaft.

¹⁰ Maghiar N. și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 188; în 1791 contele Toldolaky și baronul Zeyk au întemeiat asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli”.

¹¹ *Ibidem*, p. 215. Cuxele au fost cumpărate pînă în anul 1884.

¹² Valoarea participațiilor raportate la întreg patrimoniul vîndut Societății „Mica”.

¹³ Dosarul de carte funduară (c.f.) a comunei Luncoiul de Sus nr. 2 845/189, în întindere de 1 316 jugăre pădure și 100 jugăre arătur.

¹⁴ Dosarul de c.f. 3 375—1896 Asociația „Musariu” devine proprietara terenurilor suprafeței.

¹⁵ N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 215.

sau de către asociația „Ruda 12 apostoli”, în realitate întreg complexul minier, fiind proprietatea aceluiași persoane, a intrat în patrimoniul capitalului german care s-a infiltrat în Transilvania.

În anul 1910, asociația minieră pe cuxe „Musariu” în forma sa dezvoltată a fuzionat cu asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” realizându-se astfel o întreprindere minieră mare. Față de asociațiile miniere ale băștinașilor, această mare întreprindere avea un mare potențial economic, dominant în economia auriferă a Munților Apuseni.

Asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” a achiziționat în total 349 concesiuni pentru exploatarea ¹⁶ aurului, argintului și unele carbonifere. Toate aceste concesiuni erau înscrise în cărțile funduare miniere din Alba Iulia ¹⁷. Activitatea de achiziționare a cuxelor, pentru formarea unor mari majorități în asociațiile miniere, ducea virtual la dobândirea concesiunilor și a permiselor de explorare. Achiziționarea a fost efectuată de reprezentantul Societății anonime Haarkortische, și anume de bancherul Alex. Schmidt din Berlin ¹⁸, care era mandatarul atît al Societății „Haarkortische” cît și a lui Müller Micșa. Asociația „Ruda 12 apostoli” care era titulara concesiunilor de exploatare, și care a devenit prin fuziune, „Asociația minieră pe cuxe Musariu, Ruda 12 apostoli”, avea ca reprezentant legal pe Leonhard Buchrucker. Acesta a fost reprezentat la rîndul său prin Adolf Siber, director substituit al acelei asociații. Acțiunea lor se desfășura sistematic în vederea expansiunii capitalului german, deposedarea băștinașilor și gruparea terenurilor miniere din Munții Apuseni într-o mare întreprindere de exploatare a subsolului aurifer.

Urmărind acest obiectiv, numiții reprezentanți ai capitalului german au încheiat o serie de acte de achiziție prin care, implicit, se micșora patrimoniul minier al băștinașilor. De acum înainte muncitorii minieri titulari de concesiuni individuale, sau deținători de cuxe în mici asociații miniere, se angajau ca muncitori la minele marilor exploatare. Întreaga structură economică și socială a populației, care era angajată în activitatea de minerit, a fost schimbată de aceste noi condiții apărute în raporturile de producție. Băștinașii se transformau în muncitori exploatați de marii posedanți ai patrimoniului minier.

În întreprinderile miniere din Transilvania ponderea o aveau metalele prețioase ¹⁹. Din punct de vedere economic și social în Munții Apuseni mineritul a produs o influență resimțită de populația care desfășura activitatea sa în exploatarea subsolului metalelor prețioase. Se creează astfel un profil economic și social specific.

IV.

Lupta între proprietarii de mine și muncitorii minieri nu a fost desprinsă de mișcările sociale de larg răsunset ²⁰.

¹⁶ Arh. H., vol. B, f. 47.

¹⁷ Ibidem, comisiunea de validare de pe lângă Tribunalul Hunedoara nr. 2 062—22/1926, idem, cf. vol. VIII, part. I, f. 101—660.

¹⁸ Arh. H., vol. I, f. 180.

¹⁹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 214. cca 58 % din valoarea totală a producției miniere.

²⁰ Ibidem, p. 188. Pe la 1760 minele au ajuns în proprietatea familiei Ribiczey, care le-a exploatat cu rezultate bune pînă la răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan din 1784 cînd Ribiczey a fost ucis.

Pătrunderea sistematică a capitalului austriac și german în Transilvania a dus la reala depozitare a băștinașilor care de la o activitate liberă, au ajuns în stare quasi servilă.

Băștinașii munceau la minele metalifere din Munții Apuseni din timpuri străvechi, așa cum țărani își munceau pământul. Ei au cîștigat în cursul timpului, în diferite forme și în anumite intervale, drepturi individuale care li s-au confirmat prin donațiuni, privilegii sau concesiuni. Răspunderea exista față de cameralitate, față de suveran sau donatorul acestuia.

Din punct de vedere economic și social este important că în anumite intervale, în virtutea sistemului libertății miniere, populația avea dreptul să-și organizeze o activitate independentă.

În jumătatea a doua a secolului XIX, se intercalează între băștinașul proprietar de concesiune minieră, și cameralitate o organizație capitalistă, „asociația minieră pe cuxe, de mare formație”, care mai tirziu se transformă pentru exploatarea aurului, în Societăți anonime cu o structură integral capitalistă²¹.

Formații economice mari achiziționează de la vechii minieri băștinași drepturile lor tradiționale, pe cari aceștia le vînd sub puternica presiune financiară.

Procesul de expansiune a durat pînă la sfîrșitul primului război mondial, în folosul capitalului german. Între cele două războaie a continuat, în folosul Societății aurifere „Mica”. În afară de drepturile fostei Asociații „Ruda 12 apostoli”, Societatea „Mica” a continuat să achiziționeze, fie ca Societate anonimă — independentă, fie prin principalii săi acționari, drepturi miniere din regiunea Bradului, pentru a realiza un complex aurifer cît mai mare, cu ajutorul căruia să poată supune populația la o exploatare capitalistă²².

Întreg acest patrimoniu aurifer trebuia să devină proprietate de stat și să intre în administrarea operativă a unor organizații economice ale statului, încă de la terminarea primului război mondial, pentru motive: 1. istorice, 2. social-economice, și 3. juridice.

1. Motivul istoric era legat de ideea libertății miniere. Vechimea dreptului locuitorilor băștinași la exploatarea minelor era străveche sau chiar imemorială²³. Geto-dacii exploatau și prelucrau aurul din care își făceau podoabe. După ocupația romană, împăratul exploata, prin funcționarii numiți „procurator aurarium”, o parte a zăcămintelor²⁴. Altă parte era a particularilor, deși pentru exploatare uneori închiria brațe de

²¹ Arh. H. vol. R, f. 19—21. Proces verbal pentru transformarea Asociației „Ruda 12 apostoli” în Societatea anonimă română „Mica”.

²² „Solia dreptății”, Orăștie, 1934, nr. 16, dr. Al. Herlea: „Din nenorocire Societatea „Mica” a reușit să-și cîștige o asemenea influență încît nimeni nu se mai găsește să ia apărarea poporului... Singura soluție de ordin social și economic este exproprierea și statificarea Societății „Mica”.

²³ Vezi autorii N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965; D. Popescu, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*.

²⁴ Ion Băltariu, *Tripticele din Transilvania*, Aiud, 1930, p. 84—95, examinează critic textele și se opune interpretărilor date de Xenopol, Popa-Lisseanu, Teglas Gabor etc. Ion Băltariu se alătură opiniei lui Mommsen în „Corpus inscriptionum latinarum”, vol. III, p. 943—949, și Girard în „Textes de droit romain”, p. 860, în sensul că nu era vorba de închirierea unei mine de aur ci a mîinii de lucru în munca de aurărit și Pólay Elemér: *Siebenbürger Wachstateln*, Berlin, 1971 (Klio p. 223—238).

muncă. Alternanța între o activitate camerală și a particularilor a durat de-a lungul epocilor. În anumite intervale, populația din Munții Apuseni își putea afirma drepturile sale din vechime la exploatarea bogățiilor pământului pe care îl locuia.

2. Motivul social-economic este legat de împrejurarea că aurul din Transilvania a servit acoperirii monedei de stat și astfel singurul cumpărător al produsului aurifer era statul prin Banca de emisiune. Veniturile din bilanțul Societăților aurifere care proveneau numai din bugetul statului erau afectate plății cupoanelor deținute de acționari, în loc să alimenteze fondul social-economic al statului.

3. Motivul juridic este legat de schimbările survenite în 1918. Deținătorii de cuxe ale asociațiilor miniere, „Musariu” și „Ruda 12 apostoli”, au devenit absenteiști și urma ca întreg patrimoniul acestor asociații miniere să treacă îndată la stat. Pentru evitarea etatizării s-au întocmit acte care au ascuns adevărata stare juridică și drepturile statului român, Societatea „Mica” s-a instituit ca succesoare de drept în acest imens patrimoniu al statului român, pe care l-a exploatat până în anul 1948²⁵.

V.

Încă înainte de unirea din 1918 una din cele mai puternice întreprinderi aurifere din Europa era în Transilvania, în Munții Apuseni, așa numita *Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli”* cu sediul în Brad. Cuxele în această asociație aparțineau societăților anonime germane „Haarkortische Bergwerke und Chemische Fabriken”, cu sediul în Gotha și „Haarkortische Schwefel A.G.” din Gotha și lui M. Müller. Directorul „Rudei” era în acea perioadă Dr. Leonhard Buchruker, care în anul 1920 a plecat și el în Germania.

Averile acestor societăți germane urmau să aibă aceeași soartă ca și averile tuturor foștilor inamici germani de pe teritoriul românesc. Nemții știau că, în conformitate cu legile din România, averile supușilor statelor inamice erau lovite de indisponibilitate, iar prin efectul legilor generale, puse sub sechestru.

Din această convingere s-a născut la acești producători și negustori de aur gîndul, mai tîrziu înfăptuit, a vinderii bunurilor lor, oricărui cumpărător. Scopul lor a fost scoaterea de sub regimul forțat al administrației de sechestru a acestei averi, periclitată să fie înglobată în stocul despăgubirilor de război. Astfel intervine la 3 mai 1920 în Berlin între Asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” din Brad și Societatea anonimă „Mica” din București, un contract de vânzare-cumpărare. Prin acest contract asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” din Brad vinde Societății anonime „Mica” din București întreaga ei proprietate din Transilvania, așa cum se găsea atunci compusă din mine, exploatare, terenuri, păduri, case, căi ferate, șteampuri, instalațiuni miniere de la subsol și suprafață, planuri, registre comerciale, mobilier, cum și stocul de produse miniere existente la 1 mai 1920²⁶.

²⁵ Arh. H., vol. P, f. 62, tabel de producție. În primii 15 ani Societatea „Mica” a exploatat 25 000 kg. aur.

²⁶ Arh. H., vol. I, f. 1-4.

Din acest contract ²⁷ reiese că la baza lui stătea o specificare de obiecte contractuale predate efectiv de reprezentantul absenteiștilor Dr. Leonhard Bruchrucker, complicilor lor, adică Societății „Mica” București, încă de la începutul lunii aprilie 1920 ²⁸. Această predare indica faptul că negocierile între Asociațiunile miniere pe cuxe „Ruda 12 apostoli” și Societatea „Mica” au început înainte de încheierea contractului din 3 iunie 1920 adică îndată ce absenteiștii și-au dat seama de consecințele juridice pe care le vor avea.

Din contract reiese ²⁹ că *executarea* transacțiunii de vânzare avea să se întâmple pînă la 1 iulie 1920, pînă cînd prețul de 40 000 000 mărci germane, adică un miliard șase sute milioane lei, trebuia plătit ³⁰ la Mitteldeutsche Kreditsbank în Berlin, de către Societatea „Mica” București.

Societatea anonimă „Mica” din București a plătit în anul 1921, pentru transferul acestei averi, impozit proporțional numai de 118 500 lei³¹.

Acest impozit proporțional a corespuns valorii unui contract ulterior și de circumstanță, din 28 octombrie 1921, prin care se cumpără averea mobilă, adică cuxele Asociației „Ruda 12 apostoli” de la Müller Maximilian și Haarkortische Bergwerke und Chemische Fabriken din Gotha.

Fiscul a cerut de la Societatea „Mica” din București să plătească taxele impozitului proporțional pentru imobile, adică pentru întreg patrimoniul, 2 000 000 lei, și o condamnă la 20 de milioane lei pentru săvîrșirea contravenției fiscale, prin sustragerea de la plata impozitului aferent contractului din 3 mai 1920 ³² prin care a cumpărat imobilele.

Chestiunea contravenției fiscale a ajuns la Tribunalul din Arad. Deciziunea nu s-a dat, căci judecata a fost suspendată de o telegramă a Ministerului de Finanțe care pe motivul că Societatea „Mica” din București a arătat Ministerului de Finanțe că actul de cumpărare a patrimoniului din 3 mai 1920 nu s-a realizat și contractul adevărat și real este cel din 20 oct. 1921 cînd a cumpărat numai cuxele, care formau averea mobilă. Această declarație proprie, a decăderii din drepturile de achiziție a bunurilor miniere cumpărate prin contractul de la 3 mai 1920, „Mica” a făcut-o ca în mod fraudulos să se sustragă plății taxelor fiscale, mult mai urcate la imobile și mult scăzute la bunurile mobile, cum erau cuxele cumpărate din contractul din 20 oct. 1921. N-a ținut însă seamă de faptul că pentru drepturile imobile concesionate, prin renunțarea la contractul din 3 mai 1920, au pierdut termenele legii pentru recunoașterea dobîndirii de bunuri miniere. Societatea anonimă „Mica” însăși era de origine germană. Într-adevăr, îndată după ocuparea Olteniei de către trupele lui Makensen în 1916, germanii doritori să-și refacă inventarul de război cu materiile prime care ar fi putut fi capturate din România au început o adevărată expediție de explorare în teritoriile ocupate. Astfel, au descoperit în valea Lotrului zăcămintele însemnate de mică, necesare industriei electrotehnice germane. Au înființat Societatea anon. „Mica” din

²⁷ Ibidem, f. 1.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, paragr. 12.

³⁰ Ibidem, paragr. 2.

³¹ Arh. H., vol. R., f. 46; Arh. proc. Alba Iulia, rec. 38/1921.

³² Arh. H. vol. R, f. 46. Arh. Insp. fin. Brașov, proces verbal de contravenție din 1 august 1923.

București, al cărei director general, la data de 3 mai 1920, era încă germanul Anton Esser³³ care împreună cu dr. Ștefan Casimir-Bengescu³⁴ semnează la Berlin, la 3 mai 1920, pentru Societatea anonimă „Mica” contractul dintre aceasta și Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” din Brad.

O reprivire în analele societăților anonime române ne va convinge repede că Societatea anonimă „Mica” și-a pierdut, în anul cel dintîi de funcționare, întreg capitalul, ceea ce, de altfel ea însăși recunoaște în dările de seamă către adunarea generală și că atunci cînd s-a angajat la o plată de 40 000 000 mărci germane, adică la 1 600 000 000 lei, pentru averea „Rudei 12 apostoli” *real nu s-a putut angaja la o atare operațiune și sarcină*. Apare clar că au inventat formule pentru a putea menține, în patrimoniul lor particular, această avere fabuloasă cuvenită statului român.

Epoca nebuloasă a vieții publice de după război și toleranța excesivă a autorităților românești a înlesnit modestei Societăți anonime „Mica”, deficitară și fără nici un capital, ca *prin diferite mijloace* să-și însușească formidabila avere a Asociațiunii miniere pe cuxe, „Ruda 12 apostoli” din Brad.

Persoanele interesate în salvarea bunurilor germane, și sustragerea lor de la destinația legală, au născocit o procedură de înstrăinare care s-a executat cu ajutorul unei întreprinderi indigene. Pentru a se putea înstrăina în mod valabil întreaga avere minieră a Asociațiunii „Ruda 12 Apostoli”, din Brad, era nevoie ca o adunare generală³⁵, adică proprietarul însuși, să hotărască valabil înstrăinarea patrimoniului.

Aprobarea nu a putut fi obținută în termenul executării contractului Societății anonime „Mica” și Asociația minieră „Ruda 12 apostoli” consimțea³⁶ să prelungească termenul de executare pînă la 31 iulie 1920. Nici pînă la această dată nu se pot satisface condițiile contractuale. În 10 august 1920 intervine între părți un nou contract, avînd același obiect, cu termen de executare stabilit pe data de 1 octombrie 1920. Acest contract, din 10 august 1920, nu se mai prezintă autorităților pentru aprobare. Societatea anonimă „Mica” București, fiind obligată să obțină de la Ministerul de Industrie și Comerț autorizarea tranzacțiunii, a înaintat contractul din 3 mai 1920. Consiliul de Miniștri a dat aprobarea tranzacției abia la 11 august 1920, deci la o dată cînd actul original supus spre aprobare nu mai era în vigoare, fiind înlocuit de părți, prin schimbarea condițiilor.

Mandatele, în baza cărora s-au făcut înstrăinările, au fost viciate. Prin urmare, aprobarea dată la 10 august 1920 era pentru un obiect inexistent, inventat de cei interesați numai pentru a acoperi o stare de fapt falsă.

Contractele private în materie minieră, neaprobrate, nu sînt creatoare de drepturi. Printr-o malversațiune s-a căutat să se substituie aprobarea cerută de lege, întrebuițînd aprobarea dată la 11 august 1920, pentru un alt obiect, adică a cumpărării concesiunilor și celorlalte bunuri de la Asociația „Ruda 12 apostoli” și de la Haarkortische.

³³ Domiciliat în București, str. General Berthelot nr. 10.

³⁴ Din București, Alea Zoe, nr. 6.

³⁵ Gh. Dimitrescu, Gr. Dobrescu, *Legea minelor*, ed. 1925, p. 564 și urm. *Legea generală minieră austriacă* art. 149—156 și Regulamentul minier anterior art. 20—21 în vigoare în Transilvania pînă în 4 iulie 1924.

³⁶ Arh. H., vol. I, f. 5, Sesizarea din 29 iunie 1920.

Din punctul de vedere al statului, operațiunea juridică trebuie considerată nulă. Drepturile miniere neaprobate revin de drept statului român. Nulitatea este de ordine publică, de aceea trebuie să fie invocată de Ministerul public.³⁷ Statul are dreptul să treacă în patrimoniul său bunurile decăzute, fără vreo despăgubire.

Ministerul public din oficiu, sau sesizat de oricine, oricând „va cere Tribunalului” să constate nulitatea acelor acte prin care, contrar Constituției și legilor miniere în vigoare, se dobîndesc drepturi miniere pe căi ilegale³⁸. Văzînd că actele de vînzare sînt anulabile și patrimoniul minier va trece la stat, în 1922 Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” Brad, încearcă un nou șiretlic și schimbă numele în „Mica” Societate anonimă minieră română, exploatarea minelor de aur și cărbuni „Ruda 12 apostoli”. Eludează dispozițiunile legii minelor³⁹, privitoare la transmiterea bunurilor miniere și imobiliare ale asociațiunilor miniere pe cuxe. Prin joc de cuvinte se evită o vînzare prin contract, se contopesc două persoane juridice (o Asociație minieră și o Societate anonimă).

Pentru punerea în executare a șiretlicului, la 4 august 1922, se întrunesc în adunare generală *cei doi directori ai Societății ancnime „Mica”*, cu sediul în București Dl. Sieber Adolf și Ing. Gigurtu și decid „*modificarea firmei societății miniere „Ruda 12 apostoli” („Ruda 12 apostoli bányatársulat, Rudaer 12 Apostol Gewerkschaft) într-o nouă firmă cu denumirea „Mica” S.A.R. Exploatarea minelor de aur și cărbuni Ruda 12 apostoli*”. În același proces verbal al acelei adunări generale se hotărăște *ca toate proprietățile miniere și funciare ale societății, pînă atunci „Ruda 12 apostoli”, să fie trecute pe numele nou stabilit*. Cei interesați s-au mulțumit a încheia un proces-verbal, „în doi” unul era Ion Gigurtu, director general al Societății anonime „Mica” pus să reprezinte pe cumpărătorul Societății anonime „Mica” iar celălalt era Adolf Sieber, directorul exploatării Societății „Mica” care, fără a avea vreun mandat, a fost pus să reprezinte pe vînzătoarea „Ruda 12 apostoli”.

Notăm că Adolf Sieber, după cum el însuși a recunoscut, nu a avut nici un mandat niciodată din partea asociațiunii „Ruda 12 apostoli”⁴⁰ să voteze schimbarea numelui și transcrierea averii de pe „Ruda 12 apostoli” pe noul nume.

Procesul verbal din 20 iunie 1927⁴¹ dovedește că Societatea „Mica” nu a cutezat să țină o adunare generală a asociațiunii miniere pe cuxe „Ruda 12 Apostoli”, pentru a înlătura cenzura autorităților miniere, privitor la indisponibilitățile patrimoniului proprietarilor absenteiști germani și privitor la lipsa autorizațiilor legale pentru strămutare de drepturi miniere. În acest fel Societatea „Mica” a convocat o adunare generală a unei pretinse Asociațiuni miniere pe cuxe „Mica” din Brad, Societatea anonimă minieră pentru exploatarea minelor de aur și de cărbuni „Ruda 12 apostoli”. Or, o asemenea asociație nu a existat și nu putea exista, deoarece nu putea lua ființă o societate minieră care să fie în același timp și asociație minieră după legea austriacă

³⁷ Mon. Of. nr. 172, 2 nov. 1921 art. 3, Instit. geologic.

³⁸ Gh. Dimitrescu și Gr. Dobrescu, *op. cit.*, p. 615. L.M. 1929, art. 274.

³⁹ Ibidem, p. 263. Legea generală a minelor austriacă din 1854 art. 142–155.

⁴⁰ Arh. H., vol. R, f. 36.

⁴¹ Arh. H., vol. R, f. 18–20.

și Societate anonimă după Codul comercial român. Confuziile au fost create intenționat și de rea credință pentru a trage foloase din ele în detrimentul statului și al băștinașilor.

Hotărîrea adunării generale a unei persoane juridice inexistente, care nu figurează în nici un registru al nici unui tribunal sau judecătorie, Societatea „Mica” o utilizează pentru a cere tribunalului Alba, ca instanță de carte funciară minieră, transcrierea averii Asociației miniere pe cuxe „Ruda 12 apostoli” Brad, asupra Societății „Mica” București.

Inspectoratul 6 minier Zlatna, cu vădită complicitate, aprobă⁴² și trimite procesul verbal al acestei întreprinderi inexistente, Asociațiunea pe cuxe „Mica” din Brad, la tribunalul Alba⁴³, mistifică conținutul susținînd în scris că prin acel proces-verbal Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” Brad s-a dizolvat și cere transcrierea în cărțile fundației miniere pe numele Societății anonime „Mica” din București, al averii Asociației, „Ruda 12 apostoli”.

Tribunalul Alba — secția a II-a ca instanță de carte funciară minieră, acceptă propunerea Inspectoratului⁴⁴. Fără să confrunte conținutul procesului verbal, cu starea de drept și de fapt precedentă, ordonă prenotarea dreptului de proprietate a averii Asociației „Ruda 12 apostoli” în favorul Societății „Mica” București⁴⁵.

Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” Brad, mai avea o sumedenie de drepturi miniere, care n-au fost trecute în favoarea Societății „Mica” din București. La 8 august 1932 societatea „Mica” din București cere Tribunalului Alba transcrierea și acestor drepturi, cerere pe care tribunalul o respinge⁴⁶.

În urma apelului introdus de „Mica” se invită tribunalul să rezolve fondul⁴⁷. Tribunalul, judecînd din nou după indicațiile Curții de apel și inte-meindu-se pe procesul-verbal ambiguu al adunării generale al preținsei Asociațiuni miniere „Mica” Brad, a admis cererea Societății anonime „Mica” din București și a ordonat înscrierea în favorul acesteia a dreptului de proprietate, asupra averii Asoc. „Ruda 12 apostoli” care niciodată nu hotărîse înstrăinarea averii sale. *Această avere trebuia să rămîndă în regimul legal al absenteiștilor și deci să intre în patrimoniul statului român.*

Se impunea deci anularea înscrierii făcute în baza unui asemenea document. Plăsmuirea s-a făcut prin joc de cuvinte arătîndu-se o asociație minieră cu cuxe inexistente, „Mica” din Brad, în locul vechii și îndreptățitei Asociații miniere pe cuxe „Ruda 12 apostoli” din Brad.

Dacă Asociația „Ruda 12 apostoli” nu și-a vîndut avutul ei minier prin contractul din 2 mai 1920, pe care însăși l-a declarat decăzut, nu putea tot aceeași persoană juridică să facă acte, procese verbale prin care să dispună asupra acelei averi la 20 iunie 1927. Frauda, scopul și intențiunea folosită erau evidente⁴⁸.

⁴² Arh. Insp. minier Zlatna, adresa 8 560/28 iulie 1927.

⁴³ Arh. Insp. minier Zlatna, adresa 9 551 din 29 sept. 1927.

⁴⁴ Arh. trib. Alba, secția minieră, dos. seria 58/1927.

⁴⁵ Arh. H. vol. K, f. 102.

⁴⁶ Arh. trib. Alba, secția minieră, decizia 52/1932.

⁴⁷ Arh. Curții de apel Cluj, sect. IV, decizia C. III 625/1833.

⁴⁸ Idem, p. 615. C. Min. R. 1924, art. 260.

Pentru a se putea crea încă o confuzie, Societatea anonimă „Mica” obține intabularea drepturilor Asociațiunii „Ruda 12 apostoli”, „ca și cum aceasta ar fi aparținut unei Asociațiuni miniere denumită „Mica”⁴⁹.

Prin mijlocirea Asociațiunii inexistente „Mica”, Societatea anonimă „Mica” face să se creadă și în instanța de validare cit și în instanța de carte funduară, la tribunal și Curte, că este titulara unui drept tabular de concesiune. Înlocuiește lipsa contractului de achizițiune cu un proces verbal al unei adunări generale inventate cu complicitatea Inspectoratului minier Zlatna. În felul acesta, se obțin deciziunile de intabulare fără contracte și fără plata taxelor fiscale.

Pe această cale Societatea „Mica” își contraface titlurile care să permită validarea pe numele său, ca proprietară de concesiuni, formidabila avere minieră din Munții Apuseni⁵⁰.

În lipsa unor acte legale de transfer emenate de la adevărații proprietari și în lipsa cererilor acestora, bunurile „Musariu” și „Ruda 12 apostoli” au rămas în afara validării și au fost obținute prin fraudă de Societatea anonimă minieră „Mica” din București.

Se poate presupune că statul burghez, din motive de complicitate a unor organe ale sale, nu a făcut apel contra sentințelor de validare și de intabulare.

Asociațiunea minieră pe cuxe „Musariu” și Asociațiunea minieră pe cuxe „Ruda 12 apostoli” au obținut sub regimul legii din Transilvania multe permise de explorare.

Inspectoratul minier Abrud, printr-o nouă deciziune, prelungește permisele de exploatare radiate⁵¹, definitiv.

VI.

Statul, prin organele sale, a acționat anemic contra manifestărilor și șiretlicurilor Societății anonime „Mica”. Unele autorități s-au lăsat impresionate de forța financiară declanșată de Societatea anonimă „Mica”, care în al II-lea an de la preluarea efectivă a averii „Ruda 12 apostoli”, adică în 1921 a extras 658 kg aur nativ și 386 kg aur din steampuri. Total a extras peste 1 000 kg aur⁵².

1. Între acțiunile pornite de către autoritățile de stat burgheze, chemate să apere avutul public, unele sînt notabile: raportul procurorului general Zaharia din Cluj⁵³, certificarea personală a ministrului de Justiție Valer Pop care, pus în fața raportului procurorului general de curte, a aprobat valorificarea materialului de acuzare a Societății „Mica”⁵⁴. Apoi, procesul verbal de contravenție fiscală⁵⁵ și în unele cazuri însăși conduita instanțelor de judecată.

⁴⁹ Arh. trib. Alba, secția minieră, încheierea dos. 42/1933.

⁵⁰ Arh. H. vol. R, f. 47, Publicația nr. min. 2063/1926 din 20 febr. 1933.

⁵¹ Arh. H. vol. R, f. 2, Arh. Inspectoratului min. Abrud, cererea din 15 martie 1919.

⁵² Arh. H. X, Tabel privind producția de aur a minelor „Ruda 12 apostoli” în intervalul de la 1920 la 1931.

⁵³ Arh. H. vol. R, f. 3, Arh. procur. Curtii de apel Cluj și 527/30 martie 1934.

⁵⁴ Valer Pop, Arh. H. f. 10, Arh. Minister de Just., întreg. nr. 45 005/2 aprilie 1934, dos. 56/7, 1931.

⁵⁵ Arh. H., f. 46.

2. Acțiunile particulare ale celor neîndreptățiți au fost mult mai viguroase și au constatat din: o campanie de presă susținută; procesele băștinașilor pentru concesiuni și drepturi de explorare din care a decăzut Asociația absenteistă „Ruda 12 apostoli” și pe care Societatea „Mica” nu a putut să le dobândească; procesele țăranilor riverani pentru infectarea apelor; procesele comunelor pentru exproprierea pădurilor Asociației absenteiste. Interpelările în camera deputaților, nenumărate petiții etc. Semnalul campaniei de presă a fost dat de ziarul „Socialismul” în anul 1929⁵⁶. Campania a durat timp de 8 ani în diverse publicații din Transilvania. *Campania de presă a avut în primul rînd un caracter politic progresist legat de ideea etatizării minelor de aur*⁵⁷.

Cel mai remarcabil dintre procesele civile miniere a fost al lui Romul Budai-Deleanu din comuna Boiu—Hunedoara, pasionat explorator, ale cărui drepturi de explorare, asemenea celor mai multe cazuri, le deținea Societatea anonimă „Mica” în virtutea unor titluri pe care, pretinsul antecesor de drept și vânzător, Asociația „Ruda 12 apostoli” le-a pierdut fiind german-absenteist.⁵⁸ La toate procesele civile se adaugă și o serie de procese penale între care remarcabil este procesul pornit de către Pompiliu Piso contra lui Adolf Sieber, fost director al Asociației germane absenteiste și apoi a Societății „Mica” pentru a-i fi luat unele bunuri miniere personale în folosul societății „Mica”⁵⁹.

Au mai fost introduse diverse acțiuni cambiale, pentru inventare, decontări, despăgubiri, plăți etc. De asemenea materialul arhivistic cuprinde cererile, apelurile și recursurile localnicilor în procedura administrativă⁶⁰, la Inspectoratele miniere⁶¹, și în procedura judiciară minieră în fața instanțelor de validare ale tribunalului⁶².

Nu se poate trece cu vederea că în cursul petițiilor și a căilor de atac, s-a cerut, fără succes, preluarea apărării statului de către procuratura locală. Ocrotirea prin procuratură pentru băștinași a rămas o iluzie deoarece organele ei n-au acordat-o.

⁵⁶ Arh. H., vol. X, ziarul „Socialismul” din 27 ian. 1925, p. 3—4. „Acei care vor face parte din acea comisiune să se gîndească că dacă s-a putut face reforma agrară, care trebuie să se facă, tot așa s-ar putea face ca aceste mine, pădurile și întreg teritoriul aurifer să fie expropriate de la proprietarii lor actuali”.

⁵⁷ Arh. H., vol. X, gazeta „Horia” din Deva — 4/26 iulie 1932; 5/2 aug. 1932; 10/20 sept. 1932; 12/5 oct. 1932; 16/6 nov. 1932; 21/8 dec. 1932; 23/25 dec. 1932; Gazeta „Solia dreptății”, Orăștie 46/9 nov. 1933; 3/14 ian. 1934; 16/8 apr. 1934; 18/19 apr. 1934; 19/26 apr. 1934; 20/5 mai 1934; 21/30 mai 1934; 24/31 mai 1934; 25/7 iunie 1934; Gazeta „Tulnicul moșilor”, nr. 6, 7/20 iul. 1933; nr. 8, 9/17 aug. 1933; Gazeta „Solia”, Orăștie, nr. 4, 1936, 7/1936, 14—15/1936, 19/1936, 29/1936, 4—5/1937, 13/1937, 32/1937, ziarul „Brasoi Lapok” din 16 dec. 1935.

⁵⁸ Arh. H., vol. X, ziarul „Brasoi Lapok” din 16 dec. 1935 p. 8. Kőműves Géza: „A pornit un nou proces contra Societății „Mica”. Procesul e girat de avocatul dr. Alexandru Herlea. Procesul are o puternică însemnătate din punct de vedere politic”.

⁵⁹ Arh. H., vol. N. f. 10 Arh. trib. Hunedoara, sect. I, C. I 4 953/1935, Arh. Curții de apel Cluj, sect. II și C. II 1 377/1937.

⁶⁰ Arh. H., vol. R, f. 19, Arh. trib. Hunedoara sect. I, dos. P. I. 4 943/1933.

⁶¹ Arh. H. vol. M, f. 1—15. Arh. Insp. minier Abrud, dos. 1 428/1932 privind drepturile lui Dimitriu Cosma. Idem 1 072/1932 Traian Matei și Silviu Moldovan, Arh. trib. Hunedoara, dos. C.I. 156/6/1934; Magdalena Anghel, idem 156/5/1934; Gheorghe Sîrbu, Ana Anghel, idem 1741/1932; E. Beșa, idem 478/190/1934; Ștefan Anghel, Arh. H., vol. R, f. 47. Arh. trib. Hunedoara dos. min. 2063/22/1926. Arh. H. vol. M-Recursurile Elena Romanțeanu.

⁶² Arh. H. vol. L, f. 1—312 cota 104 cereri, apeluri și recursuri.

Compoziția Consiliilor de administrație a avut la bază criteriile politice. În general la conducere au participat membri ai fostului partid averescan și prietenii politici ai lui Octavian Goga⁶³. În procese, avocații s-au grupat după aceleași criterii. De partea băștinașilor și muncitorilor avocații erau dintre cei cu o orientare progresistă⁶⁴. De partea Societății anonime „Mica” avocații susțineau implicit sistemul de exploatare capitalist. Au fost angajați o serie de cunoscuți juriști care, la un înalt nivel profesional, să poată paraliza acțiunile populației contra Societății „Mica”⁶⁵. Cei care au participat activ la conducerea și desfășurarea planului oblic al Societății „Mica” pentru frustrarea statului român au fost, N. N. Murgășanu, fost președinte al Uniunii avocaților și om politic de orientare naționalistă extremă, av. Ștefan Băbeanu, dr. Eugen Tatar, directorul german Adolf Sieber, N. Mocioni, P. Negulescu O. Tăslăuanu, N. Kapri etc.

Un mare număr de muncitori și particulari au avut, sau au solicitat, vechile perimetre de explorare pe teritoriile din care a decăzut Asociația „Ruda 12 apostoli” și au fost uzurpate de Societatea „Mica” în detrimentul statului român⁶⁶.

Unii dintre aceștia, în corespondența purtată în legătură cu drepturile solicitate pun accentul și pe latura morală a activității trecute. Ei afirmă îndreptățirea obținerii perimetrelor fostei „Ruda” ca o recompensă în economia minieră, pentru activitatea lor națională fiind persoane care niodată n-au participat la formele societăților capitaliste, cu consilii de administrație etc⁶⁷.

Nu putem încheia prezentarea cazului „Mica” fără a arăta cât de multilaterală a fost lupta populației locale.

Încă în 1907 populația din comuna Mesteacăn și Gura Barza a reclamat autorităților poluarea apelor de către exploatarea „Ruda 12 apostoli”. La 5 iulie 1907 și 4 aug. 1908, s-a deplasat la fața locului o comisie de experți care au luat eșantioane pentru analiza apei riului Criș.⁶⁸

O altă formă a luptei au format-o acțiunile colective întreprinse de populația locală în numele comunelor, pentru exproprierea suprafețelor de pădure preluate de Societatea anonimă „Mica”, deodată cu achiziția drepturilor miniere, terenurile fiind proprietatea unor persoane absenteiste, intrau de asemenea în patrimoniul statului⁶⁹.

⁶³ Președinți au fost trei foști prim-miniștri gen. A. Averescu, Oct. Goga și Ion Gigurtu.

⁶⁴ Arh. H., vol. X, „Brasoi Lapok” din 16 dec. 1935, p. 8 și vol. A, B, C, „Din partea băștinașilor și a altor locuitori au condus aceste procese: dr. Alexandru Herlea, Gheorghe Voișianu, fost președinte de colegiu și alți 16 avocați din barourile din București, Hunedoara, Alba, Arad și Cluj, contra infectării apelor av. Lazăr Dănșoreanu și dr. Cornel Bănăceanu.

⁶⁵ Idem, N. N. Murgășanu, Ștefan Băbeanu, și alți 16 avocați din barourile din București, Hunedoara, Alba, Cluj, Gorj, Buzău.

⁶⁶ Arh. H., vol. M., dosar 56—61. Tabela cuprinzând 156 solicitanți din Munții Apuseni din comunele: Luncoiul de Jos și de Sus, Podele, Velișoara, Ruda, Ordindea, Crișcior, Sesuri, București—Hunedoara, Căinelul de Sus, Curechi, Hărtăgani, Porcurea, Săliștea Hunedoarei, Trestia, Voia, Hondol, Măgura—Toplița, Băița și altele.

⁶⁷ Arh. H., vol. V., f. 32 adresa scriitorului Aurel Bănuț din 27 aug. 1933 către P. Piso.

⁶⁸ Arh. H., vol. H., f. 18.

⁶⁹ Arh. H., vol. V., f. 1—9. Petițiile din 4 mai 1932: 91 locuitori din Luncoiul de Jos, 5 mai 1932 110; locuitori din Luncoiul de Jos prin avocatul dr. Dante Gherman, 19 mai 1932; 42 locuitori din comuna Stejărel, la 12 august 1932; 51 locuitori din comuna Ruda Brad, prin avocat Aneta Nicolae, la 30 aug. 1932; 19 locuitori din comuna Ometa-Brad etc.

Această campanie, amplă, implicit procesele în folosul statului a băștinașilor și a unor persoane particulare, a luat sfârșit odată cu începerea celui de-al II-lea război mondial⁷⁰.

VII.

În cursul celui de-al doilea război mondial, unii localnici, cu o gândire mai avansată, au fost de părere că lupta nu trebuie abandonată pînă cînd acest patrimoniu nu va dobîndi o destinație socială.

În scopul continuării luptei Pompiliu Piso, care a unit în jurul drepturilor sale o parte a acțiunii în folosul statului, a întemeiat în anul 1941 o fundație culturală cu destinația de a da burse tinerilor din această regiune care urmează studii de inginerie minieră sau economie minieră. Fundația a fost organizată în baza unui act autentic al fondatorului⁷¹, a unui statut⁷² și a aprobării Ministerului Educației și Cultelor⁷³ care a dus la recunoașterea personalității juridice a acestei fundații⁷⁴. Pentru corecta îndeplinire a sarcinilor statutare, fundația a fost pusă sub patronatul Academiei de înalte studii comerciale și industriale din Cluj—Brașov și s-a instituit un consiliu de conducere compus din 4 profesori ai acestei Academii⁷⁵.

VIII.

La terminarea celui de-al doilea război mondial, stăpînii exploatărilor de aur din Munții Apuseni au încercat să salveze existența lor printr-un procedeu ambiguu. În preajma naționalizării au încercat să profite din propria lor destrămare, îndemnînd să se cumpere acțiuni „Mica” care s-au devalorizat curînd de la 1 000 lei la 1 leu. Marii acționari ai Societății „Mica” apreciau că naționalizarea este o măsură trecătoare după care se va reveni și se va ajunge la o înflorire și consolidare a societăților capitaliste.

Conducerea Societății „Mica”, în special Ion Gigurtu, fost prim ministru, asemenea marilor deținători de acțiuni de la toate societățile capitaliste, a desfășurat o largă propagandă pentru a acredita în opinia publică și mai ales în cercul deținătorilor de acțiuni sporadice, că naționalizarea nu va avea loc și chiar în cazul că se va decreta, va pune economia națională în situație dificilă, iar conducerea de stat se va vedea nevoită să revină. O asemenea propagandă era menită ca deținătorii de acțiuni sporadice și anonime să nu inunde piața și prin aceasta să nu scadă mai mult prețul acțiunilor în curs de totală devalorizare. În același timp, au apărut două fenomene paradoxale : unii mari deținători de acțiuni sub diverse

⁷⁰ Data suspendării acțiunii a coincis și cu decesul unuia dintre animatorii săi : Pompiliu Piso.

⁷¹ Arh. H. vol. W., f. 5. Biroul de notariat public dr. Ioanes dos. nr. N. 176.

⁷² Arh. H., vol. W., f. 3.

⁷³ Arh. H., vol. W., f. 10, orele Min. Just. Dir. jud. nr. 7/10 apr. 1944.

⁷⁴ Arh. H. vol. W., f. 12, Arh. trib. Brașov, nr. C/2708/1943.

⁷⁵ Arh. H. vol. W., f. 3. Președinte : rectorul Academiei comerciale din Cluj—Brașov, prof. dr. Victor Jinga, prof. dr. Sabin Cioran, prof. dr. Gheorghe Dragoș și prof. dr. Alexandru Herlea.

pretexte își vindeau stocul lor⁷⁶, alții cumpărau acțiunile total devalorizate⁷⁷, chiar după apariția legii de naționalizare. Rămîne fapt cert că (după calcularea producției medii de aur din primii 15 ani) de la data uzurpării minelor de aur din Munții Apuseni de către Societatea „Mica” și pînă la naționalizarea din 1948 a intrat în circuitul economic cca 30 000 kg aur plătit efectiv de statul român Societății „Mica”.

Actul de stat de la 8 iunie 1948, pentru naționalizarea întreprinderilor, a curmat definitiv o falsă condiție juridică a Societății „Mica”, o sustragere abilă a drepturilor statului român și o situație socială și economică penibilă a populației din regiunile miniere din Munții Apuseni.

Situația putea fi schimbată, înainte cu trei decenii, în folosul statului și mai ales în sprijinul populației din regiunile miniere ale Munților Apuseni, dacă conduita unor magistrați și a unor organe ale administrației de stat din acea vreme ar fi fost corectă⁷⁸ și patriotică.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DE L'ÉCONOMIE MINIERE DANS LES MONTS APUSENI PRÉSENTATIONS DES ARCHIVES DE LA SOCIÉTÉ „MICA”

RÉSUMÉ

L'exploitation des mines en Transylvanie a exercé une profonde influence sur l'économie de la province dans le passé. A côté de l'économie agraire l'on a vu se développer aussi celle minière, les ouvriers agricoles vivant à côté des mineurs. La lutte opposant les propriétaires des mines aux mineurs a été étroitement liée aux mouvements sociaux de grand retentissement. D'importantes formations économiques ont acheté aux mineurs indigènes leurs droits traditionnels, sous l'emprise d'une puissante pression financière. Le processus d'expansion a duré jusqu'à la fin de la première guerre mondiale au profit du capital allemand et pendant les années de l'entre-deux-guerres il s'est poursuivi au profit de la Société aurifère «Mica» de Bucarest. Tout ceci par la voie d'une procédure indirecte, avec l'appui de l'administration et de la justice de l'époque qui se sont substituées aux sociétés allemandes, absentéistes, lesquelles s'étaient vues contraintes à remettre leur patrimoine à l'Etat roumain. Les actes dressés au profit de la société

⁷⁶ Arh. H. vol. P., f. 62. În 2 iunie 1948 Ion Gîgirtu declară că „a încredințat un agent de bursă să-i vîndă 50 000 acțiuni cu orice preț numai fiindcă are momentan nevoie de bani. Astfel ar fi bine să se cumpere acțiuni cari vor reveni la valoarea lor veche îndată ce trece spaîma de naționalizare”.

⁷⁷ Bursa de efecte. Înregistrările din 30 mai 1948.

⁷⁸ Corupția rezultă din documentele furnizate de „Gazeta Tribunalului”, vezi nr. 10—20 iulie 1933, idem, C. Xeni, nr. 11—20 nov. 1934 articolul „Un spectacol penibil” însoțit de o ilustrație satirică în care e reprezentat un magistrat îmbrăcat în robă, iar doi mișiți îi pun banii în mînă. Pe masa Tribunalului un dosar intitulat „Mica”.

«Mica » étaient en général frappés de nullité ou déclarés par elle-même comme non réalisés. La manière dont la société «Mica » s'est défendue et surtout l'influence financière et politique qu' elle exerçait par ses dirigeants élus parmi des personnalités politiques marquantes ont contribué à maintenir cette situation. Néanmoins, certains services du parquet ont adressé des rapports à leurs dirigeants visant à la remise de l'Etat roumain dans ses droits et des indigènes ont intenté des procès pour la revendication de leurs droits, procès qui se sont poursuivis au long de vingt années ; ce n'est que la loi de la nationalisation de 1948 qui a mis fin aux préjudices causés à l'Etat roumain. La société «Mica » exploitait et vendait à la Banque Nationale 1 000 kg d'or en moyenne par an. Si la conduite de certains organes de l'administration d'état de l'époque avait été correcte, la situation aurait changé au profit de l'Etat et de la population des monts Apuseni.

INSURECȚIA ANTIFASCISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN DESFĂȘURAREA GENERALĂ A RĂZBOIULUI PURTAT CONTRA REICHULUI NAZIST

DE

General-maior EUGEN BANTEA

Departa de a estompa imaginea pe care și-au făcut-o contemporanii asupra răsturnării intervenită în România în august 1944, perspectiva istorică adaugă noi dimensiuni acestei înfăptuiri de însemnătate excepțională a poporului nostru, care a marcat un moment cheie în îndelungatul și asprul său drum de salvagardare a existenței și personalității sale naționale, a posibilității de a-și deschide căile noilor trepte de afirmare și civilizație urcate în cadrul orînduirii socialiste. În perioada sumbră cînd țara noastră, subordonată Reichului nazist, fusese tîrîtă în războiul nefast dezlănțuit de acesta, poporul nostru, ale cărui forțe înaintate, în frunte cu comuniștii, au fost de la început prezente în acțiunea de combatere hotărîtă a fascismului, a știut să dezvolte lupta de rezistență pînă la momentul cînd a pășit total în coaliția antihitleristă, iar aceasta a adus România ca atare, ca stat, în complexul forțelor ce au realizat extirparea cancerului nazist, care reprezentase o primejdie de moarte pentru civilizația umană.

Apreciată pe bună dreptate ca o cotitură¹ a istoriei contemporane — și nu numai a ei — a poporului român, insurecția din august 1944 a însemnat începutul drumului străbătut de țara noastră în războiul antihitlerist, împreună cu forțele marii coaliții de state și popoare ce au luptat împotriva Reichului nazist, pînă la completa lui înfrîngere.

---

¹ Cf. *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român 23—28 decembrie 1955*, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1956, p. 33—34; *Istoria României*, I, Edit. Academiei, 1960, p. X; Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, 1, Edit. politică, București, 1968, p. 111—112, 382; Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, 3, Edit. politică, București, 1968, p. 908; *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român 6—12 august 1969*, Edit. politică, București, 1969, p. 20—21, 321; Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, 4, Edit. politică, București, 1970, p. 188, 364, 366, 373—374, 485, 624—626.

1

Insurecția română a constituit un fenomen cu izvoare, conținut și implicații deosebit de bogate și variate. Ca orice desfășurare social-istorică de amploare și adâncime, ea a fost, înainte de toate, consecința condițiilor obiective și subiective interne maturate de evoluția țării noastre pînă la momentul dat, de acțiunea și eforturile forțelor înaintate ale poporului nostru. Sub acest aspect putem relua în privința cotelor din august 1944, fără a uita diferențele de epocă, aprecierea dată acum peste un veac de Nicolae Bălcescu procesului revoluționar la care el a participat, anume că „uneltitorii” acestuia au fost îndelungi „trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși”².

Agravarea situației celor mai largi mase populare datorită războiului hitlerist, dominației naziste, terorii exercitate de regimul fascist intern, primejdia de moarte pe care regimul fascist și subordonarea față de Germania o reprezentau pentru soarta patriei au determinat deplasări în raporturile forțelor de clasă³; acțiunile desfășurate în aceste împrejurări au pus în relief rolul profund patriotic al clasei muncitoare, devenită principală depozitară a intereselor de perspectivă ale națiunii. Forța ei conducătoare, Partidul Comunist Român, aplicînd creator, original marxism-leninismul, a canalizat efervescența maselor populare spre cele mai energice și eficiente forme de luptă, a avut un rol hotărîtor în crearea unei largi coaliții de forțe politico-sociale, a dat o amprentă populară, de masă, acțiunii de doborîre a regimului fascist intern și de deschidere a ostilităților contra Germaniei naziste. Acest mod de abordare a sarcinilor istorice a determinat în mare măsură consecințele și semnificația insurecției⁴.

În primul rînd, pe plan istoric național, odată cu doborîrea regimului fascist intern și smulgerea de sub dominația Germaniei hitleriste, răstur-

² N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, București, 1940, p. 99.

³ Cf. Lucrețiu Pătrășcanu, *Cum s-a pregătit actul de la 23 august*, în „România liberă”, III, nr. 323 din 23 august 1945; P. Constantinescu-Iași și Aurel Petri, *Insurecția antifascistă din august 1944 — pagină glorioasă a luptei poporului român pentru independență națională*, în *Din lupta antifascistă pentru independență și suveranitatea României*, Edit. militară, București, 1969, p. 197—200, 208—211; Ion Popescu-Puțuri, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, Ilie Rădulescu, *Insurecția armată antifascistă din august 1944 și participarea României la înfrîngerea Germaniei hitleriste. Însemnătatea lor în istoria poporului român*, în *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, Edit. politică, București, 1965, p. 16, 26; Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache, *Istoria României — compendiu*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 548—550; *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, Edit. științifică, București, 1970, p. 395—396; colonel Constantin Nicolae, *Obiective de luptă îndeplinite*, în „Magazin istoric”, III, nr. 7—8, iulie-august 1969; Gheorghe Zaharia, *Act al voinței întregului popor*, în „Scnteia”, XXXVII, nr. 744 din 22 august 1967; colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945. Scurtă prezentare a contribuției României la războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1969, p. 17—25.

⁴ Cf. Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru Congresul al X-lea al partidului, Edit. politică, București, 1969, p. 5; Ion Popescu-Puțuri, *Partidul Comunist Român — organizatorul și conducătorul mișcării de rezistență pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist*, în „Studii. Revistă de istorie”, tomul 22 (1969), nr. 4; Gheorghe Zaharia, *Partidul Comunist Român — forța conducătoare a insurecției din august 1944*, în „Anale de istorie”, XV (1969), nr. 4; Constantin Nicolae, Petre Ilie, *Din activitatea P.C.R. pentru făurirea unei largi coaliții de forțe antihitleriste*, în „Anale de istorie”, XV (1969), nr. 3; Gheorghe Ioniță,

narea de la 23 august 1944 a marcat începutul revoluției populare : „lupta antifascistă și de eliberare națională — releva Nicolae Ceaușescu — s-a dezvoltat rapid într-o amplă mișcare socială care a cuprins principalele forțe revoluționare ale societății — clasa muncitoare, țărănimea, masele largi populare — hotărâte să pună capăt exploatații și asupririi burghezo-moșierești, dependente față de puterile străine, să asigure un curs progresist societății românești”⁵.

Totodată, sub aspect militar, insurecția a constituit faza inițială — excepțional de complexă și plină de tensiune — a participării României la războiul mondial antifascist⁶.

Insurecția română nu și-a epuizat reverberațiile în spațiul și sfera națională, ci a avut urmări și semnificații care au îmbrăcat un caracter mai larg, atît pe plan politico-social cît și militar.

În ce privește domeniul militar — obiect al articolului de față — se cuvine repetată precizarea că determinările internaționale ale insurecției române nu au fost univoce. Operă a maselor populare din România, expresie a potențelor lor revoluționare, a abnegației și încordării supreme într-un moment crucial pentru țară, a rolului tot mai proeminent al Partidului Comunist Român, eroismului și priceperii armatei române, insurecția a fost favorizată de un concurs de factori externi, de mersul general al războiului mondial purtat contra Germaniei naziste, în cadrul căruia eficiența fundamentală, determinantă a avut-o efortul de război al U.R.S.S., al forțelor sale armate.

Pe un plan alăturat, insurecția română a beneficiat substanțial de ampla operație strategică sovietică Iași-Chișinău, care a angajat, a dat peste cap — și avea să înfrîngă — grosul forțelor Wehrmachtului dintre Carpații Orientali și Marea Neagră. „Duminică 20 august — relata în amintirile sale generalul de armată Friessner, comandant al grupului de armate nazist „Ucraina de sud” — începe marea ofensivă la care ne așteptam, cuprinzînd ca primă fază luptele din Basarabia și Moldova pînă la Prut și Siret și la confluența acestor râuri cu Dunărea, la nord de Galați...

Mii de piese de toate calibrele joacă prin bubuiturile focului lor prologul bătăliei în zorii acelei zile. După o pregătire de artilerie de o oră și jumătate trec la atac exploataînd loviturile de artilerie masele infanteriei sovietice, sprijinite de tancuri și avioane de asalt...

Grosul trupelor germane — remarcă cel de mai sus referindu-se la situația creată cu cîteva zile mai tîrziu — a fost ținut în lupte îndîrjite

P.C.R. — *factor al dinamizării forțelor participante la insurecția armată din august 1944*, în „Lupta de clasă”, XLIX (1969), nr. 8; colonel V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1964, p. 9—13; colonel Eugen Bantea, *Considerații de ordin militar asupra insurecției din august 1944*, în *Momente din fărîngerea și întărirea armatei Republicii Socialiste România*, Edit. militară, București, 1970, p. 49—55; V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, T. Udrea, *Din cronică unor zile istorice*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 5—8 ș.a.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 4, p. 377.

⁶ În această privință rămîne lucrare de referință elaborarea colectivă, *România în războiul antihitlerist 23 august 1944 — 9 mai 1945*, Edit. militară, București, 1966, p. 65—130, 139—145; de asemenea, cf. colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, p. 43—106; un util ghid bibliografic special: locotenent-colonel Petre Ilie, locotenent-colonel Gheorghe Stoean, *România în războiul antihitlerist. Contribuții bibliografice*, Edit. militară, București, 1971.

duse împotriva sovieticilor, care presau impetuos dinspre nord și est spre Prutul inferior”⁷.

Ca să completăm — deloc exhaustiv — doar câteva aspecte ale ambianței militare externe în care s-au situat desfășurările armate începute la noi odată cu 23 august, trebuie menționată lupta armată de rezistență a unor popoare vecine. Posibilitățile OKW-ului (Înaltul comandament al Wehrmachtului) de a arunca forțe pentru înăbușirea insurecției române au fost reduse de intensele operații desfășurate în vara lui 1944 — după ani de lupte neîntrerupte — de către armata populară și partizanii iugoslavi în ținuturile limitrofe României⁸, astfel încît gruparea strategică germană (grupul de armate F) care putea fi aruncată dinspre sud-vest asupra țării noastre s-a aflat, începînd din vara lui 1944, cu spatele nemijlocit supus loviturilor forțelor armate populare iugoslave. În general în spațiul balcanic, unde mai acționau forțele de rezistență albaneze, bulgare și grecești, erau imobilizate considerabile efective și mijloace naziste. De asemenea, disponibilitățile Wehrmachtului pentru noul front român au suferit probabil diminuări, spre sfîrșitul insurecției din România, din cauza răscoalei armate ce intervenea în Slovacia⁹, iar într-un spațiu mai îndepărtat considerabile forțe represive germane erau blocate la Varșovia de insurgenții polonezi care declanșaseră acolo lupta la începutul lui august¹⁰.

Este remarcabil în același timp faptul că aceste condiții externe favorizante nu au găsit în România un simplu ecou pasiv, că poporul nostru a înscris prin insurecție proprie, răsunătoarea și distincta sa notă în concertul general al luptei antinaziste, că insurecția română la rîndul ei a contribuit la modificarea peisajului militar internațional al momentului istoric dat.

2

Această înrîurire pe planul general al războiului european poate fi întrevăzută din câteva unghiuri.

Unul dintre ele este cel al spațiului de desfășurare. Într-un răstimp scurt — aproape instantaneu sub aspectul scourgerii istorice — insurecția română a eliminat prezența Wehrmachtului într-o arie extinsă cuprinzînd cea mai mare parte a teritoriului de atunci al României¹¹. Sub acest

⁷ Generaloberst a. D. Hans Friessner, *Verraltene Schlachten*, Holsten-Verlag, Hamburg, 1956, p. 64, 92; cf. și p. 63—68, 79—83. O sursă sovietică autorizată: *История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945*, т. 4, Издательство Министерства Обороны СССР, Москва, 1962, p. 261, 267—270. Din izvoare documentare românești: Arhiva Ministerului apărării naționale (în continuare sursa este citată prescurtat: Arhiva MAN), dos. nr. 948/128, f. 8; nr. 4/221, f. 177—179.

⁸ Cf. Tito, *Избранные военные произведения*, Војноиздавачки завод, Belgrad, 1966, p. 295—296, 30, 355—356.

⁹ Cf. I. Jablonický, M. Kropiřák, *Slovník slovenského národného povstania, Dmhe upravené a doplnené vydanie, Neklagađelstvo Epoque*, Bratislava, 1970, p. 178—179.

¹⁰ Cf. Tadeusz Rawski, Zdzisław Stapor, Jan Zamojski, *Wojna Wyzwolenicza Narodu Polskiego w latach 1939—1945*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1966, p. 569—570, 582; cf. și Stanisław Komarnicki *Na barykadach Warszawy*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1964.

¹¹ Cf. *Pentru eliberarea patriei — Documente, extrase din presă, memorii cu privire la lupta poporului român pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist (23 august — 25 octombrie 1944)*, Edit. militară, București, 1972, p. 455—463.

aspect, în lucrarea sovietică *50 de ani ai Forțelor armate ale URSS* se apreciază că, în afara zdrobirii trupelor germane de la București, forțele insurrectionale române au desfășurat acțiuni militare și în alte zone, „ceea ce a dus la rapida lichidare a garnizoanelor hitleriste de pe o parte considerabilă a teritoriului țării”¹². În mod concret acest spațiu însuma aproximativ 150 000 km pătrați, adică circa 75 la sută din suprafața teritoriului aflat pînă în acel moment sub autoritate statală română (avem în vedere amputarea produsă prin dictatul de la Viena), sau o întindere egală cu cea a unor țări ca Belgia, Danemarca, Olanda și Elveția la un loc. Într-un război ca cel de atunci, cînd Wehrmachtul, cu forța-i încă uriașă, disputa cu înverșunarea cunoscută fiecare petec de teren, eliminarea armatelor germane de pe o întindere de dimensiunile menționate căpăta o semnificație care nu putea să nu depășească net valoarea unui eveniment local. Amintim, spre o fugară comparație, de exemplu, că operații strategice de certă amploare internațională, ca aceea desfășurată de aliații occidentali în Italia de la sud de Roma pînă la istmul nordic al peninsulei italiice¹³ sau operația strategică sovietică din Carelia de sud¹⁴, au izgonit pe fasciști de pe un spațiu de aproximativ 60 000 de km pătrați¹⁵ și, respectiv, de aproape 50 000 de km pătrați¹⁶.

Bineînțeles, ponderea militară a insurecției române nu e epuizată nici pe plan spațial de aceste aspecte cantitative. Semnificația calitativă a spațiului eliberat de insurecția română — în speță însemnătatea sa strategică — și-a avut neîndoioasă înfrîurire asupra desfășurării operațiilor duse contra Reichului în sud-estul și centrul Europei. În acest sens s-a subliniat în repetate rînduri în literatura istorică românească că, în acel moment, teritoriul României închidea sau deschidea trei mari direcții strategice de importanță continentală — spre Balcani, spre Adriatică, spre sudul Reichului prin cîmpia Dunării mijlocii¹⁷. Corelată obiectiv cu masiva pătrundere inițiată de forțele armate sovietice prin operația Iași-Chișinău, trecerea României de partea coaliției antihitleriste, ridicarea armatei române la lupta contra Wehrmachtului au contribuit în mare măsură la rezolvarea alternativei de mai sus în sensul că cele trei direcții continentale enunțate au fost deschise forțelor care înfruntau Reichul dinspre est. Este interesantă în această privință concluzia formulată de

¹² *50 лет вооруженных сил СССР*, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, Moscova, 1968, p. 415.

¹³ Дж. Эрман, *Большая стратегия — Август 1943 — Сентябрь 1944*, Издательство иностранной литературы, Moscova, 1958 (orig. englez: John Ehrman, *Grand Strategy — August 1943 — September 1944*, London, 1956), p. 365–366, 614, 520.

¹⁴ *История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941–1945*, t. 4, p. 143–146.

¹⁵ Calculat după *The World Atlas*, Second Edition, Moscova, 1967.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Cf. *România în războiul antihitlerist 23 august 1944 — 9 mai 1945*, p. 52; colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945. Scurtă prezentare a contribuției României la războiul antihitlerist*, p. 31; colonel Vasile Anescu, colonel Eugen Bantea, colonel Ion Cupșa *Participarea armatei române la războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1966, p. 34; colonel dr. Aurel Petri, *Insurecția armată din august 1944 din România și influența ei asupra desfășurării ulterioare a operațiilor militare în sud-estul și centrul Europei*, în comunicările prezentate la sesiunea științifică consacrată aniversării a 25 de ani de la victoria asupra fascismului — București 29–30 aprilie 1970, Edit. militară, București, 1970, p. 50.

publicista franceză Denise Basdevant : „Noii conducători români (guvernul instaurat odată cu insurecția — *E.B.*)... își dădeau seama că surprinderea și iuțea fuseseră elementele esențiale ale acțiunii lor”, iar acțiunea forțelor române împinsese frontul ce lovea Reichul dinspre est „cu 800 de km înainte și scurtase în măsură corespunzătoare războiul”¹⁸.

3

Semnificația insurecției române pe planul desfășurării de ansamblu a efortului de zdrobire a hitlerismului trebuie întrevăzută nu numai în acest cadru spațial global. Chiar unele zone parțiale ale ariei de desfășurare a insurecției române aveau, în condițiile date, o însemnată care imbrăca categoric valoare internațională. Să luăm, de pildă, înfrângerea suferită de Wehrmacht la București. Implicația ei strategică mai generală reiese măcar din faptul că în toată Europa București¹⁹ și Tirana²⁰ au fost singurele capitale de țări eliberate de sub dominația germană *exclusiv* de către forțele insurgente proprii. În acest sens ni se pare judicioasă următoarea remarcă a istoricului belgian Roger Gheysens : „Eliberarea Bucureștilor de către armata română, cu sprijinul rezistenților civili, înfăptuită la 23 august, reprezintă, din punct de vedere militar o importanță capitală ...”²¹.

În aceeași ordine de idei sînt semnificative desfășurările intervenite pe timpul insurecției în valea Prahovei, zonă petroliferă cu pondere considerabilă pe planul economiei de război a coalițiilor europene încheiate în

¹⁸ Denise Basdevant, *Terres roumaines. Contre vents et marées*, les Editions de l'Epargne, Paris, 1961, p. 135; cf. și Darea de seamă asupra operațiunilor de curățire efectuate de către armata română în contra forțelor germane care existau pe teritoriul României la 23 august 1944, Arhiva MAN, dos. nr. 456/23, f. 55. Ultima sursă, un raport întocmit curînd după evenimente de șeful secției operații a Marelui stat major român, colonelul Paul Leonida, cuprinzînd o serie de considerații strategice pertinente, apreciază că „proiectarea” frontului german efectuată spre vest a reprezentat o distanță de 1 000 de kilometri. Este greu în această privință de dat o cifră exactă datorită altor configurații avute de frontul strategic la aripa de sud în august 1944 cît și celei căpătate de el la începutul lui septembrie. Schematizînd, în ambele cazuri el avea pe hartă forma unui Z culcat : — Carpații Orientali — centrul podișului moldovenesc — Nistrul inferior ; Carpații Orientali (o latură a „Z” rămasă în esență neschimbată — ea nici nu fusese afectată de insurecția română) — centrul podișului transilvan — frontiera de sud-vest a României. Dacă luăm ca un sector de măsurat distanța Focșani (înlînd seama că în general de la sud de axul Focșani-Galați spațiul românesc fusese degajat de sub dominația germană prin efortul armat propriu) — Jimbolia căpătăm o valoare de circa 500 de kilometri; dacă luăm punctele Galați-Turda avem circa 350 de kilometri; iar pentru intervalul Sulina-Salonta, circa 750 de kilometri. Bineînțeles, se pot calcula alte combinații posibile. Ceea ce se evidențiază în orice mod de lucru este faptul că deplasarea de front inițiată și săvîrșită întîi prin uriașa ofensivă sovietică dintre Carpații Orientali și Marea Neagră și după 23 august 1944 realizată cu concursul substanțial al insurecției române a avut valori de sute de kilometri, deci, la criteriile valabile pentru al doilea război mondial, a avut o semnificație strategică vizînd o arie notabilă a continentului nostru.

¹⁹ Atestări documentare mai importante ale înfrîngerii complete provocate Wehrmachtului de forțele insurecționale române la București și în zonă, în *Pentru eliberarea patriei*, p. 228—229, 230—231, 235—242.

²⁰ Dintre sursele care relatează eliberarea capitalei albaneze realizată de propria armată populară în noiembrie 1944, cf. comunicarea albaneză *La lutte du peuple albanais contre les occupants fascistes et les Alliés*, în *European Resistance Movements 1939—45*, Pergamon Press, Oxford-London-New York-Paris, 1964, p. 140—141.

²¹ Roger Gheysens, *Roumanie 23 août 1944*, în *Historia Magazine 2-e Guerre Mondiale*, nr. 83, 1969, p. 2 307.

conflict. Înfrângerea grosului trupelor germane din zona dată, înfrângere realizată în linii mari pînă la 29 august de forțele insurecționale române ²² și desăvîrșită spre 30—31 august de trupe ale armatei române cu contribuția — în cîteva puncte — a unor unități sovietice afluite între timp ²³, menținerea practic nealterată a potențialului tehnic-industrial existent acolo la 23 august 1944 — dejucarea tentativelor de distrugere ale germanilor ²⁴ — au determinat ca în lunile următoare, pînă la victoria de la 9 mai 1945, petrolul românesc să modifice considerabil în sens pozitiv balanța resurselor de carburanți folosite pentru zdrobirea Reichului fascist ²⁵. Iată de ce, într-o sursă epigonică, volumul *Al doilea război mondial*, fostul general nazist von Butlar dădea următoarea apreciere evenimentelor din vara lui 1944 care au lipsit mașina de război hitleristă de petrolul românesc : „Din punct de vedere al economiei de război aceasta a fost pentru Germania cea mai grea lovitură și, se poate chiar spune, lovitura decisivă” ²⁶.

O altă arie a insurecției unde desfășurările militare nu numai că au depășit net importanța locală văzută în contextul național, ci au avut implicații dincolo de situația strategică din România a fost perimetrul Porțile de Fier — Cazane. În literatura istorică românească privind insurecția semnificația înfruntărilor din această zonă a fost corelată doar cu notele geografice — foarte importante — ale zonei : locul unde Carpații se racordează cu Balcanii (occidentali) și, de aici, o „gîtitură” a Dunării situată între două mari spații continentale de cîmpie — cea a Dunării mijlocii și cea a sudului României ²⁷. Desigur aceste dominante geografice au în mod potențial și implicit valoare militară, mai ales dacă se ține seama de rolul marelui fluviu ca ax posibil de pătrundere înspre Europa sud-estică sau, în sens invers, dinspre ea spre Europa centrală (ceea ce era sensul dat de situația militară din august-septembrie 1944).

Dar o nouă lumină aruncă asupra luptelor ce s-au desfășurat în cursul insurecției la Porțile de Fier — Cazane, asupra succesului obținut aici de trupele române investigarea valorii militare nemijlocite acordată acestei zone în momentul istoric dat. Cei care au avut — exhaustiv sau aproape — la dispoziție documentele de arhivă germane au remarcat că odată cu marea ofensivă sovietică și cu insurecția română conducerea militară nazistă a preconizat ca la Porțile de Fier române să se stabilească un punct de joncțiune între două mari grupări strategice germane : grupul de armate (Heeresgruppe) Ucraina de sud și grupul de armate F. Primului — a cărui aripă dreaptă rămăsese suspendată în urma amplei ofensive sovietice Iași-Chișinău și a insurecției române — i s-a prescris să „sta-

²² Cf. Arhiva MAN, fond Marele stat major, dos. nr. 221/26, f. 308—309 ; dos. 221/26, f. 320—323.

²³ Cf. *Pentru eliberarea patriei*, p. 458.

²⁴ *Ibidem*, p. 464.

²⁵ Colonel V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, 1964, p. 108—116.

²⁶ *Мировая война 1939—1945* (orig. : Weltkrieg 1939—1945, Stuttgart), Издательство иностранной литературы, Moscova, 1957, p. 248.

²⁷ Cf. *România în războiul antihitlerist*, p. 112—113, 117 ; colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, p. 85, 87—88, 88—89. Alte tratări (de exemplu : Col. I. Cupșa, conf. Gh. Matei, col. I. Focșeanu, conf. B. Bălțeanu, col. L. Ion, cercet. V. Zaharescu, *Contribuția României la războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1958, p. 65—69) scapă din vedere chiar aceste elemente de ordin geografic.

bilească un front solid de-a lungul Carpaților Meridionali și celor Orientali, racordându-se teatrului Sud-Est la Porțile de Fier . . . ”²⁸ arată autorul american Earl F. Ziemke, într-o sinteză apărută sub egida Direcției generale de istorie militară a armatei terestre a SUA. Grupului de armate F, comandat de feldmaresalul von Weichs, i s-a fixat să se desfășoare pe Balcanii Occidentali (se avea în vedere și că Bulgaria va ieși iminent din alianța cu Germania hitleristă), avînd extremitatea nordică la Porțile de Fier. „ . . . Comandamentul teatrului Sud-Est și-a asumat răspunderea pentru Porțile de Fier . . . ”²⁹.

Deci acest punct reprezenta chiar mai mult decît joncțiunea dintre două Heeresgruppen : în timp ce grupul de armate numit anacronic Ucraina de sud depindea, împreună cu celelalte de pe „ frontul de est”, de Înaltul comandament al armatei de uscat germane (OKH), grupul de armate F (dizlocat în Iugoslavia ocupată) era o articulare a „ teatrului de război Sud-Est” (aflat tot sub comanda lui Weichs), grupare strategică care la nivel suprem depindea de Înaltul comandament al Wehrmachtului (OKW). Dealtfel de aici au rezultat — datorită răsturnării de situație precipitată și de insurecția română — o serie de dereglări în activitatea instanțelor de comandă germane vizate. Autorul menționat semnalează, pe baza despuierii fondurilor de arhivă naziste : „ Forțele de pe teatrul Sud-Est erau imobilizate . . . fără a fi angajate (e vorba de perioada imediat anterioară insurecției — *E.B.*) și ele își aveau privirile ațintite spre mare, în timp ce primejdia mortală le venea dinapoia lor. O întoarcere totală de front era, probabil, de natură să antreneze serioase consecințe militare și politice, dar se pare că nu s-a ținut seama în mod adecvat că la un moment dat va trebui să se îndeplinească aceasta. Motivul evident al acestei atitudini este rolul acordat acestui teatru de acțiuni militare, anume că era considerat drept strategic și deci de competența lui Hitler și a OKW. Weichs își dădea, poate, seama că e posibil să se trezească dintr-o dată implicat, chiar pe plan tactic, în iminenta confruntare de pe frontul de est, dar, pînă să survină această eventualitate sau să devină limpede că va surveni, sistemul de relații dintre teatrul său de acțiuni militare și frontul de est a rămas o chestiune de înaltă strategie care se cădea să fie apreciată doar la cel mai înalt nivel de comandament. Mai mult, în calitate de comandant al unui teatru subordonat OKW, el acționa pe o filieră de comandament complet separată de cea a frontului de est și parcă se afla angajat într-un război distinct . . . Weichs se afla la cartierul general al Führerului la 23 august cînd a parvenit știrea că România a ieșit din război (cel hitlerist — *E.B.*). Din cauza României și Bulgariei Hitler a decis apoi că frontul din Grecia, îndeosebi din Peloponez, trebuie să fie considerat de atunci înainte ca o linie de avanposturi gata de evacuat dacă americanii și britanicii atacă . . . Pe data de 25 Hitler a ordonat ca toți civilii și militarii necombatanți să fie scoși în afara spațiilor ce puteau deveni subit zone de luptă . . . Acest ordin fusese inspirat de panica și confuzia din România, unde personalul german încerca să dispară precipitat în ultimul minut”³⁰.

²⁸ Earl F. Ziemke, *Stalingrad to Berlin : The German Defeat in the East*, Office of the Chief of Military History United States Army, Washington, 1968, p. 355.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 368, 369.

Din documentele românești ale vremii nu rezultă că această extraordinară „miză” a zonei Porțile de Fier—Cazane a fost sesizată la noi. Corpul 1 teritorial român, în a cărui competență operativă intra spațiul în cauză, și marile unități sau unitățile subordonate au identificat totuși că aici trupele Wehrmachtului hitlerist opun forțelor române o rezistență mai accentuată ³¹, au semnalat repetate tentative germane de a debarca debușind de pe malul iugoslav (pe care de altfel le-au anihilat) ³², au contraccarat toate aceste tentative, inclusiv prin trageri de artilerie executate în afara teritoriului românesc asupra spațiilor limitrofe controlate de naști ³³. Fapt este că marile unități și unitățile române au eliminat până la 1 septembrie 1944 forțele germane din zonă, au menținut singure sub controlul lor spațiul strategic Porțile de Fier—Cazane până la sosirea trupelor sovietice ³⁴, au contribuit decisiv la eșuarea planului german — de vastă semnificație strategică — de a realiza în această porțiune a sud-vestului României „conectarea” a două teatre de război de amploare continentală. Marele „rendez-vous” nazist de la Porțile de Fier românești n-a mai avut loc.

Amploarea performanței românești de acolo nu e schimbată prin faptul că de ambele părți forțele angajate în acțiune au fost relativ reduse (subunități, detașamente, grupuri de luptă, iar de partea română cel mult grosul a două divizii, una de linie și una de instrucție). Și în războiul „clasic” se ivesc momente și locuri unde valoarea și impactul acțiunii militare pot depăși considerabil volumul și destinația „normală” a forțelor militare implicate ³⁵.

Considerente de același gen se pot exprima și pentru spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră — Dobrogea românească — sau pentru zona dintre cotul Carpaților și Marea Neagră, unde insurecția română a contribuit puternic ca Wehrmachtul să nu poată beneficia de sistemul de fortificații ce închidea acolo accesul către câmpia din sudul României și deci axul Dunării și direcția Balcanilor ³⁶. Examinînd acest aspect, americanul Robert Lee Wolf, în cartea *Balcanii în vremea noastră*, referindu-se la „masivele fortificații ale liniei Galați-Focșani”, notează că „pînă la urmă românii s-au hotărît să nu le apere”, „iar propriile lor trupe (române —E.B.) au întors acum armele împotriva ungarilor și germanilor” ³⁷.

³¹ Pentru eliberarea patriei, p. 373—374.

³² Ibidem, p. 375—376, 380—382, 459, 498.

³³ Ibidem, p. 376.

³⁴ Subunități de avangardă sovietice au sosit la 5—6 septembrie la Turnu Severin (Cf. Pentru eliberarea patriei, p. 378), trecînd — urmate de forțele principale ale Frontului 2 ucrainean — prin spațiile sudice ale României, de unde forțele germane fuseseră eliminate de către insurecția română încheiată în esență la 31 august. Dar după o zi aceste avangărzi au părăsit zona (cf. *ibidem*), întrucît marea unitate operativă de origine (armata 6 de tancuri) a fost virată spre Transilvania, prin pasul Vulcan (cf. *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945*, t. 4, p. 282 și harta nr. 8), astfel că pînă la sosirea forțelor sovietice de infanterie zona a mai rămas cîteva zile acoperită exclusiv de trupe române (cf. și Earl F. Ziemke, *op. cit.*, p. 373).

³⁵ Cf. sub acest aspect, colonel Eugen Bantea, *Considerații de ordin militar asupra insurecției din august 1944*, în *Momente din făurirea și înălțarea armatei Republicii Socialiste România*, București, Edit. militară, 1970, p. 56—58.

³⁶ Cf. Pentru eliberarea patriei, p. 454, 464; cf. colonel Aimé Constantini, *L'Union Soviétique en guerre*, 3, De Kharkov à Berlin, Paris, Imprimerie Nationale, 1969, p. 170—174 (dar descrierea este neclară în ce privește rolul forțelor armate române).

³⁷ Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Times*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1956, p. 242.

4

De asemenea, una din cele mai pregnante consecințe ale alăturării României la coaliția antifascistă a fost crearea unui nou front în Transilvania și Banat. Nemijlocit, în timpul insurecției el nu a fost supus unei presiuni germane în forță, aceasta avea să intervină în septembrie, dînd loc operației române de acoperire. Dar dispozitivul schițat de armata română odată cu insurecția a constituit premisa operației menționate. În speță, deosebite consecințe a avut faptul că aria insurecției române a cuprins întreg spațiul aflat la momentul dat sub controlul autorității statale române, deci inclusiv partea de teritoriu de la nord de Carpații Meridionali ³⁸ (fără nordul Transilvaniei) și, în special, de la vest de Carpații Occidentali ³⁹. Istoricul maghiar emigrat Franz von Adonyi-Naredy se referă la evenimentele militare din 1944 cînd deplînge rezultatele dictatului de la Viena din 1940, tocmai pentru că Ungaria n-a „căpătat” atunci ca frontieră și crestele Carpaților Meridionali: „Din păcate linia Carpaților Meridionali a rămas în stăpînirea românilor și aceasta a deschis poarta în 1944 forțelor armate ruso-sovietice, ca să irumpă în cîmpia Dunării” ⁴⁰.

În acest fel în înfruntarea cu Wehrmachtul partea sudică a arcului carpatic nu a trebuit să fie străbătută prin lupte; deubșarea efectuată de armatele sovietice și române în cîmpia Europei centrale a avut loc nemijlocit din șesul de la vest de Carpații Occidentali, zonă menținută de armata română datorită insurecției și operației de acoperire. Carpații Meridionali și Occidentali „săriseră” în ansamblu instantaneu din șarnierele dispozitivului strategic nazist. Referindu-se la încununarea acestei acțiuni — în septembrie 1944 — lucrarea sovietică *Al doilea război mondial*, apărută în 1958, semnală că trupele române „n-au lăsat pe germani să ajungă la trecătorile Carpaților Meridionali. Menținînd în stăpînirea lor trecătorile, trupele române au exercitat o influență esențială asupra deznodămîntului bătăliei din zona Aiud. Pînă la 23 septembrie gruparea inamică ce acționa în această zonă a fost zdrobită de trupele sovietice și române” ⁴¹.

Semnificația strategică generală a „saltului” intervenit peste partea sudică a sistemului carpatic este pusă în relief chiar de cîteva comparații sumare. Astfel, se cuvine a se lua în considerare următoarele elemente: dinspre est Reichul nazist era acoperit de un singur baraj muntos de anvergură — Carpații. În acest sens istoricul britanic Liddell Hart aprecia în postuma *Istorie a celui de-al doilea război mondial* că în 1944 germanii „aveau nevoie să apere această barieră . . . în calitatea ei de pivot a oricărui sistem defensiv continuu menit să acopere Balcanii” ⁴². Totodată,

³⁸ Cf. colonel Constantin Nicolae, colonel în rezervă Gheorghe David, *Unele considerații cu privire la capul de pod de la nord și vest de Carpații Meridionali (23 august — 18 septembrie 1944)*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, XI, nr. 6, 1965, p. 66—74; cf. *România în războiul antihitlerist*, p. 178—184, 202—203.

³⁹ *România în războiul antihitlerist*, p. 185—203; colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rezervă Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, p. 128—130, 141—153;

⁴⁰ Franz v. Adonyi-Naredy, *Ungarns Armee im Zweiten Weltkrieg*, Kurt Vowinkel-Verlag, Neckargemünd, 1971, p. 36; cf. și p. 133.

⁴¹ *Вторая Мировая война*, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, Moscova, 1958, p. 607.

⁴² B.H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, Cassell, London, 1970, p. 573.

în cursul războiului partea nordică a sistemului carpatic (Polonia, Cehoslovacia), unde rezistența Wehrmachtului a trebuit să fie zdrobită pas cu pas, a cunoscut acțiuni militare foarte anevoioase — au durat din aprilie 1944 pînă la sfîrșitul anului 1944⁴³, și aceasta cînd, așa cum s-a arătat, porțiunea sudică a Carpaților fusese depășită fără lupte din august-septembrie 1944. În sfîrșit, se mai impune constatarea că bariera muntoasă care acoperea dinspre sud Reichul — Alpii — practic nu a fost trecută prin lupte pînă la sfîrșitul ostilităților⁴⁴, că pînă și în Vosgi, lanț muntos de anvergură mult mai redusă, luptele s-au prelungit aproape cinci luni, din septembrie 1944 pînă în februarie 1945⁴⁵.

5

Pe lîngă aceste considerente de ordin spațial, neîndoios că insurecția română a constituit un factor de anvergură și prin forțele umane și tehnice pe care le-a anihilat. Se știe astfel că de la 23 la 31 august 1944 suma efectivelor germane în prizonieri (reprezentînd — semnificativ — marea majoritate a pierderilor suferite) și morți scoase din luptă de trupele române echivala cu circa 6 divizii⁴⁶. Desigur, aceasta reprezintă o cifră mai restrînsă în comparație cu rezultatele unor mari operații strategice ale principalelor armate ale coaliției antihitleriste. Totuși nu o cantitate neglijabilă, și în orice caz nu una înscrisă într-un cadru local. Ajunge să amintim astfel că această cifră — consumată în cele 8 zile ale insurecției române — reprezintă peste jumătate din pierderile în morți și dispăruți suferite de armata germană pe teatrul de război din Italia (119 292 de militari) timp de 85 de zile, din mai pînă în august 1944⁴⁷.

Dacă aplicăm un calcul matematic elementar al eficienței comparate căpătăm o medie de 7 625 de militari germani pe zi scoși din luptă de insurecția română și 1 067 de operația strategică aliată din Italia.

Și sub aspectul forțelor umane și tehnice inamice anihilate constatările nu se pot reduce la aspectul global, ci merită și anumite detalieri. De exemplu, sub raportul loviturii date de insurecție aeronauticii naziste. Pe lîngă faptul, notabil, că în acea perioadă forțele române au capturat, în afara celor doborîte, 222 avioane germane (circa un sfert din numărul aparatelor care sprijineau gruparea strategică germană „Ucraina de sud”), instantaneu insurecția a smuls literalmente de sub picioarele naziștilor vastul spațiu de terenuri și infrastructuri aviatice în întreaga arie unde prezența germană a fost eliminată de ai noștri⁴⁸. Iar această arie repre-

⁴³ Cf. *История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941—1945*, t. 4, p. 96, 313, 325.

⁴⁴ Cf. Général L.-M. Chassin, *Histoire militaire de la seconde guerre mondiale*, Payot, Paris, 1951, p. 429—430. La 4 mai 1945 armata 5 americană a făcut joncțiunea cu armata 7 americană la Vipiteno, la 19 kilometri sud de trecătoarea Brenner. Dar gruparea germană din Italia capitulase la 29 aprilie. În plus, după cum rezultă, de fapt Alpii au fost străbătuți în marș dinspre Austria, în timp ce destinația lor militară fusese să acopere dinspre sud Reichul nazist, să nu fie „forțați” de la sud spre nord.

⁴⁵ Cf. Henri Michel, *La seconde guerre mondiale*, tome II, Presses Universitaires de France, 1969, p. 274—275, 320—322.

⁴⁶ Cf. *România în războiul antihitlerist*, p. 140.

⁴⁷ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945*, Band. IV: 1944—1945, 1, Erster Halbband, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1961, p. 544.

⁴⁸ Cf. *România în războiul antihitlerist*, p. 140.

zenta și pentru aviația germană o bază a cărei rază de acțiune avea o extindere ce nu se limita la teritoriul românesc. Abordînd evenimentele din România din august 1944 pe acest plan, dintr-un unghi parțial, generalul Schultz, șeful statului major al flotei 4 aeriene germane, conchidea într-un raport către OKH (Înaltul comandament al armatei de uscat germane) în februarie 1945 că românilor „le-a reușit pe deplin” „întreruperea aprovizionării” (aviației hitleriste — *E.B.*), „un exemplu în acest sens constituindu-l paralizarea aproape totală a acțiunii aviației militare germane în decurs de numai cîteva zile . . . ”⁴⁹.

6

Implicațiile insurecției române nu s-au limitat la planul strategic militar, ea a atins desigur și domeniul politico-moral.

În această privință trebuie ținut seama că insurecția română aducea și ea, într-un sens, o notă în declinul Wehrmachtului nazist. Desigur, forțele armate sovietice sfărîmaseră din 1941—1942 mitul invincibilității armatei germane. Aceasta se referea la ciocnirea dintre două armate regulate pe un front „clasic”. Partizanii iugoslavi risipiseră încă din 1941 impresia imposibilității de a se rezista mașinii militare hitleriste într-un război de guerilă. Dar pînă în august 1944 nicăieri nu se reușise ca o insurecție antinazistă să iasă complet victorioasă practic instantaneu, fără prelungirea unui război îndelungat (ca cea mai favorabilă alternativă), ca Wehrmachtul să fie nevoit pe această cale să abandoneze complet spațiul unei țări (sau cea mai mare parte a lui). Acest succes integral raportat de insurecția națională antifascistă română a avut de aceea și un masiv impact psihologic, în jurul țării noastre ca și mai departe. Lucru atestat începînd din acea vreme și pînă azi de cele mai diverse surse, ca orientare și intenții. De pildă, generalul nazist Friessner aprecia astfel în memoriile sale citate ostilitățile deschise de români contra forțelor germane : „ Aceasta a însemnat a doua fază a bătăliei din România ! ” „ Niciodată soarta războiului n-a anihilat mai rău decît aici în România calculele . . . unui comandant de nivel strategic ”. „ Luptele de pe front (cel dintre Carpații Orientali și Marea Neagră — *E.B.*) au fost umbrite de evenimentele de la București ”⁵⁰.

Chiar la 26 august 1944 în jurnalul de război al Înaltului comandament al forțelor armate germane se înscrisa constatarea că „ ungurii (cercurile fasciste din Ungaria — *E.B.*) și-au dat seama de gravul pericol ce s-a creat pentru ei prin defecțiunea (cotitura intervenită — *E.B.*) României ”⁵¹. Franz von Adonyi-Naredy, pe atunci ofițer superior al armatei hortiste, apreciază, în lucrarea citată, potrivit viziunii sale, profund reacționare și șovine, că „ soarta tragică ” a Ungariei a fost decisă, „ dacă e considerată din punct de vedere militar, îndeosebi . . . prin trecerea României de partea rușilor ”, că „ Cea mai mare catastrofă pentru Europa centrală (adică încercarea de a păstra aici regiuni reacționare contrarevoluționare — *E.B.*) a izbucnit prin schimbarea de front operată de România ”⁵².

⁴⁹ Cit. după Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft GmbH, Darmstadt, 1964, p. 225.

⁵⁰ Generaloberst a. D. Hans Friessner, *op. cit.*, p. 94, 84, 89.

⁵¹ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, vol. IV, p. 808.

⁵² Franz v. Adonyi-Naredy, *op. cit.*, p. 132, 133.

Istoricul și publicistul britanic Hugh Seton-Watson aprecia că „acțiunea de la 23 august a fost unul din evenimentele hotărâtoare ale celui de-al doilea război mondial . . . În curînd ea a fost urmată de defectiunea (cf. mai sus — *E.B.*) Bulgariei și de eliberarea Belgradului”⁵³.

Așadar, prima fază a participării României la războiul contra Reichului nazist — insurecția —, îmbrăcînd caracterul unui act de importanță capitală pentru destinele poporului român, s-a intercondiționat totodată cu lupta celorlalte popoare avîntate în înclătarea cu odiosul fascism, a contribuit, pe măsura puterilor și resurselor poporului nostru, la accelerarea zdrobirii Reichului nazist. Și în acest fel eforturile și sacrificiile consimțite de poporul român în războiul antifascist au îmbinat de la început caracterul național cu cel internaționalist, au constituit o expresie a inserării poporului român în acțiunea generală de salvagardare a civilizației și progresului omenirii, au prefigurat în forme specifice contopirea dintre latura națională și cea internațională a politicii și aspirațiilor României socialiste de astăzi.

L'INSURRECTION ANTIFASCISTE DE ROUMANIE DANS LE DÉROULEMENT GÉNÉRAL DE LA GUERRE CONTRE LE REICH NAZI

RÉSUMÉ

L'insurrection d'août 1944, moment crucial dans l'histoire du peuple roumain a eu un plus large impact, inclusivement sur le plan militaire. Bénéficiant des succès importants des forces antihitlériennes, de l'armée soviétique directement, de l'armée yougoslave et de la résistance dans les Balkans, l'insurrection armée du peuple roumain a eu en même temps des caractéristiques qui lui sont propres dans le déroulement général de la guerre contre le Reich allemand.

Pendant les huit jours de l'insurrection, la Wehrmacht a été complètement éliminé de Roumanie, sur un espace géographique équivalent à la superficie de la Belgique, du Danemark, des Pays-Bas et de la Suisse, son front a été refoulé vers l'Ouest sur une distance de 500—700 km. Les Roumains ont contribué à ce que devant l'armée soviétique soient ouvertes de nouvelles directions stratégiques de portée continentale — vers les Balkans, le sud du Reich, à travers la plaine du Danube moyen.

Bucarest et Tirana ont été les seules capitales européennes libérées exclusivement par leurs propres forces. L'écrasement rapide du groupement allemand de la Vallée de la Prahova a massivement enrichi du pétrole roumain les ressources des Nations Unies. Dans la zone de sud-

---

⁵³ Hugh Seton-Watson, *Die Osteuropäische Revolution*, Isar Verlag, München, 1956, p. 84.

sud-ouest de la Roumanie — les Portes de Fer—Cazane—la défaite infligée aux forces allemandes — comme il résulte par ailleurs aussi des données préliminaires reprises par un ouvrage américain de Earl Zemke — a entravé la jonction des deux groupements stratégiques allemands du Sud-Est de l'Europe, ordonnée par Hitler. Une importance internationale a eu également le fait que l'insurrection a déjoué le plan des Allemands de se retrancher entre le tournant des Carpates et la Danube maritime et contribué à la liquidation rapide des forces allemandes sur le littoral roumain de la mer Noire. Finalement, grâce à l'insurrection, la partie sud des Carpates a été préservée de combats, unique exemple dans la seconde guerre mondiale où un barrage montagneux d'envergure a été dépassé de la sorte dans l'action visant à la pénétration vers le centre du Reich.

Sur le plan psychologique, le retournement des armes par la Roumanie a créé le premier cas où une insurrection contre la Wehrmacht s'est soldée par une victoire totale au bout de quelques jours seulement.

DESPRE ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB

DE

ALEX. CONSTANTINESCU

Despre *Învățăturile* lui Neagoe Basarab s-a repetat, pînă la banalizare, observația eruditului bizantinolog D. Russo, după care această operă reprezintă „o chestiune omerică a literaturii românești”¹, pentru că a pus istoriografiei noastre probleme aparent insolubile și a iscat controverse pasionante. Opera merită o confruntare omerică, ea fiind privită ca „întîia mare carte a culturii românești”, iar aprecierile consecvente ale istoricilor situînd-o, cu puține excepții, la acest nivel. Într-adevăr, *Învățăturile* constituie un eveniment de înaltă valoare românească și un document revelator pentru spiritualitatea, doctrina, politica și instituțiile dominante în spațiul carpato-dunărean de la începutul sec. al XVI-lea.

Importanța operei își proiectează dimensiunile asupra problematicei sale. Problemele ridicate de mult așteptata reeditare² a acestui valoros document s-au referit la: inventarierea manuscriselor existente sau nou descoperite, identificarea sau recesiunea textului original (arhetip, proto-graf), data sau vechimea textului *princeps*, descoperirea izvoarelor și autenticitatea lui.

Autorii celei de a 8-a ediții a *Învățăturilor*² ne asigură că, „în acord cu exigențele științifice”, au reușit să ofere publicului românesc răspunsul complet și definitiv la toate problemele controversate. Ei afirmă că: 1. ne prezintă singura ediție care folosește cel mai mare număr de manuscrise românești (9), inclusiv ultima traducere integrală după manuscrisul slavon al Bibliotecii Naționale „Chiril și Metodie” din Sofia (ceea ce este exact); 2. au identificat, fără posibilitate de contestare, originalul *Învățăturilor* în manuscrisul slav de la Sofia, păstrat în proporție de 1/3 din protograf (ceea ce pare verosimil, deși intervenția lui Leandros Vranoussis pune aceas-

¹ D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 1.

² *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiul introductiv și note Dan Zamfirescu și G. Mihăilă. Edit. Minerva, București, 1970.

tă teză sub semnul întrebării); 3. au stabilit contemporaneitatea acestui manuscris cu ultimii ani (1517 — 1521) ai vieții lui Neagoe (ceea ce pare definitiv cîștigat); 4. apreciază la circa 2/3 izvoarele slavo-bizantine folosite de autorul acestei ample antologii (ceea ce nu mai este contestat); 5. au stabilit paternitatea operei în persoana lui Neagoe Basarab (problemă centrală încă nerezolvată).

Disponind de un material mai restrîns (4 manuscrise românești, manuscrisul slavon de la Sofia și manuscrisul grecesc de la m-reă athonită Dionisiu), D. Russo și-a construit cunoscuta teorie, conform căreia originalul *Învățăturilor*, scris în limba slavonă, „a fost pierdut sau nu s-a descoperit pînă acum” iar versiunile manuscriselor românești și grecece ar fi traduceri după „diferite redacțiuni slavone”, copii ele însele ale arhetipului nedescoperit³. Potrivit acestei teorii manuscrisul slavon descoperit de P. A. Lavrov în 1894 și editat abia în 1904 nu reprezintă de cît una dintre copiile după protograful misterios, iar manuscrisul grecesc ar fi textul cel mai apropiat de acest arhetip⁴. După bizantinologul român, arhetipul slavon pierdut s-ar fi scris pe la începutul sec. XVII-lea de „un călugăr admirator al lui Neagoe”⁴; originalul slavon — sau o versiune a lui — a fost folosit atît de traducătorul celei mai vechi versiuni românești (1635), cît și de cel grec, care a putut fi egumenul m-rii Dealul, Matei al Mirelor.

Autorii ultimei ediții a *Învățăturilor* socotesc textul slavon de la Sofia — completat de G. Mihăilă cu 13 file noi — ca reprezentînd o parte din protograf. Între temeiurile materiale indicate sînt : caracterul ales al scrierii textului (cu aur, chinovar și vopsea albastră) și filigranul celor două sorturi de hîrtie italiană pe care a fost scris (unul din 1518 — 1519, al doilea din 1519 — 1538). Concluzia editorului Dan Zamfirescu în privința indentificării textului originar și a filiațiunii manuscriselor este categorică : „putem afirma că versiunea slavonă este „arhetipul” deloc „pierdut” (deși păstrat acum, material vorbind, doar într-un manuscris incomplet) iar versiunile grecească și românească sînt traduceri fidele ale acestui arhetip”⁵.

Se cunoaște teza lui Leandros Vranoussis, directorul Centrului de cercetări medievale și neoelenice al Academiei din Atena, prezentată publicului științific prima dată la al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene (Atena, 1970) iar a doua oară la cel de al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine (București, 1971) și reiterată recent în rev. *Magazin istoric* : «Textul grec al *Învățăturilor* lui Neagoe, considerat pînă acum în mod greșit ca o „traducere prescurtată” a unui original presupus a fi fost în slavonește, nu reprezintă cu siguranță (s.n.) — după opinia mea — o versiune posterioară, ci însăși forma originală (s.a.). Toate secțiunile *Învățăturilor* au fost deci compuse de Manole din Corint, probabil însă în mai multe ocazii, la cererea — și prin urmare din inițiativa și după directivele — voievodului Țării Românești, Neagoe»⁶. Leandros Vranoussis își sprijină teza, între altele, pe constatarea că grafia textului grecesc aparține reputatului învățat Manole din Corint, că marele retor al Patriarhiei din Constantinopol „nu era un copist”, manuscrisele lui autografe nu includ decît opere compuse de el însuși”, că această proeminentă personalitate

³ D. Russo, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 140.

⁴ *Ibidem*, p. 42.

⁵ Dan Zamfirescu, *op. cit.* Introducerea, p. 20.

⁶ „Magazin istoric”, VI, 2, februarie 1972, p. 8.

a ortodoxismului a întreținut legături cu domnii români și indeosebi cu Neagoe Basarab, la cererea căruia a scris „un tratat despre diferențele de credință între ortodoksi și catolici”⁷ orăția funebră prilejuită de reînhumarea osemintelor mamei lui Neagoe și slujba Sf. Nifon.

Fără a face aici o discuție sistematică asupra tezei lui L. Vranoussis, socotim oportun să reamintim totuși observațiile lui V. Grecu pe marginea textului grecesc de la m-reă Dionisiu. V. Grecu observă că : „1. hîrtia manuscrisului e albă, groasă . . . , fără nici un filigran ; 2. după scriitură, Sp. Lam-bros⁸ îl consideră a fi scris în sec. XVII-lea”, ceea ce, după toate considerațiile paleografice, pare a fi adevărat⁹ ; 3. versiunea grecească nu cuprinde toate învățăturile cite s-au păstrat în românește ; 4. *Învățăturile* în versiunea grecească nu ne sînt transmise în aceeași ordine ca în versiunea românească ; 5. „uneori, versiunea grecească îți lasă impresia că nu ar proveni de la un autor grec”¹⁰ din cauza întrebuintării unor cuvinte rare sau forme și construcții gramaticale neobișnuite.

Așadar, observațiile lui V. Grecu ar autoriza concluzia că manuscrisul grecesc nu prezintă caracterele materiale ale unei versiuni oficiale — cum e cazul cu manuscrisul slavon —, că nu este contemporan cu Neagoe Basarab, că structura interioară, particularitățile lingvistice și stilul nu-l recomandă ca opera unui autor grec, că deci acest manuscris nu poate fi privit ca proto-graf.

La observațiile lui V. Grecu, am putea adăuga două considerații : 1. s-a spus că Manole din Corint n-a fost un copist, dar versiunea de la m-reă Dionisiu nu este o copie, ci un rezumat, așa cum apare și slujba Sf. Nifon — scrisă de același — în raport cu *Viața lui Nifon*, scrisă de Gavril Protul ; 2. de ce Neagoe nu s-a adresat lui Manole din Corint, marele retor al Patriarhiei și deci secretar al patriarhului Nifon, pentru scrierea vieții acestuia ? De ce s-a adresat lui Gavril Protul ?

Față de cele două teze divergente — proto-graf slavon sau proto-graf grecesc — problema centrală a autenticității operei rămîne încă sub semnul întrebării. Stabilirea paternității *Învățăturilor*, care a suscitât cele mai pasionante controverse, interesează nu numai istoria literaturii dar și istoria evenimentelor, și o soluție definitivă se impune cu atît mai presant cu cît stăruie, în această problemă, pînă în forul suprem al culturii naționale, Academia R. S. România, o ambiguitate generatoare de confuzii. Astfel, pe cînd tratatul academic al *Istoriei literaturii române* din 1964 afirmă paternitatea lui Neagoe¹¹, un alt tratat, tot academic, apărut în același an, *Istoria României*, adoptă teza contrară, susținînd că lucrarea „a fost scrisă mai tîrziu, probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”¹².

Îndoieli asupra *Învățăturilor* s-au exprimat, încă din anul 1841, în „Arhiva românească” a lui Mihail Kogălniceanu, însă prima contestare

⁷ Ibidem, p. 7.

⁸ *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge, 1895, p. 367, nr. 3 755.

⁹ V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* — versiunea grecească —, București, 1942, p. 12.

¹⁰ Ibidem, p. 21.

¹¹ *Istoria literaturii române*, sub redacția acad. Al. Rosetti, Edit. Academiei, București, 1964, p. 278—283.

¹² *Istoria României*, vol. II, București, 1964, p. 1 026.

motivată a autenticității a fost formulată de Teodor Codrescu în 1895, reluată în 1906, cu abundență de argumente textologice și stilistice, de D. Russo și completată cu argumente istorice de P. P. Panaitescu în 1944. Autenticitatea a fost susținută de N. Iorga, St. Romanski, Sextil Pușcariu, Alex. Lapedatu, iar mai recent de prof. Vasile Grecu, Virgil Cîndea, Petre V. Năsturel, Alex. Piru, Ștefan Ștefănescu, N. Stoicescu și autorii ultimei ediții.

Din confruntarea opiniilor, se precizează trei poziții : 1. contestarea paternității lui Neagoe și atribuirea ei unui călugăr învățat ; 2. afirmarea paternității directe exprimate prin redactarea *manu propria*, și 3. recunoașterea unei paternități indirecte, potrivit căreia Neagoe ar fi conceput opera și supravegheat executarea ei.

Prima teză a fost motivată de D. Russo și P. P. Panaitescu ; a doua, de majoritatea istoricilor și, într-o formă extremă, de Dan Zamfirescu, după care *Învățăturile* sînt „opera însăși a lui Neagoe Basarab”, „un singur om, un mare artist al cuvîntului a gîndit și elaborat această carte”¹³ ; a treia a fost exprimată de N. Iorga în termenii următori : „niciodată nu mi-a trecut prin minte să cred că Neagoe a ținut condeul în mînă de la început pînă la sfîrșit, ci, firește, că este cazul, ca și pentru Constantin Porfirogenetul, de întrebuițarea unui număr de cărturari, care, culegînd de pretutindeni elemente de compilație, urmăresc scopul fixat de stăpînitor”¹⁴. O soluție edulcorată în același sens am văzut că oferă și L. Vranoussis.

Paternitatea *Învățăturilor* nu este, pare-se, cert și „definitiv” stabilită. Și pentru că ne găsim încă în faza disputelor propunem „gramaticilor” (qui semper certant) o ipoteză, nelipsită de temeuri obiective, potrivit căreia autorul căutat ar putea fi învățatul călugăr Gavril Protul, de la Muntele Athos între 1516 — 1527. În susținerea acestei ipoteze pornim de la cîteva premise, poziții care ni se par definitiv cîștigate de investigațiile recente ale istoriografiei românești și străine : 1. textul original al *Învățăturilor* este scris în limba slovonă ; 2. acest text se găsește conservat în parte la Biblioteca Națională din Sofia ; 3. *Învățăturile* sînt scrise în timpul lui Neagoe Basarab. Pe baza acestor premise, indicăm considerațiile care îndreptătesc ipoteza noastră : 1. Este puțin probabil ca Neagoe să se fi hazardat în redactarea unei opere atît de întinsă într-o limbă străină, deși cunoștea această limbă (slavonă). E greu de admis s-o fi făcut, mai ales că nu exista nici tradiția unor asemenea îndeletniciri în activitatea domnilor noștri. 2. Cînd a găsit necesar să fie scrise anumite lucruri — cum a fost *Viața lui Nifon* — și-a realizat proiectul prin pana unui călugăr învățat, Gavril Protul. 3. Autorul necontestat al vieții lui Nifon a inclus în lucrarea sa și o amănunțită biografie a lui Neagoe și a Craioveștilor, pentru care și-a cules informațiile direct de la domn. Deci, există precedentul unei „colaborări” între Neagoe și „un călugăr învățat”. 4. Se știe azi că Gavril Protul a rămas în Țara Românească cel puțin 2 ani, între 1517 — 1519¹⁵, și că a cunoscut bine stările de lucru din țară. 5. Despre învățatul protos al Sfetagorei s-a emis ipoteza că ar fi fost slav de origine și că ar fi scris *Viața lui Nifon* în limba

¹³ Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁴ N. Iorga, *Un om, o metodă și o școală*, București, 1940, p. 14.

¹⁵ V. Grecu, *Viața Sf. Nifon*, București, 1944, p. 5—6.

slavonă, ipoteză întemeiată pe documente demne de reconsiderat ¹⁶. Faptul că ar fi scris viața lui Nifon în grecește și că semnătura sa ca protos a fost grecească nu infirmă ipoteza de mai sus : ea se explică prin aceea că lucrarea era destinată călugărilor de la m-reă grecească Dionisiu (Athos), unde era egumen și trebuia să semneze actele în grecește. Atunci cînd s-a adresat călugărilor de la m-reă sîrbească Hilandar (Athos), pentru care a tradus o liturghie în 1535, s-a folosit de limba slavonă ¹⁷. 6. Chiar dacă nu se admite că protograful vieții lui Nifon ar fi slavon, se concede că versiunea lui românească este contemporană cu Neagoe. Această situație face posibilă și interesantă o colacionare a celor două texte contemporane, textul *Vieții lui Nifon* în românește și textul slavon (ed. P. A. Lavrov) al *Învățăturilor*. Din această confruntare textologică, stilistică și istorică s-ar putea descoperi elemente care să aducă lumină în disputa autenticității. Asemănările acestor texte ar indica autorul comun în persoana lui Gavril Protul. 7. În sfîrșit este demn de subliniat că dintre cele 9 manuscrise românești existente, 8 cuprind împreună *Învățăturile lui Neagoe* și *Viața lui Nifon*, împrejurare care, dacă nu este decisivă, poate constitui o indicație.

Pentru dezlegarea enigmei autenticității *Învățăturilor*, s-a căutat „un călugăr învățat”. S-a emis părerea că acesta ar putea fi însuși mitropolitul Macarie (1512—1522) sau cărturarul grec Manole din Corint. De ce acest călugăr n-ar fi Gavril Protul, care posedă cele mai multe și legitime titluri ?

Pentru că, dacă noua ediție a *Învățăturilor* are meritul de a ne fi dat versiunea românească cea mai apropiată de arhetip și de a fi demonstrat contemporaneitatea lor cu domnia lui Neagoe Basarab, ea nu tranșează controversa autenticității. Așa cum nu o tranșează nici contribuția — foarte utilă, dealtfel — a lui Leandros Vranoussis.

---

¹⁶ Diaconul dr. N. M. Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, în „Analele Academiei Române, Seria II, tom. 36, 1913—1914, p. 750.

¹⁷ *Ibidem*.

UN NOU IZVOR REFERITOR LA PRIMA DOMNIE A LUI PETRU RAREȘ *

DE

VICTOR ESKENASY

Documentul prezentat în paginile următoare se încadrează într-o serie mai largă de izvoare poloneze inedite ¹. Solia regelui Sigismund cel Bătrîn adresată dietelor locale, care alcătuiește acest act, se situează printre actele care subliniază cel mai bine cadrul și conjunctura conflictului polono-moldovean din perioada primei domnii a lui Petru Rareș.

Apare vizibilă în principal situația politică internă precară a Poloniei, în care încercările de centralizare a puterii regale se pierd în sistemul dietelor al ordinelor. Din nuclee de centralizare, dietele devin elemente de dispersare a puterii, capabile să subordoneze intereselor lor, politica regalității ². Dietele, consecvente doar în atitudinea de opoziție față de rege, sînt în fapt în tot timpul conflictului moldo-polon dezbinat în privința hotărîrii care trebuia adoptată. Între mobilizarea generală a șleahței și votarea de impozite pentru înrolarea unor mercenari, predomină al doilea aspect ³. Dar nici una dintre soluții nu este tranșantă, dovadă numărul mic de mercenari, plîngerea regelui că este lipsit de bani și trebuie să lase la vatră armata adunată și, în același sens, lipsa unor acțiuni cu caracter decisiv în anii care au urmat bătăliei de la Obertyn. Pe de altă parte, mobilizarea șleahței ridică și ea probleme, așa cum o arată expunerea solului regal în fața dietelor, iar și mai bine, defecțiunea militară a șleahței, care se dezagregă înaintea campaniei proiectate în Moldova în 1537.

---

* Documentul a fost comunicat autorului de către Șerban Papacostea șeful sectorului de istorie universală din Institutul de istorie „N. Iorga”.

¹ Vezi mai recent Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii”, t. 25, 1972, nr. 2.

² L. Elekes, *Système diétal des Ordres et centralisation dans les Etats féodaux*, în *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650)*, Budapeșt, 1963, p. 385.

³ I. Corfuss, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 330.

Aceste elemente explică și precaritatea situației externe a Poloniei aflată în conflict teritorial cu statul moscovit, ultimul din cele trei războaie încheindu-se cu un insucces polonez în 1537⁴.

Petru Rareș, așa cum menționează și documentul, se afla în relații strinse cu marele cneaz al Moscovei, Vasile al III-lea, cu care reînnoie alianțele încă din 1529 și ulterior 1533⁵. La sfârșitul celui de-al treilea conflict polono-rus, se cerea polonezilor la tratativele de pace, și participarea Moldovei. Refuzul admiterii Moldovei de către Sigismund I a fost pus și pe seama promisiunii sultanului de a acționa împotriva Moldovei⁶. Știri despre iminența unei campanii otomane sînt atestate în documentul anexat, unde se pune chiar problema statutului teritoriilor în dispută, după o eventuală ocupare otomană a Moldovei.

În sfârșit, cu totul inedite sînt informațiile legate de promptitudinea și felul manifestării satisfacției provocate la curtea lui Petru Rareș de disputele dintre rege și ordinul ecvestru, încheiate cu dizolvarea armatei polone. Se vorbește despre un gen de spectacole de teatru, la Suceava și în alte locuri, în care un actor fusese împodobit asemenea regelui, trebuind să exprime îndemnurile acestuia adresate cavalerilor poloni de a năvăli în Moldova iar ceilalți urmînd să declare în numele armatei refuzul de a ataca înaintea confirmării privilegiilor lor. Momentul este semnificativ și de deosebit interes pentru istoria artei teatrale românești.

Datarea. Deși lipsit de dată, stabilirea acesteia nu reprezintă o dificultate în raport cu documentele emise relativ în același timp și cu fondul evenimentelor relatat de document.

Constatăm astfel în document cererea regelui, la dietele locale, pentru alegerea unor reprezentanți demni în vederea participării la dieta generală de la Piotrików. Aceasta fusese edictată pentru ziua Epifaniilor, deci pentru 6 ianuarie 1538. Ori, cunoaștem dintr-un document anterior, datat 2 octombrie 1537, convocarea nobilimii mari și mici la dieta generală și faptul că aceasta urma să fie precedată de dieta locală la Prosenice⁷.

Urmează deci ca actul să fie datat între 2 octombrie 1537 și 6 ianuarie 1538, fiind emis probabil înaintea dietei de la Prosenice.

R E Z U M A T

Solul regelui polon Sigismund I expune în fața dietei conflictul dintre regatul polon, statul moscovit, tătari, Moldova și ducatul prusian. Lipsit de concursul pecuniar al stărilor privilegiate, regatul polon nu și-a putut desăvîrși acțiunea împotriva lui Petru Rareș care și-a putut reconstitui forțele și ataca Polonia. Cînd regele a proclamat, în cadrul dietei

⁴ P. P. Panaitescu, *Relațiile lui Petru Rareș cu Moscova*, București, 1934 (extras din vol. În memoria lui Vasile Pârvan).

⁵ I. Corfus, *ibidem*, p. 319.

⁶ N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, p. 37.

⁷ *Acta tomiensis*, t. 18, zwođu Opalinsklego (1538—1539) (Tomus decimus octavus epistolarum, legationum, responsum et rerum gestarum Sigismundi, regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae), f. 6; Bibliotheca Kórnick; microfilm nr. 2 546 R la Biblioteka Narodowa, Varșovia.

de la Cracovia, expediția generală împotriva Moldovei, ordinul ecvestru s-a sustras de la îndeplinirea îndatoririlor sale militare.

Cum monarhia polonă nu dispunea de rezerve de bani suficiente, sugestia de a fi adunată o armată de mercenari nu a putut fi aplicată.

Evenimentele de la Lwow au fost urmărite și cunoscute la curtea lui Petru Rareș, care în urma acestei situații a refuzat să mai accepte condițiile de pace propuse de poloni. Între timp, Petru Rareș trimisese soli la sciți (tătari) și la Moscova pentru a le aduce la cunoștință evoluția situației. Potrivit informațiilor parvenite la curtea regală polonă, Petru Rareș ar fi organizat la Suceava (primaria civitas) și în alte locuri, spectacole de teatru în care se imitau discuțiile dintre rege și ordinul ecvestru și condiționarea de către acesta din urmă a participării la campanie de confirmarea prealabilă a privilegiilor.

În lumina situației create de aceste evenimente, se discută problema alianței încheiate de Petru Rareș cu tătarii și perspectiva deschisă de o eventuală campanie a lui Soliman împotriva Moldovei, considerată iminentă și de posibilitatea transformării ei în pașalic.

A N E X A ¹

f. 7 < 1537 oct. 2—1538 ian. 6 > particulares missa.

Legatio a Rege Sigismundo primo ad Conventus

Salutatione dicta, nunctius regius verba
in hanc sententiam faciet :

Non dum e memoria excessisse qua cura, qua vigilantia, qua prudentia, Sacra Maiestas Regia, iam inde ab initio, in hunc usque diem regnum hoc suum administraverit, quanto studio reipublicae rationibus providere sit conata, cuius incolumitate tranquillitateque, nichil unquam habuit antiquius usque eo ut de liberorum suorum fortunis parens indulgentissimus magis esse sollicitus non potuerit, quam fuit sacra Maiestas eius // et
f. 7v. est ut singuli nos bona nostra et facultates quiete ac tranquille possidere possimus. Cum itaque cinctum sit regnum hoc variis gentibus atque hiis partim populosissimis partim cum primis bellicosus quae infesto in nos animo, in fortunas nostras imminet, quibus nos spoliatos et eversos cupiunt quoties id sunt facere aggressi, provisum est prudentia Sacrae eius Maiestatis effectum etiam pietate, religione sanctimoniaque ut

¹ *Acta Tomiciana*, t. 18 zводу Opalinskiego (1538—1539) (Tomus decimus octavus epistolarum, legationum, responsum et rerum gestarum Sigismundi, regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae), f. 7—12; Bibliotheca Kórnick; microfilm nr. 2 546 R la Biblioteka Narodowa, Varşovia.

importunitatis audiatiaequae suae poenas debitas persolverent, multasque Deus Maiestati eius, de Moschis, de Thartaris, de Valachis, de Pruthenis victorias concessit, quae non solum armis verum etiam praecibus ex puro sanctoque pectore fuis, regnum hoc tuetur et defendit. Quamobrem quod salvae sunt fortunae nostrae, quod vita etiam singulorum nostrum est incolumis, quod non omnia in hostium potestatem ditionemque venerunt, quorum alii numero, nonnulli robore plerique calliditate, multi etiam scientia rei militaris longe nobis praestant ut eis humanis viribus resistere non posse videamur, tum prudentiae, tum praecipuae religioni pietatique eius acceptum ferre debemus. Quis est qui nesciat insignem illam contra Valachos victoriam ante paucos annos, Divinitus magis eius Maiestati fuisse oblatam quam viribus aliquibus, aut ope operaque humana partam. Eam si prosequi licuisset, non ita magnam superiore aestate molestiam Maiestas eius devorasset, minus malorum affecta aetate hac sua vidisset. Sed quum nervus belli deficeret hostis confirmatus atque erectus recreatusque in ditiones Maiestatis eius incursione atque impetu facto quo tempore illa graviore alia in Lithuania belli contra Moschos gerendi cura distinebatur, Pokucie provintiam ferro atque igni depopulatus, tantam illi vastitatem intulit ut etiam nunc summa in ea sit solitudo, deserta, inculta, relicta sunt omnia. //Hanc sibi, hanc regno suo, hanc universo nomini Polono per levissimum hostem iniuriam, cum ignominia impositam ferendam esse non rata Maiestas Regia, neque rebus in Lithuania constitutis, neque induciis cum Moscho confectis, avida expetendi de hoste supplicii, Comitia Regni Cracoviae edixit, in quibus de ulciscenda Valachi perfidia consilium iniretur, neque eam vel aetas ingravescentis vel pedis dolor, ex quo cum in viam se dedisset, graviter laborabat, quidquam retardavit, quominus Comitiorum diem obiret, adeo sua semper omnia prae reipublicae salute incolumitate utilitateque duxit posteriora.

Ad Comitiam cum venisset nichil curae diligentiae et laboris praetermisit in consultando una cum Senatoribus Regni terrarumque nuntiis quemadmodum Valachi facinus vindicari, provincia Pokucie recuperari regnoque ad quod iure pertinet restitui posset. Sed cum omnia fuisset Maiestas eius periclitata, neque intentatum quicquam reliquisset atque omnes machinas adhibuisset quo ratio aliqua iniretur qua deleri posset macula quae fuit nomini Polono per Valachum aspersa ac documentum in eum statueretur eiusmodi, ut deinceps non solum ipse, qui nunc est eorum satrapes, verum et posterius eius a simili audacia improbitateque deterrentur atque una Regni reipublicaeque paci, quieti et tranquillitati consuleretur, omnis conatus et labor Maiestatis eius in nichilum recidit. Siquidem fatali quadam calamitate accidit ut cum plura fuerint concessa illis in Comitiiis, quam unquam antea ullis in aliis post hominum memoriam neque fere quicquam negatum precipue quod ad publicam totius Regni non ad privatam quorundam rem pertinet, tamen neque memoria benignitatis istius liberalitatisque Regiae neque metus ignominiae, quae//genti nostrae inureretur, si tantum scelus per levissimum hostem patratum inultum reliquissemus, tantum efficere potuerit ut ad faciliorem aliquam defendendae patriae hostisque ulciscendi rationem consentiretur, ita ut Maiestas Regia cogeretur ad generalem expeditionem, quod ultimum solet esse remedium, confugere, quam edicere Maiestati eius fuit necesse

f. 8v.

cum alia non modo ulciscendi hostis verum etiam propulsandae iniuriæ defendendique Regni ratio nulla restaret neque diffidebat Maiestas eius quin Ordo Equester, pro virtute sua, eam quam priscis Regibus maiores solebant ipse quoque eius Maiestati operam strennuam atque utilem esse navaturus.

Sciebat Maiestas eius generosis animis eam vim inesse, ut omnia prius et facere et pati velent, mortem etiam si res ita postularet oppetere potius quam ut vel sibi vel fratribus suis iniuriam factam contumeliamque sic abire permetterent, neque de hiis a quibus graviter laesi essent moeritas poenas persequerentur, praecipue vero nobilissimo cuique eam insitam esse virtutem, privatam potius ut quam publicam ferret iniuriam. Sic ubi vero patriæ res ageretur, pro ea tanquam communi parente nullum adire periculum recusaret, summoque studio hostes illius persequendi arderet, quare in magnam spem veniebat fore, ut Equester Ordo maiorum suorum virtutem imitatus, ita, ut nobili loco natos facere oportet, nullos labores, sumptus, pericula declinaret, dum patriæ suæ, fratribus suis, Regi et domino suo, denique nomini nostro Polono per contemptissimum hostem iniuriam tanto cum dedecore illatam vindicaret.

f. 9 Verum, proch dolor, longe fefellit Maiestatem eius spes et expectatio de ordine suo equestri concepta, quem cum nullius rei magis avidum esse, quam laudis et gloriæ existimabat, //ita rem gerere vidit ut præterque quod ingentes patriæ calamitatis importabat, non solum non adderet quicquem ad nominis sui famam, verum etiam plus illi detrimenti, quam incrementi adferet, non sine magno atque incredibili eorum dolore, qui non pauci tantam istam ignominiae notam ordini huic inuri taciti gemebant.

Videre licebat in plerisque, atque utinam non in multis corpora, ora, vestitum habitum Polonorum, facta autem Valachorum vel Scytharum potius, vel si quid Scythis esse potest immanius. Quod enim crudelitatis genus præter missum est ab nonnullis, quo vel Valachi, vel Scythæ uti potuerint modo quod tecta edium non sunt inflammata. Caetera sunt omnia, eadem per quosdam ex nostris designata quæ fuerit crudelissimus atque immanissimus hostis patraturus. Miseri coloni non solum prophanorum verum etiam sacerdotum ecclesiasticorumque, quin et regii coloni de omnibus fortunis suis sunt deturbati atque ita vexati spoliati que ut quorum beneficio spiritum ducimus famemque propellimus, eorum iam plerisque fame sit atque inedia moriendum. Quæ vero in captis civitatibus fieri solent sed non nisi a maxime barbaris, virgines quoque dicuntur esse constupratae, phana prophanata violataque esse dicuntur in quæ, effractis foribus quidam irrupuerunt atque omnia, quæ in hiis erant, per summum scelus crudelitatemque diripuerunt. Quin et a cedibus temperatum non est neque solum de fecce quidam sed et nobiles atque insignes viri sunt interfecti adeo, ut si iustum esset commissum praelium vix fuerint ita multi casuri.

f. 9v Iam quæ acta sint ad Leopolum quis est cui cognitum et auditum non sit? Ita res ibi geri visa est ut sempiterna //quaedam nox effusa rei publicæ, resque plane ad interitum patriæ spectare videretur, neque effici quidquam posset quod ad salutem illius pertineret.

In qua rerum perturbatione cum esset Maiestas Regia cumque se iam prorsus consilio destitutam videret atque ea spe vehementer frustra-

tam quam in Ordine Equestri positam et defixam habebat irritosque cecidisse tantos conatus suos ut iam spes esset omnis praecisa ulciscendi Valachi atque provintiam Pokucie ex illius manibus eripiendi, quod Equester Ordo nullis praecibus adduci potuit ut pedem ex regno efferet, nisi stipendium sibi esset numeratum, Regia autem Maiestas non ita fuit a pecunia parata ut stipendium id dare posset cum aliud consilium nullum restaret, coacta est Maiestas eius exercitum dimittere. Nichil eorum quae agebantur ad Leopolum Valachus ignorabat, atque ideo ad pacis condiciones quas accepturus initio videbatur descendere postea recusabat, cum qui deinde consecutus est rerum omnium eventum sperans, quin et literas scripsit quibus ultro etiam Maiestatem Regiam magna cum illius indignitate tociusque nominis nostri infamia quasi insultans ac irridens, ad pugnam provocabat. Qua ex re quantum dolorem hauserit Maiestas Regia cui obscurum esse potest qui modo excessitatem animi illius perspectam habet? Sed cum vanam esse intelligeret absque viribus iram seque omni spe destitutam cerneret non solum sorbenda verum etiam concoquenda ei mala ista fuerunt.

f. 10 Itaque de ulciscenda aestate illa hostis perfidia cogitationem abiecit, in eam duntaxat curam incubuit ut provideret ne maiore aliqua gravio-
 reque iniuria dedecore ignominia se atque eos qui suae ditionis essent Vallachus //afficeret militem mercenarium scribi iussit quem adiungeret iis copiis, quas antea in praesidio terrarum Russiae Podoliaeque collocaverat ad quas copias aere suo alendas ingens aes alienum contrahere est coacta cum pluris ei iam quam sexaginta millibus constet.

Exultavit gaudio Valachus simulatque ad illum allatum est parturivisse montes natum esse ridiculum murem, insignem illum exercitum, ita splendidum, ita equis et armis decorum, ita rebus omnibus bello necessariis instructum sibi nullo magno verum nobis ipsis colonisque nostris damno maloque dato summaque cum ignominia nominis nostri Poloni fuisse dissipatum. Magnam ex eo voluptatem percipiebat quod re ipsa expertus esset vera fuisse, quae sibi renunciata erant: extra fines Regni nisi persoluto stipendio unguem quod aiunt latum, Equestrem Ordinem non progressurum. Regiam autem Maiestatem non ita abundare pecunia ut tantum exercitum stipendio alere posset. Creverunt illi animi successibus istis misit e vestigio nuntios ad Scythas atque ad Moschos gloriatusque est, tanto se terrori nostro exercitui fuisse ut non solum non auderet in ditionem illius impetum facere, verum etiam timore perculsus turpiter se in fugam coniecerit atque haud aliter quam si quisquem esset insequutus, domum quisque suam relicta, Maiestate Regia summa cum festinatione recurrerit neque dubium est quin hoc ipsum Thurcarum quoque imperatori aut per nuntium, aut per literas significaverit.

Fertur etiam quasi ludos quosdam fecisse in primaria civitate sua aliisque in locis subornasseque quosdam qui exprimerent personam Maiestatis Regiae verbaque illius pro //ferent quibus ordinem nostrum ut irruptionem in Valachiam faceret cohortatus est atque rursus alios instruxisse qui nomine totius exercitus responderent non se prius in Valachiam ingressuros quam essent iura et privilegia a Maiestate Regia confirmata, quasi ea fuisset tanti exercitus colligendi causa ut de confirmandis iuribus per
 f. 10v eum ageretur et non ut manum cum hostibus consereret, aut quasi edito

aliquo contra Valachos praeclaro facinore non multo magis licitum fuisset et honestum, ut tum pro iure suo cunctus Equester Ordo, si qua in re factum aliquid esset contra Regni constitutiones, id corrigi a Maiestate Regia postularet, quae perspecta tanta illius parendi alacritate nunquam inducere animum potuisset quicquam ut ei tam bene de se Regnoque suo merito petenti negaret.

Aiunt praeterea Scythas eum in societatem accivisse qui iam pridem incursuri erant in fines Podoliae, nisi de praesidio in hiis, per Maiestatem Regiam collocati, facti fuissent certiores. Ac magna quidem per Valachum ignominiae nomini nostro est imposita qui turpissima quaeque de nobis in vulgus spargit. Sed ea tamen facilius tolerari possent quam quae per vicinas nobis Christianas nationes de hiis quae ad Leopolim acciderunt sunt vulgata, ea vero insigni quadam macula nomen nostrum Polonum afficiunt, quod et Regia Maiestas multis rebus a se faeliciter gestis clarius atque illustrius effecerat et gens quoque ipsa nostra fide, fortitudine, rebus bellicis virtutibusque caeteris nuli aliarum gentium secunda, quemadmodum a maioribus suis quasi per manus accepit posteris quoque aliquanto magis insigne relinquere semper est conata.

Quid sit autem Regno huic reique publicae expectandum post tot istos rumores de gente nostra disseminatos quibus //fama nostra vehementer
1. 11 leditur, facile quivis pro sua prudentia perspicere potest.

Certe Valachus multo iam factus elatior posteaquam semel in provincia Pokucie pedem posuit sensim eam occupare atque universam sibi vendicare conatur, illius possessionem obtinet, veteres colonos qui sunt ditionis Regiae Maiestatis submovet ac ne aspirare quidem ad eam permittit, se dominum illius esse gloriatur, ad se iure haereditario pertinere dicit, quin et Thurcorum Imperatori hoc ipsum nititur persuadere quae nisi vi atque armis de manibus illius erepta regnoque restituta fuerat, actum esse videbitur de magna, de nobili, de fructuosa provincia qua ammissa, quod Deus omen obruat, totum tractum illum ammitteremus inter Zydaczow et Striy, qui Pokucie provinciam attingit.

Quod si namque Thurcarum Imperatorem Valachiam occupare contingat, id quod eum brevi facere constituisse plerique sunt qui non dubitanter affirmant quis erit qui de possessione provinciae Pokuciesemel acquisita eum depellere sit ausurus qui etiam postea latius serpere conaretur atque adeo (quod malum Deus a nobis procul avertat) in penitiora etiam Regni penetrare.

Praeterea Thartari, post multa bella cladesque, quibus se mutuis confecerant rediisse iam in gratiam et concordiam dicuntur qui proximo superiore autumno fuissent Podoliam depopulaturi nisi muneribus eos Maiestas Regia delinivisset, quibus tamen contineri fortasse non potuissent nisi a praesidio in oris illis posito sibi metuissent: quod si deductum ex illis locis fuerit quae sint ad fratres nostros incommoda perventura facile quivis coniectura perspicere poterit.

Nunc Maiestas Regia nervo belli deficitur, neque habet unde //stipendium militibus persolvere possit, cum quicquid erat pecuniae id omne
1. 11v hoc anno erogaverit multis etiam alioquin et magnis sumptibus exhausta atque exinanita utque non solum in milites, quorum delectum fecit, verum et in munera, tum aliis, tum praecipue Thartarorum nuctiis nuper data et in dotem nepotibus ex duabus sororibus et in nuptias dotemque

filiae et multas praeterea alias in res necessarias maiores quam credi quae-
at impensas facere est coacta. Quam tamen nonnulli privatae magis
quam publicae rei studiosi, magis etiam spoliare atque exinanire conantur
quominus possit regni reique publicae necessitati succurere, Regiamque
personam et dignitatem tueri.

Ad haec mala accedunt alia quoque quae et ipsa non sunt in mi-
nimis ponenda, quod et a Cruciferis et a Praedonibus quos alit vicina nobis
Silesia, non mediocria pericula nobis esse videantur pertimescenda.

f. 12 De hiis omnibus malis atque periculis quae gravia regno huic im-
pendere videmus propulsandis, Maiestas Regia consilium inire cupiens
edixit magna regni Comitia Petroviae ad diem Epiphaniarum ut de
communi sententia omnium tam consiliariorum quam nuntiorum statuere
posset, qua nam potissimum ratione providendum sit ne anno isto regnum
hoc aliqui detrimenti accipiat. Quare dominationes vestras hortatur ut
de cetu suo nuntios ad ea Comitia designent cum plena facultate, viros
graves, prudentes et quibus nichil aliud curae sit quam pax et tranquilli-
tas, salus et incolumitas regni reique publicae, qui una cum Maiestate sua
universoque regni senatu id consulere, statuere et ordinare sciant et
possint quod ad servandam in tantis discriminibus rempublicam labantem
famamque nominis nostri pertinere videbitur. Nisi enim //unanimi voto
et sententia, sepositisque omnibus privatis affectionibus et odiis, quae
nocuerunt semper et nocent omnibus rebus publicis, de firma et solida
defensione, nunc tandem consultum et statutum fuerit, verendum est,
ne haec tempestas quae regnum Hungariae, florentissimum et opulentis-
simum, hiis annis plurimum afflixit, brevi iam iam ad regnum hoc ever-
tendum serpat et perveniat. Nam Regia M/aiestas quoad cum dignitate
sua poterit, nichil est praetermissura eorum, quae ad bonum et honestum
regni et dominiorum pertinere censuerit.

CRONICA ARMENILOR DIN CĂMENIȚA —NOI SPICUIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR—

DE

ANDREI PIPPIDI

Din vremea lui Dimitrie Cantemir și pînă astăzi, studiile orientale au cunoscut în țara noastră o dezvoltare „inegală și în salturi” pentru a împrumuta economiei politice marxiste un termen consacrat. Dacă ne referim cu precădere la ediții de text și traduceri de izvoare răsăritene cu privire la istoria românilor, numai în anii din urmă vom afla prilej de constatări îmbucurătoare¹. În trecut, apariția unor studii răzlețe în „Revista istorică”², „Memoriile secțiunii istorice a Academiei”³ sau „Buletinul comisiei istorice a României”⁴ împlinea cu greu această lipsă. Schițînd încă din 1913 un întreg program de cercetare, Nicolae Iorga își încheia astfel o comunicare: „De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie. E în adevăr o rușine pentru noi, care ne aflăm la hotarul civilizațiilor asiatice și cari am stat veacuri întregi în legătură cu osmanlii, de origine, de limbă, în parte și de instituții orientale, pentru noi cari am avut așa de mult a face cu tătarii, cari am găzduit de la întemeierea principatelor pe armeni, că n-avem nici o catedră în învățămîntul superior pentru studii orientale, că orientaliștii ne lipsesc în așa grad, încît trebuie să recurgem pentru traduceri de acte turcești la interpreți de ministere, iar pentru traduceri din armeneste la persoanele, fără cultură științifică, pe care înțîmplarea le face să cunoască limba părinților lor”. Fără îndoială justificate, aceste observații duc la concluzia: „E o pagubă reală că nu putem

¹ Periodicele „Studia et acta orientalia” și, din 1963, „Revue des études sud-est européennes” publică articole de specialitate, cărora li s-a adăugat de curînd volumul întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, I, București, 1966. Sînt prevăzute alte volume, de documente otomane, în colecția Hurmuzaki (seria nouă).

² Gr. Avakian, *Inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă*, IX (1923), p. 123—136; H. Dj. Siruni, *Note armenie*, XV (1929), p. 124—136; idem, *O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Callimachi*, XVII (1931), p. 177—185; idem, *Opt manuscrise armenesti de la Academia Română*, XVIII (1932), p. 149—154; A. Antalfy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo*, XX (1934), p. 33—42; idem, *Vechea cronică otomană ca izvor pentru istoria românilor*, XXIII (1937), p. 217—235.

³ N. Bănescu, *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II „Turcitul”*, s. III, t. VI (1926), p. 177—191.

⁴ Traducerea de A. Antalfy a povestirii călătorului Evlia Celebi în volumele XII și XIII, continuată de G. Zerva în vol. XVI (1937—1938).

întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi — între altele, cronica armenilor din Camenița —, că nu putem publica materialul turcesc aflător chiar în biblioteca noastră. În Rusia ca și în Ungaria această lipsă nu se mai simte de mult, și știința a folosit atâtea din înlăturarea ei. În cel mai scurt timp va trebui să recistigăm și aici terenul pierdut”⁵. Din păcate, indemnul lui N. Iorga n-a aflat ascultare și în 1928 după cincisprezece ani, considerațiile sale asupra izvoarelor otomane pentru istoria românilor nu se deosebesc prea mult de cele de mai sus⁶.

Cronica a cărei valoare era relevată cu acest prilej a fost redactată în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în mijlocul bogatei comunități de negustori armeni din Camenița Podoliei. Ea reflectă întreaga viață locală a acestui ținut de margine pe care, împreună cu o parte însemnată din Ucraina apuseană, regulat polon l-a anexat în 1569, ca o cheazășie contra incursiunilor prădalnice ale tătarilor și cazacilor. Între un mal și altul al Nistrului, legăturile n-au fost niciodată întrerupte și, de aceea, „efemeridele” armenilor din Camenița cuprind numeroase știri de istorie românească. Ca atare, curînd după editarea sa de către învățatul mechtarist Ghevond Alishan⁷, textul a atras atenția lui Gr. M. Buiuciu, care a tradus cîteva extrase din el⁸. Deși au fost alese doar pasajele corespunzătoare anilor 1561—1563 și 1590, se pare că Buiuciu a avut în vedere o talmăcire integrală, desigur peste puterile lui. El arată: „cu începere de la 1611, cronica din Camenița e scrisă în limba tătară (*sic*). Aceasta e cauza care m-a împiedecat pînă acum să public traducerea de mult promisă”. Mai târziu, H. Dj. Siruni a prezentat o culegere de extrase mult sporită față de cea dintîi⁹. Citim: „Partea a doua, care îmbrățișează perioada 1611—1652 și care este scrisă într-un dialect tătăresc, cuprinzînd un mare număr de cuvinte armenesti, leșesti și moldovenești, rămîne pentru o comunicare viitoare”, dar, la sfîrșit, autorul adaugă, rezumate după Alishan, „cîteva note scrise în jargonul armeno-tătar”.

În afară de informațiile istorice pe care le cuprinde, cronica are și un interes lingvistic, fiind unul din rarele documente de limbă kipeak, comună timp de două veacuri tuturor armenilor care, după cucerirea Caffei de către turci în 1475, s-au strămutat din peninsula Crimeii în Galiția¹⁰. Verigă între vestitul Codex Cumanicus și dialectele tătare mo-

⁵ N. Iorga, *Armenii și românii, o paralelă istorică*, „Analele Academiei Române, mem. sect. ist.”, s. II (1913), t. XXXVI, p. 37—38.

⁶ Idem, *Croniclele turcești ca izvor pentru istoria românilor*, ibidem, s. III, t. IX (1928), p. 1—22. În legătură cu intențiile lui N. Iorga de a crea în România un învățămînt al limbilor orientale, merită semnalată o scrisoare a lui Mircea Eliade de la Calcutta, din 4 iulie 1931, recomandînd pe Leonid Bogdanov, profesor la Universitatea din Santiniketan, cunosător al limbilor persană, arabă, turcă, tătară și pehlevi, pentru o catedră la Facultatea de litere sau cea de teologie (Bibl. Acad. R. S. România, Arhiva Iorga, Corespondență 1931).

⁷ G. Alishan, *Kamenic, Taregirk hayoc Lehastani ew Rumenioy*, Veneția, 1896.

⁸ Sub titlul *Camenîța, seu cronica armenilor din Polonia și Moldova*, „Convorbiri literare”, XL (1906), p. 240—253. Același a tradus pe Minas din Tokat, *Cînt de jălire asupra armenilor din țara vlahilor*, ibidem, XXIX (1895), p. 3—29, 137—150. Cf. volumul omagial *Grigore M. Buiuciu (1840—1912)*, București, 1914.

⁹ H. Dj. Siruni, *Extrase din cronica armenilor din Camenița, partea I (1430—1611)*, „Analele Academiei Române, mem. sect. ist.”, s. III, t. XVII (1936), p. 267—286. Vezi, de același autor, *Cronica armenilor din România (1601—1640)*, „Ani — anuar de cultură armeană”, București, 1942.

¹⁰ Vezi remarcabilul studiu al lui H. Dj. Siruni, *Considérations sur le dialecte arménien des pays roumains*, „Studia et acta orientalia”, VII (1968), p. 133—166.

derne de tipul kipceak, textul de față este folositor pentru investigația dialectologiei cumanice. Iată de ce ultimele lui ediții se datorează unor filologi. După ce Jean Deny a publicat un fragment păstrat într-un codice de la Biblioteca Națională din Paris¹¹, de curînd cercetătorul ungur Edmund Schütz a publicat *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620—1621*, Budapest, 1968. Această excelentă ediție, întemeiată pe manuscrisul complet din biblioteca mechtariștilor venețieni de la San Lazzaro, reproduce textul, în facsimile și transliterație, cu traducerea engleză juxtapusă.

În introducere găsim unele deslușiri asupra paternității operei. Autorii sînt trei generații dintr-o familie de preoți armeni de la biserica Sf. Nicolae din Camenița. Der Hovhannes (1526—1610) a început să scrie în 1560, povestind evenimente îndepărtate încă de la 1430. Relatarea anilor 1605—1610 e atribuită fiului său Der Krikor, mort în 1624, după care frații Der Hagop (1582—1621) și Axintie au continuat analele în limba armeno-kipceak pentru perioada 1611—1624. Axintie, el însuși, dă unele date biografice despre dînsul : în 1613 a făcut parte din suita ambasadorului la Poartă, Adam Gorski, a urmat la 1619 în Moldova familia lui Simion-Vodă Movilă. Cînd, în ianuarie 1620, au venit soli din partea hanului tătar, „mie, Axintie, fiul lui Der Krikor, mi s-a poruncit să însoțesc pe acești ceauși și să le fiu tîlmaci și să-i conduc la rege”. Mențiunile asemănătoare se înmulțesc pe vremea războiului turco-polon din 1621 : de pildă, „eu însumi, Axintie, care eram în tabără, am văzut cu ce preț se vindeau merindele”.

În legătură cu acest război, studiul introductiv citează unele surse polone, ca jurnalul voievodului de Poznan Jan Ostrorog, care a stat la baza lucrării lui Tytlewski *Narratio de proeliis gestis inter Polonum et Turcam ab annis 1620 et 1621*, tradusă apoi în spaniolă, italiană și rusă, sau scrierea contemporană a lui Jakob Sobieski, voievod de Lublin și tatăl viitorului rege, *Commentariorum Chotinensis belli libri tres*, tipărită la Gdansk în 1646. A fost însă uitat poemul *Wojna Chocimska* de Wacław Potocki¹². Mai există și alte mărturii armenesti cum ar fi, de exemplu, însemnările lui Hacıatur din Caffa și Arakel din Tebriz¹³, jurnalul preotului Simion Leahul, scris în 1623¹⁴, ori letopisețul din 1627 al lui Hovhannes din Camenița, adaptare și amplificare a cronicii de care ne ocupăm.

Contribuția de preț a orientalistului maghiar ne prilejuiește o traducere parțială a capitolului referitor la anii 1620 și 1621, care — pornind de la versiunea engleză, confirmată și, pe alocuri, întregită, cu ajutorul bogatului glosar întocmit de E. Schütz — va îngădui cunoașterea mai largă a acestor pagini pline de interes pentru istoricii români. Ținînd seama de faptul că pînă acum singura lor formă românească¹⁵ aceleași note de cronică ale lui Axintie sînt rezumate sumar și, citeodată incorect, sporul de informație nu va fi judecat mic.

¹¹ J. Deny, *L'arméno-coman et les „Ephémérides” de Kamieniec (1604—1613)*, Wiesbaden, 1957.

¹² Marya Kastarska, *Les Roumains dans une épopée polonaise du XVII-e siècle*, în *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 207—222.

¹³ Acesta din urmă a scris „cartea istoriilor” editată de M. Brosset, *Collection d'histoires arméniens*, I, St. Pétersbourg, 1874.

¹⁴ Ultima ediție, publicată de N. Akinean : *Simeon dprî Leahac voy nlegrul iwn*, Viena, 1936. E. Schütz, *op. cit.*, p. 163—169, a extras din text partea referitoare la expediția sultanului Osman II în Polonia.

¹⁵ H. Dj. Siruni, *Extrase din cronica armenilor din Camenița*, p. 285—286.

„În anul 1069 (1620), luna mai, capigiul padişahului turcesc au venit în Muntenia¹⁶ cu poruncă de a pune mâna pe domnul Gavrilaşco, fiul lui Simion, şi să-l ia cu ei la Stambul, deoarece fusese mazilit. Când domnul Gavrilaşco a văzut că aceştia veneau să-l prindă, a luat seama şi s-a prefăcut gata să meargă la Stambul. El a făcut pregătiri şi, în a treia zi, el, împreună cu maica lui şi doi fraţi, au pornit cu toate averile lor din Muntenia, din oraşul Tîrgovişte. Acei capigii şi mulţi alţi turci au plecat odată cu ei la Stambul. Mai mult, boierii munteni, cu străjile lor, l-au întovăraşit pe domn pînă la hotar. Când a ajuns într-un loc la o depărtare de 6 mile de graniţa ungurească, atunci Gavrilaşco-Vodă a dat poruncă străjilor să ucidă pe capigii şi pe turcii care erau cu ei. Aşa că i-au măcelărit şi pe unii dintr-înşii i-au luat robi, lăsîndu-le viaţa. Şi atunci Gavrilaşco împreună cu mumă-sa şi fraţii¹⁷ s-au dus în Ţara Ungurească şi a luat cu sine şi pe capigii. Dar voievodul Ţării Ungureşti, Bethlen Gabor, nu i-a îngăduit să-şi urmeze drumul, căci el voia să meargă în ţara leşască, ci l-a oprit şi l-a pus sub pază într-o cetate¹⁸.

În 1069, luna iulie, Radul-Vodă a venit în Muntenia, după ce mai înainte fusese 4 ani domn al Moldovei¹⁹ şi Munteniei²⁰ . . .

(Cutremur la 31 iulie/10 august 1620; la 10/20 august, hatmanul Koniecpolski şi cneazul Korecki vin cu trupele lor la Cameniţa şi ocupă împrejurimile)

„Şi, într-a treia zi, oastea a desfăcut tabăra şi s-a urnit către Busza şi, părăsind oraşul, s-a îndreptat către ţara Moldovei, din mila lui Dumnezeu.

¹⁶ În text „Multan”, numele dat de poloni Ţării Româneşti. S-a transcris şi mai departe „Muntenia”.

¹⁷ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 88: „Gavrilă-Vodă n-au vrut să meargă la Poartă ci au trecut în Ţara Ungurească şi acolo şi-au sfîrşit viaţa, că vedea pe turci a fi fără credinţă şi răi”. Doamna Marghita, în august 1620, era însoţită de fiii săi: Petru, viitorul mitropolit, pe-atunci „Pătraşcu-Vodă” (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, Bucureşti, 1937, p. 210—212) şi Ioan (*ibidem*, p. 302, 355—358; cf. Şt. Meteş, *Domni şi boieri din Ţările Române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 56—59). La începutul lui mai 1621, ei erau încă la Sătmar, cerînd lui Bethlen ocrotire şi „un loc de odihnă” (*ibidem*, p. 45—49; Veress, *op. cit.*, p. 229—232). Movilă şi Bethlen erau aliaţi din 1619 (*ibidem*, p. 184—191).

¹⁸ După căsătoria lui Gavril Movilă, la Diosig (Meteş, *op. cit.*, p. 51), cu Elisabeta Zolyomi, văduva lui Mihail Imreffy de Mercurea (Veress, *op. cit.*, p. 248—250, 332—335), el a stăpînit castelul Şoimeni, lângă Gherla, care va trece în minile soţului ei de-al treilea, Ladislau Bornemisza de Gîrbău, în urma morţii sale în decembrie 1635 (*ibidem*, p. 354—355), la Aleşd (Meteş, *op. cit.*, p. 60). Veress, *op. cit.*, p. 332—333, dă şi un inventar al averii domnului pribeag, din 15 februarie 1634 (păstrase şi cele trei tuiuri!). Scrisori ale sale către Gaspar Graţiani au fost publicate de P. P. Panaïtescu în „Revista istorică română”, II, 4 (1932), şi Th. Holban în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1933).

¹⁹ În text, „Olah”, denumirea Moldovei în izvoarele polone. Despre prima domnie a lui Radu Mihnea în Moldova (aug. 1616 — febr. 1619), v. Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaïtescu, Bucureşti, 1958, p. 63—66.

²⁰ Pentru domnia din 1611—1616 a lui Radu Mihnea, rivalul lui Simion Movilă ca pretendent la tronul muntean, Radu Popescu, *op. cit.*, p. 82—86. Prof. Ion Ionaşcu, *Date noi relative la Radu Vodă Mihnea în Ţara Românească*, „Studii”, XIV, 3 (1961), p. 699—719, a reprodus, socotindu-l inedit, un act datat 28 iunie 1646, privind conspiraţia stolnicului Bărcan din Bucşani, decapitat în decembrie 1611. Hrisovul lui Matei Basarab a mai fost publicat de Gh. Mil. Demetrescu, *Un document privitor la stolnicul Bărcan*, „Neamul Românesc Literar”, 1910, p. 359—363.

DESPRE UCIDEREA TURCILOR

În 1069, la 23 august (2 septembrie), joi, au sosit de la padișahul turcesc capigii în țara Moldovei, adică la Iași, ca să ridice pe domnul Moldovei, Gaspar Grațiani, și să-l aducă la Stambul. Dar el prinzind de veste a poprit pe acei capigii și i-a pus în fiare. Mai abitir, l-a legat și pe chehaiaua lui Skender-pașa; toate acestea s-au întâmplat la 2 mile depărtare de Iași, deoarece domnul tot sta cu oastea în tabără, și pe cîți turci se aflau acolo pe toți a poruncit să-i taie, și după aceea și-a trimis oamenii degrabă la Iași și a dat poruncă țărgoveților să-i pună sub sabie pe toți turcii care locuiau în oraș, pe neguțători ca și pe ceilalți care îndeplineau vreo slujbă. De îndată ce oamenii din țărg au auzit porunca voievodului, ei i-au omorît numaidecît pe turci, oriunde i-au găsit, prin case, în caravanseraiuri sau la hanuri; pe oricare îl găseau, nu-i crușau viața; pe cei din oraș i-au ucis în oraș, pe cei aflați în tabără cu domnul i-au căsăpît în tabără. Și după aceea Gaspar-Vodă i-a ferecat în lanțuri pe cei doi capigibași și pe chehaiaua lui Skender-pașa și i-a trimis la cetatea Hotinului. Și el însuși a venit acolo și, cu oastea lui de 3 000 de oameni, s-a împreunat cu oștirea noastră care intrase în țara Moldovei și a fost primit cu mare veselie. Atuncea Gaspar-Vodă a dat multe daruri cancelarului, hatmanului și ducăi Korecki și altor nobili de vază. Ba chiar a încredințat cetatea Hotinului în mîinile leșilor împreună cu multă zaherea și cu toată muniția cîtă era ²¹.

DESPRE LUPTA DE LA ȚUȚORA

În 1069, septembrie 9 (19), în sîmbăta Sîntămăriei ²², a fost la Țuțora o bătaie a turcilor și tătarilor cu oastea noastră leșască. Mai marii urdiei turcești erau Skender-pașa și Sarymsak-pașa. În fruntea oștii tătărești era Galga sultan, fratele hanului tătar, sub ascultarea căruia erau 120 000 de tătari iar turcii erau 8 000 la număr. Capii oștirii noastre polone erau cancelarul Zolkiewski, hatmanul de cîmp Koniecpolski, cneazul Korecki și Strus ²³, iar sub ordinele lor erau 12 (000) de voinici. Erau laolaltă 20 000 de oameni într-o țară mică ²⁴. Chiar în aceeași zi au ieșit din șanțurile de la Țuțora și s-au luat la luptă cu necredincioșii foarte vitejește și așa a ținut

²¹ Cf. M. Guboglu și M. Mehmet, *Cronici turcești*, I, p. 521. După o știre din 24 octombrie 1620, domnul Moldovei „tagliò a pezzi le 2 m. e più turchi che vi si trovavano, insieme con alcuni moldavi fautori dell'ottomanno” (Anton Mesrobeanu, *Nuovi contributi sul Voievoda Gaspare Graziani e la guerra turco-polacca del 1621*, „Diplomatarium italicum”, III (1934), p. 198). Și documente interne amintesc, ca cel din 26 iunie 1621 „mulți turci au tăiat în Iași” (DIR, A, V, p. 58). Cuvintele lui Miron Costin: „au turburat și țărgul” (*op. cit.*, p. 68) par să arate o mișcare populară.

²² În text „sîmbăta Implinitoarei dorințelor” — Hagigadar, hramul unei mănăstiri armenesti lângă Suceava.

²³ Miron Costin citează și el pe Stanislaw Zolkiewski, Stanislaw Koniecpolski, Samuil Korecki (căsătorit cu Ecaterina Movilă, cavalier, ca și Grațiani, al ordinului „Militia christiana”) și pe „un domn anume Strus”, Michal Strus, staroste de Halici.

²⁴ Ultimele cuvinte lipsesc din traducerea engleză. Ibrahim Pecevi tinde să exagereze forțele polone, „peste 58 000 de ostași”, față de „abia 10 000” turci, pe cînd alt izvor otoman pretinde că numai 20 000 tătari ar fi obținut victoria asupra „vreo 50 000 de ghiauri” (M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 522, 555).

încăierarea din zori și pînă în noapte și numai cînd s-a înnoptat au conținut. În luptă, mulți necredincioși tătari și-au pierdut viețile și deasemeni au căzut cîțiva dintre ai noștri : atunci a fost ucis Wakowski, fiul lui Avak, rotmistru al cancelarului. A doua zi dimineată, Gaspar domnul Moldovei s-a înțeles cu Kalinowski, starostele de Camenița, și cu hatmanul lui, Bișco ²⁵, și alți boieri, să iasă din tabără și să fugă. Cînd s-au adunat cu toții, mai bine de 2 000 de oameni, au fugit noaptea din tabără, lăsînd îndărăt toate averile lor și, călări, au dat în Prut cu toții deodată, așa că s-au înecat unii pe alții. Fața apei părea un pod de oameni și cai, așa încît numai unul din zece ar fi putut scăpa. Dar chiar dacă unii izbuteau să răzbată, rareori au ajuns teferi, fiindcă tătarii treceau riul și prindeau pe toți cei care își căutau mîntuirea. Starostele Kalinowski s-a înecat cu cal cu tot la mal, căci malul riului era prăpăstios și el n-a putut ieși din apă. Iar pe Bișco, hatmanul domnului Moldovei, l-au prins tătarii, ducîndu-l la Skender-pașa. Acolo, Skender-pașa a poruncit să fie tras în țepă dinaintea taberei noastre leșești, ca să-l vadă ai noștri ²⁶. Iar Gaspar-Vodă, pe cînd fugea, a fost omorît de moldoveni. Ai noștri au rămas să sufere acolo în șanțurile de la Țuțora încă opt zile după măcel, și în fiecare zi intrau în luptă o roată ori două. Apoi au fost nevoiți să iasă din Țuțora cu sabia în mînă, din pricina lipsei de hrană și, în timpul retragerii, trebuiau să se războiască în fiecare zi de la Dumnezeu, fiindcă necredinciosul nu le da pace nici un ceas, ci de pretutindeni impresura obuzul ²⁷ ca un nor negru și îl bătea neconținut din tuspătru laturile cu mare chiot, fie că umblau, fie că stăteau pe loc. Și nimica n-au putut strica oștirii noastre, dar în schimb nu trecea o zi fără să piară o mie de tătari de-ai lor. Cînd apoi oastea noastră a poposit la o jumătate de milă de Nistru în tabără și acolo s-a iscat o sfadă între cazaci și s-au încăierat unii cu alții, în aceeași vreme, din necredincioșii tătari, care întotdeauna au dat bir cu fugiții și n-au cutezat nicidecum să ne păgubească, se aflau în apropiere numai 12 000 cu Cante-mir-mîrza, mulți tîndălinind în urmă, și cînd au auzit zarva din tabără, atunci pe dată acela a dat năvală asupra obuzului cu cei 12 000 de tătari și l-a risipit. Apoi au sosit și tătarii lăsați în urmă, punîndu-i pe ai noștri pe goana goanelor, pe unii i-au tăiat, pe alții i-au robit, unii s-au înecat în Nistru, alții au scăpat cu fuga, și așa au dat peste cap tabăra. Ci au retezat capul hatmanului Zolkiewski ²⁸, moldovenii au prins pe Koniecpolski, hatmanul de cîmp și l-au dat pe mîna lui Skender-pașa. Oneazul Korecki, Ferent-beg ²⁹, Strus, feciorul cancelarului ³⁰, Balaban ³¹, Tyszkiewicz ³², acești șase inși au fost prinși de oamenii sultanului și predați toți șase

²⁵ Despre Coste Băcioc, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 347—348.

²⁶ Costin, p. 67—68, 72. Vezi și N. Iorga, *Privilegiul vornicului Coste Bucioc*, „Analele Academiei Române, mem. secț. ist”, s. II, t. XXXVI (1913—1914), p. 939—947.

²⁷ În sensul de „tabără, corp de armată”, arhaism frecvent la Neculce, de origine polonă.

²⁸ Costin, p. 75 : „pre Jolcovschii, numai cu sluga lui rătăcitu, pedestru, l-au găsit u o drîmbă de tătari și până a înțelege cine este, vîdzîndu-l om bătrîn, l-au tăiatu”. Cf. Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 112.

²⁹ Pentru eliberarea acestui Fahrensbach — „Wollmar Fahrensbecke” — va interveni și regele Iacob I al Angliei (*The Negotiations of sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive*, Londra, 1740, p. 3, 15).

³⁰ Costin, p. 73, 75, face și el aluzie la Jan Zolkiewski, staroste de Hrubieszow, rănit în luptă.

³¹ Alexandru Balaban, castelan de Winice.

³² Colonelul Jan Tyszkiewicz.

sultanului. Mai era în tabăra pustiită un cavaler pe nume Dönhoff care avea sub ordinele sale nemți și acel Dönhoff nu s-a dat viu, nici nu i-a lăsat să se apropie de el, așa că au trebuit să-l omoare cu cei 14 oameni ai săi. Mai erau în tabără 15 oameni din neamul nostru armenesc care și ei, cu toții, au fost robiți de tătari. Atunci, necredincioșii tătari au agonisit foarte multă pradă și s-au întors acasă cu mare bucurie. Apoi Skender-pașa a luat pe Korecki și pe Ferent-beg de la sultan ³³ și i-a trimis în obezi împăratului, ca și pe hatmanul Koniecpolski și pe Zolkiewski, fiul fratelui cancelarului ³⁴. Ceilalți patru nobili au rămas cu sultanul și au fost trimiși la Crim. În același timp, după două săptămîni, sultanul a trimis 60 000 de tătari în Pocușia și ei au pătruns și au jefuit pînă dincolo de Liov, mai mult de 12 mile, și au strîns foarte multă pradă și au dus cu ei peste 100 000 de oameni. Însă din cei 100 000 de oameni, au rămas doar 30 000, deoarece au fost o foamete mare și un ger cumplit și mulți dintre ei au murit, ba și mulți tătari, atît din ei cît și din caii lor...

În 1069, în luna octombrie, a venit un domn nou în Moldova, de la Stambul, pe numele său Alexandru.

În 1069, în luna septembrie (*sic*), trupul cancelarului a fost găsit și adus, dar fără cap.

În 1069, în luna octombrie, capul lui Gaspar, domnul Moldovei, a fost adus de un țaran domnului Moldovei, Alexandru, care domn a dăruit țaranului 15 florini de aur bacșiș, iar capul l-a trimis la Stambul.

În 1069, în luna noiembrie, Skender-pașa a murit de rea moarte la Cetatea-Albă.

DESPRE CUTREMURUL DE PĂMÎNT

În 1069, octombrie 29 (8 noiembrie), în ziua Înălțării Crucii, duminică, la 21 de ceasuri, a fost un cutremur foarte puternic și a ținut un sfert de ceas. Pămîntul s-a zguduit așa de tare că zidurile s-au crăpat și s-au prăbușit. Și aceasta nu s-a întîmplat numai la Camenița, ci și în Moldova și în țara turcească...

În 1069, la 28 decembrie (7 ianuarie 1621), domnul Moldovei Alexandru a poruncit să fie puși la cazne și aruncați în apă doi mari boieri, numele unuia fiind Nicoriță vornicul și al celuilalt Șeptilici hatmanul. Pricina acestui lucru a fost că, după cum au mărturisit, cînd au fugit împreună cu Gaspar-Vodă din tabăra polonă, l-au omorît cu mîinile lor pe Gaspar-Vodă în timpul fugii ³⁵.

(Traducerea lui E. Schütz omite f. 115—122 din ms. 1700)

³³ E vorba de Galga-sultan, care avea comanda tătarilor.

³⁴ Lukasz Zolkiewski. Povestiri contemporane ale luptei: Antonius Gindely, *Acta et documenta historiam Gabrielis Bethleni Transilvaniae principis illustrantia*, Budapesta, 1890, p. 231; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, p. 178 și urm.; XX, p. 149—159; XXIII, p. 118—121, completeate de Horia Oprișan, *Un izvor polon asupra luptei de la Țuțora (1620)*, „Revista istorică”, XXV (1939), p. 243—244. O notă semnalînd ecouri îndepărtate ale acestor lupte: Andrei Pippidi, *Moldova și Persia într-un document italian din 1621*, „Studii”, t. 24 (1971), 6 p. 1123—1125.

³⁵ Nicoriță vornicul (v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 421—422) figurează greșit în locul lui Dumitru Goia postelnic (*ibidem*, p. 403—404). Dacă data indicată în cronică e exactă, atunci documentele din 18 ianuarie și 23 martie 1621 (DIR, XVII, A, V, p. 5—6, 26—28), care-l presupun în viață, sînt false. În orice caz, vînzarea de moșii la care se referă n-a putut fi decît fictivă.

„În 1621, luna iulie, a venit un elciu de la Alexandru domnul Moldovei în tabără la Oryna; și în tabără erau doi hatmani, atît hatmanul coroa-nei cît și cel de cîmp, care l-au ținut pe sol acolo și (apoi) l-au trimis cu 200 de haiduci la Camenița ³⁶...

În luna august, peste Nistru a fost întocmit un pod, mai jos de cetatea Hotinului, și oastea leșască trecînd podul a rămas cu obuzul pe lîngă Hotin.

CRAIȘORUL A VENIT LA CAMENIȚA

În 1621, la 13 (23) august, luni, fiul craiului, Vladislav, a sosit cu oastea sa la Camenița, părăsindu-și tabăra de la Doluszka. A venit aici numai pentru o noapte și în dimineața următoare a plecat și s-a dus cu toată oștirea în tabără la Hotin, și avea cu sine 8 000 de nemți și 4 000 de joimiri. Atunci armenii din oraș l-au dus cu alai pînă la Chodorowce; acolo vlădica leah și starostele Potocki și-au luat rămas bun, atît episcopul cît și starostele au sărutat mina fiului de crai și s-au dus. Aceasta s-a întîmplat marți, iar el a mers cu oastea și a tăbărit pe malul Nistrului.

Miercuri ³⁷, 45 000 de cazaci au sosit la obuzul nostru de la Hotin. Veniseră prin țara Moldovei cu sabia în mînă și să războiseră o săptămînă și jumătate cu turcii și cu tătarii ³⁸. Acolo, în iureșul acela, l-au ucis pe pașa de Silistra, Husein-pașa, lovindu-l în frunte cu un plumb. Tot atunci, hatmanul cazacilor Sahaidacini a fost împușcat de un ienicer în braț, dar n-a fost vătămat și nu le-au putut face nici un rău cazacilor. Totuși, o ceată de 4 000 de cazaci au fost loviți pe neașteptate și uciși.

VENIREA ÎMPĂRATULUI

Joi, fiul rigăi a trecut riul pe malul celălalt în tabără, dar oastea n-a putut trece, fiindcă podul clădit peste Nistru era dărîmat, însă l-au dres în cinci zile și apoi au trecut.

În aceeași zi, joi, împăratul turcesc, fiul lui sultan Ahmet, sultan Osman a venit cu o oștire mare de 250 ori o mie de oameni ³⁹, cu 250 de tunuri ⁴⁰ și și-a întins tabăra în fața celei leșești, foarte aproape, la numai un sfert de milă, așa că dintr-o tabără se putea vedea limpede cealaltă. Din atîta mulțime de tunuri erau 14 tunuri trase de cîte 30 de perechi de bivoli fiecare, celelalte de cîte 10 sau 9 perechi, și mai erau alte tunuri trase de 4 perechi...

Miercuri, hanul tătar a sosit cu 13 000 de oameni și a tăbărit cu urdia lui îndărătul oștirii otomane pe malul Prutului iar Cantemir-mîrza

³⁶ A. Mesrobeanu, *art. cit.*, p. 210; sosirea unui sol moldovean în tabăra polonă era cunoscută la 9 iulie.

³⁷ 21/31 august 1621, cf. Schütz, *op. cit.*, p. 86, n. 11.

³⁸ Numărul cazacilor variază în izvoarele contemporane între 15 000, la Hovhannes din Camenița, și 60 000, la Simion Leahul (*ibidem*, p. 86, n. 12).

³⁹ *Ibidem*, p. 87, pentru alte evaluări, desigur exagerate.

⁴⁰ Hovhannes din Camenița rotunjește: 300 de tunuri, iar Simion Leahul le reduce numărul la 200 etc. (*ibidem*, p. 87).

sosind cu 80 000 de tătari a trecut îndată Nistrul de partea cealaltă și a întins tabăra de-a lungul malului Nistrului, spre a străjui drumul ce duce la Camenița, așa că nimeni nu putea pătrunde în tabără. . .

Simbătă⁴¹, necredincioșii turci au venit cu tunuri și au dat năvală asupra cazacilor cu mare putere toată ziua fără întrerupere. Dar către asfințit cazacii s-au năpustit afară din tabără și au bătut pe turci iar turcii nu le-au putut ține piept ci au dat dosul și au prins a fugi. Atunci cazacii i-au urmărit pe necredincioși și i-au ucis, i-au gonit pînă în tabăra turcească, au tăiat un mare număr de necredincioși și au luat pradă multă . . . Duminică și luni⁴², n-au fost încăierări fiindcă n-au ieșit nici ai noștri, nici necredincioșii turci, căci simbăta le lăsase păgînilor un gust rău, atunci împăratul s-a mîniat, a mazilit pe aga de ieniceri și pe un pașă a pus să-l taie, iar domnul Moldovei Alexandru să fie aruncat în lanțuri, și toate acestea fiindcă îi juraseră împăratului că se vor apropia lesne de obuzul leșesc și vor lua tabăra în aceeași zi sau în cea următoare⁴³...

Joi, oastea noastră a ieșit iarăși la cîmp deschis și s-a pregătit de luptă către dreapta, dar turcii au năvălit pe la spate, dinspre Hotin cu moldovenii, muntenii și tătarii, însă nu le-au putut strica nimica, deoarece ai noștri aveau o ceată la pîndă în pădure și 100 de haiduci cu flinte în biserica de piatră din Hotin. Așa au prins doi tătari și un moldovean și au dus capetele retezate la hatman iar necredincioșii s-au întors cu rușine. . .

Duminică⁴⁴ a fost o mare bătălie atît cu cazacii și nemții cît și cu joimirii; toate împrejurimile, gemeau de turci, așa că nici pămîntul nu se mai vedea. De pretutindeni tunurile aruncau ghiulele și trăgeau și ai noștri ca să-i împiedice să se apropie; atunci au venit călăreții și toată ziua s-au luptat cu ei, apoi pedestrima a ieșit din tabără și a năvălit asupra lor. În acea zi, cazacii l-au mazilit pe hatmanul lor, anume Borodavko. Și aceasta s-a întîmplat deoarece trimisese o ceată de 5 000 de cazaci în Moldova iar acești oameni fuseseră uciși. Dar după aceea au ales din rîndurile lor un hatman pe care-l chema Sahaidacini și l-au dat pe Borodavko pe mîna zisului Sahaidacini. Sahaidacini l-a ținut pe lîngă sine și după două săptămîni l-a omorît într-o noapte⁴⁵.

Luni, Constantin, feciorul lui Batista, a venit ca sol de la turci în tabăra noastră, la hatmani. În numele lui Radu, voievodul Munteniei, le-a cerut să trimită un elciu la marele vizir și le-a spus că Radul-Vodă ar fi gata să se străduiască să-i ajute ca să încheie pacea (iar ei) n-ar avea decît să trimită soli poloni la vizirul⁴⁶.

Joi, după cuvîntul și cererea solului, hatmanii au trimis pe panul Zielinski sol la turci și ei i-au dat drumul elciului turcesc". . .

(Caracaș-pașa de Buda moare în luptă la 5/15 septembrie⁴⁷)

⁴¹ 25 august/4 septembrie, cf. A. Mesrobeanu, *art. cit.*, p. 227—228.

⁴² *Ibidem*, p. 228.

⁴³ Zvonul că Alexandru Iliș ar fi fost chiar decapitat, la Veress, *op. cit.*, p. 238—239. Cf. Mesrobeanu, *art. cit.*, p. 215.

⁴⁴ 1/11 septembrie.

⁴⁵ Mihailo Hrușevski, *Илюстрована история Украины*, Winnipeg, f.d., p. 339—355.

⁴⁶ Costin, p. 80: „A treia zi a lui septevrie au venit în tabăra leșască, de la Radul Vodă domnul muntenesc, Bățiște Veveli, de neamul său criteanu, dzicu să fie fostu cu știrea veziriului, îndemnîndu pre leși să trimață sol de pace la turci. Și nu s-au apăratu leșii, ce au trimis foarte om cu ispravă de la sine, anume Zelenschii". Despre misiunile lui Veveli și Jakob Zielinski, v. și Mesrobeanu, *art. cit.*, p. 230—232.

⁴⁷ Costin, p. 81.

„Simbătă, la crăpatul zorilor, hatmanul coroanei în tabără și-a încredințat sufletul Domnului și a trecut din această lume pieritoare la veșnicie ⁴⁸...

Luni, Constantin, feciorul lui Batista, a venit în misie împreună cu solul leșesc pe care hatmanii îl trimisese la cererea Radului, domnul munteneș, și după înștiințarea fiului lui Batista. Iar ei au venit și au înfățișat solia lor, după obicei, hatmanului de cîmp, căci hatmanul coroanei era mort, dar necredincioșii turci nu știau încă.

În aceeași zi, padișahul otomanilor a mazilit pe marele vizir ⁴⁹ și pe aga de ieniceri, grăind către dinșii: — *N-aveți noroc!* și a pus pe alții în locul lor.

DESPRE NĂVALA DIN URMĂ

Joi, împăratul a dat poruncă să se vestească prin tabăra că va fi vai de cel care, primind leafă de ostaș, nu va merge astăzi să lupte cu leșii și cazacii; nici un slujitor să nu stea în tabără, fie turc, fie moldovean, fie muntean, toți trebuie să dea năvală asupra obuzului leșesc. Împăratul a mai poruncit ca 2 000 de solaci și 4 000 de ieniceri și baltagii să rămână lângă dînsul. Deasemenea, el a dat porunci să treacă 40 de tunuri de partea cealaltă a Nistrului, așa că numaidecît dimineța ei au dus tunurile și împreună cu tunurile au trecut patru pașale; cînd au ajuns, au întors tunurile spre tabăra leșească. Au așezat corturile celor patru pașale mult înapoia tunurilor, la o mare depărtare unul de altul. Și acele patru pașale aveau 3 000 de călăreți care tăbăriseră către cîmpie. Se mai adăugau 500 de ieniceri care se vînzoleau pe malul Nistrului și trăgeau în ai noștri cu flinte ieniceresti ca să-i împiedice pe ai noștri să se apropie de rîu în locul acela...

Au căzut 1 400 de ieniceri și vreo 3 000 de oameni dintre spahii". (Adăugat în margine:) „Mai ales muntenii fuseseră minăți înainte în luptă ca pedestrima și foarte mulți dintre ei au pierit, de mai multe ori cîte 5—6 000. Mai bine de 1 000 dintr-înșii au fost răniți ⁵⁰...

DESPRE SOLII POLONI

Miercuri ⁵¹, au fost trimiși soli din tabăra leșească laolaltă cu elcii care veniseră de la ei luni; panul castelan de Belz și panul voievod de Lublin ⁵² au mers ei înșiși în misie, însoțiți de 25 de oameni. Din tabără trimișii au fost duși cu alai de 200 de călăreți, falnici la înfățișare, toți avînd piei de pardos ori de tigru. Mai cu seamă cnejii și domnii care erau

⁴⁸ 14/24 septembrie. Pe Jan-Karol Chodkiewicz (1560—1621), Costin îl numește „moșneagul Hotchevici... de vîrsta sa ca de 80 de ani". Vezi materialele publicate de Wl. Chomętowski, *Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza*, Varșovia, 1875.

⁴⁹ Costin, p. 83: „Schimbă Impărăția pre veziriul în scribă că n-au fostu harnic de a lua tabăra căzăcească". Cf. M. Guboglu, *Paleografia turcă osmană*, București, f.d., p. 97.

⁵⁰ Hovhannes din Camenița pomenește de 4 000 pedestrași, 3 000 călăreți, 6 000 de moldoveni și munteni.

⁵¹ 19/29 septembrie, cf. A. Mesrobeanu, *art. cit.*, p. 234.

⁵² Stanisław Zorawinski și Jakob Sobieski, cf. *ibidem*, și Costin, p. 83,

cu ei purtau cu toții straie scumpe. Hatmanul de cîmp era acolo în haine schimbate și a mers cu dinșii la locul unde ceașii turci așteptau pe solii leși. Turcii au venit și ei în veșminte împodobite, și erau 100 de ceași și 300 de spahii. După ce ai noștri au ajuns în acel loc și le-au dat turcilor solul, s-au întors în tabără, iar turcii și-au luat solul și au plecat. Locul era lângă obuzul turcesc. Eu însumi, Axintie, care scriu aceste rînduri, fiind acolo de față am văzut bine⁵³...

Mărți, elciii leși care se duseseră în misie s-au întors din tabăra turcească. Tot atunci a venit cu ei un ceaș turc. Au fost trimiși înapoi cu bine și înțelegerea s-a încheiat. Ei au adus această veste bună.

Miercuri, padișahul turcesc a poruncit de la Bogaz ca tătarii cîți erau de cea parte a Nistrului pe pămîntul Lehie să treacă îndată Nistrul și să meargă în țara Moldovei. Joi, padișahul turcesc a repezit 500 de ceași și capigii de partea aceasta a Nistrului ca să-i gonească și să-i mine pe tătari afară din Lehia în țara Moldovei. Toate acestea se puteau vedea bine din tabăra noastră, fiindcă era în fața taberei lor.

Vineri a fost mare zaiafet în tabăra leșilor pînă noaptea la unu. Au tras cu tunurile și flintele cîte aveau și, fie ei cazaci, nemți sau leși, cu toții au dat slavă lui Dumnezeu pentru tractatul de pace. Ce fel de tractat au încheiat, n-am fost în stare să aflu, fiind aceasta o treabă împărătească⁵⁴.

Sîmbătă, din tabăra turcească a venit cu un ceaș pîrcălabul moldovean, care pîrcălab a luat în seama sa cetatea Hotinului iar ai noștri au părăsit-o”⁵⁵.

⁵³ Cf. B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, I, 1865, p. 90—92.

⁵⁴ Vezi A. Veress, *op. cit.*, p. 241.

⁵⁵ La 30 septembrie.

CU PRIVIRE LA CERCETAREA ISTORIEI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI

Ar părea, desigur, nefiresc începutul acestei discuții dacă nu ne-am grăbi să precizăm că în domeniul cercetării istoriei învățămîntului ne aflăm nu prea departe de început.

Înainte de 1944, precum se știe, au fost publicate două sinteze de istorie a învățămîntului, datorate lui V. A. Urechia și lui N. Iorga, aceasta din urmă cu o recentă reeditare. V. A. Urechia începuse să adune documentele istoriei învățămîntului, din care a publicat un număr considerabil. Nimeni pînă azi însă nu i-a continuat opera de editare mai sistematică a izvoarelor, dar mulți au fost tentați, în schimb, să scrie sinteze de specialitate.

Odată cu detașarea cercetării științifice aproape exclusiv în institute specializate, s-a înființat și un Institut de cercetări pedagogice. Acest Institut nu a putut pînă acum să înceapă publicarea unui *corpus* de documente privind istoria învățămîntului și nici să elaboreze o istorie a învățămîntului în țara noastră, chiar dacă va fi avut preocupări în acest sens.

Dar cercetarea istoriei învățămîntului, mult timp vitregită, s-a dovedit, în sfîrșit, de mare utilitate în înțelegerea culturii și, în general, a istoriei unui popor. Căci înainte de a fi o instituție culturală, școala a fost și este o instituție socială. În literatura mondială de specialitate au apărut lucrări ce studiază intercondiționarea învățămîntului cu alte fenomene sociale, implicațiile lui multiple în viața societății. Un autor francez contemporan observă just că „isoler l'institution scolaire de la société qui l'engendre et qu'elle contribue à façonner serait s'exposer à en méconnaître les traits essentiels”. Sau : „On ne saurait mieux dire que *les institutions scolaires sont des institutions sociales*” (s.a.)¹.

O astfel de orientare a readus și la noi în actualitate necesitatea unei cercetări sistematice și stăruitoare în domeniul istoriei învățămîntului. Dar, deși nu aveam un *corpus* de documente în materie și nici pregătiri nu erau făcute în acest sens iar cercetarea monografică era încă insuficientă, gîndul a fost tot la o sinteză. Ministerul Educației și Învățămîntului a înființat, în urmă cu cîțiva ani, o comisie însărcinată cu editarea acestei sinteze. După cîte știm, comisia a făcut eforturi în acest sens, dar la publicarea tratatului — proiectat în trei volume — nu s-a ajuns. A fost publicat un volum tot de contribuții și un compendiu. Cu aceasta, activitatea comisiei a încetat. Din considerentele expuse mai sus, anticipăm asupra lipsurilor serioase pe care le-ar fi putut avea tratatul proiectat — sub ambele aspecte : al documentării și al interpretării.

Dar, în afară de cele arătate mai sus, cercetarea istoriei învățămîntului se află, după părerea noastră, încă în faza de căutare a unei metode, am zice chiar a unei concepții metodologice, organic legată de concepția materialistă despre societate. Aproape toate lucrările apărute pînă acum în țara noastră în domeniul istoriei învățămîntului, inclusiv cele recente, au ca lipsă fundamentală tratarea neistorică sau numai formal istorică a problemelor abordate, în

¹ Antoine Prost, *Histoire de l'enseignement en France, 1800—1967*, Paris, Coll. „U”, 1968, p. 7.

ciuda declarațiilor pe care autorii au grijă să le facă. Lipsa se explică parțial și prin aceea că mulți din cei care s-au ocupat de istoria învățămîntului nu au avut o formație istorică. Un exemplu de asemenea tratare este și ultima lucrare de mai mare întindere aparținînd altfel harnicului cercetător Gh. Părnucă și intitulată impropriu „Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească — Sec. XVII—XIX”². Ușurința cu care autorul a dat — și editura a acceptat! — unor contribuții în adevăr reale, puse alături de informații cunoscute încă de la V. A. Urechia (pe care autorul nu prea obișnuiește să-l citeze), titlul de „Istorie a învățămîntului”, nu este numai o slăbiciune de autor, ci, după părerea noastră, această confuzie a fost posibilă deoarece *direcția* pe care a mers, în cea mai mare parte, cercetarea istoriei învățămîntului la noi, pînă acum, a putut lăsa impresia — falsă, desigur — că o adunare de date și fapte ținînd de răspîndirea științei de carte poate fi numită și istorie a învățămîntului. Aproape toți cei care, pînă acum, au abordat teme din istoria învățămîntului, după o formală „încadrare” în vreme, au uitat, se pare, că au de a face cu o instituție aflată în cele mai strînse relații cu societatea și cu cele mai complexe implicații în viața acesteia.

În această situație — cînd nu avem un *corpus* de documente privind istoria învățămîntului, cînd nu avem decît foarte puține cercetări monografice demne de luat în seamă, cînd însăși *direcția* cercetării trebuie corectată esențial —, în această situație, deci, orientarea spre o sinteză în materie o socotim încă prematură. Dealtfel, experiența de pînă acum în elaborarea de sinteze, evocată sumar mai sus, o considerăm concludentă.

Pentru că am vorbit de *tratarea istorică* a istoriei învățămîntului, este cazul să explicăm ce înțelegem prin aceasta. Înțelegem, în esență — și într-o formulare generalizatoare —, în *primul rînd* încadrarea corectă și organică, nu formală, a temei în epoca istorică, în viața societății care a generat instituția și i-a dat orientare, conținut, mijloace; în *al doilea rînd* înțelegem urmărirea implicațiilor învățămîntului în viața acestei societăți și în perspectiva istorică; în *al treilea rînd* înțelegem încadrarea temei în fenomenul similar — economic, cultural și social-politic al unei arii geografice sau de eforturi, preocupări etc. mai întinsă, pentru a-i putea aprecia la justa valoare ponderea și importanța. Încadrarea istorică, desigur, nu trebuie făcută rigid. Etapele dezvoltării societății sînt, în general, și etape ale dezvoltării învățămîntului, dar trebuie avut în vedere că instituția respectivă, deși este element de suprastructură, își are și legile sale interne (dialectice) de dezvoltare, în virtutea cărora transformări importante în evoluția sa pot avea loc mai înainte de încheierea etapei istorice sau pot succeda acestei încheieri. În altă ordine de idei, prin cercetarea implicațiilor învățămîntului în viața societății înțelegem studierea intercondiționării fenomenului tratat cu toate celelalte fenomene istorice contemporane și stabilirea unor concluzii pe această bază. Studiarea intercondiționării cere, după părerea noastră, efortul cel mai greu, căci aici istoricul se izbește nu numai de carențele istoriografice de specialitate ci și de orientarea și stadiul cercetării în alte domenii.

Cercetătorii chemați să întreprindă o astfel de tratare trebuie să aibă în primul rînd formație istorică. Aceasta nu înseamnă că cei cu altă formație decît cea istorică nu pot elabora o lucrare și chiar o sinteză de istorie a învățămîntului. Pot, dar cu o singură condiție, care este însă esențială: să cunoască în profunzime, prin studiu îndelungat și atent, nu formal — cum s-a făcut adesea — epoca în care se încadrează tema abordată. Se înțelege că ideală este colaborarea între cercetătorii din domenii înrudite: istorie, pedagogie, sociologie, istoria diverselor științe etc.

Pentru a spera, deci, în realizări durabile, se cere ca, eliminînd tentația unei „consacrări” facile, să abordăm cercetarea istoriei învățămîntului cu toată răspunderea, adică:

1. Să trecem, în sfîrșit, la publicarea izvoarelor.

2. Să întreprindem o serioasă și sistematică cercetare monografică, în care tendința să fie de a epuiza materialul documentar existent.

² Edit. didactică și pedagogică, București, 1978, 320 p.

3. Să întreprindem o *tratare istorică* a istoriei învățămîntului căci numai așa vom putea înțelege mai bine subiectul abordat, ca și multe alte probleme ale epocii respective și numai în acest mod cercetarea va putea să aibă utilitate pentru noi, cei de azi, pentru care opera și mesajul înaintașilor nu trebuie să fie doar obiect de apreciere pasivă și de evocare la ocazii

Conceplnd astfel cercetarea istoriei învățămîntului, trebuie să fim conștienți de greutatea efortului. Avînd în vedere experiența de pînă acum, evocată mai sus, socotim necesară legarea cercetării istoriei învățămîntului de Universitate, mai precis de Facultatea de istorie. În contact permanent cu specialiștii acestei facultăți, cercetătorul istoriei învățămîntului poate evita riscul așa numitei „deformații profesionale” pe care îl poate da specializarea într-un domeniu socotit pînă acum, pe nedrept, ca periferic cercetării istorice.

Cursul universitar oferă perspectiva atît de necesară efortului spre sinteză, perspectivă pe care, orice s-ar spune, o oferă în mult mai mică măsură un institut de cercetări. Iar seminarul special cu studenții oferă două mari avantaje: 1, creează, într-un timp relativ scurt, oameni legați de acest domeniu de cercetare, care își pot valorifica rezultatele mai devreme sau mai tîrziu, spre profitul întregii acțiuni; 2, permite, cu cheltuieli minime, o investigație mai rapidă, pe baza căreia (eventual și prin colaborare) să se procedeze la o sistematică strîngere și publicare de izvoare precum și la o cercetare monografică susținută sub conducerea unui specialist (eventual, a mai multora) legați — prin preocupări și prin cursul universitar — de cercetarea istoriei învățămîntului.

G. D. Isclu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA ALBA IULIA CONSACRATĂ COMEMORĂRII A 100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI AVRAM IANCU

În ziua de 15 septembrie 1972, la Alba Iulia s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice consacrată comemorării a „100 de ani de la moartea lui Avram Iancu” organizată de Academia de științe sociale și politice a R.S.R. și comitetele județene de partid Alba, Arad, Cluj, Hunedoara și Timiș.

La sesiune au participat profesori universitari, cercetători științifici, muzeografi, membri ai Societății de științe istorice, care au susținut mai multe comunicări privitoare la viața și activitatea marelui luptător pentru drepturi naționale ale românilor în revoluția de la 1848 din Transilvania.

Sesiunea a fost prezidată de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a R. S. România. Cuvîntul de deschidere a lucrărilor sesiunii a fost rostit de George Homoștean, prim secretar al Comitetului județean de partid Alba.

În continuare, în prima parte a lucrărilor sesiunii au fost prezentate un număr de 11 comunicări. Prof. univ. Ștefan Pascu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, a expus documentata comunicare *Concepțiile social-politice ale lui Avram Iancu*. Pe baza unei pătrunzătoare analize a izvoarelor și unor episoade din viața eroului, autorul a expus concepțiile lui Iancu cu privire la diversele probleme sociale, naționale și politice, care frămîntau pe românii din Transilvania în timpul revoluției de la 1848.

Folosind un vast material edit și înedit, Cornelia Bodea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a redactat comunicarea *Avram Iancu și curtea de la Viena**. *Avram Iancu în conștiința istorică a poporului român* a constituit subiectul comunicării lui Marin Badea, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, de pe lângă C.C. al P.C.R.

Trecând în revistă mai multe categorii de izvoare istorice și analizând diferite mărturii din publicistica epocii moderne și contemporane, autorul a reliefat dimensiunile ecoului și faimei de care s-a bucurat figura lui Iancu în mișcarea socialistă și apoi în cea comunistă de până la 23 August 1944.

Ludovic Demény, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, și Géza Kovács, profesor din Arad, au alcătuit comunicarea *Avram Iancu în istoriografia maghiară*. În cadrul materialului s-a subliniat admirația de care s-a bucurat Avram Iancu în rândul unor membri din tabăra revoluției maghiare, precum și opiniile citorva publiciști și istorici maghiari, de la Iákob Elek până la Tóth Zóltan, despre rolul jucat de Iancu în cadrul revoluției.

Subiectul comunicării lui Iosif Kovacs, conf. univ. la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, l-au constituit *Legăturile lui Avram Iancu cu revoluționarii maghiari*. În cadrul primei părți a lucrărilor sesiunii au mai fost susținute comunicările: *Avram Iancu în tradiția folclorică*, de Sabina Ispas, cercetător la Institutul de etnografie și folclor, *Avram Iancu în conștiința literară română* de Marin Bucur, cercetător principal la Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”; *Avram Iancu în plastica contemporanilor*, de Ion Frunzetti, președintele Secției de teorie și istoria artei și literaturii a Academiei de științe sociale și politice; *Avram Iancu. Noi contribuții documentare*, de I. D. Suci, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, și Eugen Glück, profesor din Arad; *Avram Iancu exponent al dreptului poporului la înarmare în timpul revoluției din 1848—1849* de L. Botezan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj, și *Avram Iancu în istoriografia română*, de Vasile Netea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” din București.

Partea a doua a lucrărilor sesiunii a prilejuit de asemenea participanților audierea unor interesante materiale.

Astfel, în comunicarea sa *Concepția militară a lui Avram Iancu*, colonelul Leonida Leghin, de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, a adus în discuție o serie de elemente care au permis sesizarea trăsăturilor caracteristice ale activității militare a eroului transilvan, determinante în obținerea succeselor în atâtea înclăștări de forțe. De aceeași problemă, privită însă sub alt unghi de vedere, s-au ocupat într-o lucrare comună și G. Protopopescu, director adjunct la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Petre Bunta, șef de secție la același muzeu, și prof. Eugen Hulea din Alba Iulia, care au analizat *Arta militară a lui Avram Iancu*.

Comunicarea lui Ion Munteanu, lector la Universitatea din Timișoara, a urmărit să pună în lumină diferite *Aprecieri în presa bănățeană asupra lui Avram Iancu*. Autorul a subliniat aici faptul că marele revoluționar transilvan a fost un simbol al luptei sociale și naționale și pentru românii bănățeni, așa cum o atestă numeroasele articole consacrate lui de ziarele „Românul”, „Drapelul”, „Tribuna” de la Arad etc.

Perioada petrecută de Iancu la Tîrgu-Mureș, în calitate de cancelist, acțiunile cu caracter național și politic la care a participat, alături de alți fruntași ai tinerimii progresiste române, au constituit coordonatele pe care s-a înscris Gr. Ploșteanu, cercetător la Centrul de științe sociale din Tg. Mureș, în comunicarea sa *Avram Iancu, cancelist. Însemnările memorandistului Rubín Patiția despre Avram Iancu* au oferit lui N. Josan, muzeograf la Muzeul de istorie din Alba Iulia, prilejul de a reliefa diferite aspecte inedite vizînd persoana lui Iancu, așa cum apar ele prin optica celui care le-a descris.

* Vezi prezentarea comunicărilor susținute de V. Netea, Cornelia Bodea, I. D. Suci și Marin Bucur, în nr. 5/1972 al revistei noastre la rubrica „Viața științifică”, p. 1053—1054.

Participanții la sesiune au mai putut asculta comunicări privind diversele momente din viața și activitatea militară și politică a celui care a fost denumit pentru fructele-i curajoase „Craiu munților”. Menționăm astfel pe : Iacob Mârza, muzeograf din Alba Iulia (*Elcvi iluștri ai Gimnaziului crăiesc din Zlatna*); Ovidiu Olaru, directorul Muzeului județean Arad (*O mărturie despre Avram Iancu din ultimele luni de viață*); A. Țintă, conferențiar universitar, Timișoara (*Informații bănățene asupra lui Avram Iancu*); Ion Frățilă, directorul arhivelor din Hunedoara și Mihai Cerghedeian, arhivist (*Noi contribuții privind atitudinea din 1848 a imperialilor față de Avram Iancu*); Gh. Anghel, directorul muzeului județean Alba Iulia (*Prefectul Petru Dobra și Avram Iancu*); Simion Retegan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie Cluj (*Fundațiunea școlară „Avram Iancu”*) și Gh. Bodea, cercetător la sectorul din Cluj al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (*Avram Iancu în conștiința contemporanilor*).

În cuvîntul de închidere, prof. univ. Miron Constantinescu a subliniat dimensiunile sociale, naționale și internaționale ale luptei revoluționare în fruntea căreia s-a situat Avram Iancu. În același timp, vorbitorul a remarcat semnificațiile și valoarea materialelor prezentate în cadrul sesiunii de comunicări, care s-a înscris ca o contribuție de seamă la dezvoltarea istoriografiei românești.

Iacob Mârza

SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE DEDICATĂ ANIVERSĂRII A 1 000 DE ANI DE EXISTENȚĂ A ORAȘULUI SATU MARE

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 1 000 de ani de existență, atestată documentar, a orașului Satu Mare în zilele de 6—7 octombrie 1972, s-au desfășurat în acest oraș lucrările sesiunii de comunicări științifice : „Din istoria orașului și ținuturilor sătmărene”. Sesiunea a fost organizată de Muzeul județului Satu Mare în colaborare cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R., București.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de tovarășul Iosif Uglar, membru supleant al Comitetului executiv al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean P.C.R. Satu Mare, președinte al Comitetului executiv al Consiliului popular al județului Satu Mare.

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții: Secțiunea I: *arheologia și istoria evului mediu*, secțiunea a II-a: *istoria modernă și contemporană*.

La prima secție au fost prezentate comunicările : *Unele considerații asupra epocii bronzului pe baza descoperirilor de la Pir, jud. Satu Mare* de dr. Székely Zoltan, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice a R. S. România, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe ; *Probleme ale Latênului în nord-vestul României în lumina unor descoperiri din județul Satu Mare* de Ioan Némethi, directorul Muzeului orașenesc din Carei ; *Noi considerații asupra dacilor liberi din epoca romană din nord-vestul României* de lector univ. Sever Dumitrașcu, directorul Muzeului Țării Crișurilor, Oradea ; *Descoperiri arheologice din sec. IV—X pe meleaguri sătmărene* de Gh. Lazin, muzeograf, Muzeul județului Satu-Mare ; *Descoperiri arheologice pe teritoriul municipiului Satu Mare* de Tiberiu Bader, muzeograf, Muzeul județului Satu Mare ; *Cetatea din Satu Mare și importanța ei* de Burai Béla, profesor, Satu Mare ; *Stampe din tipărituri vechi despre cetatea Satu Mare* de Livia Bacăru redactor la redacția „Revistei bibliotecilor”, București ;

Comerțul Clujului cu Satu Mare în sec. XVI—XVII (pe baza registrelor clujene de tricesimă) de Francisc Pap, muzeograf la Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj; *Pintea Viteazul și Satu Mare* de Gh. Bălan și V. Căpîlneanu, Arhivele statului, filiala Baia Mare; *Succesiunea dreptului în orașul Satu Mare în epoca feudală* de Deina Donuțiu, judecător, Tribunalul județean Satu Mare; *Dezvoltarea asistenței medico-sanitare în municipiul Satu Mare (din sec. XIV — pînă azi)* de dr. Traian Moiş, dr. Nicolae Babici, dr. Bauer Adalbert, Spitalul unificat Satu Mare.

În a doua secție au fost prezentate comunicările: *Revoluția din 1848 în județul Satu Mare* de Gelu Neamțu, cercetător științific, Institutul de istorie Cluj; *Dezvoltarea economico-socială a județului și orașului Satu Mare (1867—1918). Începuturile mișcării muncitorești. Acțiuni de luptă ale proletariatului* de I. Ilincioiu, muzeograf, Muzeul de istorie al R. S. România, București; *Contribuția maselor populare din județul Satu Mare la înfăptuirea Unirii Transilvaniei cu România* de Viorica Ursu, director la Muzeul județului Satu Mare; *Aspecte ale luptei lui Vasile Lucaci pentru drepturile naționale ale românilor din Austro-Ungaria în perioada 1896—1898* de dr. Liviu Botezan, cercetător științific, Institutul de istorie Cluj; *Contribuții la istoria instituțiilor bancare din municipiul Satu Mare* de Vasile Toth, director, Arhivele statului, filiala Satu Mare; *Privire istorică asupra activității P.C.R. în Satu Mare în perioada interbelică* de dr. Ion Iacoș, șef de sector, Institutul de studii istorice și social-politice de pe Îngă C.C. al P.C.R., București; *Din lupta comună a oamenilor muncii români și maghiari din Satu Mare, sub conducerea P.C.R., în perioada interbelică* de Ladislau Gergely, cercetător științific, Institutul de studii istorice și social-politice de pe Îngă C.C. al P.C.R., București; *Mișcarea muncitorească revoluționară din Satu Mare în anii 1934—1940* de lector univ. Silvia Istrate, Academia „Ștefan Gheorghiu”, București; *Manifestări internaționaliste ale sătmărenilor în perioada dintre cele două războaie mondiale* de dr. Ion Babici, cercetător științific principal, Institutul de studii istorice și social-politice de pe Îngă C.C. al P.C.R., București; *Din contribuția sătmărenilor la dezvoltarea culturii românești* de dr. Vasile Netea, cercetător științific principal, Institutul de istorie „N. Iorga”, București; *Preocupările grafice al lui Aurel Popp (1879—1960)* de Negoită Lăptoiu, directorul Muzeului de artă, Cluj; *Din lupta de rezistență antifascistă a populației din Satu Mare și împrejurimi între anii 1940—1944* de Gheorghe I. Bodea, cercetător științific, Institutul de studii istorice și social-politice de pe Îngă C.C. al P.C.R., sectorul Cluj; *Acțiunile militare pentru eliberarea orașului Satu Mare și a împrejurimilor sale, Octombrie 1944*, de colonel Mihai Inoan, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, București; *Contribuția maselor din județul Satu Mare la sprijinirea frontului antifascist* de Francisc Barth, Comitetul județean P.C.R. Satu Mare; *Dezvoltarea politică și organizatorică a organizației P.C.R. Satu Mare în anii 1944—1947* de conf. univ. dr. Mihai Fătu, Institutul de studii istorice și social-politice de pe Îngă C.C. al P.C.R., București.

În ședința plenară din 7 octombrie au fost prezentate comunicările: *Spicuri din istoria agriculturii sătmărene. Rolul și contribuția cercetărilor agricole în sprijinul dezvoltării producției agricole din județul Satu Mare* de ing. dr. Aurel Lăpușean, membru corespondent al Academiei de științe agricole, directorul Stațiunii experimentale agricole Livada; *Stadiul actual de dezvoltare economică-socială și culturală a municipiului Satu Mare și perspectivele în actualul cincinal de Vasile Gita*, prim secretar al Comitetului municipal P.C.R. Satu Mare, primarul municipiului Satu Mare; *Însemnătatea istorică a orașului Satu Mare* de prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R. S. România, rectorul universității „Babeș-Bolyai”, Cluj.

Cuvîntul de închidere a fost rostit de tovarășul Iosif Uglar, membru supleant al Comitetului executiv al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean P.C.R. Satu Mare, președinte al Comitetului executiv al Consiliului popular al județului Satu Mare.

AL IX-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL FRONTIERELOR ROMANE

Încă din 1949, subliniind necesitatea concentrării studiilor de istorie romană axate pe cercetarea sistemului de apărare a provinciilor imperiului, dr. E. Birley inaugura în Anglia la Newcastle-upon-Tyne primul Congres internațional al frontierelor romane. Urmărind zone de maxim interes pentru istoricii români, celelalte 7 congrese au avut reședințe diferite atât în Europa (R. F. G., Elveția, Austria, Anglia) cât și în Asia (Israel).

Alegerea României și în special a Dobrogei ca gazdă pentru cel de-al IX-lea Congres care a avut loc la Mamaia între 6—13 septembrie 1972 oglindește, așa cum sublinia Vasile Vilcu, prim-secretar al Comitetului județean de partid Constanța, în cuvîntul de deschidere de la ședința festivă, „considerația de care se bucură în lumea contemporană țara noastră, cinstirea care i se aduce pe toate meridianele globului, recunoașterea prestigiului de care, pe drept cuvînt, se bucură școala românească de arheologie”.

Participarea largă — 165 de specialiști din aproximativ 30 de țări — ca și numărul mare de comunicări — 72 — au demonstrat pregnant interesul crescînd față de studierea diferitelor probleme referitoare la frontierele romane, construirea sistemului de fortificații și așezări întărite, unele aspecte de viață economică și religioasă etc.

Alături de savanți de renume mondial, străini și români, activînd în institute de arheologie, muzee, universități ca : H. Schönberger, directorul Comisiunii romano-germanice de la Frankfurt pe Mein, H. von Petrikovits, director la Landesmuseum din Bonn, Dinu Adameșteanu, directorul Serviciului de antichități din Basilicata-Potenza, Alădar Rădnoti, profesor la Universitatea din Frankfurt, E. Birley, prof. la Universitatea din Durham, J. E. Gilliam, profesor la Princeton — S.U.A., Jaroslav Sasel, prof. la Universitatea din Ljubljana, E. Frezouls, prof. la Universitatea din Strasbourg, J. E. Bogaers, prof. la Universitatea din Nymegen-Olanda, Teofil Ivanov, Muzeul național din Sofia, M. Gichon, prof. la Universitatea din Tel-Aviv, Nagy Tibor, Muzeul istoric din Budapesta, D. M. Pippidi, directorul Institutului de arheologie al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România și președintele Comitetului de organizare a acestui Congres, E. Condurachi, I. Barnea, K. Horedt, Gh. Ștefan, I. I. Russu, D. Tudor, R. Vulpe, s-a remarcat și un serios aport al tinerilor cercetători, prezenți cu comunicări de înaltă ținută științifică.

Axîndu-se în general pe rezultatele cercetărilor istorice și săpăturilor arheologice recente, referenții au urmărit formarea sistemului defensiv de-a lungul Dunării — limesul dunărean în Austria (H. Stiglitz), Ungaria (Nagy Tibor), Bulgaria (T. Ivanov), Iugoslavia (Vl. Kondić și J. Sasel), Banat (N. Gudea), Dobrogea (C. Scorpan), precum și alte regiuni : limesul dacic în Transilvania, (St. Ferenczi), limes Alutanus și Transalutanus în Dacia inferioară (D. Tudor, Cr. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea), limesul scitic în general (Gh. Ștefan, I. Barnea) sau în anumite epoci (E. Doruțiu, Al. S. Ștefan), Valul lui Hadrian din Anglia (Dj. Breeze, Gs. Maxwell), limesul roman tîrziu din Spania (Jm. Lasques Martines), limesul palestinian (M. Gichon).

Arhitectura militară romană a fost studiată fie pe un teritoriu mai vast, cu diferitele sale faze și aspecte (Radu Florescu, *L'architecture militaire romaine en Dacie et en Scythie Mineure*, fie mai ales pe zone restrînse teritorial (Cr. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea), *Les fortifications du limes Alutanus, dans la zone du massif de la Cozia*) sau referitor la un anumit obiectiv : *Castrul de piatră Hofheim* — R.F.G. (H. U. Nuber), „The Lunt” — Conventry — castru care, ca și cel de la Saalburg — R.F.G., a fost reconstituit și reclădit cu toată suprastructura din lemn, urmînd a deveni un muzeu istoric în aer liber, (Brian Hobley), castrul Oberstimm la Dunărea de sus (H. Schönberger) castrul și așezarea de la Sacidava — cercetări de maxim interes pentru elucidarea formării limesului la Dunărea de jos în secolul al II-lea e.n. (C. Scorpan).

Studiind istoric formarea frontierelor romane, G. Forni s-a oprit asupra denumirilor acestora — uneori improprii — apărute în epoca modernă, iar St. L. Dyson a subliniat necesitatea studierii comparative a frontierelor în general, pentru înțelegerea formării acelor „limites” romane.

Teme ca organizarea armatei romane (D. Protase, *Exercitus Porolissenis et la défense des frontières septentrionales de la Dacie*; Em. Condurachi, *La clasis Flavia Moesica*), sistemul rutier al provinciilor (I. Roll, *Routes romaines en Israel*), apariția de ateliere militare meșteșugărești (A. Rădulescu, *Ateliers céramiques militaires le long du Bas-Danube*; H. von Petrikovits, *Militarische Fabricae*), viața religioasă a trupelor și populației (R. Hosek, *Die Kultstätte des Juppiter Dolichenus in Gerulata*; Sl. Goceva, *Le culte d'Apollon sur les frontières romaines du territoire de la Bulgarie*), au fost de asemenea prezente în cadrul congresului.

Pentru a oferi o mai bună înțelegere a realităților arheologice dobrogene, congresiștilor, în afara ședințelor de lucru, li s-au înfățișat în trei conferințe, însoțite de proiecții, cetățile grecești de pe țărmul Mării Negre (D. M. Pippidi), valorile de pământ din Dobrogea (P. Diaconu), cetățile dacice din munții Orăștiei (H. Daicoviciu), și li s-au oferit excursii de un remarcabil interes prin traseul ales (I — monumentul de la Adamclisi, Tropaeum Traiani, Callatis; II — Capidava, Carsium, Dinogetia, Tulcea, Histria).

La încheierea congresului, s-au stabilit data și locul viitoarelor congrese (X — în R.F. a Germaniei în 1974, iar cel de-al XI-lea în Ungaria, în 1976).

Elogiind organizarea congresului de către Institutul de arheologie al Academiei de științe sociale și politice, cu concursul nemijlocit al Muzeului de arheologie Constanța și al organelor conducătoare ale județului, participanții au subliniat valoarea acestei întâlniri de lucru, care le-a oferit posibilitatea audierii unor lucrări interesante, a unui schimb de opinii între colegi cu aceleași preocupări și a cunoașterii directe a unora din cele mai interesante descoperiri arheologice românești.

Valentina Bușilă

ACTIVITATEA COMISIEI DE HERALDICĂ, GENEALOGIE ȘI SIGILOGRAFIE DE PE LÎNGĂ INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN 1971—1972

Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie a luat ființă la 12 mai 1971 în baza unei hotărâri a Prezidiului Academiei de științe sociale și politice. În componența ei au intrat membri fondatori — vechi specialiști în domeniul genealogiei, heraldicii și sigilografiei, istorici, arhiviști etc., — ulterior au mai fost cooptați 6 membri. Prezidiul Academiei de științe sociale și politice a încredințat funcția de președinte al comisiei profesorului universitar dr. doc. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R. S. România, funcția de vicepreședinte, dr. Dan Berindei, șef de departament la Institutul de istorie „N. Iorga” și pe cea de secretar, heraldistului I. N. Mănescu.

În cursul primului an de activitate, Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie a ținut un număr de 10 ședințe ordinare în cadrul cărora :

- S-a elaborat Regulamentul de funcționare

- S-au întocmit emblema Comisiei și emblema Institutului de Istorie „N. Iorga”
- Au fost prezentate și dezbătute comunicările de mai jos :

I. Ing. Șerban Flondor : *Raport privind lucrările celui de-al X-lea Congres internațional al științelor genealogică și heraldică*, Viena, sept. 1970 (ședința din 30 iunie 1971). Raportul a subliniat lărgirea preocupărilor genealogice și heraldice la toate straturile societății moderne și a prezentat un istoric al Societății „Adler” din Viena, al cărei centenar a fost serbat în cadrul Congresului. A fost subliniată de asemenea participarea românească la Congres prin comunicările :

1. Ș. Flondor, *Ahnenforschung und Wappenkunde in Rumänien* (G.).
2. T. Larionescu, *Alte nordmoldauische Familien* (G.).
3. I. N. Mănescu, *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen (im 16. Jh.)* (H.).
4. M. Sturdza-Săucești, *Aperçu sur l'Héraldique Roumaine* (H.).
5. D. Cernovodeanu, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés Roumaines* (S.).
6. M. Ștephănescu, *Elendards princiers roumains de l'époque phanariote* (V.).

La Congresul din 1970 au participat personal ing. Șerban Flondor și col. (r.) M. Sturdza-Săunești și — ca invitat — prof. dr. Șt. Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”.

II. Maria Dogaru : *Documente excepțional validate* (ședința din 7 decembrie 1971). În comunicare — care s-a referit la Țara Românească în perioada 1704—1803 — s-au prezentat pe lângă cazurile de validare cunoscute două tipuri de validare nestudiate pînă în prezent :

- a) documente validate succesiv cu două sau chiar trei sigilii ale aceluiași emitent, avînd același rol ;
- b) documente autentificate în mod excepțional cu două sigilii mari de text.

III. Dan Pleșia : *Importanța studiilor genealogice pentru istoria Țării Românești, mai ales cu referire la veacurile XV—XVI* (ședința din 7 decembrie 1971). În comunicare s-a arătat că în domeniul politic au fost lămurite pe cale genealogică evenimente ca răscoala lui Șerban Banul din Izvorani (1539) sau masacrul boierilor din 1568 și s-au putut reconstitui componența facțiunilor boierești din sec. XVI cu concluzii noi asupra sensului frământărilor interne din acel veac. În domeniul social și economic a fost subliniată contribuția genealogiei la studierea evoluției sociale, a stăpînirii solului, a originii și alcătuirii marilor domenii.

IV. Șt. Metzulescu : *Dragonul ca simbol în heraldica românească* (ședința din 29 decembrie 1971). În comunicare s-a urmărit reprezentarea dragonului în numismatica, sigilografia și heraldica românească, insistîndu-se în special asupra semnificației dragonului în simbolismul creștin și căutîndu-se implicațiile legate de lupta antiotomană.

V. I. N. Mănescu : *Cu privire la vechimea tricolorului românesc* (ședința din 27 ianuarie 1972). În comunicare au fost combătute pe scurt unele ipoteze formulate de curînd asupra originilor tricolorului, a fost prezentată o reconstituire a stemei Arhiepiscopiei Justiniane Prima și o stemă inedită a lui Alexandru Dimitrie Ghika (1856). În comunicare s-a reamintit că tricolorul a apărut pentru prima oară în Țara Românească (1834) și s-au încercat a se determina direcțiile de cercetare în acest domeniu pentru viitor, insistîndu-se asupra tradițiilor vexilologice și heraldice ale Țării Românești.

În completare (ședința din 16 februarie 1972) Șt. Metzulescu a prezentat din nou comunicarea din 1935 a dr. Aurel Metzulescu asupra ciucurilor tricolori de la steagul lui Tudor Vladimirescu.

VI. Ștefan S. Gorovei : *Observații metodologice asupra studiilor de genealogie moldovenească* (ședința din 27 ianuarie 1972). În comunicare a fost determinat cîmpul de cercetare al genealogiei, definită ca o știință independentă, și a fost subliniată importanța ei în studiul dinamicii

demografice. De asemenea, s-a arătat importanța principiului de cercetare al numelui, al prenumelui, al proprietății, al generațiilor genealogice și s-a insistat asupra coroborării fragmentelor de încrengături, a necesității folosirii — alături de izvoarele documentare certe — a ipotezei genealogice plauzibile. În comunicare au mai fost dezbătute periodizarea boierimii Moldovei, rolul genealogiei în studiul frământărilor politice din sec. XVI—XVII și rolul genealogiei în studiul toponimiei. În încheiere, s-a evidențiat lipsa a trei lucrări fundamentale: Un album genealogic moldovenesc, o prosopografie a Moldovei și un studiu al scurgerii proprietății pe moșiile din Moldova.

VII. Dan Cernovodeanu: *Despre dezvoltarea științei heraldice în România de la apariție și pînă în prezent* (ședința din 16 februarie 1972) — Rezumat al unui capitol din lucrarea „Știința și arta heraldică în România” (în pregătire), comunicarea a prezentat primele preocupări legate de heraldică la cronicarii și oamenii de cultură din sec. XVII—XVIII, activitatea practică legată de heraldica de stat a României în secolul XIX, apariția primelor lucrări de heraldică românești (P. V. Năsturel, Șt. D. Grecianu), activitatea practică a Comisiei consultative heraldice din perioada interbelică în paralel cu studiile unor istorici (C. Moisil, G. Brătianu, M. Popescu) și heraldiști (Em. H. Mosco, M. Caragiale). În partea finală, comunicarea a înfățișat preocupările heraldice în perioada de după al doilea război mondial și crearea Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie.

VIII. Dan Pleșia: *Originea lui Neagoe Basarab* (ședința din 9 martie 1972). Pe baza unor documente coroborate cu principiul succesiunii la tron, cu principiul genealogic al numelui și cu argumente de domeniul logicii istorice, s-a construit în comunicare următoarea ipoteză genealogică: voievodul Țării Românești, Neagoe Basarab a fost fiul postum al lui Basarab cel Tânăr născut din legătura nelegitimă a acestuia cu Neaga din neamul boierilor din Hotărani, în împrejurările despărțirii forțate a voievodului de soția sa, doamna Maria, captivă în Ardeal. Ulterior, dar înainte de nașterea copilului, Neaga se căsătorește cu Pîrveu vornicul Craiovescul. Neagoe este deci „după lege”, fiul Pîrvelui vornicul (și în această calitate vine la succesiune în rînd cu ceilalți frați), iar „după fire”, fiul lui Basarab cel Tânăr și în această calitate are vocație la succesiunea la tron, vocație pe care și-o valorifică în 1512.

IX. Ștefan S. Gorovei: *Contribuții la genealogia Mușatinilor în veacul XIV* (ședința din 13 aprilie 1972). Reluînd informațiile oferite de izvoarele cunoscute și pornind de la premisa *unității dinastice* în comunicare s-a încercat restabilirea genealogiei familiei domnitoare din Moldova, de la Bogdan I pînă la Alexandru cel Bun. Analiza minuțioasă a izvoarelor i-a permis autorului să conchidă că tronul a fost moștenit în cadrul *aceleiași familii*, rămînînd să se lămurească prin noi cercetări și interpretări modul de succesiune în sec. XIV a cărui origine ar trebui căutată în *înrudirile dinastice* care impuneau prezența pe tron a unui anumit domn.

X. Dr. Dan Berindei: *Informare asupra participării românești la al XI-lea Congres internațional al științelor genealogică și heraldică, Liège, 1972* (ședința din 22 iunie 1972).

În informare, vicepreședintele Comisiei de heraldică genealogie și sigilografie a relatat desfășurarea lucrărilor Congresului și a făcut precizări privind participarea românească.

În afara activității științifice curente, Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie a participat în anul 1971/1972 la acțiunea de elaborare — potrivit Decretului Consiliului de stat al R. S. România Nr. 583 din dec. 1970 — a stemelor județelor și municipiilor:

— Prin delegarea pe lângă Direcția generală a Consiliilor populare din Consiliul de stat al R. S. România a heraldiștilor Dan I. Cernovodeanu și I. N. Mănescu, membri fondatori, în calitate de consultanți permanenți.

— Prin organizarea în toamna 1971 și primăvara 1972 a unor consultări largite la care au participat: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, prof.

univ. dr. doc. Mihail Berza, președintele Comisiei, dr. Dan Berindei, vicepreședintele Comisiei, I. N. Mănescu, secretar și următorii membri fondatori : ing. F. Bartsch, D. Cernovodeanu, dr. P. Cernovodeanu, M. Ciucă, M. Dogaru, prof. univ. A. Sacerdoțeanu, M. Stephănescu.

Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie a organizat participarea membrilor ei la al XI-lea Congres internațional al științelor genealogică și heraldică (Liège, 29 mai — 2 iunie 1972)*.

I. N. Mănescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ CONSACRATĂ LUI GH. DOJA

Institutul de istorie al Academiei maghiare de științe și Societatea de științe istorice au organizat în toamna anului 1972 la Budapesta o sesiune științifică jubiliară cu participare internațională, închinată aniversării a 500 de ani de la nașterea lui Gh. Doja, conducătorul țărânimii răscolate din bazinul dunărean la 1514. În afară de istorici din Ungaria la sesiune au participat un număr mare de specialiști invitați din Austria, R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, R. F. a Germaniei, Italia, R. F. S. Iugoslavia, R. P. Polonă, Republica Socialistă România și U.R.S.S. Din partea română au luat parte profesorul Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, profesorul Ștefan Pascu, rectorul Universității Babeș-Bolyai din Cluj, dr. L. Demény, șef de sector și dr. P. Cernovodeanu de la Institutul de istorie „N. Iorga” din București.

Colocviul internațional de la Budapesta a avut ca temă : *Răscoale și mișcări țărănești din Europa centrală și răsăriteană în secolele XVI—XVII*. Desfășurat în spiritul unei înalte ținute științifice, colocviul a constituit o manifestare prestigioasă de colaborare fructuoasă în studierea tradițiilor revoluționare. El s-a bucurat de o mare atenție din partea oficialităților din Ungaria. La deschiderea lui, într-un cadru festiv, au luat parte o serie de personalități ale vieții de stat și politice din țara vecină prietenă. Gyula Kállai, membru al Biroului politic al Partidului Socialist Muncitoresc Ungar, președintele Consiliului Frontului Patriotic Popular și președinte al Comitetului național de organizare a festivităților închinat aniversării a 500 de ani de la nașterea lui Gh. Doja, care a deschis sesiunea științifică, a subliniat printre altele : „Gh. Doja este o figură de seamă nu numai a istoriei ungare, ci totodată — ca reprezentant proeminent al luptei pentru progres social — el este eroul comun al popoarelor din bazinul dunărean ; lupta condusă de el face parte integrantă din șirul mișcărilor revoluționare care au zguduit partea centrală și răsăriteană a Europei. Numele lui stă alături de cel al germanului Thomas Münzer, al croatului Matei Gubec și al eroilor tragici ai războaielor țărănești din Rusia. Activitatea lui constituie un capitol important nu numai al istoriei poporului ungar, ci și al istoriei popoarelor române și srb”.

În prima zi a sesiunii, în cadrul ședinței plenary, profesorul György Székely, decanul Facultății de științe umanistice a Universității din Budapesta, a susținut referatul privitor la războiul țărănesc condus de Gh. Doja, în care a trecut în revistă principalele momente ale ridicării țărânimii la 1514 și a evocat puternica personalitate a conducătorului oastei țărănești răscolate.

* Vezi prezentarea activității genealogiștilor români la Congresul de la Liège în nr. 5, 1972 al revistei noastre, p. 1 062—1 063.

În zilele următoare lucrările Conferinței s-au desfășurat în cadrul secțiilor de istorie politică, de istoria social-economică, de istoriografie și de istoria ideologiei mișcărilor țărănești din epoca feudală.

Referatul de bază consacrat războiului țărănesc din 1514 și celei de a doua iobăgii, la secțiunea de istorie social-economică, a fost susținut de profesorul Pach Zsigmond Pál, membru titular al Academiei maghiare de științe și director al Institutului de istorie din Budapesta. El a încercat să definească locul răscoalei țărănești în evoluția economico-socială a Ungariei în secolul al XVI-lea insistând în mod deosebit asupra dezvoltării și naturii raporturilor feudale dintre iobagi și nobili.

Alături de o serie de istorici din Ungaria și din alte țări, care au prezentat coreferate, profesorul Ștefan Ștefănescu a susținut, în cadrul acestei secții, coreferatul consacrat *Situației social-juridice a țăranimii din Țara Românească și din regatul maghiar în secolele XV—XVI. Studiu comparativ*. În coreferatul său profesorul Ștefan Ștefănescu a surprins o serie de similitudini și asemănări între evoluția situației juridice a țăranimii din Țara Românească cu cea a țăranimii din regatul maghiar, reușind, totodată, să deslușească reflectarea ecoului războiului țărănesc din 1514 în învățăturile lui Neagoe Basarab.

În cadrul secției de istoriografie a fost dezbătut referatul susținut de Ervin Pamlényi cu privire la felul în care s-a reflectat personalitatea lui Gh. Doja în istoriografia maghiară. În coreferatele lor istorici din Ungaria și din alte țări au prezentat aspecte diferite ale evoluției istoriografice cu privire la răscoalele țărănești din centrul, sud-estul și răsăritul Europei și secolele XV—XVII. Profesorul Ștefan Pascu a vorbit despre *Răscoalele țărănești din secolele XV—XVI în preocuparea istoriografiei românești de după eliberare*, relevând acele aspecte în care istoriografia marxistă din România socialistă a reușit să aducă o contribuție reală la studierea răscoalelor țărănești din epoca feudală. Totodată, profesorul Ștefan Pascu a jalonat unele direcții noi de cercetare supunând atenției specialiștilor propunerea de a dezbate, într-o conferință internațională, terminologia cu privire la răscoalele țărănești din epoca feudală.

Profesorul Lajos Elekes, membru corespondent al Academiei maghiare de științe, a condus lucrările secției de istorie politică susținând referatul pe tema : *Guvernarea stărilor și lupta anti-feudală a țăranimii din Ungaria de la perioada husită și pînă la 1514*. În referatul său profesorul Lajos Elekes a dezbătut o serie de probleme de o deosebită importanță pentru înțelegerea corelației dintre mișcările țărănești și dezvoltarea sistemului politic de guvernare. La dezbaterile acestui interesant referat a luat parte un număr mare de specialiști, atât prin susținerea unor coreferate cît și în cadrul dezbaterilor libere de la sfîrșitul prezentării coreferatelor. Dintre delegații din România la lucrările acestei secții au participat Paul Cernovodeanu și Ludovic Demény. Ei au susținut, de asemenea, coreferate. Paul Cernovodeanu a vorbit despre *Ecoul în Țara Românească și Moldova a mișcării de eliberare condusă de Francisc Rákóczi al II-lea*. Prezentînd succint rezultatele investigațiilor sale din ultimii ani referitoare la această interesantă temă, coreferatul lui Paul Cernovodeanu a fost urmărit cu viu interes de participanți.

Rolul elementului ostășesc în mișcările populare din sec. al XVII-lea a constituit tema coreferatului susținut de L. Demény, în care el a încercat, printr-un studiu comparativ al răscoalelor și războaielor țărănești din Europa de sud-est și de răsărit, să definească locul elementului ostășesc în evoluția luptei de clasă.

Dezbateri vii au avut loc în secția de istorie ideologică în care s-a dezbătut referatul interesant al profesorului Jenő Szűcs despre *Ideologia mișcărilor țărănești din centrul și răsăritul Europei* și s-au prezentat o serie de coreferate, ce abordau aspecte diferite ale reflectării pe plan ideologic-artistic a răscoalelor țărănești.

Sesiunea științifică propriu-zisă a fost încheiată în cadrul unei ședințe plenare în care pe ședinții secțiilor au prezentat rapoarte despre dezbaterile din secții, iar profesorul László Makk ai a încercat în cuvîntul său despre *Problemele soluționate și nerezolvate cu privire la războaiele țără-*

nești. *Sarcinile muncii de cercelare*, să surprindă principalele concluzii care s-au desprins din dezbateri, coreferate și referate.

În ciuda numărului foarte mare de referate și coreferate prezentate în cadrul celor două zile de lucru efectiv, sesiunea a constituit, după părerea noastră, o reușită întâlnire științifică, în ansamblu bine organizată de colegii noștri din Ungaria. Temele puse în discuție au fost bine alese, referatele și coreferatele au avut un înalt nivel științific. Spiritul degajat și liber al dezbaterilor, schimbul interesant de păreri, mulțimea noilor probleme și aspecte aduse în discuție au contribuit la succesul conferinței și au arătat nu numai utilitatea unor asemenea întâlniri, dar și faptul că ele, organizate bine, servesc scopului nobil de apropiere dintre popoare, de cunoaștere și prețuire reciprocă. Meritul este înainte de toate al organizatorilor, dar și al tuturor participanților.

Gândul de a contribui la ținuta științifică a sesiunii și de a fi un factor activ al colaborării și prieteniei a călăuzit și delegația de istorici din România. Aceste sentimente au fost exprimate de conducătorul delegației române, profesorul Ștefan Ștefănescu, în momentul solemn când a înmănat Academiei maghiare de științe copia facsimilată a documentului ce se păstrează în original la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, care conține singurele informații contemporane despre ultimele clipe ale vieții eroului popular Gh. Doja. Cu acest prilej profesorul Ștefan Ștefănescu a subliniat că „Numele lui Gh. Doja face parte din patrimoniul nostru revoluționar comun, el unește peste veacuri eforturile popoarelor român și maghiar în edificarea unei lumi libere de asuprire”.

Comunicările delegațiilor din România au fost urmărite cu interes. Ele s-au încadrat în tematica generală a sesiunii privitoare la situația și lupta antifeudală a țăranimii din Europa centrală, de sud-est și răsăriteană. Dealtfel, delegația noastră s-a bucurat de o primire caldă, prietenească din partea organizatorilor.

În cuvîntul de încheiere a sesiunii acad. Gyözö Ember a subliniat climatul științific favorabil în care s-au desfășurat dezbaterile.

Apreciam în concluzie, că manifestarea științifică organizată la Budapesta a fost o reușită; contribuțiile documentare intrate cu acest prilej în circuitul științific au permis generalizări care se înscriu ca bunuri cîștigate în studiul mobilului răscoalelor țărănești și în analiza ideologiei lor.

P. Cernovodeanu și L. Demény

AL V-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE FILOZOFIE MEDIEVALĂ

[În zilele de 5 — 12 septembrie a avut loc la Madrid, Cordoba și Granada al V-lea Congres internațional de filozofie medievală organizat de Asociația internațională de studii de filozofie medievală care numără în prezent aproape 800 de membri în toată lumea. Lucrările acestui congres au avut ca temă principală *Întîlnirea culturilor în filozofia medievală*.

Față de congresele precedente ținute la Louvain 1958, Köln 1961, Passo della Mendola 1964 și Montreal 1967, la cel de la Madrid, Cordoba și Granada numărul celor interesați a sporit considerabil el ridicîndu-se la aproape 500 de specialiști din 41 de țări, din cele patru continente Europa, Asia, America, Africa, din R. S. România fiind numai doi delegați.

Sedința inaugurală a avut loc în Casa sindicatelor din Madrid la 5 septembrie, cu care prilej au prezentat un salut de bun venit prof. dr. Jose Antonio Garcia Junceda (Spania), din partea

Comitetul executiv al Congresului și prof. dr. R. Klibanski (Canada) din partea Asociației internaționale de studii de filozofie medievală. A urmat apoi conferința prof. dr. D. M. Cruz Hernandez (Spania) intitulată : *Gîndirea lui Ibn Hazm și întîlnirea culturilor în Spania musulmană în secolul al XI-lea*, după care secretarul general al Comitetului executiv al congresului prof. dr. S. Gomez Nogales (Spania) a declarat deschise lucrările Congresului.

În după amiaza aceleiași zile a avut loc primul simpozion cu tema : *Concepția de filozofie în evul mediu*, raportor fiind prof. dr. F. Van Steenberghe (Louvain), iar coraportori prof. dr. T. Gregory (Roma), prof. dr. S. H. Nasr (Teheran), prof. dr. J. N. Theodorakopoulos (Atena), prof. dr. P. Vignaux (Paris).

În zilele următoare s-au mai ținut încă patru simpozioane pe teme diferite, trei la Madrid în localul Facultății de filozofie și litere a Universității Complutense și unul la Cordoba la Casa Prieteniei (Circulo de la Amistad de Cordoba), și anume : 6 septembrie, Simpozionul al II-lea cu tema : *Stoicismul în lumea culturală arabă și în gîndirea medievală occidentală* raportor fiind prof. dr. O. Amin (Cairo) și coraportor prof. dr. Verbeke (Louvain) ; 7 septembrie, Simpozionul al III-lea cu tema, *Concepțiile religioase iudaice și filozofia medievală* raportor fiind prof. dr. A. Hymann (New York) și coraportor dr. E. Schweid (Ierusalim) ; 8 septembrie, Simpozionul al IV-lea cu tema „*Influența limbii arabe asupra terminologiei filozofice ebraice și latine medievale*” raportor fiind prof. dr. S. Van Riet (Louvain) și coraportori prof. dr. G. Sermoneta (Ierusalim) și prof. dr. L. Gardet (Toulouse) ; 11 septembrie, Simpozionul al V-lea cu tema „*Averroes și filozofia latină*” raportor fiind prof. dr. S. Gomez Nogales (Madrid) și coraportor prof. dr. M. Kasem (Cairo), și b) „*Maimonide și filozofia latină*” raportor fiind prof. dr. S. Pines (Ierusalim) și coraportor prof. dr. W. Kluxen (Bonn).

Rapoartele și corapoartele prezentate și discutate de cei mai valoroși specialiști în problemele filozofiei medievale au relevat în primul rînd faptul că filozofia în general și filozofia medievală în special a fost știința care de-a lungul secolelor a căutat mijloacele cele mai eficiente pentru crearea unor condiții de viață mai bune pentru societatea omenească. În acest sens s-a urmărit evoluția istorică a conceptului de filozofie subliniindu-se faptul că, în toate epocile istorice a fost o strînsă interdependență între filozofie și istorie și că de-a lungul secolelor în fiecare epocă istorică a existat o concepție filozofică bine definită care și-a adus contribuția sa la îmbogățirea concepției filozofice din zilele noastre.

Un interes deosebit s-a manifestat de asemenea pentru cercetările privind geneza conceptului filozofic și evoluția lui în evul mediu cînd prin metodele de cercetare aplicate filozofia medievală începe să-și câștige treptat autonomia în ansamblul celorlalte științe ale vremii. Bineînțeles principalele probleme care au fost dezbătute în cadrul acestor simpozioane s-au referit la formele pe care le-a luat filozofia medievală în diferite părți ale lumii, adică în Europa, în Orientul mijlociu, unde filozofia arabă și ebraică și-au lăsat o puternică amprentă asupra filozofiei europene zisă și filozofia latină. În acest sens s-a acordat atenție deosebită activității filozofice desfășurate de Averroes și Maimonides care prin lucrările lor răspîndite pe scară largă în manuscris, dar mai ales prin tipărituri, au împins mai departe cercetările filozofice de pe pozițiile materialismului.

În afara rapoartelor și corapoartelor prezentate în cadrul celor cinci simpozioane, participanții la congres au avut prilejul să audieze și să dezbată un număr de 115 comunicări susținute în cadrul celor 10 secții în zilele de 6 și 7 septembrie. Comunicările prezentate care au dezbătut cele mai variate aspecte ale temei generale au dovedit un interes larg din partea specialiștilor nu numai pentru scoaterea la lumină a unor izvoare noi privind problemele filozofiei medievale dar și adîncirea cercetărilor de pînă acum în legătură cu lupta dintre filozofia idealistă și cea materialistă de-a lungul evului mediu. Spre exemplificare vom menționa acele comunicări care au antrenat pe marginea lor discuții interesante, astfel : Abu-Shanab R. E., *Stoicism and Islamic Community* ; Batshvarov M., *La philosophie sociale des bogomils* ; Carmody F. J., *La fortune de l'astrologie arabe en Europe au XVI-e siècle* ; Corvino F., *Influenze bizantine sulla cultura occidentale nel periodo*

anteriore alle crociate; Cousins E. H., *The Indirect Influence of the Koran on the Notion of Reason in the Christian Thought of the Thirteenth Century*; Doull J., *Dante on Averroism*; Fortin E. L., *Dante and Averroism*; Ghisalberti A., *Boezio di Dacia e l'averroismo latino*; Hodl I., *Die „averroistische“ Unterscheidung zwischen Materie und Möglichkeit in den naturphilosophischen Schriften des Siger von Brabant*; Moutsopoulos E., *Les fonctions de l'imaginaire chez Psellos*; Palacz R., *Kopernikus and Averroes*; Pavlov D., *Philosophical Materialism and the meeting of cultures during the Middle Ages*; Perez Fernandez I., *Influjo del arabe en el nacimiento del termino latino-medieval „Metaphysica“*; Poppi A., *Hegel interprete del pensiero e della civiltà medievale*; Șerban V., *Le thèisme conception-philosophique pour l'organisation de l'état roumain au Moyen Age*; Watt W. M., *Europe and the Question of Islamic Influence*; Wlodek S., *Commentaires medievales sur Aristotele à la Bibliothèque Jagellonne. Presentation du repertoire*; Zimmermann A., *Ferrandus de Hispania, ein spanischer averroist um 1300*. Semnatarul acestor rînduri a susținut comunicarea : *Quelques livres de philosophie aristotelienne commentées par Averroes existant dans la bibliothèque du premier humaniste valaque, Constantin Cantacuzène*.

În timpul lucrărilor congresului participanții au avut prilejul să cunoască o seamă de monumente istorice și de artă din Madrid, Cordoba și Granada. Astfel la Madrid au fost vizitate : Muzeul El Prado de valoare internațională prin colecțiile sale care posedă opere de artă din sec. XII—XVIII (în prezent aproape 3 000 de piese) printre ele aflîndu-se multe tablouri semnate de Velasquez, Goya, Veronese, Tizian, Rubens, Brueghel, El Greco etc. Muzeul arheologic care cuprinde peste 200 000 obiecte reprezentînd culturile iberică, celto-iberică, vizigotă și romană, precum și o colecție de ceramică greacă și de fildeșuri musulmane. Muzeul de artă contemporană care cuprinde opere ale pictorilor spanioli de după Goya ca de exemplu : Vincente Lopez, Moreno Carbonero, Joaquin Sorella etc. De asemenea la 50 km de Madrid a fost vizitată mănăstirea El Escorial—pantheonul regilor Spaniei de la Carol al V-lea la Alfons al XII-lea, monument istoric și de artă din secolul al XVI-lea în biblioteca căruia a putut fi vizionată o expoziție de 34 de manuscrise în limbile arabă, greacă, ebraică, latină și spaniolă datînd din secolele XII-XVI, și anume lucrări din domeniul filozofiei aparținînd lui Platon, Aristotel, Seneca, Averroes, Avicena etc.

La Cordoba în același scop au fost vizitate : Moscheia catedrală (Mezquita) veche din secolul al VIII-lea, Muzeul de artă Julio Romero de Torres, Muzeul taurului și al toreadorului, iar la Medina Azahara (8 km departe de Cordoba) palatul de vară al califului Abd-er-Rahman al III-lea construit în secolul al X-lea unde azi este un muzeu și un șantier arheologic. În fine la Granada au fost vizitate : Alhambra complex muzeistic de valoare mondială compus din Alcazaba, palatul arab (cu celebra Curte a leilor), palatul lui Carol al V-lea, băile arabe, Generalifele—un complex de grădini cu fîntîni și pavilioane — fosta reședință a regilor Granadei, Catedrala orașului construită în stilul Renașterii și al barocului spaniol unde se găsește capela regală în stil gotic cu monumentele funerare ale Izabelei de Castilia și al lui Ferdinand de Aragon, precum și reședința regală (Hospital Real) datînd din secolul al XVI-lea.

În timpul destul de scurt petrecut la Madrid am reușit totuși să fac și unele cercetări în Biblioteca națională datînd din secolul al XVII-lea și care posedă un fond de peste 2 milioane de volume între care 21 000 manuscrise și 2 500 incunabule. Preocupat de unele probleme ale istoriei țării noastre oglindite în presa străină am parcurs cîteva volume din ziarul madrilen „Gaceta de Madrid” (care apare din 1660) și anume anii 1711, 1714, 1785 și 1821. Astfel în urma lecturii am cules material relativ la campania de la Prut, la întoarcerea lui Carol al XII-lea din Imperiul otoman în Suedia trecînd prin țările române, la răscoala țăranilor din Transilvania condusă de Horia, Cloșca și Crișan (de la începuturi pînă la executarea conducătorilor răscoalei), la mișcarea revoluționară din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu și la răscoala Eteriei. Relativ la acestea din urmă am găsit inserate în paginile ziarului proclamațiile lui Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în limba spaniolă.

Călătoria în Spania prilejuită de participarea la al V-lea Congres internațional de filozofie medievală a fost foarte utilă sub raportul cunoașterii unor probleme noi ale cercetării în domeniul

filozofiei medievale, ale cunoașterii unor valoroase monumente istorice și de artă de valoare mondială, un numai din țara gazdă dar și din Italia și Franța pe unde am trecut, precum și pentru importante materiale documentare culese din Biblioteca Națională din Madrid relativ la trecutul poporului român.

Constantin Șerban

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În ultimii ani, utilizarea metodelor matematice și-a făcut loc și în preocupările de studiu ale istoricilor români. Este vorba mai ales de capitole ale matematicii cum ar fi statistica matematică, calculul probabilităților, logica matematică, teoria jocurilor, teoria mulțimilor etc.

În planul științific al Institutului de istorie „N. Iorga”, la sectorul de istorie contemporană, este înscrisă o temă privind istoria relațiilor agrare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a cărei abordare se face cu metode matematice. Pentru documentare și un schimb mai larg de păreri cu specialiștii sovietici, am făcut o călătorie de 14 zile, între 25 iunie — 7 iulie 1972, la Moscova și Leningrad.

La Moscova am fost oaspetele Institutului de istorie a U.R.S.S., unde există un laborator cu mașini de calcul folosite în cercetarea istorică, și al Facultății de istorie din cadrul Universității Lomonosov, unde atât la catedra de istorie a U.R.S.S. cât și la catedra Izvoarele istorice există preocupări de aplicare a metodelor matematice la studiul istoriei.

În cadrul Institutului de istorie a U.R.S.S. am avut o întrevedere cu Eugenia Alexandrovna Dudzinscaia, secretara științifică a Institutului pentru problemele internaționale, iar apoi ședințe de lucru cu membrii laboratorului de aplicarea matematicii în istorie. Subsemnatul a expus în fața membrilor laboratorului problematica temelor privind aplicarea matematicii în istorie de la Institutul „N. Iorga” și unele rezultate obținute de către unii colaboratori până la data actuală. Considerând rezultatele cercetărilor noastre importante, cercetătorii sovietici au relevat, ca foarte semnificativ, coeficientul de corelație Spearman dintre arenda și raportul dintre suprafața moșiilor și suprafața gospodăriilor țăranilor săraci (0,651). Având în cercetările lor teme asemănătoare, unii membri ai laboratorului au apreciat ca foarte elocventă concluzia ce se desprinde din analiza mai multor coeficienți de relație; respectiv creșterea arenzii era influențată la începutul secolului al XX-lea de creșterea ponderii țăranilor săraci, de creșterea numărului plugarilor, în general a populației rurale, de creșterea datoriilor ipotecare moșierești.

Au fost înfățișate apoi de către șeful laboratorului, Milov Leonid Vasilievici, candidat în științe, preocupările și rezultatele obținute de colaboratorii d-sale. Trebuie să arăt că laboratorul numără printre membrii săi pe candidata în științe Hvostova Ksenia Vladimirovna, candidat în științe fizico-matematic Kloss Boris Mihailovici și 5 cercetători (Chulcov Valer, Borodkin Leonid, Garscova Irina, Promahina Irina și Bulgacov Mihail). Am ținut să relev acest fapt tocmai pentru a sublinia necesitatea încadrării și în sectorul nostru din Institut a unui număr mai mare de cercetători cu asemenea preocupări.

Consider interesant să redau din temele la care lucrează acest colectiv.

a) Metodologia prelucrării izvoarelor privind istoria țăranimii sovietice (pe baza materialelor bugetelor țăranesti din anii '20 ai secolului al XX-lea).

b) Evoluția structurii agrare a Rusiei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (tipologia gospodăriilor moșierești).

c) Metodologia prelucrării izvoarelor privind istoria gospodăriilor țărănești în secolele XVI — XVII.

d) Metodologia prelucrării materialelor condicilor din secolele XVI — XVII.

e) Aplicarea metodelor matematice și a M.E.C. în domeniul textologiei textelor istorice :
— genealogia textelor ;
— atribuția textelor.

f) Aplicarea M.E.C. în domeniul identificării vechii grafii (scrieri) rusești din secolele XV — XVI.

g) Cercetarea structurii clasei dominante a Bizanțului cu ajutorul metodelor cantitative ; problema modelării tipice în istorie.

h) Stabilirea gradului de diferențiere socială cu ajutorul analizei entropice.

Se cuvine să reliefăm varietatea temelor abordate.

La Facultatea de istorie am avut întrevăderi cu candidatul în științe Mașcov Iurii Alexandrovici, adjunctul șefului de catedră a istoriei U.R.S.S. unde am înfățișat stadiul lucrării din plan pe bază de analiză statistică privind *Poziția mișcării muncitorești din România față de țărănime în anii 1905 — 1910*. La această catedră sînt de asemenea preocupări, și în special ale prof. Kovalcenko, de aplicare a metodelor matematice în istorie. Interesant mi s-a părut că în cadrul catedrei Izvoare istorice prof. Irina Alexandrovna Kovaliova predă chiar un curs de metodematematică în cercetarea istorică și că sînt aspiranți care au lucrări de dizertație pe aceste probleme.

În timpul șederii la Moscova am studiat la Biblioteca „V. I. Lenin” care are un apreciabil fond de cărți străine și sovietice pe această temă. Am alcătuit o bibliografie a tuturor acestor lucrări care ne va servi în cadrul colectivului nostru.

La Leningrad am avut întrevăderi cu renumitul specialist V. Mironov care, pe lângă cercetarea ce o face în cadrul Institutului de istorie, ține și un curs de aplicarea metodelor matematice în istorie la facultate. Am înfățișat și aici preocupările noastre ca și la Moscova. D-sa lucrează la o monografie intitulată *Prețurile în Rusia secolelor XVIII — XIX*, pe baza prelucrării materialelor existente cu mașini electronice, și care va interesa și pe specialiștii noștri de la sectorul de istorie medie.

Atît la Moscova cît și la Leningrad, specialiștii sovietici au arătat un interes deosebit față de temele abordate de cercetătorii români și au opinat pentru o mai strînsă și bogată colaborare pe viitor, în sensul participării la conferințe și simpozioane.

La Moscova în cadrul preocupărilor mele pentru istoria epocii contemporane a României, am avut unele întrevăderi cu istoricii sovietici care se ocupă de istoria României.

În cadrul programului cultural am vizitat unele obiective de interes istoric.

Mihail Rusenescu

CONFERINȚA DE LA KLAGENFURT CONSACRATĂ SITUAȚIEI ȚĂRANULUI DIN EUROPA CENTRALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ (1750—1850)

Cea de a patra conferință a Cercului de studii pentru relațiile culturale în Europa de centru și de est de la Lüneburg (R. F. G.) — organizată în colaborare cu Institutul de istorie est-europeană a Universității din Viena — consacrată *țăranului* din perioada 1750—1850, s-a

desfășurat la Krastowitz, în localul școlii superioare de agricultură „Dr. Arthur Lemisch” în apropiere de Klagenfurt. Ca și reuniunea precedentă — care a avut loc în 1971 la Mittersill lângă Salzburg și s-a ocupat îndeosebi de aspecte ale istoriei culturii și de relațiile culturale est și sud-est europene în perioada iluministă — conferința de la Krastowitz a reunit în jurul a 40 de specialiști din R. F. G. și Austria, țări organizatoare, istorici din Danemarca, Iugoslavia, Polonia, România și Ungaria. Ea s-a desfășurat între 23 și 27 septembrie 1972.

În prima zi a conferinței s-a prezentat și dezbătut raportul profesorului iugoslav S. Vilfan de la Liubliana privind *Reforme agrare de la Maria Tereza la Kudlich*; în ziua a doua, participanții români Florin Constantiniu și Dan Berindei au prezentat rapoartele *Reforme domnești și reacțiunea boierească: situația țărănimii din Moldova și Țara Românească în epoca absolutismului luminat și Situația țărănimii din Țara Românească și Moldova și regimul agrar în perioada Regulamentului organic (1831—1858)*; în ziua a treia a fost dezbătută problematica țărănească poloneză, în baza raportului lui Wladislaw Rusinski de la Poznan *Schimbările în situația economică a țărănimii poloneze în perioada de trecere din secolul XVIII în secolul XIX* — citit de profesorul Albrecht Timm de la Bochum. Ultima zi a conferinței — după ce, în ziua precedentă, 26 septembrie, a avut loc o excursie în Carintia (Klagenfurt, Hochosterwitz, St. Veit etc.) — a fost consacrată Rusiei, discuția axându-se pe raportul lui Walter Leitsch — directorul Institutului de istorie est-europeană al Universității din Viena — *Problema țărănească în Rusia*.

La rapoartele de bază s-au adăugat un număr important de comunicări prezentate la 24 septembrie de N. Angermann, H. Klocke, J. H. Krüger și R. Wittmann — toți din R.F.G. — S. Kostić (Iugoslavia) și Heinz Stănescu (România); la 25 septembrie de K. Dinklage (Austria), M. Ciesla, M. Inglot și S. Michalkiewicz — toți din Polonia —; și la 27 septembrie de W. Gesemann (Austria) și H. Ischreyt (R. F. G.). Prin comunicări s-au adus în discuție unele aspecte parțiale privind îndeosebi Boemia, Polonia (inclusiv Silezia), Serbia, Rusia și Transilvania (în această privință este vorba de comunicarea lui Heinz Stănescu referitoare la ecoul în literatura și publicistica germană din România a răscolului din 1784). Rapoartelor și comunicărilor li s-au adăugat intervențiile participanților. La dezbateri au luat parte, unii prin repetate luări de cuvânt, o bună parte dintre participanți: W. Gesemann, A. Hoffmann și J. Matl (Austria); E. Amburger, N. Angermann, H. Ischreyt, W. Kessler, H. Klocke, H. J. Krüger, H. Neuschäffer, A. Paulinyi, G. Rauch, G. Robel, A. Timm și R. Witmann (R.F.G.); M. Ciesla, M. Inglot și S. Michalkiewicz (Polonia); D. Berindei, Fl. Constantiniu și H. Stănescu (România); E. Halász (Ungaria).

Conferința a dezbătut multilateral tema propusă discuției. Situația țăranului și evoluția acesteia în diferite țări, regimul și legislația agrară, corelarea problematicii agrare celei politice, mișcările țărănești, problema mentalității țărănești, țăranul și cultura, oglindirea relațiilor agrare și a vieții țăranului în literatură, poziția diferitelor curente literare ale perioadei supuse dezbaterii față de țăran, învățământul sătesc și manualele sale etc. au fost cele mai importante direcții ale dezbaterilor conferinței. Înaintea cuvîntului de încheiere rostit de dr. H. Ischreyt — s-a dezbătut viu proiectul de teze elaborat de prof. dr. A. Timm în temeiul celor câteva zile de lucrări, vorbitorii aducându-i completări.

Cei trei participanți români la conferința de la Klagenfurt au desfășurat o activitate susținută, prezentînd două rapoarte (D. Berindei și Fl. Constantiniu) și o comunicare (H. Stănescu) și, de asemenea, participînd fiecare la dezbateri prin intervenții.

În ultima zi a lucrărilor conferinței de la Klagenfurt a fost prezentată de organizatori tematica viitoarelor reuniuni ce vor fi consacrate istoriei societăților științifice, a presei, a educației și literaturii naționale, toate considerate în perioada 1750—1850 și, în măsura posibilului, în corelarea lor.

Dan Berindei

C R O N I C A

Cu ocazia Centenarului morții lui Avram Iancu în ziua de 4 septembrie 1972, Muzeul județean Arad, în colaborare cu Arhivele statului din Arad, a deschis în sala Forum o expoziție comemorativă. În aceeași zi la Arad a fost organizat simpozionul științific intitulat „Centenar Avram Iancu” în care cercetători științifici, cadre didactice au prezentat comunicări referitoare la viața și activitatea marelui revoluționar.

În ziua de 4 septembrie 1972 la Muzeul de istorie din Alba Iulia a fost deschisă o expoziție comemorativă dedicată lui Avram Iancu. Au fost expuse documente originale, fotografii, diverse lucrări documentare care ilustrează viața și activitatea lui Avram Iancu, conducător de frunte al revoluției de la 1848 în Transilvania.

În cadrul manifestărilor comemorative consacrate centenarului morții lui Avram Iancu, la Blaj s-a deschis, la 2 septembrie 1972, o expoziție de documente și publicații referitoare la viața și activitatea eroului revoluționar. Organizată de filiala județeană Alba a Arhivelor statului și Muzeul orașenesc din Blaj, expoziția cuprinde, între altele, fotografii și materiale documentare, publicații din țară și de peste hotare despre începutul și desfășurarea revoluției din 1848 din Transilvania, planul de apărare a munților Apuseni întocmit de Avram Iancu și tribunul său Petru Dobra, memorii și rapoarte ale lui Avram Iancu.

În ziua de luni 11 septembrie 1972 la Muzeul Arhivelor din București cu prilejul comemorării centenarului morții revoluționarului pașoptist transilvănean a fost deschisă expoziția documentară *Avram Iancu*.

În ziua de 19 septembrie 1972 în cadrul manifestărilor științifice organizate de Filiala București a Societății de științe istorice la Muzeul de istorie a orașului București a avut loc simpozionul „Avram Iancu” (organizat în colaborare cu Comisia națională a Republicii Socialiste România pentru UNESCO). Cu acest prilej au vorbit: prof. univ. Vasile Maciu despre *Personalitatea lui Avram Iancu*; conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu despre *Avram Iancu în conștiința populară și istoriografia românească*, dr. Vasile Netea despre *Avram Iancu în literatură, artele plastice și muzică*.

În ziua de 26 septembrie 1972, în aula Academiei R. S. România a avut loc ședința comemorativă prilejuită de împlinirea a 100 de ani de la moartea lui Avram Iancu, organizată de Secția de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România. Cu această ocazie prof. univ. dr. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, a susținut comunicarea *Personalitatea lui Avram Iancu*.

În ziua de 26 septembrie 1972, la Ateneul Român din capitală a avut loc simpozionul „Avram Iancu — conducătorul revoluției de la 1848 din Transilvania”, organizat de Universitatea populară București și Comisia națională a Republicii Socialiste România pentru UNESCO. A prezidat acad. prof. dr. doc. Constantin Daicoviciu. Despre viața și activitatea marelui revolu-

ționar transilvănean au vorbit prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, și dr. Vasile Netea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice.

În ziua de 25 septembrie 1972, la Muzeul de Istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a avut loc adunarea festivă organizată de Comitetul municipal București al P.C.R. consacrată împlinirii a 100 de ani de la înființarea „Asociației generale a lucrătorilor din România.”

La adunare au luat parte vechi militanți ai mișcării muncitorești din țara noastră, activiști de partid și de stat, muncitori din întreprinderile bucureștene, oameni de știință, artă și cultură, cercetători, ofițeri superiori, studenți și elevi.

A luat cuvîntul Gheorghe Petrescu, care a evocat condițiile social-politice din țara noastră, în care în urmă cu 100 de ani a fost creată „Asociația generală a lucrătorilor din România”, prima încercare de unire a tuturor muncitorilor din România.

În ziua de 3 octombrie 1972, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la al II-lea Congres al P.C.R. s-au desfășurat lucrările simpozionului organizat de Comitetul județean de partid Prahova împreună cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

Despre importanța creării Partidului Comunist Român, despre consolidarea organizatorică a partidului și despre activitatea revoluționară a comuniștilor prahoveni în perioada care a urmat după crearea partidului au vorbit Ion Paraschiv, secretar al Comitetului județean de partid Prahova, Florian Tănăsescu și M. C. Stănescu, cercetători principali la Institutul de studii istorice și social-politice, Ion St. Baicu, director adjunct la cabinetul județean de partid, și Ilie Ioniță, șef de secție la comitetul județean de partid.

În ziua de 3 octombrie 1972, la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice, prof. Georges Duby de la College de France, a vorbit despre „Orientări noi în studiul istoriei societăților”.

Expunerea a fost urmărită cu deosebit interes de cei prezenți — cercetători, cadre didactice din învățămîntul mediu și superior.

În ziua de 11 octombrie 1972, în Aula Academiei R. S. România a avut loc ședința Secției de științe istorice a Academiei R. S. România, consacrată aniversării a 100 de ani de la înființarea Asociației generale a lucrătorilor din România. Cu acest prilej, prof. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei R. S. România, a vorbit despre *Formarea și activitatea „Asociației generale a lucrătorilor din România”*.

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 28 iunie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Pătrunderea produselor grecești în Dacia extracarpatică*, elaborată de *Florentina Preda*.

Lucrarea cuprinde patru capitole : cap. I „Istoricul cercetărilor” ; cap. II, „Descoperiri de produse grecești în Dacia extracarpatică” ; cap. III, „Circulația monetară” ; cap. IV, „Imitații locale” ; concluzii.

Comisia de doctorat a fost compusă din prof. dr. Aron Petric — președinte, acad. prof. dr. doc. Emil Condurachi ; prof. dr. doc. Gheorghe Ștefan, conducător științific, prof. dr. doc. Dumitru Berciu, prof. dr. doc. Radu Vulpe membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde *Florentinei Preda* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 3 iulie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Academiei „Ștefan Gheorghiu” pentru pregătirea cadrelor de conducere a activității de partid, social-politice, economice și de stat, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea muncitorească din România în anii 1944—1948*, elaborată de *Gheorghe Țuțui*.

Lucrarea cuprinde cinci capitole : cap. I, „Situația mișcării muncitorești din România la începutul revoluției populare” ; cap. II, „Dezvoltarea mișcării muncitorești în lupta pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular” ; Cap. III, „Mișcarea muncitorească din România — factor hotărâtor în lupta pentru izolarea de masă și zdrobirea politică a partidelor burgheze reacționare” ; cap. IV, „Mișcarea muncitorească din România în et apa pregătirii condițiilor de trecere la revoluția socialistă” ; Cap. V, „Unificarea mișcării muncitorești din România în cadrul unui singur partid marxist-leninist”. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde : „Introducere”, „Anexe” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Nicolae Petreanu — președinte, prof. univ. dr. Aron Petric, conducător științific, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, conf. univ. dr. Gheorghe Ioniță, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Gheorghe Țuțui* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 3 iulie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Alfabetul chirilic în documentele de cancelarie în secolele XVII—XVIII* (Studiu paleografic), elaborată de *Aneta Boiangiu*.

Lucrarea cuprinde cinci capitole : Cap. I, „Scrișul chirilic românesc”, cap. II, „Valoarea fonetică a literelor chirilice”, cap. III, „Evoluția scrișului chirilic românesc”, cap. IV, „Prescurtările”, cap. V, „Elemente ajutătoare ale scrișului”.

Comisia de doctorat a fost compusă din conf. dr. Radu Manolescu, președinte, prof. dr. docent Ion Ionașcu, conducător științific, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, dr. Ștefan Olteanu, prof. dr. Constantin Velichi, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde *Anetei Boiangiu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 14 iulie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică în România. 1878—1888*, elaborată de *Paraschiva Cîncea*.

Lucrarea cuprinde șase capitole : cap. I, „Istoriografia, izvoare” ; cap. II, „Evoluția social-economică în anii 1878—1888” ; cap. III, „Acțiuni guvernamentale și de opoziție în anii 1878—1880” ; cap. IV, „Desfășurarea vieții politice în anii 1881—1884” ; cap. V, Guvernarea liberală autoritară din anii 1885—1887” ; cap. VI, „Campania electorală și alegerile din ianuarie 1888. Intensificarea acțiunilor opoziției și căderea guvernului I. C. Brătianu”.

Comisia de doctorat a fost compusă din dr. Dan Berindei, președinte, prof. univ. Vasile Maciu, conducător științific, dr. N. Adăniloaie, dr. D. Hurezeanu, conf. dr. V. Diculescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde *Paraschivei Cîncea* titlul de doctor în istorie.

În ziua de 14 septembrie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de economie generală a Academiei de studii economice din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, elaborată de *Vasile Bozga*.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I, „Criza agrară interbelică pe plan internațional”; cap. II, „Premisele și condițiile desfășurării crizei agrare din România”; cap. III, „Criza agrară din România, mersul și urmările ei”. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde „Introducere”, „Încheiere”, „Bibliografie”, 44 tabele statistice în text și 40 de anexe statistice finale.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Constantin Danciu, președinte ; prof. univ. dr. N. N. Constantinescu, conducător științific ; prof. univ. dr. T. Postolache ; prof. univ. dr. Victor Axenciuc ; conf. univ. dr. Tudor Paul, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Vasile Bozga* titlul științific de doctor în economie.

ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpînirea austriacă.
1718—1739*, București, Edit. Academiei, 1971, 342 p.
(Biblioteca istorică, XXIII).

Cercetările asupra istoriei stăpînirii austriece în Oltenia au avut o soartă ciudată în istoriografia românească. Învățatul de mare erudiție care a fost Constantin Giurescu, a cules din arhivele de la Viena un material documentar pe cît de vast pe atît de valoros (publicat sub titlul *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, București, 1913—1947, 3 vol.), pe care nu numai că nu l-a valorificat niciodată în cadrul unei monografii dedicate acestui moment istoric, dar nu l-a utilizat nici măcar în cunoscutele sale *Studii de istorie socială* (București, ed. a 2-a, 1943), deși oferea indicații de cel mai mare interes pentru problemele abordate de marele istoric. Mai tîrziu teza de doctorat a lui Al. A. Vasilescu, *Oltenia supt austrieci, 1716—1739*, judecată de Iorga drept „o despoiere extrem de conștiincioasă a izvoarelor”¹ și care, adăugăm noi, rămîne o mostră de istorie înecată în torrentul faptelor, s-a oprit la primul volum, consacrat istoriei politice (București, 1929), lăsînd deci, cu totul în afară aspectele economice și sociale ale stăpînirii habsburgice în provincia din stînga Oltului. Așadar, în ciuda abundenței informației tipărite și a interesului pentru cele două decenii de administrație imperială în Oltenia, ceea ce era esențial rămăsese ignorat.

Studiînd relațiile agrare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea Șerban Papacostea a fost adus, la rîndul său, să examineze problema stăpînirii austriece în Oltenia. Sprijinit și pe informația inedită oferită de protocoalele administrației austriece din Oltenia, conservate în Arhivele statului din Sibiu, el a urmărit succint aspectul agrar în cadrul amplului său articol, înnoitor în atîtea privințe, apărut în *Studii și materiale de istorie medie*. III (1959), p. 233—321, pentru a da mai apoi o sumară prezentare de ansamblu a istoriei oltene între 1718—1739 în *Istoria României*, vol. III, p. 466—470.

După aceste începuturi, Șerban Papacostea a consacrat Olteniei sub austrieci teza sa de doctorat, care a văzut de curînd lumina tiparului și face obiectul acestei prezentări.

Întemeiat pe o solidă bază documentară, edită și inedită (vezi în *Bibliografie*, p. 323—326), autorul a trecut rapid peste ceea ce am numi evenimențialul politic, tratat de Al. Vasilescu, pentru a analiza aspectele fundamentale ale stăpînirii austriece în Oltenia, care aparțin, firește, istoriei economice și sociale. Ne aflăm în fața unora din acele cazuri cînd abundența și calitatea informației furnizate de izvoare se întîlnesc cu un remarcabil spirit de analiză care a interogat competent și inteligent sursele, a păstrat esențialul, l-a raportat la cadrul istoric românesc și l-a integrat apoi în ansamblul european. Inte-

¹ „Revista istorică”, XVI (1930), nr. 4—6, p. 117.

resul autorităților nou înființate în Oltenia, de a cunoaște realitățile provinciei cucerite, dublate de proverbiala minuție germanică au dat naștere unor anchete asupra instituțiilor și relațiilor sociale care coincid până la un punct cu însăși ancheta istoricului de astăzi. Asupra consecințelor benefice ale acestei coincidențe nu mai este necesar să stăruim.

Istoria stăpînirii austriece în Oltenia apare în lumina recentei monografii drept confruntare permanentă dintre programul politic al marii boierimi și formula austriacă de organizare a provinciei; cel dintîi, expresie a efortului marilor stăpîni de pămînt de a face din provincia smulsă Porții un adevărat stat nobiliar, cea din urmă, manifestare a politicii de centralizare în varianta timpurie a absolutismului luminat.

„Redusă la esența ei — scrie autorul — experiența austriacă în Oltenia nu a fost altceva decît confruntare dintre un stat absolutist, în a cărui politică începeau să se manifeste germeii concepției de guvernare luministă, și o mare boierime obișnuită să domine necontestat o societate de tip agrar-seniorial” (p. 29). Criza demografică — sau pentru a-i urmări consecințele într-un domeniu esențial al vieții publice, — criza complexului demo-fiscal a precipitat politica de reformă a administrației imperiale și a dat forme acute ciocnirii de interese dintre austriece și marii stăpîni de pămînt.

Reorganizarea sistemului fiscal a oferit primul prilej pentru manifestarea conflictului dintre cele două formule. Preocupați să asigure venituri cît mai mari tezaurului imperial, noii stăpînitori au reformat fiscalitatea, dîndu-i drept bază principiul dării fixe repartizate după numărul și averea contribuabililor, ceea ce implica firește, evidența populației și cunoașterea situației ei materiale. Măsurile fiscale ale administrației austriece au declanșat nemulțumirea marii boierimi obișnuite fie să găsească asociați la exploatarea maselor fie să smulgă autorităților centrale, prin tănuire pe domeniile ei sau prin scutiri de bir (poslușnici), un număr însemnat de contribuabili. Decisă să păstreze aceste importante sume de venit, boierimea s-a folosit de carențele ad-

ministrației imperiale — mai ales în primii ani de după pacea de la Passarowitz — pentru a face să eșueze intențiile Curții de la Viena

În efortul de a organiza o exploatare sistematică a Olteniei, austriezii au înțeles că pentru a asigura succesul măsurilor fiscale, politica de reformă trebuie să cuprindă și celelalte sectoare ale vieții sociale. Cum diversitatea regimului de obligații domeniiale era o sursă de instabilitate, reglementarea relațiilor agrare se impunea cu necesitate. Politica socio-agrară a noilor autorități a urmărit unificarea categoriilor de țărani fără pămînt — rumâni și oameni cu învoială — și introducerea unui regim unic de îndatoriri (în ceea ce privește renta în muncă, o zi de clacă pe săptămînă). Paralel cu urbariile agrare, au fost luate măsuri pentru stabilizarea populației sătești în cuprinsul unor așezări permanente și sistematizate.

Pentru a putea asigura aplicarea acestor reforme, administrația trebuia smulsă boierimii și trecută sub controlul autorităților imperiale. Reformele administrative care au rezultat, au avut drept urmare suprimarea autonomiei — în 1726, bănia a fost desființată — și venirea în fruntea aparatului administrativ a unui funcționar german.

Același obiectiv — limitarea autorității politice și sociale a boierimii a urmărit și reforma judecătorească, care a permis justiției de stat să se extindă în detrimentul celei senoriale. Decretul din 22 februarie 1719 este considerat, cu dreptate de autor, drept „prima încercare de ansamblu de a smulge masa populației dependente autorității judiciare a stăpînitorilor de moșii” (p. 270).

Bilanțul acestui absolutism luminat incipient care a găsit în Oltenia, timp de două decenii, un teren de experiment a fost, după opinia îndreptățită a autorului „un larg transfer de putere și mijloace materiale din zona privilegiului în aceea a puterii centrale” (p. 71).

Odată fixat acest cadru determinat al stăpînirii austriece autorul examinează succesiv viața comercială, economică, relațiile dintre țărani și marii stăpîni de pămînt, reformele sociale, fiscale, administrative și judecătorești introduse de regimul habsburgic, cultura și

viața ecleziastică. Un capitol final urmărește în paralel măsurile austriece și reformele fanariote, pentru a conchide că „Regimul experimentat de austrieci în Oltenia venea în împlinirea programului de guvernare al fanarioților și s-a oferit în chip firesc ca izvor de inspirație pentru activitatea sa reorganizatoare” (p. 309).

Bogăția opiniilor și încheierilor noi se refuză marginilor înguste ale unei recenzii. Ceea ce se cuvine subliniat dintru început este că în ciuda titlului, cartea lui Ș. Papacostea iese din cadrul unei cercetări de istorie regională. Așa cum remarcă cu dreptate autorul „episod minor și fără urmări durabile pe planul relațiilor internaționale, stăpînirea austriacă are o însemnătate deosebită din punct de vedere istoriografic, prin revelațiile majore pe care le oferă investigației asupra tuturor aspectelor societății românești de la începutul epocii fanariote” (p. 9). De-a lungul întregii lucrări, autorul subliniază aceste „revelații” care sînt totodată și contribuțiile sale majore la studiul societății medievale românești. Spicuim cîteva.

Un deosebit interes prezintă analiza împrejurărilor în care a fost instaurat regimul fanariot în Moldova și în Țara Românească. Autorul subliniază rolul intensificării mișcării de emancipare națională în cele două țări românești, mișcare favorizată de ofensiva puterilor creștine în direcția sud-estului european, în adoptarea de către Poartă a formulei regimului fanariot. În lumina obiectivelor fixate mandatarilor intereselor otomane, ridicăți în scaunele de domnie de la Iași și București, autorul face o remarcabilă paralelă între politica față de boierime a celor doi Mavrocordați, Nicolae și Ion: dură, mergînd pînă la execuții, a celui dintîi, conciliatoare a celui din urmă. Pentru prima oară, dezavuarea măsurilor lui Nicolae Mavrocordat de către fratele său Ioan, este pusă în adevărata ei semnificație politică.

Din capitolul *Boieri și țărani*, consacrat structurilor sociale fundamentale ale societății oltene și genezei regimului de obligații al țăranimii față de stăpînii de pămînt, se cuvine reprodușă aici excelenta definiție a boierimii drept „clasa stăpînitorilor de moșii exploatate

cu mîna de lucru a țăranilor dependenți, înzestrată cu statut de privilegii și care, deținînd monopolul dregătoriilor, domina viața de stat” (p. 147), definiție care pune în lumină cele trei prîghii — pămînt, dregătorie, privilegiu — prin care boierimea și-a asigurat controlul politic asupra țării. Este închisă în această definiție o analiză de excepțională pătrundere (vezi p. 143—147) care-i va asigura — sîntem convinși — drept de cetate în istoriografia noastră.

Același caracter de larg orizont, îmbrățișînd întregul ev mediu românesc, îl prezintă și paragraful *Vechea structură fiscală a țării* (p. 220—222), care slujește drept introducere la studiul reformei fiscale austriece. Raportul dintre economie și fiscalitate, rolul economiei animaliere, ca bază a sistemului fiscal, legarea de glie, solidaritatea grupului fiscal, structura veniturilor sînt cîteva din problemele de bază ale istoriei economice care află acum păreri și concluzii ce orientează viitoarele cercetări în direcții fecunde.

În sfîrșit să reamintim că însași cercetarea politicii habsburgice în Oltenia plasează lucrarea lui Ș. Papacostea printre contribuțiile românești de istorie universală, autorul urmărind manifestările unui despotism lăminat incipient. Politica Mariei Theresa și a lui Iosif II își dezvăluie astfel antecedentele necunoscute pînă acum. Prin relevarea elementelor comune măsurilor austriece și celor ale domnitorilor fanarioți, autorul aduce dovezi noi în sprijinul caracterului absolutist-lăminat al politicii domnitorilor fanarioți, susținut cu vigoare de N. Iorga².

Cartea lui Ș. Papacostea invită în permanență la reflexie și, este de la sine înțeles, că lectura ei devine un adevărat dialog între cititor și autor. Și cum dialogul adevărat se desfășoară cînd se manifestă deosebirile de păreri, e firesc ca și aici să apară întrebări, nedumeriri, limpeziri.

Din parte-ne credem, spre pildă, că n-a fost îndejuns subliniată poziția contradictorie a marilor stăpîni de pămînt în problema

² N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIIIe—siècle*, în „Bulletin of the International Committee of Historical Science”, IX (1937), p. 101—115.

regimului clăcii. În virtutea autorității cu caracter personal pe care aceștia o aveau asupra țăranilor șerbi, rumânii erau obligați *în principiu* să execute orice poruncă a stăpînului lor. Caracteristica condiției servile e munca *nereglementată*. Se știe că realitatea era însă alta: rumânii refuzau deseori să îndeplinească ordinele boierului sau egumenului, astfel că dreptul de a dispune discreționar de forța de muncă a șerbului devenea iluzoriu. Pentru a obține o sporire *în fapt* a cuantumului muncii servile, boierii au cerut austrieilor să *reglementeze* îndatoririle de muncă ale rumânilor. În drept, autoritatea lor era acum limitată, în fapt, țăranilor li se impunea o cantitate sporită de muncă.

În ultimul capitol, autorul afirmă — și sîntem alături de el — că „nimic nu ar fi mai greșit decît încercarea de a reduce geneza măsurilor de reformă a lui Constantin Mavrocordat la precedentul creat în Oltenia de austrieci” (p. 309). Și totuși, puțin mai departe citim: „Comparația (între reformele austriece și cele fanariote — n.n.) mai oferă pe deasupra

și avantajul de a divulga, în majoritatea cazurilor, paternitatea măsurilor de reformă (p. 310). Fără să credem că dictonul „Pater semper incertus” cuprinde un adevăr absolut, mărturisim că în majoritatea cazurilor comparația amintită nu ni se pare concludentă pentru aflarea paternității reformelor fanariote. Confrunțați cu aceleași realități, austrieicii și fanarioții au adoptat soluții similare sau chiar identice. Între măsurile lui C. Mavrocordat și cele ale lui Carol al VI-lea nu există cu necesitate un raport de filiație.

Peste asemenea semne de întrebare, se poate afirma că lucrarea lui Șerban Papacostea se așează printre operele durabile ale istoriografiei noastre. Dincolo de progresul neîncetat al istoriografiei, există contribuții care, prin amploarea documentării și prin profunzimea analizei, poartă caracterul definitivului, măcar în majoritatea dacă nu în totalitatea încheierilor lor. Cartea lui Șerban Papacostea se numără printre ele și se așează între cele de frunte.

Fl. Constantiniu

ALEXANDRU DUȚU, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Edit. Academiei, 1972, 168 p. (Biblioteca istorică, XXXIV).

În cercetările sale privitoare la istoria culturii românești, Alexandru Duțu acordă o atenție deosebită ideilor generale și creațiilor spirituale reprezentative prin care poporul nostru s-a situat în comunitatea culturii universale. Asemenea cercetări răspund, de altfel, actualelor cerințe ale cititorilor din țara noastră, doritori să cunoască și partea de conținut universal din vechea cultură românească. *Cărțile de înțelepciune* pe care le studiază autorul în lucrarea de față sînt, într-o anumită măsură, mărturii ale prezenței poporului nostru în cultura universală. Acest caracter al cărților de înțelepciune îndreptățește,

desigur, și transpunerea lucrării într-o limbă de circulație internațională, ceea ce s-a și realizat prin versiunea franceză intitulată *Les livres de sagesse dans la culture roumaine*, care s-a publicat în 1971 la București, în colecția „Etudes et documents concernant le sud-est européen”, pe care o editează Association internationale d’études du sud-est européen. Între versiunea franceză și ediția românească nu există decît cîteva mărunte deosebiri de prezentare cu privire la unele note subpaginale, dar în ediția românească figurează în plus trei studii și o bibliografie, care îmbogățesc cuprinsul lucrării.

Rezultatele cercetărilor autorului referitoare la *Cărțile de înțelepciune în cultura română* sînt consistente și originale. Examinînd textele păstrate în manuscrise, precum și cele tipărite, începînd din secolul al XVII-lea și pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, autorul pune în lumină conținutul moralizator și de pedagogie socială al acestor cărți. Unele scrieri din această categorie se întemeiază pe izvoare străine aparținînd producțiilor culturale ale popoarelor din sud-estul Europei, altele vădesc influențe sau chiar împrumuturi directe din literatura țărilor Occidentului. Și unele și altele, împreună cu cele cîteva care sînt creații românești propriu-zise, cărțile de înțelepciune reflectă nivelul ridicat al intelectualilor și moralîștilor din trecutul țărilor noastre.

În prima parte a lucrărilor sale, autorul stăruie asupra operelor pe care le consideră „neglijate” și care, de fapt, nu au fost întru totul uitate de cercetătorii vechii culturi românești. Sînt menționate preocupările lui M. Gaster, N. Iorga, N. Cartoian, Demostene Russo, Dumitru Popovici, precum și cercetările mai noi publicate de George Ivașcu, Al. Piru, Romul Munteanu, Dan Simonescu, Adrian Marino, Dan Zamfirescu și Gh. Mihăilă, cu privire la diferitele probleme de cultură ce figurează în cărțile de înțelepciune și de bună cuviință din istoria poporului nostru. Dintre autorii străini care au relevat, din unele puncte de vedere, importanța cărților de înțelepciune din literatura universală sînt menționați, cu indicații bibliografice, C. Th. Dimaras din Grecia, A. N. Robinson din Uniunea Sovietică, H. Chadwick din Marea Britanie.

Cercetînd *cărțile de comportare* (p. 15–63), autorul stăruie asupra manuscriselor slave nr. 68, 72 și 157 din Biblioteca Academiei, care cuprind fragmente patristice și extrase din scrierile unor clasici greci. Sînt texte din secolele XIV–XVI. Importantă este scrierea intitulată *Dioptra* păstrată în manuscrisul grec nr. 140, datînd din secolele XVI–XVII și care se regăsește fragmentar în *Învățăturile lui Neagoe*. Sînt studiate între altele scrierile intitulate: *Învățăături pentru toate zilele* (1642), *Cărare pe scurt* (1685), *Manualul nedumeririlor* (1697), *Divanul lui Dimitrie*

Canlemir (1698), *Floarea darurilor* (1700), *Pildele filosofesti* (1713), *Adunarea de multe învățăături* (1757), *Învățătura de obște* (1784), *Oglinda omului înțelept* (1807), *Moralnicile sentințe* (1813), *Cărticica năraurilor bune pentru tinerime* (1813), *Omul de lume* (1819), *Manualul de patriotism* (1829), *Dirigătorul bunei creșteri* (1830), *Manualul bunului român* al lui N. Bălcescu (1850). Însuși titlurile acestor scrieri indică destinația lor moralizatoare și preocupările pedagogilor și învățaților din trecut.

O expunere critică mai amplă este consacrată cercetărilor privitoare la ceea ce autorul numește *Oglinda principelui* (p. 65–103). Categoria de scrieri cuprinzînd învățăturile cîrmuitorilor de popoare vădește, după aprecierea autorului, un semn de maturitate culturală în istoria societăților respective. Sînt examinate în lumina acestei concepții: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, apoi *Ceasornicul domnilor* în versiunea lui Nicolae Costin de la începutul secolului al XVIII-lea, *Teatrul politic* în versiunea românească din 1750. Autorul apreciază just că aceste scrieri învederează orientarea laică a gîndirii politice românești și ele au redus treptat circulația și utilizarea normelor de conduită bazate pe textele religioase.

În partea a doua a lucrării sale autorul cercetează *Vîrstele și graiurile cărților de înțelepciune* (p. 105–124). Tranziția de la caracterul religios la caracterul laic al scrierilor de conduită umană este explicată prin progresul spiritului uman determinat de transformările structurale ale societății și de influența iluminismului. Comparînd cărțile românești din această categorie cu cele proprii altor popoare, autorul găsește că aportul românesc este pozitiv, poporul nostru manifestînd, și din acest punct de vedere, propria sa personalitate în istoria omenirii.

Mai figurează în această lucrare trei *studii complementare*; primul se intitulează: „*Translatio studii*” la *cărturarii români* (p. 127–136), cel de-al doilea: *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene* (p. 137–155), iar ultimul: *Civilitate engleză și moralism sud-est european* (p. 156–162). Prezența acestor studii în lucrare este motivată de autor cu justifi-

careă că „filonul de gândire” ce se desprinde din cărțile de înțelepciune va putea fi urmărit mai departe și în lumea occidentală și în perioada de după 1848.

Lucrarea se încheie cu o *bibliografie* (p. 163—165) și cu *indicele operelor citate și analizate* (p. 167—168). Este o lucrare de erudiție și este meritul autorului de a fi întreprins cercetările pe care le publică, punând în atenția cititorilor interpretările sale și oferind istoricilor culturii valoroase sugestii și noi baze de discuție.

Potrivit aprecierii autorului, cărțile de înțelepciune reflectă setea umană de cunoaștere, sînt manifestări ale culturii scrise, mărturii ale cugetării umane. Autorul își precizează concepția astfel: „Cărțile de înțelepciune înglobează un ansamblu de norme, culese din diverse texte (incluzînd și pe cele sacre) și cu scop strict *personal*; ele sînt destinate meditației, iar cititorii lor au revenit adeseori asupra textului pentru a afla „calea mîntuirii” sau „calea îndeplinirii datoriilor obștești”. De-a lungul secolelor, aceste culegeri au transmis înțelepciunea acumulată de experiența umană și au constituit izvorul principal de la care mult încercații viețuitori din țările române, ca și din țările aflate sub dominație străină, și-au adăpat setea de cunoaștere, de înțelegere a fenomenelor unei vieți aspre” (p. 12). Cu această justă concepție, autorul își propune să reliefeze „cîteva idei-forță, folosind cărțile de înțelepciune ca mărturii ale evoluției mentalității” poporului român (p. 12). Lucrarea nu oferă însă o deplină realizare a acestei intenții.

Fiind sinteze de experiență și de gândire ale omenirii, esențe ale cugetării multor gânditori, cărțile de înțelepciune „nu au apărut pentru prima oară, în cultura noastră” (p. 14), ci figurează ca atare în patrimoniul culturii universale. Dacă deci cărțile de înțelepciune reprezintă un fond universal al culturii umane, ar fi fost de așteptat să se examineze în ce măsură poporul român a pus în aceste cărți propria sa experiență, cugetarea sa proprie. O asemenea cercetare nu s-a făcut în mod aprofundat.

Cărțile de înțelepciune apar și în această lucrare ca opere cosmopolite. Nu este rele-

vătă printr-o cercetare analitică partea de gândire românească proprie fiecăreia dintre cărțile de circulație generală prezentate în această lucrare. Autorul a amînat o asemenea cercetare, care ar fi necesitat, după cum însuși apreciază, „o analiză independentă, amănunțită” (p. 63). Cînd își propune să desprindă „din fondul reconstituit al cărților de înțelepciune” specificul lor în evoluția culturii românești, autorul schițează doar aspecte, precizînd că nu prezintă „concluzii definitive” (p. 103).

Cînd examinăm locul cărților de înțelepciune în cultura română, trebuie să avem în vedere, în primul rînd, numărul lor mic și circulația lor restrînsă în comparație cu scrierile religioase, cu cărțile populare, cu obiceiurile consemnate în documente, cu operele istorice, cu scrierile didactice. Numărul mic al cărților de înțelepciune și circulația lor numai în lumea restrînsă a știutorilor de carte nu îndreptățesc concluzia că genul ar „dezvălui trăsături majore ale mentalității române în evoluția sa” (p. 122).

Povețele de înțelepciune nici nu au constituit un gen literar recunoscut ca atare. Cărțile din această categorie au în general un conținut enciclopedic; eclectismul este evident în structura lor. Sfaturi înțelepte de aceeași valoare se găsesc în numeroase alte scrieri, în textele religioase, în cronici, în pravile, în manualele didactice, în conceptele de comportare, cu semnificațiile lor adeseori contradictorii, nu reprezintă conținutul rezervat al cărților de înțelepciune și ca atare nu constituie un fond precumpănitor, dătător de seamă pentru cultura proprie a poporului nostru.

Nu este studiată condiționarea socială a cărților de înțelepciune. Aceste cărți au fost alcătuite prin elaborarea multiseculară la care au participat înțelepții multor popoare. Ele nu sînt, ca producțiile folclorului, creații directe ale maselor populare. Sînt culegeri ale gândirii unor înțelepți, care au trăit în orînduirii cu stratificări sociale improprie luminării mulțimilor pe calea culturii scrise; sînt cărți cu învățămînte de resemnare propuse de înțelepți spre meditare căutătorilor de izbăvire și de liniște morală din lumea numeroasă a

celor setoși de dreptate socială. Prin asemenea conținut și prin însuși faptul că aceste opere reprezintă cultura scrisă folosită de cîrmuitoarii popoarelor din trecut, poveștele de înțelepciune, atît prin originea cît și prin aplicarea lor, reflectă istoria unei omeniri dominate de contradicții sociale, care nu a atribuit înțelepciunii unul și același sens, adică înalta semnificație a virtuților intelectuale și morale, care conferă omului liber distincția superioară a personalității sale.

În limba greacă din perioada culturii clasice, cuvîntul σοφία, cu sensul general de înțelepciune, a însemnat deopotrivă: îndemnare manuală, iscusință, pricepere practică, dar și finețe înșelătoare, șiretenie. Iar cuvîntul latin *intellectio* a însemnat: pricepere, chibzuință, prudență, cumințenie. În istorie, sensul conceptelor de înțelepciune nu a fost întotdeauna acela al deplinei capacități intelectuale a omului, nici acela al demnității umane, nici acela al căutării echității sociale. Dimpotrivă, înțelepciunea a avut prea adeseori în trecut semnificația renunțării omului la propria sa demnitate și la propriile sale drepturi în societate. Relevarea acestui sens contradictoriu al conceptului de înțelepciune ar fi fost de mult folos cititorilor lucrării.

Nu se cercetează pravilele românești păstrate în manuscrise și nici cele tipărite în secolele XVII—XIX, care au fost în general și cărți de învățătură, precum se și intitulează unele dintre ele. Învățăturile cuprinse în pravile se adresa oamenilor de toate vîrstele și constituiau îndreptarul de pedagogie socială propus de biserică și de cîrmuitoarii statelor românești. Găsim în pravile multe precepte de educație, de instrucție, de înțelepciune. Prefațînd *Îndreptarea legii* din 1652, mitropolitul Ștefan socotea că această pravilă este menită să îndrepte „năravurile” oamenilor, să-i învețe să aleagă răul de bine, înclt „și cine nu este îndreptat... citind cu socotință și cu luare aminte, lesne se va îndrepta”. Pravilele recomandă ca relațiile dintre părinți și copii să se întemeieze pe iubirea și asistența reciprocă. Folosind pravilele, biserica și guvernanții țărilor române au transmis tinerilor și vîrstnicilor învățăături destinate să le asigure o bună comportare în viața de familie, o

conduită profesională și o atitudine în viața publică în conformitate cu ordinea socială, care cerea supunere și ascultare. Înțelepciunea are în pravile sensul istoric al comportării omului condiționat de stratificarea socială. Cercetarea trăsăturilor de conduită înscrise în pravile ar fi putut înlesni autorului relevarea critică a condiționării sociale a poveștelor de înțelepciune, atît de expresive cum sînt cele examinate în lucrarea sa.

În societatea evului mediu, în care cultura scrisă reprezenta mai cu seamă concepțiile straturilor cîrmuitoare și constituia normativul ideologic al guvernanților, numai literatura populară orală exprima cu îndrăzneală înțelepciunea colectivă, neîngrădită de poveștele de cumințenie, pe care cărțile în general le recomandau tuturor membrilor societății supuși ascultării conducătorilor lor. Pentru timpul său, de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, cronicarul Radu Popescu Vornicul a înțeles sensul exact al destinației culturii scrise, atunci cînd a apreciat că această cultură trebuia să asigure comportarea politică înțeleaptă, știind că „la răi și la cumpliti nu trec filosofii și învățăturile” (*Istoriile Domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul*, ed. Const. Grecescu, Edit. Academiei, București, 1963, p. 33).

Menționînd lucrarea lui A. Catiforos, *Viața lui Petru cel Mare*, autorul precizează că aceasta a fost „tradusă prin intermediar grec... la 1749 de Matei Fărcășan” (p. 56 și nota 116). Dar în afară de această traducere, semnalată de N. Iorga în 1928, mai există două traduceri românești: cea din 1783 a lui Radu Duma din Transilvania și cea efectuată în Moldova din inițiativa mitropolitului Iacob Putneanul (1750—1758). Avem deci în limba română trei versiuni ale cărții lui Antonios Catiforos, cîte una în fiecare dintre cele trei țări românești. Lămuriri mai noi cu privire la circulația acestei cărți în limba română se găsesc în studiul lui Paul Cernovodanu, *Figura lui Petru cel Mare în istoriografia românească a epocii*, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga” în ziua de 12 iunie 1972.

Autorul arată că Nicolae Nicolau a tradus în 1819 cartea *Plutarh nou* a lui Pierre Blan-

chard și a adăugat versiunii românești însemnări de critică socială și lămuriri privitoare la originea romană a poporului nostru (p. 57). Prin această prezentare, Nicolae Nicolau poate apărea cititorilor ca un nume nou în istoria culturii românești. Transilvăneanul Nicolae Nicolau a fost însă un remarcabil răspînditor al ideilor moderne în rândurile tineretului și un dascăl de românism, avînd întinse cunoștințe de cultură universală. În afară de versiunea românească a cărții lui Pierre Blanchard, care nu este, totuși, cea mai convingătoare mărturie nici pentru enciclopedia acestui cărturar român și nici pentru nevoia de lumină științifică a societății românești din primele decenii ale secolului al XIX-lea, Nicolae Nicolau a publicat la Buda în 1814 *Calendarul ce slujește pre 100 de ani*; în anii 1814—1815 a publicat *Geografia sau scrierea pămîntului* în două volume iar în 1816 *Descoperirea Americii*, traducerea sa românească a cărții lui I. H. Kampe.

Ca și Aaron Florian, ca și alți dascăli din generația premergătoare revoluției de la 1848, Nicolae Nicolau a militat pentru organizarea școlii românești în spiritul științific al învățămîntului occidental. El a funcționat în 1831, după Aaron Florian, ca „școlarh” adică director al Școlii din Golești și în această

calitate, adresînd locuitorilor Țării Românești o înștiințare tipărită, i-a îndemnat să-și trimită fiii și fiicele la învățătură „spre îmbunătățirea și deșteptarea lor”. S-a exprimat astfel: „Vin cu aceasta din firească rîvnă către însuși neamul meu, al doilea din datoria dregătoriei mele de învățătoriu și povățuitoriu spre fericirea sufletească, din adîncul sufletului meu să vă poftesc și să vă rog să nu fiți nesocotitori acestor faceri de bine”. Tipăritura a fost descoperită de George Fotino și semnalată în studiul său *Școala din Golești* (1826), publicat în volumul colectiv *Din istoria pedagogiei românești*, II, București, 1966, p. 234.

Sub rezerva acestor observații, apreciez că lucrarea lui Alexandru Dușu se impune în noua istoriografie românească prin largul ei orizont istoric și prin utilizarea metodei comparative. Această lucrare învederează aptitudinea autorului pentru cercetările privitoare la istoria ideilor, disciplină care se bazează, ca în cazul de față, în primul rînd pe pasiunea pentru investigarea izvoarelor.

Gheorghe Cronț

MILAN VANCU, *Mala Antanta, 1920 — 1938* (Mica Înțelegere, 1920—1938), Belgrad, Edit. Titovo-Uzice, 1969, 398 p.

Monografia sus menționată se înscrie printre lucrările valoroase apărute în perioada de după primul război mondial, cu privire la alianța politică și militară a celor trei state — Cehoslovacia, Iugoslavia și România — întregite sau reconstituite în urma destrămării imperiului Austro-Ungar.

Bazată pe date și fapte, culese de autor din numeroase arhive, lucrări de specialitate, presă etc., lucrarea oglindește procesul istoric extrem de complex al formării și activității

Micii Înțelegeri. Plămădită în anii 1920—1921 pentru apărarea și consolidarea unității statelor naționale abia desăvîrșite și amenințate de revanșismul și revizionismul unor mari puteri și țări mai mici, alianța politică și militară cehoslovaco-româno-srbo-croato-slovenă a avut de la început un caracter antirevizionist, de apărare a integrității teritoriale și a independenței naționale.

În primul paragraf al capitolului 1 al monografiei, Milan Vancu arată că scopul Mici

Înțelegeri era „... de a apăra independența, de a menține statu-quo-ul”¹.

După un scurt istoric al luptei unite a popoarelor din sud-estul Europei pentru eliberare națională, autorul analizează factorii interni și externi care au determinat alianța celor trei state imediat după terminarea războiului. Autorul arată că politica revizionistă a unor state, precum și tendințele marilor puteri europene, Anglia, Franța, Italia, care dominau organismele internaționale, de a știrbi suveranitatea statelor mici și mijlocii au fost cauzele principale care au grăbit apropierea celor trei țări și hotărârea lor de a apăra în comun interesele naționale prin tratate de alianță.

Cu toate că ascuțișul politicii antirevizioniste al Micii Înțelegeri era îndreptat îndeosebi împotriva guvernului horthyst, la prima sesiune care a avut loc la Praga la 26—28 august 1922, reprezentanții celor trei state aliate au hotărât să sprijine admiterea Ungariei ca membră a Ligii Națiunilor. Totodată Mica Înțelegere a sprijinit Austria să primească un ajutor financiar prin intermediul Societății Națiunilor. La sesiunea de la Sinaia din 28—30 iulie 1923, reprezentanții celor trei state aliate au hotărât să susțină Ungaria pentru a obține împrumutul solicitat de la Liga Națiunilor. Totodată, s-a mai decis ca cele trei state să sisteze primirea ratelor de la Ungaria în contul despăgubirilor de război — cu condiția ca guvernul ungar să promoveze o politică de pace și colaborare cu Cehoslovacia, Iugoslavia și România. Era una din practicile politicii externe a Micii Înțelegeri de a atenua divergențele existente în raporturile cu statele vecine și de a stabili relații normale de bună vecinătate. „În timpul sesiunii de la Geneva — se arată în monografie — din septembrie 1923 a adunării Ligii Națiunilor, ministrul afacerilor externe cehoslovac, Eduard Beneš, a avut convorbiri cu premierul ungar, Betlen, privind condițiile în care Mica Antantă poate să susțină la Liga Națiunilor cererea Ungariei pentru acordarea împrumutului. Betlen a acceptat condițiile oferite de Mica Antantă”².

Din lucrare se desprinde ideea că între cele două războaie mondiale raporturile economice și diplomatice ale Micii Înțelegeri cu Ungaria și Bulgaria au fost normale. Revizionismul cercurilor conducătoare reacționare din Bulgaria și Ungaria, politica naționalistă a cercurilor guvernamentale au umbrit, însă n-au împiedicat colaborarea dintre aceste țări, mai ales pe linie economică, și în anumite situații critice chiar și pe plan diplomatic.

Cu Uniunea Sovietică, statele Micii Înțelegeri au stabilit relații diplomatice abia în deceniul al 4-lea al secolului nostru. În lucrarea sa monografică, Milan Vancu arată că la Conferința de la Belgrad care a avut loc în ianuarie 1924, miniștrii de externe ai Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României au căzut de acord că era necesară normalizarea relațiilor cu U.R.S.S.

Pactul de garanție al Rinului dintre Germania, Belgia, Franța, Marea Britanie și Italia din octombrie 1925 a lovit în sistemul de securitate al Franței, iar Germania, sprijinită de Anglia, intră în concertul marilor puteri.

În acest context european, Mica Înțelegere și-a dat seama de pericolul ce amenința securitatea statelor mici și mijlocii, și la conferința de la Bled s-a ridicat împotriva admiterii Germaniei în consiliul Ligii Națiunilor.

În prezenta lucrare se impunea o tratare mai substanțială a atitudinii Micii Înțelegeri față de poziția adoptată de marile puteri occidentale în politica europeană, prin semnarea acordului de la Locarno.

Contradicțiile care măcinau sistemul capitalist, oglindite și în manevrele diplomatice ale marilor puteri de a destrăma sau de a întemeia alianțe politice, s-au întesit în anii 1926—1928. Pactul Briand-Kellogg, la care au aderat țări din Europa și din alte continente, urmat de protocolul de la Moscova, din februarie 1929, erau încercări de a înlătura o nouă conflagrație mondială.

Pe bună dreptate se afirmă în monografie că „... pactul de la Paris de interzicere a războiului a fost unul dintre cele mai universale tratate din perioada dintre cele două războaie mondiale”³. Într-adevăr pactul a

¹ Milan Vancu, *Mica Antantă*, p. 9.

² Dr. Milan Vancu, *Mica Antantă. 1920—1938*, p. 26.

³ Vezi p. 49.

fost semnat de 63 de state care s-au angajat să rezolve litigiile dintre ele pe cale pașnică, numai că marile puteri nu l-au respectat.

Capitolul „Relațiile economice dintre statele Micii Înțelegeri în ajunul crizei economice” cuprinde date interesante, care arată eforturile acestor state de a învinge greutățile crizei prin mijloace proprii, fără amestecul marilor puteri. În rezolvarea acestor greutăți au fost angrenate și alte state care erau în afara Micii Înțelegeri. De pildă, la conferința economică de la București ale cărei lucrări s-au desfășurat între 21 mai și 4 iunie 1930, a participat și Ungaria alături de România și Iugoslavia. Principala problemă dezbătută a fost desființarea protecționismului agrar din partea țărilor industriale europene care afecta în cel mai înalt grad exportul de produse agro-alimentare al țărilor mici și mijlocii cu o economie predominant agrară.

Conferințe pe această temă au mai avut loc în anii crizei economice mondiale, printre care amintim pe cea de la Varșovia din august 1930 cu participarea unui număr însemnat de state ca: România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, Estonia, Letonia și Polonia. La această conferință s-a discutat pe larg problema depășirii greutăților exportului de produse agro-alimentare. Aceeași problemă s-a discutat de reprezentanții aceluiași state în luna octombrie 1930 la București. Discuțiile n-au dus la nici un rezultat.

Frământările statelor mici și mijlocii n-au fost privite cu indiferență de marile puteri, care au urmărit să profite și să speculeze la maximum greutățile prin care treceau acestea. De aceea au fost propuse soluții ca organizarea unei Uniuni europene, dar sub egida Franței. Eșuarea acestui plan a avut drept urmare o altă soluție și anume, crearea unei Înțelegeri economice regionale mai largi în zona dunăreană. Această propunere franceză, cunoscută sub numele de „Planul Tardieu” avea în vedere Ungaria, Austria, Cehoslovacia, România și Iugoslavia.

Acestui plan i s-au opus Germania și Italia care nu doreau întărirea pozițiilor Franței în Europa Centrală. Nici statele dunărene n-au fost încântate de planurile elaborate de

marile puteri și le-au respins — încercând să realizeze o uniune vamală între ele, dar fără amestecul vreunei mari puteri. Astfel România și Cehoslovacia au avut convorbiri cu Austria, Ungaria și Bulgaria cu privire la o eventuală federație economică sub forma unei uniuni vamale sau a unei Înțelegeri comerciale cu anumite tarife vamale preferențiale.

Din cauza amestecului marilor puteri, precum și a divergențelor dintre statele dunărene, nu s-a ajuns la realizarea unei asemenea Înțelegeri care ar fi avut urmări pozitive în viața acestor state.

Venirea naziștilor la putere, arată Milan Vancu, „a adus o mare nenorocire omenirii pentru că au aprins focul în lumea întreagă declanșând cel de al doilea război mondial 1939—1945”⁴.

În partea a III-a a lucrării, căreia i-a dat o mare extindere, autorul se ocupă de activitatea Micii Înțelegeri într-o perioadă frământată a istoriei omenirii, când cursa înarmărilor marilor puteri s-a accentuat, iar politica revanșistă și revizionistă a trecut din domeniul agitațiilor în acel al acțiunilor practice: Germania hitleristă încalcă tratatele de pace, Italia fascistă declanșează agresiunea în Africa, are loc o regroupare a marilor puteri europene. Aceste schimbări în Europa au avut grave urmări ce s-au soldat cu marea conflagrație mondială care a cuprins în raza focului ei aproape trei sferturi din suprafața Terrei.

În lucrarea sa, Milan Vancu surprinde momentele principale din viața și activitatea Micii Înțelegeri după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania. Astfel la 16 februarie 1933, deci numai la câteva zile după cele întimplale la Berlin, s-a semnat la Geneva Pactul de organizare a Micii Înțelegeri, care nu era altceva decât o reacție și totodată o măsură de asigurare împotriva pericolului nazist care amenința securitatea popoarelor din centrul Europei. Milan Vancu arată că „Pactul Micii Antante a fost semnat într-o situație politică complexă, în momentul unei epuizări generale, determinată de urmările grele ale crizei economice, de conflictele politice, în pragul ofensivei fasciste”⁵. Pactul a fost întîmpinat cu osti-

⁴ Idem, p. 73.

⁵ Idem, p. 78.

litate de Germania nazistă și de Italia fascistă, precum și de celelalte state revizioniste.

Pericolul care plana asupra păcii se accentua.

Marile puteri occidentale încercau formule care să le ușureze dominarea lumii. Astfel apare proiectul lui Mussolini privind încheierea unui pact cvadripartit în afara Ligii Națiunilor, iar cele patru mari puteri semnatare să hotărască și să rezolve, bineînțeles în favoarea lor, marile probleme europene. Opoziția statelor mici, precum și divergențele ce aveau loc între marile puteri au făcut să eșueze asemenea încercări.

Îngrijorate de atitudinea marilor puteri, statele mici și mijlocii au început să se orienteze tot mai mult către Franța căreia nu-i convenea întărirea Germaniei pe continent, cât și către U.R.S.S. care se pronunța cu hotărâre împotriva fascismului și a pregătirilor militare. Astfel în iulie 1933 au fost semnate două convenții de neagresiune. Prima a fost încheiată între U.R.S.S. și vecinii săi, iar a doua între U.R.S.S. și Mica Înțelegere. Era o manifestare concretă de realizare a securității colective care nu s-a consolidat din cauza divergențelor dintre statele semnatare, precum și a presiunilor și a amestecului marilor puteri occidentale. Din șirul încercărilor de a crea o forță care să se opună expansiunii Germaniei hitleriste în centrul și sud-estul Europei face parte și Înțelegerea Balcanică, alianță politică și militară antirevizionistă, creată în anul 1934.

Milan Vancu, în lucrarea sa se ocupă pe larg de rolul jucat de guvernele Iugoslaviei și îndeosebi de cel condus de dr. Milan Stojadinovici în destrămarea acestei alianțe.

Apropierea Iugoslaviei de Germania încă din anul 1934, încheierea celor două pacte cu Bulgaria și Italia au subminat sistemul de securitate al statelor din centrul și sud-estul Europei, ce se clădise cu multă trudă.

Stabilirea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. de către România și Cehoslovacia în anul 1934, intrarea U.R.S.S. în Liga Națiunilor precum și pactele franco-sovietic și ceho-sovietic din mai 1935 au fost pași însemnați pe linia asigurării securității colective.

Dar politica conciliatoare a marilor puteri occidentale față de acțiunile Germaniei hitleriste de a-și mări potențialul militar, lovea în sistemul de securitate colectivă, la a cărei realizare au lucrat cu devotament numeroși oameni politici printre care merită a fi amintiți Nicolae Titulescu, M. M. Litvinov, Eduard Beneș și alții.

Acordul naval anglo-german din iunie 1935, care a încurajat politica militaristă a guvernului hitlerist, a îngrijorat statele mici europene, care își pierdeau speranța într-un ajutor din partea marilor puteri în caz de agresiune.

Încercările Micii Înțelegeri de a-și clădi un adăpost împotriva furtunilor ce erau în curs de dezlănțuire în Europa, erau anihilate de presiunile din afară ce se exercitau asupra statelor aliate, precum și de acțiunile forțelor reacționare din interior.

Autorul prezintă venirea guvernului Stojadinovici la putere ca „...o cotitură în politica iugoslavă. Încă din primele zile ale mandatului său, noua orientare a politicii externe iugoslave devine clară. Colaborarea apropiată cu Italia fascistă și Germania nazistă nu corespundea statelor aliate ale Micii Antante, Înțelegerii Balcanice și Franței”⁶. În această perioadă penetrația economică a Germaniei în Iugoslavia s-a accentuat. „Mănerind cu dibăcie arma penetrației sale economice — se arată în lucrare — Germania a reușit printr-un concurs de împrejurări să atragă tot mai mult de partea sa statele sud-est europene și să le detașeze din cadrul sistemului pieții internaționale”⁷. Într-adevăr, Germania nazistă a urmărit cu perseverență în politica sa de expansiune să domine sud-estul european. Aci însă a întâmpinat rezistența unor grupări ale burgheziei naționale care își vedeau afectate interesele lor economice prin penetrația capitalului german.

Milan Vancu evidențiază România printre statele care s-au opus expansiunii germane. „Iugoslavia ca și Bulgaria — arată autorul — a manifestat o rezistență mai mică față de

⁶ Idem, p. 129.

⁷ Idem, p. 139.

plasarea capitalului german mai ales în industria iugoslavă de mătase artificială și lână”⁸.

Violarea tratatelor de la Locarno în martie 1936 de către Germania hitleristă a fost privită diferit de statele din Mica Înțelegere. Dacă România și Cehoslovacia s-au declarat ferm împotriva acestei violări, guvernul iugoslav s-a plasat pe o poziție de conciliere. Astfel — lui Stoiadinovici — după cum remarcă autorul lucrării de față — nu i-a plăcut declarația lui Nicolae Titulescu, făcută în numele Micii Înțelegeri, și în care a susținut că această grupare de state se situează de partea Franței în ce privește denunțarea de către Germania a tratatelor de la Locarno⁹. Stoiadinovici s-a desolidarizat public de declarația lui N. Titulescu. Cu alte cuvinte, în problemele cruciale ale Europei s-au manifestat poziții diferite în cadrul alianțelor din centrul și sud-estul Europei. Dacă România și Cehoslovacia, prin N. Titulescu și Eduard Beneș, au adoptat o poziție fermă față de acțiunile agresive ale guvernului hitlerist, în același timp Stoiadinovici era conciliant și cu rezerve în politica sa față de Germania.

Semnarea tratatelor bulgaro-iugoslav și italo-iugoslav în anul 1937 vor adânci procesul de disociere care avea loc în cadrul celor două alianțe, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Milan Vancu susține și el că „opoziția din parlament avea dreptate când afirma că, după semnarea acestui tratat, relațiile iugoslave cu vechii săi aliați se vor răci”¹⁰.

Față de criza cehoslovacă din anul 1938, statele Micii Înțelegeri s-au manifestat diferit. Poziția Iugoslaviei este larg dezbătută în lucrarea sa de către dr. Milan Vancu. El condamnă poziția guvernului iugoslav care „nu dorea să strice prietenia cu Hitler din cauza Cehoslovaciei”¹¹.

Referindu-se la atitudinea lui Milan Stoiadinovici, șeful guvernului și ministrul de externe al Iugoslaviei, autorul lucrării arată că acesta „a comunicat guvernului român că România și Iugoslavia trebuie să evite absolut

un conflict armat care, după părerea lui, ar fi catastrofal pentru ambele state. În final Stoiadinovici a declarat că, consideră nefavorabilă acceptarea propunerii guvernului român privind inițierea unor demersuri pe lângă guvernele celor patru mari puteri, deoarece acest lucru ar putea fi interpretat ca o amenințare din partea celor două state, cu toate că ele nu doresc să meargă pînă la capăt și nici nu pot ajuta Cehoslovacia în nici un fel”¹².

În problema Cehoslovaciei, România și Iugoslavia s-au găsit pe poziții diferite. În anul 1942, Eduard Beneș declara la Londra că „Numai România ne-a rămas credincioasă pînă la capăt. Regele Carol mi-a trimis o telegramă prin care îmi declara că armata română își va îndeplini misiunea, dacă sînt hotărît pentru rezistență armată”¹³.

Așadar, România s-a oferit să-și îndeplinească misiunea sa de aliată, dar guvernul cehoslovac n-a solicitat ajutorul său armat, cedînd în fața forței marilor puteri, care au semnat acordul de la München.

În lucrarea sa Milan Vancu este contradictoriu în legătură cu transportul de trupe sovietice prin România în sprijinul Cehoslovaciei în caz de agresiune. Considerăm că această problemă nu mai prezintă nici un fel de interes, deoarece guvernul cehoslovac n-a cerut ajutor guvernului sovietic, iar acesta la rîndul său n-a mai fost nevoit să intervină pe lângă guvernul român ca să-i permită trecerea trupelor spre Cehoslovacia. Astfel că, cercurile guvernante românești n-au fost puse în situația de a da un răspuns concret. Din această cauză este greu de presupus ce a gîndit guvernul român atunci, cu privire la această problemă. Dintr-o serie de documente ale vremii rezultă însă că Bucureștiul era favorabil ideii transportului de trupe sovietice prin România.

I. M. Maiski, fost ambasador al Uniunii Sovietice la Londra, observă în volumul său de memorii: „Litvinov presupunea că România va permite trupelor și aviației sovietice să treacă pe teritoriul ei, însă consideră că spre a influența România în acest sens, ar fi foarte

⁸ Idem, p. 140.

⁹ Idem, p. 150.

¹⁰ Idem, p. 177.

¹¹ Idem, p. 273.

¹² Idem, p. 274.

¹³ Idem, p. 285.

indicat să se ridice cât mai repede la Liga Națiunilor problema ajutorului ce trebuia acordat Cehoslovaciei. Dacă în Consiliul Ligii s-ar realiza măcar o majoritate în favoarea acestui ajutor (conform statutului se cere unanimitatea), România s-ar alia fără îndoială, acestui punct de vedere și n-ar obiecta împotriva trecerii trupelor sovietice”¹⁴.

Înainte de a se decide soarta Cehoslovaciei, Carol al II-lea îi declara generalului francez Gamelin, cu ocazia trecerii acestuia prin București, că dacă Franța și Cehoslovacia vor decide să se opună cu armele Germaniei naziste, el „va lăsa pe ruși să treacă prin partea de nord a teritoriului său pentru a merge în Cehoslovacia” și va acționa în acest sens „în caz de necesitate”¹⁵. Iar Krofta, ministrul de externe cehoslovac, la 18 septembrie 1938, informa pe ambasadorul american la Praga că „totul este pregătit pentru trecerea armatelor sovietice prin România”¹⁶.

Sînt suficiente dovezi din care rezultă că România n-ar fi ezitat să acorde ajutor

aliatei sale, chiar și prin permiterea tranzitului de trupe sovietice.

Lucrarea monografică, Mica Înțelegere, se ocupă succint de relațiile economice între cele trei state aliante. Iar problemele militare care au stat în centrul atenției celor trei state, mai ales după 1929, sînt aproape inexistente în lucrare.

Sursele de documentare sînt în general unilaterale. Autorul valorifică documentele aflate în arhivele din Iugoslavia, din această cauză, tratarea problemelor pare unilaterală. Adică, autorul se ocupă îndeosebi de Iugoslavia și mai puțin de România și Cehoslovacia.

Cu toate acestea, lucrarea monografică „Mica Înțelegere” se înscrie printre lucrările valoroase ale istoriografiei marxiste.

Ea cuprinde noi date și fapte care evidențiază scopul și rolul Micii Înțelegeri în menținerea păcii și a statu-quo-ului politic și teritorial european în perioada interbelică.

Dumitru Tușu

ROBERT FOSSIER, *Histoire sociale de l'Occident medieval*. Paris, Librairie Armand Colin, 1970, 382 p., Collection „U”, Serie „Histoire médiévale” dirigée par Georges Duby.

Din multiplele probleme ale societății medievale dezbătute în lucrările de specialitate, de mai mare sau mai mică întindere, cele care privesc exclusiv structura vieții sociale s-au bucurat pînă acum, în mod explicabil, în comparație cu alte epoci istorice,

de o mai puțină atenție din partea istoricilor. Mai întîi, că multe lucrări de istorie economică medievală cuprind, de cele mai multe ori, numeroase date și despre viața socială. Apoi, pentru că elementele care explică apariția și dezvoltarea vieții sociale medievale sînt dispersate într-o multitudine de izvoare publicate și de arhivă, uneori greu accesibile, din motive ușor de înțeles, fie prin numărul lor prea mic, fie prin profilul lor cît se poate de variat. O dovadă în acest sens o constituie însăși indicațiile bibliografice, destul de puține, existente într-un capitol special (p. 13—17), precum și acelea incluse sub titlul „Lecturi complementare” de la sfîrșitul celor 9 capitole

¹⁴ I. M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler* (Din amintirile unui ambasador sovietic), București, Edit. științifică, p. 73.

¹⁵ Gamelin, *Le prologue du drame*, Paris, 1946, p. 279.

¹⁶ Vezi Viorica Moisuc și Gh. Matei, *Politica externă a României în perioada Mînchenului* (martie 1938—martie 1939). În „Probleme de politică externă 1919—1939”, Edit. militară, 1971, p. 317.

ale lucrării (p. 48—49, 83—84, 112, 157, 220, 275—277, 302, 335—336, 362). De aceea, apariția unei monografii consacrate istoriei sociale din Europa apuseană în evul mediu nu numai că constituie o adevărată premieră în literatura de specialitate dar și o importantă realizare a istoriografiei franceze actuale, reprezentată cu cinste de către autorul lucrării de față, Robert Fossier, profesor la Facultatea de litere și științe umane din Nancy, un cunoscut specialist al problemelor sociale ale evului mediu european.

Înainte însă de a trece la analiza acestei lucrări, atragem atenția cititorului asupra a două din caracteristicile ei. În primul rând că autorul a ales ca limită cronologică, de sfârșit a evului mediu în Europa apuseană, secolul al XV-lea. În al doilea rând, că problema este studiată în cadrul unei periodizări, cele trei părți ale sale corespunzând fiecare uneia din perioadele evului mediu. Așa de ex. partea I intitulată *Societatea primitivă* se referă la perioada evului mediu timpuriu (sec. IV—X), a doua sub titlul *Formarea claselor sociale medievale*, perioadei evului mediu dezvoltat (mijlocul sec. X — mijlocul sec. XIII), în fine, a treia, *Criza dezvoltării societății* (adăugăm noi *medievale*) — evului mediu târziu (mijlocul sec. XIII—XV).

La prima vedere titlul primei părți provoacă cititorului neavertizat o oarecare nedumerire, acesta întâlnind expresia de *societate primitivă* pentru aceea care a existat în evul mediu timpuriu. Cercetînd însă mai atent conținutul capitolelor ce compun această parte a lucrării, oricine își poate da seama că prin *societate primitivă* Robert Fossier nu înțelege societatea din epoca preistorică ci prima formă pe care a avut-o societatea medievală europeană la începuturile ei, în perioada de decădere a Romanității occidentale pe de o parte și de ascensiune către civilizație a lumii popoarelor barbare, adică în perioada în care a avut loc contopirea comunității romane cu comunitatea barbară, proces istoric menit să confirme continuitatea vieții sociale în spațiul occidental european între antichitate și epoca modernă. Această contopire sau fuziune cum o numește autorul, încheiată în sec. VII, s-a făcut datorită existenței unor profunde ase-

mănări de natură economică și spirituală între cele două societăți ierarhizate — cu excepția regiunilor din imediata vecinătate a Mediteranei — realizată pe fundalul unor evenimente militare de o deosebită importanță și cu sprijinul bisericii ca principal element de stabilitate al noii societăți.

Bineînțeles că referitor la această perioadă istorică, autorul a subliniat nu numai continuitatea vechii societăți dar și cadrul noii vieți sociale. Cu privire la aceasta este atestată mai întâi o predominare covârșitoare a populației din mediul rural, 5/6 din totalul ei — evaluat de R. Fossier la 30 milioane — fiind alcătuită din țărani. Așadar o masă enormă de țărani care reprezenta adevărata societate a vremii ! În rest, aristocrația laică și clericală și orășenii. Dar această masă de elemente rurale nu era omogenă. Dacă la început numărul ei a sporit cu cel puțin un milion de barbări, în marea lor majoritate oameni liberi, ulterior condiția ei juridică a suferit modificări importante, trecîndu-se de la situația de colon la semi-șerb și apoi la șerb, pe măsură ce a sporit cererea de mînă de lucru pe marile domenii și s-au consolidat pozițiile economice ale lumii occidentale. În legătură cu aceste modificări structurale mai este de semnalat și faptul că tot acum dispărea sclavajul (el persista numai în unele regiuni ale Europei occidentale pînă în sec. IX) în timp ce decăderea politică a orașelor atrage după sine o înprospătare aproape totală a populației acestora, golul provocat de plecarea unora din orășeni fiind completat cu elemente provenite din mediul rural, cu clerici, cu militari care la adăpostul zidurilor așezărilor urbane aveau să pună bazele noii orășenimi medievale.

Desigur că în condițiile inexistenței unei legislații care să mențină ordinea într-o societate în plină transformare structurală și care ar fi putut să asigure munca pașnică pentru producerea de bunuri materiale, într-o lume unde violența și arbitrarul dominau raporturile sociale, se impunea de la sine aflarea unor mijloace menite să permită viabilitatea noilor clase și pătri sociale. În acest sens autorul arată cum s-au născut raporturile de vasalitate — atestate încă din

sec. VII — care inițial ofereau numai protecția celui mai puternic asupra celui mai slab, răsplătită cu unele servicii și cu credința celui protejat față de protectorul său. Pornindu-se de la această situație se vor cristaliza treptat cele două clase sociale fundamentale, una a țăranilor cu origini îndepărtate în lumea clientelară a antichității, bazate fiind pe acel *commendatio* și pe practica așa numitelor precaria, cealaltă a nobilimii care după părerea lui R. Fossier se deosebea în contextul întregii populații medievale prin felul său de viață, prin activitatea sa, prin rangul ei social, prin bogăția sa.

În partea a doua a lucrării sînt studiate mai întîi condițiile care au dus la consolidarea structurii lumii medievale compartimentate în tiparul noilor clase sociale. În acest sens autorul constată o serie de măsuri menite să înlăture piedicile care stăteau în fața sporirii puterii nobilimii. Astfel se arată cum sînt stabilite tot mai multe contacte și legături strînse între familiile aceleiași clase întărite și prin căsătorii politice fapt care dezvăluie în același timp, creșterea importanței femeilor în viața socială din evul mediu în comparație cu antichitatea. De aceea în noua perioadă istorică acestea (deși sînt în minoritate numerică față de bărbați: cam 10% din totalul populației apreciată în sec. XIV la 55 milioane) sînt tot mai mult prezente în actele de proprietate particulară precum și în centrul evenimentelor politice din viața societății. De asemenea, consolidarea pozițiilor clasei dominante s-a mai realizat și prin instituirea sistemului transmiterii puterii de orice natură urmașilor, evitîndu-se totuși fărîmițarea ei, prin aplicarea principiului priorității în drepturi în favoarea primei progenituri din familie, restul mulțumindu-se cu avantaje de importanță secundară.

Evident că pentru stabilirea noii ordini sociale era nevoie și de adeziunea nu numai a nobilimii dar și a țăranimii intrată acum pe un nou făgaș istoric. Din partea acesteia, autorul remarcă la început o oarecare teamă pentru un viitor lipsit deocamdată de perspective favorabile, fapt care a permis nobilimii să profite de situație și să acționeze împotriva acesteia. De aceea, aceasta din urmă va plă-

tura biserica de partea ei pe care a asociat-o la drepturile ei viitoare asupra țăranimii. Se instituie totodată și contractul scris, ca formă legală pentru obținerea consimțămîntului de care avea nevoie, într-o vreme în care scrisul începuse să depășească sfera îngustă a zidurilor mănăstirilor și a curților stăpînilor de domenii pentru a cuprinde și lumea rurală.

De o importanță deosebită în această parte a lucrării sînt acele capitole privind elementele de diferențiere socială și contururile claselor sociale din Europa occidentală în secolele X—XII, unde autorul insistă mai mult asupra noțiunilor de libertate și șerbie. După părerea sa, în mentalitatea lumii medievale, libertatea avea un caracter relativ, adesea era un simplu cuvînt, mai precis putîndu-se vorbi atunci de libertăți, acestea avînd un caracter cît se poate de diferit, de ex. politic, economic, juridic, etc. De asemenea pare interesantă analiza istorică făcută șerbiei de unde rezultă că originile sale sînt complexe, că apariția sa a avut loc în mod deosebit în Europa occidentală, adăugăm noi și în Europa orientală, că la definirea situației șerbului este necesar să ținem seamă de anumite nuanțe compatibile cu numărul mai mare sau mai mic de îndatoriri ale acestuia față de stăpînul domeniului.

Evident că strîns legată de șerbirea țăranilor este și aceea a recuștigării vechilor lor libertăți, realizată pe mai multe căi, fie prin reducerea treptată a obligațiilor lor, fie prin eliberarea individuală sau colectivă (pe sate sau orașe) încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Tot atît de interesantă este și analiza istorică a noțiunii de vasalitate. În acest sens se arată că noțiunea de vasalitate a fost mult mai complexă decît s-a crezut pînă acum și că în decurs de cîteva secole conținutul ei a suferit modificări esențiale. De aceea ea este cunoscută printr-un număr mare de termeni meniți să oglindească starea de dependență pe plan vertical și de asociere pe plan orizontal între oamenii liberi ai societății medievale. Astfel vasalitatea în stare pură, ilustrată în unele izvoare prin omagiul prezentat

de vasal unui singur senior, se va degrada din secolul al IX-lea când începe să fie semnalat omagiul vasalului făcut în același timp mai multor seniori, inclusiv marelui senior. Desigur că noua situație, după cum observă R. Fossier, avea să ducă la nașterea unei ierarhii feudale complicate în care nobilii erau totodată și stăpâni de domenii dar și militari de profesie, cariera armelor fiind considerată atunci drept un simbol al superiorității în viața socială.

Modificările de acest gen din rîndul nobilimii se vor repercuta și asupra modului de viață al celorlalți oameni liberi din societatea medievală. Așa de exemplu explică autorul de ce comunitatea rurală și cea urbană vor trece acum la constituirea organizațiilor lor de breaslă, ca mijloace de autoapărare împotriva tendințelor de subordonare manifestate de către nobilimea feudală. Totodată este semnalat și începutul procesului de eliminare al așezărilor urbane — numite comune — de orice obligații față de stăpînii marilor domenii, fenomen istoric atestat încă din secolele X—XI.

Dar diferențierea socială din această perioadă, va mai fi consecința și a altor cauze. Mai întîi apariția acelor venituri ale stăpînilor de domenii rezultate din aplicarea unor taxe asupra gospodăriilor țărănești — numite în secolul al XV-lea banalități — și apoi creșterea importanței monedei — a banului — ca intermediar între mărfurile intrate în circuitul pieței, care prin tezaurizare a sporit superioritatea materială a clasei dominante. Drept urmare această diferențiere social-economică, care opune pe săraci bogaților, va contribui nu numai la stabilirea definitivă a contururilor principalelor clase sociale medievale dar și la apariția acelor elemente care vor duce la dezechilibrul dintre ele produs odată cu transformarea păturii orășenești într-o adevărată clasă socială. Relativ la noua clasă socială — viitoarea burghezie — autorul arată căile ei de constituire, forța ei economică, raporturile ei cu clasele sociale fundamentale medievale precum și problemele care-i stăteau în față înainte de apariția contradicțiilor dintre ea și nobilime.

Ultima parte a lucrării care prin conținutul ei oferă unor istorici spectacolul „dezordinilor și al confuziei” cuprinde o serie de probleme prin care de fapt se explică procesul istoric al împingerii societății medievale din Europa apuseană pe drumul epocii moderne. Acest lucru a fost posibil, așa cum arată autorul, datorită faptului că autoritatea spirituală a bisericii a decăzut — mai ales după Conciliul de la Constanța din 1415 — și pentru că aceasta a fost înlocuită cu influența predominantă a intelectualității urbane în viața societății. Evident că în noile condiții istorice modificările din viața socială aveau să afecteze în special țărănimea și orășenimea. Astfel R. Fossier arată cum țăranii au reușit abia acum să obțină din partea nobilimii pămînturi pentru cultură prin sistemul arendării precum și dreptul de a se folosi din nou de păduri și pășuni pentru nevoile gospodăriilor lor. Totodată se mai constată că dezvoltarea meșteșugurilor satești, prin intermediul cărora erau procurate la cerere mai ales mărfuri finite sau semifinite necesare consumului populației orășenești, a determinat și exodul meșteșugarilor rurali la oraș în căutare de lucru mai bine retribuit.

În astfel de condiții, așa cum subliniază și autorul, nobilimea domenală își pierde din autoritatea sa și devine treptat o clasă parazită sortită pieirii. Și totuși, o parte a acestei clase sociale a găsit calea pentru a supraviețui și anume prin a intra și a spori rîndul funcționarilor în aproape toate compartimentele administrației statului. Locul ei în mediul rural va fi ocupat, numai în parte, de țărani prin achiziționarea de bunuri rurale, întrucît cei care vor beneficia din plin de această nouă situație vor fi orășenii, constituiți de acum într-o clasă socială, care cumpără numeroase proprietăți la sate pentru a-și spori nu numai propria lor stare dar și influența asupra țărănimii pe care o va subordona pentru scurtă vreme pe calea unei noi șerbii. Concomitent cu aceasta orășenii vor căuta să cîștige și acele libertăți de care aveau nevoie pentru a fi recunoscuți ca o clasă cu drepturi egale cu nobilimea pe măsură ce

influența ei în viața economică a țării se va accentua tot mai mult.

Toate acestea vor avea consecințe și asupra organelor de conducere a orașelor și anume puterea va trece din mîna vechiului patriciat în aceea a reprezentanților elementelor provenite din păturile de jos și mijlocie a locuitorilor. Dar așa cum remarcă și autorul, chiar în rîndul noii orășenimi se va produce acum o stratificare socială formată din mai multe pături, cu interese opuse între ele, situație care va favoriza izbucnirea luptei de clasă chiar în rîndul acesteia. Desigur că lupta de clasă nu este un fenomen specific sfîrșitului evului mediu dar în secolele XIV și XV este de reținut că în Europa occidentală, forme violente ale luptei de clasă, fie ale țăranilor, fie ale orășenilor se vor manifesta în toată amploarea lor. În această reacție spontană a celor nemulțumiți împotriva vechilor rînduiri sociale, un rol de seamă l-a avut înrăutățirea relațiilor dintre asupritori și asupriți în secolul al XV-lea, cu toate eforturile unor monarhi de a evita aceste explozii sociale prin politica lor de reforme.

După cum era și de așteptat orășenimea din Europa occidentală ca și aceea din alte părți ale continentului nostru nu numai că nu s-a opus luptei țăranimii dar s-a și alăturat acesteia pentru a o sprijini dar și pentru a obține pentru ea poziții tot mai puternice în viața economică și politică a statului și pentru a slăbi și mai mult nobilimea concentrată în jurul marelui senior. Acest proces istoric care a sporit decăderea vechii structuri a societății medievale — devenită acum anacronică — s-a agravat și mai mult pe măsură ce se adînceau contradicțiile între patronii și muncitorii din orașe și de la sate. Acordînd o deosebită atenție acestei probleme din urmă, R. Fossier subliniază apariția diferitelor forme de organizare ale luptei antipatronale dusă de către muncitori, în așa măsură încît nu ezită să afirme că în istoria socială a societății din Europa apuseană în evul mediu se poate vorbi despre o problemă muncitorească

de o importanță tot atît de mare ca și problema țăărănească.

Ca orice lucrare apărută în Colecția „U”, din ciclul „Istoria medievală”, cea de față cuprinde în anexele celor 9 capitole o serie de documente redată integral sau fragmentar, menite să ilustreze afirmațiile autorului din text ca de ex. garanțiile oamenilor liberi în secolul VI și IX, situația țăranilor săraci în secolul VIII, activitatea comercială în secolele VIII și IX, structura orașelor în secolul al X-lea, legislația barbară din secolul VI, condiția juridică a femeii în secolele VII și IX, diplome de șerbție din secolele VIII și IX, transmiterea șerbilor de pe un domeniu pe altul în secolul XI, eliberarea șerbilor în secolele XII și XIII, prezentarea omagiului de către vasal seniorului său în secolul XII, chartele comunale din secolele XII și XIII, conflictele între nobili și biserică din secolul al XIV-lea, situația țăranilor în secolele XII și XIII, statute privind practicarea meșteșugurilor în secolul XIII, ordonanțele regale asupra fiscalității din secolul XV, răscoalele țăărănești din secolul al XIV-lea și al XV-lea, condițiile de muncă în orașe în secolul al XIV-lea, frămîntări orășenești în secolele XIV și XV, etc. (p. 45—47, 79—82, 108—111, 150—155, 209—220, 265—274, 298—300, 329—334, 356—361) precum și cîteva tabele, grafice, planuri, hărți sugestive ca de ex. planul orașelor Bonn și Colonia din sec. X, Lubeck din sec. XII—XIII, Metz din sec. XIII, Huy din sec. XIV, Londra din sec. XV, precum și harta tulburărilor sociale în Europa apuseană la sfîrșitul evului mediu.

Rod al unor ample cercetări, scrisă într-un stil atrăgător, captivant, un model de felul cum trebuie abordată o astfel de temă, lucrarea de față utilă studenților, profesorilor și specialiștilor se impune prin problemele noi pe care le ridică și le rezolvă, privind istoria socială a lumii medievale din Europa apuseană.

Constantin Șerban

„*Historica*”, vol. II (revista Centrului de științe sociale Craiova),
Edit. Academiei, 1971, 317 p.

În anul 1970, Centrul de științe sociale Craiova al Academiei R.S. România a inițiat editarea a două publicații de specialitate, cu caracter istoric și, respectiv, filologic. Astfel, au apărut în cursul aceluiași an „*Historica*” care publică contribuții de istorie, arheologie, etnografie și „*Philologica*” destinată studiilor de limbă și literatură.

Deschisă deopotrivă colaborării specialiștilor olteni și celor din restul țării, „*Historica*” acordă un spațiu larg problemelor de istorie, arheologie și etnografie a Olteniei. Pe linia acestor preocupări, cuvântul introductiv al primului volum sublinia locul acestei provincii în trecutul poporului nostru și necesitatea studierii aprofundate a istoriei oltene.

Ultimul volum apărut înmănușează ca și cel precedent un șir de valoroase contribuții a căror prezentare o întreprindem în rândurile de mai jos.

În studiul „*Evoluția culturii Vădastra pe baza descoperirilor de la Hotărani-Fărcașele, jud. Olț*”, M. Nica — prin folosirea rezultatelor săpăturilor arheologice — stabilește rolul culturii Vădastra în cadrul culturilor neolitice de pe teritoriul patriei noastre. Analiza unui material arheologic variat: ceramică, statuete feminine și masculine, unelte, oase de animale (bovidee și ovi-caprine) permit autorului să evidențieze noi elemente ale uneia din cele mai semnificative culturi ale neoliticului românesc.

Epoca romană pe teritoriul Olteniei este prezentă în cadrul cercetării lui G. Popilian „*Descoperirea monetară de la Gostavăț (jud. Olț)*”. Autorul analizează un tezaur monetar care cuprinde 324 monede, repartizate cronologic între triumvirul Marcus Antonius și împăratul Marcus Aurelius. Analiza monedelor, în funcție de emitent și de greutate, permite autorului să facă precizări importante asupra condițiilor în care a avut loc tezaurizarea și anume între anii 166—167, perioadă caracterizată prin gravele tulburări marcomanice. Tezaurul analizat constituie o nouă dovadă a intensității procesului de romanizare petrecut în această zonă a țării.

Octavian Toropu și Onoriu Stoica, pe baza investigației arheologice făcute în anii 1968—1969 la Făcăi-Braniște, lângă Craiova, în studiul „*Așezarea prefeudală și feudală timpurie de la Făcăi-Braniște, Craiova*”, cercetează fazele de locuire și activitatea umană din zona amintită, aducând în discuție o largă gamă de probleme: tipuri de locuință, de ceramică, unelte descoperite în cadrul așezării etc. Prin stabilirea analogiilor cu așezările similare din țară, autorii fixează periodizarea între sec. VI—X și încadrează așezarea în complexul cultural carpato-balcano-danubian, Dridu. Bogatul material ilustrativ care însoțește studiul completează în chip fericit concluziile autorilor. Merită să subliniem că cercetarea întreprinsă de O. Toropu și O. Stoica vizează o problemă dintre cele mai

discutate în istoriografie, aceea a caracterizării etnice a culturii Dridu. Constatările la care ajung autorii au o importanță deosebită: în Oltenia, — teritoriu care a cunoscut din plin stăpânirea romană, nu se putea petrece un fenomen de „vidare” demografică în perioada migrațiilor. Mai mult, faptul că în complexul așezării, cei doi cercetători au descoperit ceramică de factură romano-bizantină alături de cea slavă, este de natură să sublinieze persistența și continuitatea unei populații autohtone, puternic romanizată. În contextul în care — o parte a istoriografiei românești contestă caracterul autohton al culturii Dridu — cercetarea efectuată este o nouă dovadă că această cultură nu este a elementelor străine, ci a celor protoromânești sau străromânești.

Cunoscut ca un valoros cercetător al instituțiilor medievale românești, prof. Aurelian Sacerdoțeanu aduce în „*Originea băniei și a banilor la români*” noi dovezi privind caracteristicile și evoluția acestei importante instituții. Ampla investigație în literatura românească și mai ales străină îi permite autorului să evidențieze caracterul antestat al instituției, fixarea începuturilor ei în timpul migrației avarice. Totodată se subliniază că deși între bănia românească și moneda cu numele ban sînt similitudini în teritoriile din Bulgaria, Serbia, Ungaria, instituția românească are atribute proprii, deosebite de ale popoarelor vecine.

Pretențios intitulat „*Contribuții la istoricul ispravnicilor de scaun ai Craiovei în secolul al XVII-lea*”, studiul semnat de Em. Săvoiu, nu este decât o completare a listei cronologice a ispravnicilor Craiovei. Sînt notabile intențiile autorului de a face istoricul instituției dar realizarea lui lasă de dorit. Nu se subliniază în măsură suficientă originea instituției, locul ei în cadrul celorlalte instituții medievale românești. Mai mult, pornind de la existența mai multor ispravnici de scaun la București, Trgoviște, Cîmpulung, apare firească întrebarea: Care sînt atribuțiile ispravnicilor de scaun ai Craiovei în comparație cu ceilalți? Autorul stabilește două perioade de evoluție a instituției ispravnicilor de scaun ai Craiovei, dar nu relevă transfor-

mările de la o perioadă la alta. Ne întrebăm spre exemplu, care erau atribuțiile ispravnicului cînd la Craiova se găsea banul? De ce în unele perioade apar doi ispravnici de scaun? Ce loc ocupă dregătoria în ansamblul instituțiilor din Oltenia? De ce în această dregătorie, întîlnim boieri mici, rude ale domnului uneori, nu numai boieri olteni, ci și munteni, moldoveni și greci. Autorul nu dă un răspuns clar nici la întrebarea: de ce a fost desființată instituția? De ce reapare în secolul al XVIII-lea spre sfîrșit? (Ispravnici de scaun ai Craiovei, întîlnim și în sec. XIX)¹. De asemenea parcurgerea atentă a cărții lui N. Stoicescu *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*”, a altor publicații de specialitate („*Arhivele Olteniei*”, 1935; p. 114; 120; 1941: p. 99, 138, 145; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 310; 492 etc.) i-ar fi oferit posibilitatea să prezinte o listă cît mai completă a ispravnicilor Craiovei.

Analiza temeinică a fenomenului instituțional presupune explicarea a 3 mari probleme: 1. originea instituției, 2. evoluția istorică, 3. dispariția. Mai mult, cercetarea instituției trebuie făcută pe baza comparării ei cu instituții similare interne sau externe.

În lumina celor de mai sus studiul analizat nu depășește, sub aspect valoric, aportul lui I.C. Filitti în cercetarea acelorași probleme.

„*Contribuții la cunoașterea legăturilor economice dintre Brașov și Craiova în secolul al XVIII-lea*” aparținînd lui C.A. Stoide, are ca obiectiv sublinierea caracteristicilor relațiilor comerciale dintre cele două orașe. Sînt analizate perioadele de dezvoltare a comerțului (autorul avînsînd cu cercetarea pînă la Regulamentul organic), negustorii și structura lor socială, diversitatea mărfurilor, regimul negustorilor brașoveni stabiliți la Craiova etc. Autorul folosește un bogat material din arhivele brașovene. Considerăm că era necesar să se studieze și procesul invers,

¹ Vezi: *Documente privind istoria României. Răscoală din 1821*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1959—1962. Anterior îl constatăm în 1723, în timpul stăpînirii austriece. Pentru atribuțiile lui, vezi Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1970, p. 273.

adică contribuția negustorilor și meșteșugarilor craioveni la dezvoltarea economică a Brașovului. În absența unei lucrări monografice a orașului Craiova, studiul are o valoare deosebită subliniind ideea că în ciuda barierelor economice, vamale, care separau cele două orașe, legăturile dintre ele au avut un caracter de permanență.

Trăsăturile marii proprietăți feudale din Oltenia, evoluția ei istorică sînt analizate de Cornelia Stăncuț și Vladimir Osiac în studiul „*Din istoricul moșiei Rogova*”. Sînt trecuți în revistă proprietarii moșiei Rogova, din județul Mehedinți, de la prima atestare documentară (documentul lui Radu Paisie din din 18 XII 1539) pînă la ultimul proprietar dintre cele două războaie mondiale, Jean Mihail. Se subliniază regimul obligațiilor țărănilor de pe moșie, lupta lor împotriva exploatarei feudale (încălcarea hotarelor, procesele împotriva stăpînilor moșiei, transformările social-economice ce au loc în cadrul exploatarei moșiei, dezvoltarea relațiilor marfă-bani, a arendășiei).

Pe baza unor documente inedite din arhivele statului din Timișoara în lucrarea „*Aspecte din repercusiunile revoluției franceze și ale războaielor napoleoniene în Banat după documente inedite*”, Aurora Dolga și Eva Wetzler stabilesc căile de difuzare a ideilor revoluției franceze : a. așezarea în Banat a soldaților francezi ca emigranți sau ca prizonieri, b. participarea grănicerilor români din această zonă la războaiele napoleoniene. Studiul relevă un moment caracteristic al integrării istoriei românilor în istoria universală, modul în care ideile revoluționare ale Franței au influențat lupta pentru emancipare socială și națională a maselor din Banat.

Studiul ar fi cîștigat în esența lui prin valorificarea critică a unor mărturii contemporane evenimentelor, cum este *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Hațeg², o lucrare originală în care referirile la Franța napoleoniană ocupă un loc important, precum și a altor studii de specialitate³.

² Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. critică de Damaschin Mioc, București, Edit. Academiei, 1969.

³ C. Șerban, *Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în Țările Române*, în "Stu-

În „*Bîlciurile și Țirgurile din Oltenia în secolul al XIX-lea*” Vasile Cărăbiș tratează caracteratele economiei de schimb a Olteniei în perioada amintită. Pe baza unui material documentar edit și inedit sînt puse în discuție probleme ca : repartitia geografică a bîlciurilor și Țirgurilor, comerțul în cadrul lor, mărfurile de schimb, negustorii și proveniența lor, categoriile de bîlciuri și Țirguri, terminologia lor etc. Contribuția autorului constă mai ales în evidențierea rolului complex al bîlciurilor și Țirgurilor : ele au avut nu numai un rol economic, ci și un rol cultural, contribuind la „comunitatea de limbă, de artă și de cultură populară” (p. 151). Ele au îndeplinit o funcție economică, socială și culturală, constituind „un factor esențial la progresul culturii și civilizației noastre românești”.

Socotim că autorul nu s-a preocupat în măsură suficientă de unele aspecte deosebite de importante cum sînt, transformările social-economice ale Țirgurilor și bîlciurilor. Ele au avut același caracter în tot cuprinsul secolului? Sau, pe măsură ce relațiile marfă-bani iau amploare, activitatea lor se restrînge? Unele bîlciuri și Țirguri sînt mult mai vechi, din sec. XVI, XVII, altele apar și se înmulțesc în sec. XVIII-XIX. În legătură cu periodizarea istorică a bîlciurilor și a Țirgurilor în secolul XIX nu credem că greșim afirmînd că ea trebuie pusă în legătură cu înlăturarea monopolului comercial otoman (1829), cu dezvoltarea pieței naționale după 1859. Nu se subliniază în măsură suficientă diferența dintre bîlci și Țirg, iar în cadrul Țirgurilor nu se arată că ele erau „de oameni” și de „animale” (oboare). Lista Țirgurilor și a bîlciurilor este incompletă. Autorul arată că perilsul din 1828 nu ne oferă informații despre județul Vlcea, dar nu încearcă o reconstituire, deși în cuprinsul lucrării face referiri la bîlciurile și Țirgurile din Vlcea. Mai mult, și din celelalte județe lipsesc bîlciuri și Țirguri (pentru Gorj nu ni se dă numărul de bîlciuri, pentru Mehedinți, existența unui Țirg săptămînal la Tîmna, încă din perioada stăpînirii austriace) etc. Nu împărtășim părerea autorului care consideră că negustorii străini nu aveau permisiunea de a veni la bîlciurile mari „care se țineau în diferite centre urbane

sau rurale, unde puteau să-și vîdă mărfurile pe care le aduceau..." (p. 143). Încă din 1727, negustorii bulgari din Craiova, Rîmnic și Brădiceni aveau dreptul de a ține tirguri și blciuri la date fixe și de a reține venitul tirgului, ca și celelalte orașe privilegiate⁴. Privilegiul le va fi anulat după retragerea austriecilor, dar ei vor avea în continuare o poziție importantă în secolul al XIX-lea în viața economică a provinciei.

Autorul nu analizează politica vamală în cadrul blciurilor și tirgurilor (fixarea prețurilor, taxelor) și nici atribuțiile organelor administrative care se îngrijeau de organizarea și buna lor desfășurare.

Independent de obiecțiile de mai sus, studiul îndeamnă la o cercetare sistematică a economiei oltenice în faza de destrămare a feudalismului și de afirmare a relațiilor capitaliste.

În lucrarea „*Considerații asupra activității lui Ion Solomon*”, Ileana Petrescu fixează rolul și locul acestuia în viața politică și militară a Olteniei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se subliniază activitatea desfășurată de Solomon în cadrul războiului ruso-turc din 1806—1812, a revoluției din 1821, a războiului din 1828—1829, în timpul și după revoluția de la 1848. Atitudinea lui Ion Solomon față de un eveniment sau altul este justificată prin poziția sa de clasă. Solomon reprezintă tipul omului care nu înțelege dezideratele epocii, al omului de compromis între vechea societate și cea nouă. Pe jumătate boier-feudal, pe jumătate burghez, Solomon se opune cu înverșunare transformărilor innoitoare ale epocii. Considerăm că autoarea — în prima parte a studiului — a pus un preț prea mare pe memoriile lui Solomon. Dictate la 41 ani de la desfășurarea evenimentelor, aceste memorii includ o mare

dii și articole de istorie“⁵, IX, 1967, p. 293—307; M. Muțiu, *La participation des régiments de gardes frontalière roumains de Transylvanie et de Banat aux campagnes contre Napoléon*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2, 1970, p. 291—305; N. Szabo, *Frământări fărâncști în Transilvania în timpul războaielor napoleoniene* (1809), în „Studii și articole de istorie”, XVI, 1970, p. 115—129.

⁴ Ș. Papacostea, *Ollenia sub stăpînire austriacă (1718—1739)*, București, 1970, p. 106, nota 203.

doză de subiectivism. Mai mult, în pragul morții, Solomon caută să se justifice în ochii posterității. De aceea pune în notele sale, numai culori luminoase, și „uită” să sublinieze și calitățile celorlalți contemporani, participanți alături de el la numeroasele evenimente ale unei epoci tumultuoase din istoria românilor. Corelarea memoriilor cu alte surse documentare i-ar fi creat autoarei posibilitatea să verifice afirmațiile declarative ale lui Solomon și să stabilească astfel cît mai exact poziția socială și politică a acestuia. La Solomon este un dezacord aproape complet între afirmațiile memorialistice și fapte. Apare vădit intenția autorului lor de a se disculpa și de a-și aroga merite pe care nu le-a avut în legătură cu mișcarea revoluționară din 1821. Astfel la 1821—afirmă că Solomon primise de la Tudor o scrisoare, în care acesta îl felicita pentru reușita lui în lupta dusă împotriva unei cete de haiduci, venită să jefuiască Cioroiul și Băileștii. „Haiducii” înfrinți de Solomon nu erau altceva decît sătenii din satele amintite, care luau parte alături de Tudor la mișcarea revoluționară⁶. Pentru acțiunea lui, Solomon a fost răsplătit nu de Tudor, ci de stăpînire cu o haină îmblănită și cu 500 taleri⁶. Solomon nu a înțeles rosturile profunde ale mișcării în 1821. Sint semnificative în acest sens referirile unui alt participant la mișcare, Dumitrache Protopopescu din Severin, care arată că în timpul evenimentelor revoluționare din 1821, polcovnicul Solomon nu reușea să facă distincția necesară între colaboratori și dușmani. Protopopescu care l-a cunoscut bine și a colaborat cu Solomon, ne informează că după multe discuții, Solomon s-a convins că Protopopescu era pentru mișcarea revoluționară și nu împotriva ei. Redăm un pasaj semnificativ de altfel: „...după aceasta tot nu s-a putut limpezi de minie Solomon, ci a poruncit de m-au pus jos și m-au răstignit, unii de miini, alții de picioare, și a luat chiar mîna lui un par ca pe mîna de gros și a dat de vreo zece ori,

⁵ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, Edit. științifică, 1971, p. 219

⁶ *Ibidem*.

de am rămas mort, mult..."⁷. Citindu-l tot pe Solomon — autoarea afirmă că acesta în 1826 era cîrseard al puterilor din Oltenia (p.159). În 1825 — 1826 funcția era deținută de frații Magheru, în 1825 de Ioniță Magheru⁸, în 1826 de Gheorghe Magheru⁹. Considerăm că erau necesare unele precizări: autoarea scrie că înaintașul lui Solomon, bunicul său Pătrașcu, se alăturase boierilor olteni răzvrățiți împotriva domnului (p.155). Care boieri, care domn și cînd a fost acțiunea nu ni se arată. De asemenea, analizîndu-se poziția socială a lui Solomon, se subliniază alegerea lui ca senator în 1859. Apare legitimă întrebarea: care este atitudinea lui față de reformele din timpul domniei lui Al. I. Cuza? În unele fraze, apar formulări contradictorii. Spre exemplu: „Sarcina reprimării noii răscoale (din 1853) i-a revenit lui Ioan Solomon, colonelul reacționar din timpul revoluției de la 1848, care, în urma unei practici îndelungate de suprimare a luptei drepte a țăranelor...Își câștigase o faimă rușinoasă în ochii stăpînirii” (p. 168). Dimpotrivă, faima era tristă în ochii maselor populare, care avuseseră de suferit de pe urma „calităților” de reprimator al răscoalelor.

Fără a minimaliza importanța cercetării, credem că Solomon nu este o personalitate reprezentativă pentru viața politică și militară a Olteniei, la jumătatea secolului al XIX-lea. Sînt oameni politici a căror activitate trebuie reconsiderată critic: Nicolae Pleșoianu, autor al unor interesante memorii despre 1848, Gh. Chițu, militant pentru împlinirea Unirii și alții.

Folosind un bogat material de arhivă, provenit de la Arhiva Institutului de științe istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., din arhivele locale (Craiova, Rîmnîcu Vilcea, Caracal, Turnu Severin) Vladimir Osiaș în lucrarea „Din istoricul mișcării

muncitorești și socialiste din Oltenia (1899—1920)” analizează o gamă largă de probleme cum sînt: formarea cluburilor socialiste la sate, a asociațiilor profesionale, a sindicatelor muncitorești, acțiunile greviste din Oltenia, lupta muncitorimii din Oltenia pentru libertate socială și națională, intensificarea procesului de maturizare ideologică, proces reflectat în atitudinea mișcării muncitorești și socialiste din această zonă a țării față de răscoala din 1907, față de primul război mondial și de desăvîrșirea unității naționale.

Studiul reușește să evidențieze ideea că deși Oltenia nu a fost în trecut o regiune industrială, clasa muncitoare, mișcarea socialistă s-a manifestat ca o forță puternică în marile bătălii de clasă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Explicația acestui fenomen — subliniată de autor — este existența unui puternic proletariat agricol, trăsătură specifică a dezvoltării socio-economice a regiunii.

„*Locul luptelor de partizani din județele Gorj și Mehedinți în cadrul mișcării de rezistență a populației din teritoriul vremelnice ocupat în anii 1916—1918*”, studiul semnat de Luchian Deaconu subliniază trăsăturile mișcării de rezistență din regiunile amintite (de fapt autorul analizează și aspecte ale luptei din județul Dolj), formele specifice de împotrivire a populației față de cîmpul german. Luptele de partizani, „haiducii” cum îi numesc documentele, desfășurate în Gorj și Mehedinți — reprezintă o acțiune remarcabilă în anii 1916—1917.

Considerăm că dacă ar fi prezentat în mod diferențiat structura socială a partizanilor, autorul ar fi stabilit cu mai multă claritate unitatea lor de acțiune — indiferent de poziția socială — față de cîmpul german. Partizanii proveneau nu numai din rîndul țărănilor și muncitorilor, ci și din cel al elementelor mici burgheziei și mijlocii, intelectualilor, categorii sociale afectate în aceeași măsură de ocupația germană. Calitățile evidente ale studiului ne determină să așteptăm cu interes contribuțiile viitoare ale tînărului istoric craiovean. În această problemă, în elucidarea diverselor aspecte ale mișcării de partizani din Oltenia sînt de așteptat și

⁷ Amintirile lui Dumitrache Protopopescu din Severin despre răscoala din 1821, în *Documente privind istoria României*, vol. V. *Răscoala din 1821*, p. 569 și următoarele.

⁸ Arhivele statului Craiova, *fondul Magheru*, X/3 și X/15.

⁹ Apostol Stan și C. Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, Edit. științifică, 1969, p. 23.

informațiile oferite de materialul documentar conservat în arhivele germane a căror explorare este în curs¹⁰.

Ion Călin și Luchian Deaconu urmăresc — pe baza unui bogat material documentar inedit — „*Lupta maselor populare din județul Dolj pentru democratizarea administrației locale și pentru înfăptuirea reformei agrare*”. Este cercetată activitatea organizațiilor muncitorești și sindicale conduse de P.C.R., a organizațiilor țărănimii și intelectualilor, lupta lor pentru drepturi economice și politice, contribuția la refacerea economiei, la sporirea producției în vederea continuării războiului antihitlerist. Un loc important îl ocupă reforma agrară, autorii analizând implicațiile ei politice, sociale și economice pentru masele populare din Dolj.

Democratizarea aparatului de stat, lupta pentru instaurarea unui guvern democratic, luarea prefecturii la Craiova și instalarea unui prefect democrat, marchează momente importante ale luptei maselor populare din Dolj, conduse de P.C.R. pentru realizarea obiectivelor revoluției democrat-populare, pentru progres și democrație.

„*Dezvoltarea industrială a orașului Craiova după 23 August 1944*” prilejuiește lui N. Nițu un amplu bilanț în dezvoltarea industrială a orașului, sublinierea caracterului producției industriale a Craiovei, ramurile și unitățile industriale existente. Printr-o analiză comparativă — raportînd dezvoltarea industrială din 1970 față de cea din 1900, 1918, 1938 — autorul ajunge la constatări interesante privind transformările petrecute în industria orașului, ca urmare a politicii economice promovate după 23 August 1944 de P.C.R., a planificării și repartizării raționale a forțelor de producție. Dintr-un oraș în care predomina industria ușoară, agricolă, meșteșugărească,

Craiova a devenit un centru industrial avansat, o cetate a chimiei, fizicii, electrotehnicii.

Volumul mai cuprinde valoroase și interesante contribuții de etnografie și istoria artelor.

Analiza studiilor ce alcătuiesc sumarul revistei ne permite să formulăm cîteva încheieri :

Deși îmbunătățit sub raport calitativ, noul volum al revistei prezintă deficiențe tipografice (multe cuvinte tipărite greșit, omisiuni etc.).

Sînt absente preocupările de istoria culturii, cele mai multe studii fiind cu caracter economic, social, politic, etc.

Pentru linia de unitate a revistei, considerăm că se impune un criteriu : toate studiile se publică în românește, sau toate în limbi străine.

Revista nu are și rubrici privind cronica științifică, note și recenzii etc.

Indiferent de obiecțiile de mai sus, ca și de celelalte formulate în cuprinsul prezentații — revista se impune prin calitățile evidente : prin colaborarea unor personalități de prestigiu ale istoriei și culturii românești ; prin abordarea critică a unei tematici complexe, prin noutatea informațională și interpretativă.

În condițiile absenței a două lucrări monografice de deosebită importanță (istoria Olteniei și istoria orașului Craiova), o mare parte a cercetărilor sînt un îndrumar prețios în direcția amintită, constituind totodată apeluri lansate și altor instituții științifice menite să-și aducă contribuția la realizarea lor (Muzeul Olteniei, Muzeul de artă din Craiova, catedra de istorie a Universității din Craiova etc.).

Toate acestea ne îndreptățesc să așteptăm cu interes viitoarele numere ale revistei, care se impune de pe acum între periodicele de istorie românești.

Virgil Joița

¹⁰ Pentru fondurile de arhivă din R. D. G. vezi : G. Castellan, *Les Archives de la République Démocrate Allemande*, în *Revue historique*, 83-e année, t. CCXXI, Jouvier-Mars 1959, p. 58—89.

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * VALERIU BRANIȘTE. *Amintiri din închisoare* (Însemnări contemporane și autobiografice). Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu. București, Edit. Minerva, 1972, 610 p.

Literatura memorialistică a românilor din Banat și Transilvania nu este încă valorificată pe măsura importanței ei. Există încă memorii ale frunțașilor români din Banat și Transilvania care așteaptă să vadă lumina tiparului, întregind datele și lărgind orizontul istoric asupra epocii respective.

Iată de ce, profesorul Miron Constantinescu și cercetătorul Alexandru Porțeanu au făcut un real serviciu atât istoriei cât și literaturii române prin publicarea memoriilor cunoscutului om de cultură și luptător pentru unitatea statală, Valeriu Braniște. Personalitate marcantă a vieții culturale și politice a românilor din fosta monarhie austro-ungară, memoriile lui V. Braniște stîrnesc interesul prin deosebita lor valoare istorică, sociologică și literară.

Născut la 10/22 ianuarie 1869 în comuna Cincul Mare, Valeriu Braniște încă de mic, din cauza serviciului administrativ al tatălui său, Moise Braniște, are ocazia de a cunoaște numeroase localități din Transilvania, ca Săliște, Sighișoara, Miercurea și apoi Sibiu unde va termina studiile secundare. În 1887 se înscrie la Universitatea din Budapesta specializîndu-se în limba și literatura maghiară dar teza de doctorat a susținut-o despre poetul Andrei Mureșeanu.

După 1891, cînd este numit profesor la liceul din Brașov, Valeriu Braniște începe activitatea publică și în curînd ajunge să fie apreciat de frunțașii politici români care îi încredințează redacția ziarului „Tribuna” din Sibiu. Aici însă se izbește de rivalitatea lui Eugen Brote și fiind sacrificat de Comitetul Partidului Național Român este invitat în Banat unde, împreună cu Cornel Diaconovici, pune bazele ziarului „Dreptatea” din Timișoara care reprezenta interesele politice ale românilor din Banat, fiind continuarea ziarului „Luminătorul” înființat de Pavel Rotariu. Deși bănățenii nu socoteau oportun momentul înaintării Memorandumului, totuși ziarul „Dreptatea”, în timpul procesului memorandist, a avut o atitudine militantă pozitivă și Valeriu Braniște merge la Cluj unde se înscrie printre apărătorii memorandiștilor împreună cu alți frunțași bănățeni ca: Coriolan Brediceanu, Ștefan Petrovici ș.a. Conduita lui fermă îi aduce o condamnare politică de doi ani, fiind întemnițat împreună cu unii memorandiști. Ispășind închisoarea, se reîntoarce la catedra de la Brașov, dar pentru scurt timp, deoarece este invitat să întemeieze și să conducă ziarul „Patria” ce reprezenta interesele românilor bucovineni. Dar și aici atitudinea lui intransigentă îi va aduce în curînd expulzarea din partea autorităților habsburgice. Revenind la Brașov, este din nou chemat la Lugoj unde împreună cu intelectualii din acel oraș, înființează ziarul „Drapelul” care va avea o influență deosebită în viața politică a românilor bănățeni și în susținerea luptei pentru unitate statală. Valeriu Braniște conduce plin la desăvîr-

șirea unității statale acest ziar și în coloanele lui se vor dezbate toate marile frământări ale românilor subjugăți: poziția activiștilor și pasiviștilor în 1905—1906, vizita cîntăreților bănățeni la București în 1906, tratativele dintre Tisza și fruntașii români ș.a. După începerea războiului, Braniște refuză să semneze faimoasa declarație de fidelitate din 1917. În 3/16 februarie 1918 este arestat, fiind învinuit de spionaj în favoarea României. La temnița din Seghedin, în condițiile grele, cînd nu mai avea siguranța vieții, Braniște a simțit nevoia de a așterne pe hîrtie pentru posteritate, aceste prețioase pagini care, pe lîngă valoarea literară, autorul avînd foarte dezvoltat atît simțul ironiei cît și darul de povestitor, aduc atîtea date importante la cunoașterea epocii și oamenilor vremii lui.

Rolul mare al lui Valeriu Braniște se va desfășura după întoarcerea de la închisoare cînd devine factorul hotărîtor în lupta de instaurare a puterii române în Banat. Este numit șeful resortului învățămîntului în Ministerul Cultelor și în această calitate organizează Universitatea din Cluj. După aceea, cum pe bună dreptate remarcă autorii, el este un „neadaptat” la viața politică a României de după 1920. De la Paris, un fin observator, care era savantul Traian Vuia își manifesta dezaprobarea față de politicienii burhezi ardeleni: „Ei au dat lumii spectacolul urît, că patriotismul lor nu se ridică deasupra politicianismului și...nu au fost capabili de a se ridica deasupra patimilor lor”. Excepție făcea Valeriu Braniște despre a cărui poziție politică în 1925 Traian Vuia scria: „Am citit cu admirațiune declarațiunea plină de demnitate a d-lui Braniște ea îmi redă încrederea într-un viitor mai bun, pentru că este o dovadă că avem încă mulți bărbați care văd clar pericolul și evită orice ocaziune care ar putea agrava răul”. Dar el nu va mai avea ocazia să contribuie cu vasta lui experiență la consolidarea statului român unificat din cauza atmosferei politicianiste interbelice și acest rău va fi constatat și de Traian Vuia: „Am aflat cu multă durere trecerea la o altă viață a lui Braniște. Regretăm că țara noastră care nu

este condusă de cei mai buni fii ai ei, nu a știut aprecia și a profita de capitalul-om a acestui bărbat. Dar nici că ne mai putem mira, pentru că nu știe să exploateze nici capitalul material, cu atît mai puțin pe cel spiritual. Cînd pierdem bărbați de talia unui Braniște, noi cei din generațiunea veche, simțim că pierdem ceva din noi înșine”.

O vastă frescă a vieții sociale, politice și culturale a românilor supuși de monarhia austro-ungară se desfășoară în memoriile lui Valeriu Braniște. Multe din idealizările istoriografiei transilvane apar sub un aspect nou. Cu totul altfel ne sînt prezentate acțiunea memorandiștilor, desfășurarea procesului cît și unii memorandiști în timpul închisorii al căror „martiraj” și concepție sectară sînt ridiculizate cu o fină și amuzantă ironie de Braniște. Din toate relatările reies oamenii care în fața greutăților nu știu să fie la înălțimea cuvenită.

Poate că în unele privințe, Braniște era prea larg în judecata lui despre el, deși autoironiile sînt frecvente, dar acest lucru apare în majoritatea literaturii memorialistice, mai ales cînd personalitățile respective au avut și un rol politic cum e cazul lui Braniște. Altă dată cred că e destul de aspru, cum e cazul cu feminista Constanța Dunca-Schiau, care căuta să își ascundă situația precară a bătrînețelor deși pentru activitatea ei din trecut merita mai mult. Viața lui în Bucovina, legăturile lui cu intelectualii români din această provincie care în ciuda oprimării habsburge manifestau puternice sentimente față de națiunea lor, ne desvăluie un colț de activitate românească puțin cunoscut. Urmărirea lui de autoritățile habsburge — după ce în prealabil se hotărîse expulzarea lui din această provincie — constituie un episod captivant care se citește și azi — ca și toată cartea — cu mult interes (p. 386—406). Nu mai puțin interesante sînt și paginile în care dă date personale despre el și soția lui, Maria, femeie de mult devotament care a fost alături de el în toate momentele grele. Ultima parte a memoriilor sale tratează perioada dintre 1900 — 1918 cînd a condus ziarul „Drapelul” din Lugoj. Numeroase detalii privitoare la vizita lui N. Iorga din 1905, la luptele electorale din 1906 — 1910, la frământările locale, vin să ne dea o icoană fidelă asupra vieții românilor

bănăţeni de după 1900. Firul memoriilor se încheie în 1918, cu puţin înaintea unirii.

În studiul documentat ce precede ediţia, autorii aduc valoroase date şi completări privitoare la viaţa lui Branişte, atât dinainte cât şi după unire, preţioase contribuţii la reconsiderarea operei lui şi la cunoaşterea frământărilor ce au premers Adunarea de la Alba-Iulia.

Se restabileşte, din punct de vedere cronologic, că articolul lui Emil Isac prin care îndeamnă Partidul Naţional să intre în acţiune „porneşte de fapt de la apelul lui Valeriu Branişte din „Drapelul” (p.L.). Sintem întru totul de acord că Republica bănăţeană preconizată de avocatul Otto Roth în 1918 era o „formulă politică falimentară” şi, adăugăm noi, o diversiune care urmărea împiedicarea unificării statale a poporului român.

Adunarea de la 3 noiembrie 1918 de la Lugoj nu a fost prezidată de Valeriu Branişte ci de Valeriu Traian Frenţiu (p. LIII) dar este unanim recunoscut că mentorul adunării a fost Branişte.

Completeate cu note bogate, cu identificări de personaje mai puţin cunoscute din memorii, cu documente privitoare la legăturile lui Branişte cu oamenii progresişti ai vremii, precum şi cu un indice (din care regretăm că lipsesc localităţile precum şi unele trimiteri la pagini care nu există în text cap. LXI cînd în realitate prefaţa are LX pagini), memoriile lui Branişte satisfac toate exigenţele ştiinţifice.

I. D. Suciu

CORINA NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1970, 305 p., 21 pl. color, 203 pl. alb-negru + 78 fig.

Întemeiată pe o vastă documentaţie, pe analiza minuţioasă a diverse categorii de izvoare, pe cercetarea sistematică a colecţiilor de artă veche românească din muzee şi a

materialele conservate în tezaurele mănăstireşti, lucrarea aduce un aport preţios la cunoaşterea nivelului de civilizaţie al poporului român, şi indirect, la o mai justă şi adîncă înţelegere a structurii social-economice şi politice a societăţii româneşti de-a lungul epocii feudale.

Autoarea s-a rezumat exclusiv — aşa cum arată în *Cuvînt înainte* — la prezentarea costumului de curte, reliefind desigur şi implicaţiile pe care acesta le are în costumele populare. După o succintă trecere în revistă a stadiului cercetărilor în acest domeniu, în care se subliniază valoarea deosebită a studiilor lăsate de Alexandru Odobescu, Nicolae Iorga, şi a celor mai recente datorate lui I. D. Ştefănescu, ne sînt prezentate detaliat materialele şi meşteşugurile legate de îmbrăcăminte.

Cercetarea ţesăturilor locale, urmărirea şi analiza metodică a provenienţei şi a vehiculării mai cu seamă a ţesăturilor importate, cu precădere din Italia şi Orientul Apropiat, folosite la confecţionarea veşmintelor domneşti şi ale înaltei boierimi, ne furnizează date preţioase cu privire la schimburile comerciale pe care Țările române le aveau în această epocă cu Europa Occidentală şi lumea orientală.

Textilele care circulau la noi în secolele XV—XVII ne sînt cunoscute pe baza materialelor păstrate în colecţiile mănăstireşti şi ale muzeelor, a menţionării lor în diverse categorii de documente (liste vamale, inventare, foi de zestre, testamente) şi a reprezentării lor în picturile murale. Dacă în secolul al XV-lea în importul Țărilor române predominau catifelele italiene, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea încep să-şi facă apariţia pe scară largă mărfurile orientale. În secolele următoare comerţul cu aceste produse se intensifică ca urmare a accentuării dominaţiei Porţii otomane. Multe din ţesăturile provenite din Orientul Apropiat, folosite iniţial ca veşminte de curte, au fost dăruite de voievozi sau boieri mănăstirilor şi transformate, în cursul veacurilor XVIII—XIX, în văluri de tîmplă, feţe de mese, acoperăminte de iconostas sau ornate bisericesti.

Calitatea artistică a materialelor folosite pentru îmbrăcăminte este strîns legată de

gradul de dezvoltare economică a țării. Țesăturile, podoabele și blănurile sînt hotărîtoare pentru diferențierea socială a costumului. Prin calitatea și valoarea lor artistică Țesăturile imprimă veșmintelor «...nota proprie epocii, fastul și luxul corespunzător unei anumite categorii sociale...».

Dacă croiul pieselor de îmbrăcăminte s-a menținut, în linii mari, același de-a lungul secolelor, varietatea aspectului general al costumului, de la o perioadă la alta, a fost determinată mai ales, de proveniența Țesăturilor.

Cercetînd costumul de curte în secolele XIV—XVIII, autoarea constată că asupra lui s-au exercitat trei mari influențe: influența occidentală, influența sud-dunăreană de tradiție bizantină și influența orientală. Astfel în portretul zugrăvit în naosul bisericii de obște de la Cozia, Mircea cel Bătrîn apare îmbrăcat cu *pourpoint*-ul, o tunică ajustată pe corp, de modă apuseană, în timp ce Neagoe Basarab poartă granața bizantină iar Petru Șchiopul caftanul oriental care va domina pînă în secolul al XVIII-lea, făcînd parte dintre însemnele investiturii.

În ceea ce privește costumul feminin, în secolul al XIV-lea el este o îmbinare de elemente medievale cu note care amintesc costumului popular. Imaginea acestui tip de costum ne este dată de trei portrete murale: în Transilvania, portretele Nistorei din biserica Strei-Sîngiorgiu și al unei jupînițe de la Ribița iar în Țara Românească, portretul Anei din biserica domnească de la Argeș, și mai ales chipul aceleiași doamne de pe ferecătura icoanei dăruită mănăstirii Lavra.

În secolele XV-XVII aspectul costumului femeiesc ne este mult mai bine cunoscut, din această perioadă păstrîndu-se portrete murale, broderii, miniaturi și vestigii arheologice care ne ajută la reconstituirea fiecărei piese în parte. În împrejurările solemne, doamnele îmbrăcau aceleași mantii de tip oriental: granața și caftanul iar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea conșul, care devine mantia de ceremonie a femeilor, caftanul rămînd semnul distinctiv al domnilor. Unele piese de costum purtate de doamne, prin croiala și dispunerea ornamentelor, amîn-

tesc de elemente întîlnite în portul țărănesc. Una din aceste piese o constituie lia. Astfel, în costumul doamnei Milița Despina și al fiicelor ei, al domniței Ruxandra din pictura de la Argeș, a Negoslavei de la Bistrița, al Stanei și fiicelor ei de la Tismana, al Iuliane de la Arbore, apare foarte clar cămașa cu alțiță, cu broderia de pe mîneacă dispusă în trei registre ornamentale (alțița, încrețitul și rîurile), întocmai ca și la cămășile țărănești.

Analogii cu o piesă de port țărănescă prezintă și „futa” sau „fota”, (denumire sub care apare în documentele secolului al XVI-lea), o Țesătură în dungi, de origine orientală. De o mare valoare sînt fragmentele de fote din secolele XVI-XVII, găsite în cimitirele de la Cetățeni și Suslănești. Ele sînt din lînă subțire, cusute și țesute cu fir și beteală de argint aurit. Ornamentele geometrice ale acestor piese amintesc de actualele fote de Argeș și Muscel. Exemplele date de autoare în acest sens sînt multiple, demonstrînd, încă o dată mai mult, faptul că de-a lungul epocii feudale influențele exercitate de costumul de curte și de cel țărănesc au fost reciproce. Aspectul sumptuos al portului popular din zonele Argeș și Muscel, ca și pătrunderea unor elemente proprii costumului de curte în costumul țărănesc, se datoresc acestui îndelungat proces de osmoză.

Ultima parte a lucrării conține un Catalog care însumează trei mari capitole: inventarierea Țesăturilor importate din Italia și din Orientul Apropiat folosite la confecționarea unor piese liturgice; enumerarea costumelor păstrate, întregi sau fragmentar, în muzee și mănăstiri; portrete de domni, domnițe și înalți demnitari zugrăvite, sculptate, brodate, etc.

Analiza sistematică a unui mare număr de Țesături și veșminte, studiile comparative ale costumului românesc cu îmbrăcămîntea din țările balcanice, de tradiție bizantină și orientală, bogata ilustrație evocatoare pentru somptuozitatea costumului de curte medieval, fac din această lucrare un deosebit de util instrument de lucru pentru specialiștii români și străini care se ocupă cu cercetarea acestui domeniu.

Maria Constantin

GR. POSEA—M. JELENICZ ș.a., *Județul Buzău*, București, Edit. Academiei, 1971, 134 p. + 50 figuri (schite, hărți, reproduceri).

O netă diviziune de preocupări n-a existat niciodată între geografi și istorici. Cei mai vîrstnici dintre noi își amintesc vîlva pe care a stîrnit-o, prin 1934, studiul de geografie-istorică „Țara Loviștei”, în care prof. Ion Conea, cunoscutul geograf, a evidențiat cît de precare erau limitele trasate de istorici acestei regiuni pe care nici unul nu o cercetase pe hartă, necum pe teren, în ciuda faptului că pe acea vreme, în cadrul studiilor universitare, istoria și geografia mergeau, totuși, împreună. De aceea, socotim foarte acută, mai ales astăzi, necesitatea pentru unii și pentru alții de a nu se amesteca nici măcar incidental în domeniul asupra căruia pregătirea lor nu s-a extins în nici un fel.

Aceste observații ni s-au părut demne de a fi exprimate după ce, în colecția „Județele Patriei”, inițiată de *Institutul de geografie al Academiei R.S. România* a apărut, de curînd, micromonografia intitulată „Județul Buzău”, a 8-a la rînd în această colecție.

Să luăm, spre pildă, indicația oferită cititorului cum că proveniența hidronimului Buzău ar fi de căutat „în termenul slavon „boza” (sic), temă părăsită astăzi chiar de acei care o susținuseră (Emil Petrovici, *Toponymie et Histoire* în „Revue Roumaine d'histoire” IV, 1965, nr. 1, p. 6—8). Aceasta, pentru că numele rîului Buzău, explicat de V. Pirvan ca un continuator direct al unui nume traco-dac (Buseos) — concept admis de mulți filologi români și străini —, a fost fundamentat astăzi ca fiind rezultatul unei evoluții normale, conformă legilor fonetice ale limbii române (Al. Rosetti, C. Poghir, I. I. Russu ș.a.). Așadar, n-a fost posibil nici măcar un intermediar străin, cu atît mai puțin slav, imposibil de justificat logic, istoric și lingvistic.

Cele mai grave erori istorice aglomerează însă subcapitolul *Zona turistică subcarpatică* (p. 126), adică tocmai acolo unde se impuneau notații date exacte cît mai complete și mai clar exprimate, spre a stîrni interesul cititorului către drumetie. E vorba de zona colinară

a văii Nișcovului și văii Buzăului, presărate la tot pasul cu ziduri ale unor vechi fundații religioase sau, și mai interesante, ale unor cetăți de refugiu, de observare sau de apărare.

Între altele, se atribuie pe nedrept Doamnei Neaga, soția nefericită a lui Mihnea al II-lea Turcitul (1577—1583; 1585—1591), „fundarea m-rii Ciolanu în 1568”, construită în realitate, de boiernașii Dumitru Ciolan de Buzău și Soreștii din Vernești, prin anii 1561—1577 (I. Ionașcu, *M-reă Ciolanu*, 1936, p. 2). Eroarea se repetă cu zidurile „Cetățuii” de pe Culmea Ciolanului. În continuare, autorii nu pomenesc nimic despre Cetatea de la Bradu (pe Nișcov), unde Const. Brîncoveanu și-a pus familia la adăpost în 1689 (vezi Stolnicul Const. Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în „Cronicari munteni”, I, București, 1961, p. 223); — în schimb, dau anul 1619 drept data zidirii m-rii din incintă, fundată cu mult înainte de 1600, poate pe la jumătatea secolului al XVI-lea (Bul. Com. mon. ist., XXIV, 1931, p. 160) și rezidită de Radu vel comis Cîndescu în preajma anului 1632 (A. Vasilescu, *M-reă Bradu de pe Nișcov*, 1937, p. 12); și nici o informație despre „Cetățuia” de la Berca ale cărei ziduri, străjuind intrarea văii Buzăului, puteau fi văzute pînă de curînd, de la mari depărtări.

În același aliniat, apare complet nepotrivită afirmația după care Al. I. Cuza a fost pentru cîteva ore prizonierul călugărilor în „Hruba” de la Cetățuia Ciolanului, cu cît, chipul celui care a eliberat țărănimea de jugul clăcii, prin legea rurală din 1864, apare strălucitor de frumusețe în folclorul buzoian (N. Georgescu-Tistu, *Folclor din jud. Buzău*, Edit. Academiei Române, 1928, p. 18, 69, 74).

Toți știm că „Nedele” erau organizate în părțile Buzăului pe Penteleu, de unde coboară lîngă oraș pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, și nu pe Istrița cum greșit se afirmă aci (p. 128). Greșite sînt, de asemenea, și dateările privind schitul săpat în stîncă la Colți, lîngă Aluniș, care, potrivit tradiției populare ar putea fi cu mult mai vechi, știind că nicăieri ca în părțile Buzăului meșteșugul pietrarilor nu a lăsat urme mai numeroase și mai durabile.

Tot atît de eronate sînt și informațiile privitoare la obiectivele turistice aflate în

orașul Buzău. Astfel, lui Radu cel Mare (1495–1508) i se poate atribui înființarea Episcopiei de Buzău nu și zidirea bisericii catedrale: vechea tipografie buzoiană a funcționat între 1691–1704; 1832–1871, nu între 1661–1703; M-reă Banu, ctitorie a lui Andronic Cantacuzino din 1593, este arbitrar atribuită Adrianei Cantacuzino (1722), după cum conacul Hrisoscoleilor n-a fost ridicat „la începutul secolului al XVII-lea” și nici nu a aparținut lui Al. Gr. Ghica (1834–1842). Eronată este și informația privind existența unor scrieri din secolul al XIV-lea despre orașul Buzău, ca și nedumerirea pe care o trezește repetata mențiune a acelorași plăci comemorative (p. 84 și 129). De-a dreptul inutilă apare schița „evoluției teritoriale a orașului Buzău” (p. 79), fiindcă induce în eroare prin faptul că: nu se sprijină pe date strict documentare și nu e construită pe întreaga rețea stradală actuală.

În sfârșit, o altă mare decepție a tipăriturii o constituie lipsa unui capitol oricât de restrîns, privind geneza și evoluția unității administrative denumită astăzi *Județul Buzău* de-a lungul milenarei sale existențe. Cercetări recente, bazate pe rezultate arheologice de necontestat, prin începăturile județelor noastre în acele uniuni de obști sau grupări teritoriale situate de-a lungul unor văi de rîuri de la care-și trag, de altfel, numele și a căror existență a precedat cu mult formarea statelor feudale din secolul XIV. Începuturile jud. Buzău, situat în partea de nord-est a Munteniei, deținînd o importantă poziție strategică și nod de circulație, este de presupus că au avut loc în prima etapă.

Pe de altă parte, în cadrul vast al obiectivelor turistice, înșiruirea mecanică a diferitelor puncte, de multe ori și acelea negrupate pe un itinerar, nu creează celui care deschide cartea imaginea felurilor așezări cu caracter militar, civil sau religios, în măsură să intereseze deopotrivă pe turist, etnograf și pe istoric.

Ne oprim aci. Competența noastră în materie de geografie nu ne îngăduie să judecăm în ce măsură noua tipăritură contribuie la popularizarea unor noțiuni geografice; de cele istorice nici nu poate fi vorba. De aceea, ncheind, ne vom mărgini să formulăm o apre-

ciere de principiu: lipsa de colaborare cu un istoric competent în problemele de istorie locală a dus, în cazul de față, la diminuarea regretabilă a scopului urmărit.

Dimitrie Gh. Ionescu

♦♦ *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei. Kórdokumentumok az erdélyi falu életéből 1771–1848* (Jalbele iobagilor transilvăneni. Documente de epocă privitoare la viața satului din Transilvania 1771–1848). A levelket válogatta, bevezetőtanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza (Selektarea jalbelor, studiul introductiv și note explicative de Kovách Géza, București, Edit. Kriterion, 1971, 256 p.

Documentele privitoare la viața țărănimii în epocile mai vechi prezintă întotdeauna un interes aparte pentru istoric cu atât mai mult cu cît ele se referă la o perioadă foarte frământată cum este aceea a descompunerii orînduirii feudale și a nașterii în sinul ei a celei capitaliste. Vechile rînduiri, care au constituit cadrul vieții rurale timp de mai multe veacuri, nu numai că provocau nemulțumirile masei țărănești, dar deveniseră atât de perimate încît lichidarea lor era reclamată de evoluția obiectivă economică și socială. Această evoluție a stat la baza proiectelor de soluționare a principalei probleme sociale, a definit, în ultima instanță, concepția epocii, a diferitelor clase și pături sociale.

Din acest punct de vedere, deosebit de valoroase sînt acele izvoare, relativ puține la număr, care s-au născut în mediul sătesc, au fost concepute de oameni aflați în slujba satelor sub directa supraveghere a iobagilor, oamenilor liberi sau chiar a micii nobilimi, obidiți și apăsați de potențați. Culegerea întocmită de G. Kovách ne oferă tocmai un asemenea mănunchi de izvoare, emanate de la obștile sătești sau țărani individuali în care își dezvoltau viața grea pe care o duceau. Este vorba de jalbe țărănești din Transilvania în perioada premergătoare revoluției de la 1848.

Jalbele reflectă deci, în cea mai mare parte, mentalitatea țărănimii asupra stării în

care se afla, asupra unor aspecte ale rînduieiilor existente. Spunem a unor aspecte căci ele fiind destinate a fi înaintate curții imperiale, guvernului ori altor foruri sau chiar stăpînului de moșii păstrau un ton de supușenie, de cerere, care trebuia să fie acceptată, măcar sub aspectul formei, și de partea adversă. Cu toate acestea, jalbele reprezintă un izvor care se afla cel mai aproape de viziunea țărănească, reflectă poate fidel aspectele pe care țăranii le considerau cele mai apăsătoare. Din acest punct de vedere, ele oferă știri interesante pentru studiul problemei, atît de mult împinsă pe primul plan al cercetării moderne, cum este istoria mentalității colective. Vom constata o anumită încredere, exagerată evident, în „bunul împărat”, vom afla însă din ele principalele probleme care frământau lumea satelor.

O problemă interesantă legată de aceste izvoare este și aceea a știutorilor de carte, care redactau jalbele. Studiul ei îndreptățește concluzia lui G. Kovách asupra unei intelectualități legate de viața țăranimii, a profilului notarului sătesc, care în acea epocă, întreținut de obște, era legat de țărani, exprima interesele acestora.

Cele 85 de jalbe sînt selectate în așa fel încît să ne ofere o imagine cît mai completă asupra tuturor regiunilor Transilvaniei și asupra tuturor categoriilor de săteni, începînd cu iobagi și jeleri și mergînd pînă la țăranimea liberă sau chiar mica nobilime.

Cu toate că autorul în alegerea perioadei a pornit de la reglementarea urbarială din 1771, care însă a fost aplicată doar asupra unei părți a teritoriului cuprins în culegere, considerăm că ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea are trăsături comune care să justifice perioada fixată de G. Kovách.

Cel mai de seamă aspect ce se poate degaja din jalbe este cel al evoluției obligațiilor țărănești, al mijloacelor și metodelor folosite de stăpînii de moșii în acapararea unor pămînturi ale obștilor, al proceselor intermitente, al samavolniciei etc. Toate acestea prin consemnarea unor stări concrete ne dau o imagine de un colorit deosebit de viu, și nu o dată, de o zguduitoare profunzime.

Nu intenționăm să ne oprim mai îndea-proape asupra conținutului jalbelor, oricare

am alege-o dintre ele, selectarea ni s-ar părea incidentală. Cel ce dorește să studieze problema va recurge la textul lor.

Editura Kriterion a făcut un real serviciu publicînd această carte, care este destinată în viziunea ei publicului larg. Introducerea sumară, selectarea și aparatul critic redus au servit toate acest interes. Cu toate acestea, publicarea integrală a textelor face cartea utilizabilă și pentru specialiști. Inițiativa ne-a convins încă odată cît de necesară ar fi apariția unei serii științifice de publicare a jalbelor țărănești transilvănene. Astfel am face un mare serviciu cercetării istoriei țăranimii din această parte a țării.

L. Demény

ISTORIE UNIVERSALĂ

KLAUS PETER MATSCHKE, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 264 p.

Lucrarea lui Klaus Peter Matschke își propune ca, prin prezentarea și analizarea situației social-economice și politice din ajunul și apoi din timpul războiului civil purtat între Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino, să realizeze o prezentare dialectică de ansamblu a structurii și dinamicii ciocnirilor de clasă din această perioadă. În condițiile înăsprii contradicțiilor din societatea bizantină și a actualizării lor prin antagonisme specifice rezultate din etapa concretă de evoluție a feudalismului bizantin, adică cea de intensificare a relațiilor marfă-bani, s-a ajuns la ciocniri de o deosebită intensitate în sinul clasei dominante în cadrul luptei pentru renta feudală. S-a creat deci terenul favorabil pentru intervenția unor păături sociale inferioare, fapt pentru care conflictul a dobîndit amploare și consistență. Pe lîngă aceasta, situația politică externă a imperiului bizantin a acționat ca un catalizator asupra ascuțirii și actualizării contradicțiilor interne. În mod concret, frământările sociale

debutează prin criza dinastică deschisă atât de moartea prematură a împăratului Andronic al III-lea cât și de problema succesiunii la tron a unui urmaș minor. Inițial acestea s-au manifestat sub forma unor controverse ce au apărut în cercuri restrinse, ca mai apoi neînțelegerile să cuprindă păături sociale largi, treptat capitala și apoi întregul imperiu. Autorul, încercând să dea o explicație diferitelor conflicte, arată că ele se datoresc doar luptei duse de cele două partide de aristocrați, grupați în jurul dinastiei și al lui Cantacuzino, pentru acapararea pământurilor și a țăranilor dependenți.

În lupta lor pentru a dobândi sprijinul mării aristocrații, cele două forțe rivale s-au văzut obligate să recurgă la făgăduieli deosebite ca: donații de pământ și privilegii care, așa cum arată izvoarele vremii, nu diferă ca modalitate de practicile curente din preajma și apoi după acest război civil. Așadar, regența a căutat ca prin astfel de mijloace nu numai să-și atașeze o parte a aristocrației dar să permită unor reprezentanți ai altor păături sociale să intre în categoria marilor proprietari de pământ. În mod cu totul deosebit cele două partide au făcut eforturi mari pentru a dobândi sprijinul aristocrației militare, al stratiotilor, astfel că în această perioadă se poate surprinde o creștere a tendinței de transmitere prin moștenire directă a feodelor militare. În ciuda încercărilor regenței de a-i atrage, ei nu au reprezentat un ajutor real în lupta împotriva forțelor lui Ioan Cantacuzino, tot așa cum și el nu se putea sprijini pe aceștia.

Din punct de vedere al componenței sociale a celor două partide situația se prezintă în felul următor:

a) Gruparea lui Ioan al VI-lea Cantacuzino era alcătuită din magnați și o parte a stratiotilor care îl recunosc *primus inter pares*.

b) Structura partidei reunite în jurul regenței este însă mai complexă deoarece alături de grupul din apropierea familiei Paleologilor, pe lângă aristocrația militară și o parte din aristocrația de curte, mai fuseseră atrase și elemente ale clasei dominante, mari proprietari de pământuri interesați în comerț și să se folosească de prerogativele economice ale puterii centrale.

Meritul lucrării de față constă tocmai în încercarea reușită de altfel, de a demonstra atât existența la Constantinopol a unei astfel de grupări de mari proprietari de pământ având ca exponent pe megaduxul Apokaukos cât și legăturile lor cu regența și sprijinirea politicii acesteia în toate fazele ei. Izbucnirea deschisă a contradicțiilor în interiorul clasei dominante, a creat condiții optime pentru intervenția maselor populare, inaugurată prin alungarea partizanilor lui Cantacuzino din Constantinopol. Sărăcimea orășenească ridicată acum la luptă se dezvoltase mult, încă în vremea primilor Paleologi, datorită intensificării relațiilor marfă-bani, a înrăutățirii situației externe în condițiile înaintării sârbești și otomane. Dar mișcarea orășenilor săraci și cea a țăranilor deposezați de pământ nu a putut, nici măcar la Thessalonic, să se ridice la un anumit grad de organizare, la constituirea unei forțe conducătoare și mai puțin la formularea unui program propriu de acțiune. Prin formele sale rudimentare de luptă nu a putut atinge nivelul unor manifestări similare contemporane europene: mișcarea sărăcimii orășenești din Praga, de la 30 iulie 1419, sau cea a ciompilelor.

Rezultatele, la care a ajuns în cercetarea sa, îngăduie autorului să generalizeze efectele mișcării populare orășenești, depășind regiunea Thessalonicului. Mișcarea orășenească din diferite centre (Constantinopol, Adrianopol, Thessalonic) împinge forțele grupate în jurul Paleologilor la ofensivă împotriva lui Cantacuzino, contribuind permanent la menținerea acestei coaliții în diferite faze de dezvoltare a luptelor sociale, salvându-i existența chiar în anii de criză ai regenței. În timp ce masele populare constituiau o forță deosebit de necesară, ele au fost înșelate în speranțele lor deoarece, gruparea lui Apokaukos era departe de a se gândi la un program de reforme sociale. Aceasta nu înseamnă că un număr important al reprezentanților păturilor orășenești și țăranesti nu a fost răsplătit cu pământ, funcții și demnități, dar un astfel de proces de ascensiune socială nu poate trece drept indice al unor reforme sociale, fiind interesant doar ca moment al dinamicii sociale în vremea acestor ciocniri. În condițiile intensificării economiei

de mărfuri s-a ajuns în Bizanț la o diferențiere, puternică în rîndul țărănimii, ceea ce a contribuit la creșterea accentuată a aservirii ei. De altfel încă în procesul de feudalizare, această clasă, una din forțele militare de odinioară importante în bazinul Mediteranei răsăritene, a fost distrusă ca potență militară. În secolul al XIV-lea marea masă a parecilor abea dacă era antrenată militar și înarmată spre deosebire de țărănimea din apusul Europei, de pildă de cea din Anglia. Pentru ca păturile rurale să fi devenit o contrapondere efectivă împotriva coaliției lui Cantacuzino cu otomanii ar fi fost nevoie de legalizarea și de conducerea lor de către puterea centrală, dacă avem în vedere posibilitățile reale de opoziție împotriva dușmanului extern, exemplificate de cazul Albaniei (Skanderbeg) și de cel al Ungariei (Ioan de Hunedoara).

După analiza structurii conflictelor din cadrul războiului civil, autorul se oprește asupra delimitării și caracterizării etapelor pentru a prezenta o imagine globală a dinamicii sale.

Cronologic, prima etapă înseamnă perioada cuprinsă între 1341, momentul izbucnirii revoluției de palat de la Constantinopol și sfîrșitul lui 1342, vreme în care sînt atrase în conflict păturii largi ale societății bizantine. De la întoarcerea lui Cantacuzino în imperiu în 1343, și pînă la cucerirea capitalei de către acesta, în februarie 1347, Matschke delimitează o a doua etapă caracterizată în primul rînd de o dinamică socială reală ca și de ponderea deosebită a forțelor externe. Dacă Ioan al VI-lea s-a putut menține datorită ajutorului acordat de către țarul sîrb Ștefan Dușan, el nu a putut deveni o forță reală și nu a putut trece la o politică de ofensivă decît prin alianța și intervenția lui Umur beg, emir de Aydin. Încercările de rezolvare printr-o intervenție externă a problemelor puse de dezvoltarea internă au eșuat în mod lamentabil, avînd un efect contrar. Politica externă a lui Ioan al VI-lea în vremea celei de a treia etape (1347—1350) a zădărnicit toate înțelegerile posibile între acesta și cercurile aristocratice interesate în dezvoltarea comerțului. De altfel tocmai înfrîngerea mișcării zeloților a pus capăt posibilității dezvoltării unei economii întemeiate pe intensificarea relațiilor comerciale. Din acest moment și pînă în 1354, pînă la pacea încheiată între cele două tabere, socotită de autor drept

un gentleman's agreement, durează cea de a patra, și de fapt ultima etapă care se distinge prin decimarea și epulzarea fracțiunilor clasei dominante obligate să ajungă la un compromis.

În realitate problema luptei între progres și reacțiune și mai ales între progres și tradiție, în cele trei domenii esențiale ale vieții bizantine, se poate sintetiza în felul următor:

- încă în ajunul războiului civil se conturase alternativa dezvoltării unei economii intensive de mărfuri fie de către forțe conservatoare cu metode conservatoare, fie de grupări progresiste a căror soartă era strîns legată de evoluția progresivă a acestei economii.
- din punct de vedere politic, problema opțiunii se punea între adoptarea unui federalism feudal sau a unei forme de monarhie orășenească centralizată.

- pe plan ideologic lupta avea loc între hesychasm, curent îmbrățișat de către partidă din jurul lui Cantacuzino și umanism sprijinit de către aristocrați, partizani ai regenței.

Una dintre aceste cauze, aceea a înfrîngerii coaliției îndreptate împotriva lui Cantacuzino, asupra căreia trebuie să ne oprim, este așa numita „trădare națională” pe care ar fi săvîrșit-o Ioan Cantacuzino prin alianța și politica sa față de turcii seldjukizi și otomani. Matschke, prelînd distincția făcută de E. Werner între tratatul lui Cantacuzino cu Umur beg, caracterizat ca tratat de mercenari și cel încheiat cu Orhan, arată că este vorba de trădare abia atunci cînd Ioan al VI-lea a cedat teritoriile otomanilor. După părerea noastră însă credem că acest termen de trădare națională ar suporta revizuirii, deoarece trebuie să avem în vedere factorul tradiție care a jucat un rol deosebit de important atît în concepția, activitatea politică cît și în mentalitatea bizantină. Astfel, este cunoscută ca o permanență politica bizantină de folosire ca mercenari a diferitelor triburi și popoare asiatice, secole de-a rîndul. În ceea ce privește legăturile de acest fel cu popoarele turcice și mai ales cu otomanii, putem menționa că vechile cronicile osmane (Aşkpaşazade, Ahmedi, Beșir, Celebi, Neșri) consemnează pentru perioada 1307—1350, 16 treceri ale unor forțe otomane în Balcani, în calitate de aliați ai Bizanțului.

De altfel, în cercetarea și mai ales în judecarea unor evenimente și situații istorice este de dorit, pe cât posibil, să se realizeze și o înțelegere a mentalității epocii respective. Dacă Ioan Cantacuzino constrâns de necesitatea de a avea la dispoziție în orice moment trupe auxiliare, a colonizat în 1352 la Tzympe trupe conduse de Suleyman pașa, aceasta s-a întâmplat și pentru că, după cum arată studiul mentalității bizantine, otomanii erau considerați ca elemente ale unui neam ce nu se putea așeza ușor în Balcani și nu puteau deveni uzurpatori așa cum încercaseră catanjii conduși de Roger de Flor.

În afara acestei rezerve, considerăm că lucrarea lui Klaus Peter Matschke reprezintă o contribuție reală în studierea istoriei socio-economice bizantine, atât prin cercetarea și adâncirea unor aspecte mai puțin abordate cât și prin prezentarea dialectică a raporturilor de clasă din epoca războiului civil.

Cristina Rotman

* *Daniel Krman Mladý (1663 – 1740), Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708–1709 – Jurnal de călătorie din anii 1708–1709), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1969, 975 p.*

Obiectul acestei masive publicații îl constituie, fără îndoială, editarea textului latinesc, — *Itinerarium* —, redactat de Daniel Krman în prima decadă a secolului al XVIII-lea. Deci, studiul, care însoțește textul, de proporțiile unei adevărate monografii (p. 1–301), ca și notele explicative, comentariul critic și documentația (p. 777–918) sînt subsumate ediției. Nu e desigur un fapt neobișnuit, însă, de astădată, cei doi colaboratori — Jozef Minárík și Gustav Viktory — s-au întrecut pe sine. Folosind o metodă științifică dintre cele mai riguroase, editorii au izbutit să pună în circulație o lucrare de mare acribie științifică. Nu numai studiul despre viața și activitatea publicistică a lui Daniel Krman junior, semnată de Jozef

Minárík, ci și documentația amplă și prodi-gioasă a lui Gustav Viktory acordă acestei ediții girul unei lucrări de mare prestigiu.

Daniel Krman junior, la obârșie slovac, a fost cleric și unul din cei mai productivi literați din secolul al XVIII-lea. A scris poezii cu caracter ocazional, a publicat proză memorialistică și religioasă și a tălmăcit în limba maternă rugăciuni și texte catehetice. Însă, scrierea lui cea mai de seamă este *Itinerarium*, cel mai vechi document istoric despre lupta de la Poltava dintre Carol al XII-lea și Petru I.

Krman junior a trăit în perioada de domnie a trei împărați habsburgi: Leopold I (1657–1705), Iosef I (1705–1711) și Carol al IV-lea (1711–1740), — epocă de mari frământări politice și sociale. N-avem decât să amintim de prezența turcilor și înfrîngerea lor sub zidurile Vienei, de răscoala populară antihabsburgică condusă de Emerik Thököly și continuată de curuții lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703), războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei și — în sfîrșit — Războiul nordic, — pentru ca să ne dăm seama că nesiguranța și primejdiiile se țineau lanț în această vreme. Mai ales pătrunderea suedezilor în inima Europei Centrale creează spaime, dar și speranțe. Ne gîndim la consecințele Războiului de treizeci de ani și la pacea de la Westfalia (1648), care nu stinsese toate adversitățile. Acțiunea de recatolicizare continuă, evident cu o virulență mai potolită, și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Fanatismul religios chinuia încă mințile oamenilor și lipsa de libertate a cultului deschidea selor mai isteți calea pribegiei.

Într-o astfel de situație se afla și populația evanghelică din Slovacia, care făcea parte integrantă din Ungaria. Dealtfel, în general, evangheliștii, urmăriți și strîmtorați de pretutindeni, căutau sprijin la guvernele și suveranii străini. Succesele lui Carol al XII-lea în Polonia și Saxonia au trezit aceste speranțe. Ca urmare a multor lipsuri în 6 aprilie 1707 are loc la Ružomberk, în Slovacia, un sinod local. Cu acel prilej s-a hotărît, printre altele, alegea unei solii re-

strînse, care să meargă la regele Suediei după ajutoare bănești, pentru colegiul seminarial de la Prešov și să-i solicite totodată garantarea libertății religioase, — așa cum se stipulasese în tratatul de la Westfalia. Misiunea slovacă mai avea sarcina ca, după audiența la regele Suediei, să bată și la curțile suveranilor din Prusia, Olanda și Anglia.

Între timp, Carol al XII-lea pătrunsese adînc pe teritoriul Poloniei. La 26 sept. 1707 oastea suedeză poposește în localitatea Słupca, la 65 km răsărit de Poznań, unde rămîne pînă la 12 noiembrie. Concomitent, are loc la Košice o nouă adunare a evangheliștilor, în care se hotărăște definitiv și irevocabil ca solia, desemnată la sinodul din aprilie, să pornească la drum spre tabăra regelui suedez. Mai ales că noul popas al oștilor suedeze se afla pe malul stîng al Vistulei, în apropiere de Brzesko-Kujavsky, — de unde solia slovacă s-ar fi putut urni mai ușor spre Occident.

Însă, din motive asupra cărora nu insistăm aci, misiunea slovacă n-a putut pleca decît la 16 mai 1708, din Bardejov. Daniel Krman junior era însoțit de Samuel Pohorský. Urmind cursul Vistulei, la 9 iunie cei doi slovaci au ajuns la Varșovia. Din capitala Poloniei au pornit către Königsberg, de unde apoi, în continuare, au traversat Prusia, Lituania, Bielorusia și Ucraina. Daniel Krman a fost martor la înfrîngerea suedezilor în lupta de la Poltava (1709) și la întoarcere a străbătut și partea de nord a Moldovei. Împreună cu resturile oștirii suedeze, Krman a trecut Niprul îndreptîndu-se spre Ocaiov. După ce au atins orașul Bender, solii slovaci au pornit către capitala Moldovei. Era un convoi întreg, format din 20 ostași suedezi, un căpitan, un interpret, generalul Johan August Meijerfelt¹ și Johann Wendel Bardili².

¹ J. A. Meijerfelt (1664—1749), inițial comandant al unui regiment de dragoni, în 1710 a fost înaintat la gradul de general-locotenent iar în anii 1713—1748 a îndeplinit funcția de guvernator general al Pomeraniei.

² Bardili era secretarul prințului Maximilian Emanuel care, deși numai în vîrstă de 17 ani, a urmat pe regele Suediei în timpul războiului nordic. La Poltava a căzut prizonier și în drum spre patrie a murit, în Polonia.

Convoitul a ajuns la Iași în ziua de 22 august 1709. După ce i-a aprovizionat cu de-ale gurii, domnul Moldovei, Mihail Racoviță, le-a dat patru ostași și un căpitan ca să-i însoțească mai departe pînă vor trece munții spre Transilvania. Pașa de la Bender le dăduse și un agă, care să le procure pe drum alimente, băutură și cai de schimb. De la Iași, convoiul s-a îndreptat spre Suceava, „o cetate în partea dinspre răsărit, care fusese fortificată cîndva”. La 26 august au ajuns la Cîmpulungul Moldovei, „cu case mari și construite artistic din lemne de brad”.

Se întîlnesc acolo „negustori rușini cu mărfuri aduse din Polonia și Transilvania”. Trecerea Carpaților a fost anevoioasă și plină de peripecii, din cauza drumurilor inundate de apă și noroaie. Krman povestește cum acolo, în munți, au întîlnit cîteva curuți, care duceau domnului Moldovei un mesaj. În ultimele zile ale lui august, convoiul atinge satul Borșa din Maramureș. La 1 sept. intră în Sighet și continuă drumul prin Hust și Mukacevo. Peste alte zece zile, la 11 septembrie 1709, după un an și patru luni, solii slovaci se întorc la Prešov.

Krman și-a redactat Jurnalul său de călătorie în 1710. Itinerariul constituie un document istoric de mîna întîii, mai cu seamă pentru evenimentele legate de o parte a războiului nordic, adică de victoria răsunătoare a lui Petru I asupra suedezilor la Poltava (1709), consemnată, de altfel, și de cronicile noastre³. Foarte prețioase sînt informațiile privitoare la situația economică, socială și politică a acelor vremuri. Însă, Gustav Viktory, căruia i se datorește și traducerea textului latin în slovacă, compară descrierea lui Krman junior cu notațiile lui Bardili⁴, care, după cum s-a spus mai înainte, a făcut parte la întoarcere din același convoi cu misiunea slovacă. Spre surprinderea noastră, Krman a comis unele confuzii, mai ales în

³ Vezi Nicolae Costin, *Războiul ce s-au întîmplat la Poltava, Ședul cu Moscul, fiind cursul anilor 1709 iunie 27 în Mihail Kogălniceanu, Cronicile României sau telepisețele Moldăviei și Valahiei*, București, ed. a II-a, t. II, p. 59—70.

⁴ Johann Wendel Bardili, *Schwedische Reiss — Beschreibung von Pullava nach*

ceea ce privește datele calendaristice. Textul publicat e însoțit de trei reproduceri după trei biserici moldovenești: Trei Ierarhi din Iași, biserica de lângă cetatea Sucevei și una din Cîmpulungul Moldovei. În sfârșit, o hartă a Ucrainei, din secolul al XVII-lea, de origină olandeză, — în care apar și țările române — sporește valoarea documentară a acestui interesant jurnal de călătorie.

Tr. Ionescu-Nișcov

MICHEL VOVELLE, *La chute de la monarchie (1787—1792)*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 288 p.

Autorul, bun specialist în istoria locală a Franței și remarcat printr-o serie de studii anterioare consacrate unor probleme ale epocii luminilor și perioadei Revoluției¹, se

Bender und durch die Wallachey und Moldau nach Teutschland, worinn die dabey sich ereignete seltsame Zufälle communiciret werden, gedruckt in Jahr Christi 1715. Ca o consecință a înfringerii suedezilor, s-au îndreptat spre țările române și alți participanți la lupta de la Poltava, consemnând ulterior multe și interesante aspecte din viața și cultura materială a românilor. În legătură cu aceasta, vezi și N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un suedez în „Revista istorică”*, XVI, 1—3, p. 1—28; 4—6, p. 85—102. E vorba de Erasmus Schneider von Weismantel, al cărui jurnal l-a publicat Samuel E. Bring, *E. H. Weismantels, Dagbok 1709—1711*, Stockholm, 1928. Deoarece N. Iorga a redat textul în limba germană, Paul Simionescu include însemnările de natură etnografică ale acestui ofițer suedez în articolul său, scris cu o vădită devoțiune științifică, *Mărturii etnografice puțin cunoscute ale unor călători străini în țările române (sec. XVII—XVIII)* — în „Revista de etnografie și folclor”, 1971, t. 16, p. 293—294.

¹ Cf. Marat, *Textes choisis*, Editions Sociales, 1963; *Piété baroque et Dechristianisation. Attitudes provençales devant la mort au siècle des Lumières*, Thèse, juin 1971.

găsește de astă dată la prima sa lucrare de anvergură, în care își propune o complexă analiză a perioadei din istoria țării sale cuprinsă între anii 1787—1792, perioadă al cărei sfârșit l-a constituit răsturnarea, prin forță, a absolutismului monarhic, la 10 august 1792.

Lucrarea este structurată pe 6 mari capitole de-a lungul cărora autorul urmărește în paralel atât succesiunea evenimentelor, dar mai ales evoluția și interferența factorilor de ordin social, politic sau economic, a căror convergență duce în ultimă instanță la declanșarea momentelor de tensiune, care caracterizează perioada respectivă.

Primul capitol se ocupă cu prezentarea succintă a trăsăturilor caracteristice ale societății franceze a Vechiului Regim. Pornind de la definiția dată regimului feudal de Colocviul de la Toulouse din noiembrie 1968, consacrat problemei abolirii feudalității, autorul face o veritabilă disecție în structura internă a Franței celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

Rînd pe rînd diversele clase sociale, relațiile dintre ele, sistemul de guvernare cu instituțiile sale specifice (regalitatea, administrația locală, fiscalitatea, justiția și armata) fac obiectul unei descrieri concise, dar bine informate. Un loc aparte ocupă discutarea trăsăturilor absolutismului francez, considerat ca un tip aparte, pe fondul „despotismului luminat” specific în Europa în această perioadă.

În cadrul capitolului următor *Tensiuni și mutații*, după o investigație în rețeaua urbană a epocii, urmează apoi reliefaarea situației noii clase burgheze, aflată în vădită ascensiune economică, dar lipsită de drepturi politice. De o atenție aparte, se bucură fenomenul creșterii demografice, precum și evoluția economiei franceze, definită de autor drept un adevărat „decolaj”.

Un spațiu destul de larg este acordat poziției sociale a burgheziei, ai cărei reprezentanți au contribuit prin efortul lor la accelerarea dinamismului industriei franceze.

Al treilea capitol *Cum se naște o revoluție*, tratează, în principal, succesiunea evenimen-

telor cuprinse între vara anului 1786 și momentul convocării Statelor Generale (mai 1789). Autorul se oprește la început asupra unora din cauzele imediate ale declanșării revoluției: criza financiară, amplificarea nemulțumirii generale împotriva anacronicului sistem feudal, inegalitatea politică și juridică a care erau supuse elementele ce nu aparțineau clasei privilegiate. Foarte revelatoare ni se par dat le consemnate de autor, care atestă repartitia disproporționată a bugetului; numai 2% pentru asistență și educație, comparat cu 26% pentru cheltuieli militare.

În condițiile accentuării greutăților economice, a adâncirii crizei multiple prin care trecea societatea franceză a Vechiului Regim, Ludovic al XVI-lea este nevoit să accepte convocarea Statelor Generale, măsură care, conform crezului general, ar fi dus la ieșirea din impas.

Deosebit de viu și sugestiv este redată în lucrare atmosfera de efervescență revoluționară care cuprinde țara, gruparea forțelor sociale nemulțumite de situația existentă într-un „Partid Patriotic”, bineînțeles nu în accepțiunea modernă a denumirii. Este evidențiată totodată largă circulație și semnificația „caietelor de doleanțe” în care, fapt interesant, atacul antifeudal e corelat adesea cu grija pentru salvarea dreptului de proprietate al clasei burgheze.

Concluzia autorului, emisă în finalul capitolului (care este împărțită și de alți cercetători ai istoriei Revoluției), este aceea că, în timp ce stările privilegiate sînt lipsite de coeziune, starea a III-a, în cadrul căreia încep să se remarce deja viitoarele personalități marcante din cadrul Revoluției (Robespierre, Petion, Mounier, Barnave) reprezintă gruparea cea mai omogenă.

Revoluția constituantă este tema celui de-al patrulea capitol al lucrării lui Vovelle. Încă de la început, autorul își exprimă dezacordul față de poziția unora dintre istorici (A. Mathiez, G. Lefebvre) care privind lucrurile sub raport geografic sau social, s-au pronunțat pentru existența mai multor revoluții. El opinează că o asemenea viziune nu poate să ducă decît la „deformarea realității”.

Redarea momentelor incipiente ale revoluției culminează cu prezentarea căderii Bastiliei—episod major din această perioadă a revoluției franceze, definit de autor ca o „expresie concretă a emancipării colective a unui popor” (p. 124). Consecințele acestei veritabile „Revoluții municipale” nu se lasă prea mult așteptate: regele recheamă pe Necker, primește cocarda tricoloră de la primarul Bailly și recunoaște legitimitatea Comunei pariziene. Odată cu a doua jumătate a lunii iulie 1789, se declanșează la sate o largă serie de mișcări țărănești cu un pronunțat caracter antifeudal, care stîrnesc, în rîndurile nobilimii, ceea ce s-a numit *La Grande Peur*.

Reacția nobilimii față de „Marea Teamă” s-a concretizat în măsurile de natură politică cît și juridică adoptate în săptămîna 4—11 august. Odată cu aceasta „vechiul regim social al unei societăți a ordinelor face loc egalității civile” (p. 133).

Subliniind consecințele acestor acte, autorul evidențiază faptul că prin eliberarea juridică a individului s-a creat dezvoltării capitalismului „una din condițiile juridice care îi erau absolut indispensabile”.

Totuși odată cu această lucrurile nu se liniștesc, dimpotrivă evenimentele se precipită: în capitală, mișcarea femeilor din octombrie 1789, urmată de marșul acestora la Versailles se soldează cu aducerea perechii regale la Paris, în provincie — încep comploturile contrarevoluționare.

Pe plan extern revoluția din Franța stîrnește în întreaga Europă un adevărat val de entuziasm în opinia publică progresistă. Deși alertați, monarhii europeni preocupați de alte probleme politice și subestimînd consecințele revoluției nu se grăbesc să intervină. Cu toate acestea, marea aristocrație europeană începe să-și dea seama de influența molipsitoare a exemplului francez (țaranii din Renania de pildă, refuză să achite drepturile senioriale).

Între timp, în Franța mersul evenimentelor e accelerat de două episoade de o covrșitoare importanță pentru desfășurarea în continuare a Revoluției: fuga la Varennes a

familiei regale și masacrul de pe Cîmpul lui Marte (din 17 iulie 1791). Dacă primul dintre acestea marchează pierderea definitivă a prestigiului pe care regalitatea îl mai avea în ochii poporului, cel de-al doilea, prin bilanțul său tragic, exprimă „consumarea rupturii între mișcarea populară și o parte a burgheziei care mai încerca să găsească o soluție de compromis cu regalitatea. Aceasta este situația cînd, la 25 august 1791, o serie de monarhi europeni grupați într-o coaliție reacționară, o adevărată „ Internațională a regilor” după expresia lui P. Gaxotte, lansează cunoscuta declarație de la Pillnitz, în care printre altele, se afirma că „situația din Franța prezintă un interes comun pentru toți suveranii Europei”.

Al cincilea capitol, *Franța revoluționară 1789—1792* se axează în prima parte pe prezentarea prefacerilor produse de Revoluție în structura socială și economică a Franței. Se arată astfel că libertatea comerțului, libertatea fizică a individului, desființarea vămilor interne au reprezentat premise fundamentale în procesul de edificare al societății capitaliste. Existența unor subcapitole consacrate unor probleme mai puțin abordate pînă astăzi („Idei-forțe mobilizatoare”; „Sociologia actorilor”) mărturisește preocuparea istoricului francez pentru aplicarea unor noi metode în cercetarea istorică: studiul mentalității colective, sociologia mulțimii etc. care astăzi capătă o tot mai mare extindere.

Ultimul capitol, *A doua revoluție* — evocă ultimele momente din această zbuciumată perioadă. Pericolul războiului, ca urmare a declarației de la Pillnitz, se conturează tot mai amenințător. În același timp în sinul Adunării Legislative — creată după dizolvarea Constituantei — divergențele în această problemă se adîncesc. În timp ce curtea și gruparea laffayetteștilor doresc războiul văzînd în el un mijloc de anihilare a pericolului revoluționar, singur Robespierre — mai lucid — împreună cu cîțiva partizani se pronunță împotriva lui. Declanșarea războiului și mersul acestuia avea să aibă însă consecințe, pe care în acel moment, nici una din părți nu le putea prevedea.

Valul nemulțumirii populare sporește — și astfel prin acumularea cantitativă se ajunge la saltul calitativ: la 10 august 1792 palatul regal e ocupat de mulțime și regele arestat.

Autorul schițează în încheiere cîteva din cauzele imediate care au determinat căderea regalității, apreciind acest moment ca „o mărturie a maturității revoluționare atinse de mișcarea populară” (p. 263).

Lucrarea mai conține o cronologie sumară, o bibliografie selectivă, precum și un indice de persoane, care împreună cu numeroasele hărți tematice, completează și întregesc monografia. Considerăm astfel ca nefondată adoptarea de către autor a teoriei unora din istoricii francezi contemporani (R. Mousnier ș.a.) care văd structura socială a Franței Vechiului Regim sub forma unei „societăți a ordinelor” — în care includ nobilimea și clerul înalt, în timp ce starea a III-a nefiind considerată ca ordin nu intra în cadrul acestei scheme. Această opinie apare ca discutabilă, întrucît punctul de vedere al istoriografiei marxiste în această problemă bazat pe împărțirea societății în clase (și nu în ordine) a fost recunoscut și adoptat ca atare și de o serie de cercetători francezi (de pildă A. Soboul).

Remarcăm de asemenea că în lucrare nu se acordă atenție problemei influenței exercitate de ideologia luministă în procesul de radicalizare a conștiinței sociale. Surprinde faptul că autorul nu a consultat și alte lucrări valoroase în acest domeniu, a căror utilizare ar fi îmbogățit și diversificat cadrul lucrării².

În același timp, opinăm că, după capitolul final, se impunea introducerea unui subcapitol care să prezinte concluziile asupra cauzelor generale care au dus la prăbușirea regalității, ca și a consecințelor acestui fapt pentru desfășurarea ulterioară a revoluției.

² Cf. Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIIIe siècle*, Paris, Fayard, 1963; J. Goulemot, M. Launay, *Le siècle des lumières*, Paris, Editions du Seuil, 1968; E. Casirer, *La philosophie des lumières*, Paris, Fayard,

Acestea, nu împieteză însă asupra valorii de ansamblu a volumului, care scris cu migală și competență, într-un stil sobru și concis, se impune ca o monografie de reală valoare științifică, adăugându-se numeroasele lucrări consacrate de istoriografia occidentală problemelor Revoluției Franceze.

Marian Stroia

CUADERNOS DE HISTORIA DEL ISLAM, nr. 1, 1967; nr. 2, 1970; Publicaciones del seminario de Historia del Islam de la Universidad de Granada; serie monografică Islamica Occidentalia.

Lumea orientalisticii a întâmpinat cu justificat interes apariția a încă unei noi publicații de specialitate care prin competența și bogăția informațiilor vine să mărească posibilitățile de informare și manifestare științifică în acest domeniu.

„Caiete de istorie a Islamului” (Cuadernos de Historia del Islam) publicația seminarului de istorie a Islamului a Facultății de filozofie și litere de la Universitatea din Granada, apare prima dată în anul 1967 urmată de un al doilea număr în anul 1970. După cum ne informează prefața primului număr, materialul ce va fi publicat va trata probleme

specifice arii islamico-arabe în epocile medievale, modernă și contemporană și desigur că Islamul occidental va fi obiectul unei atenții deosebite.

Publicația se va structura în două serii: una monografică și cealaltă miscelaneă care va fi completată cu studii scurte „excerpta histórica” traduceri, comentarii și note. Se subliniază faptul că aceste „caiete” vor ilustra munca științifică a catedrei menționată mai sus din Granada, dar că ele sînt deschise celor ce vor să colaboreze.

Primul număr al caietelor cuprinde un capitol din lucrarea de doctorat a doctorului Ramón Lourido Díaz intitulată „Eseu istoriografic asupra sultanatului lui Sidi Muhammad B. Abd Allah (1757–1790)”.

Remarcăm rigurozitatea și ordinea științifică a acestui prim capitol în care autorul ne oferă posibilitatea de a cunoaște, în mod sistematic, materialul bibliografic utilizat, împărțit în cinci părți: introducere, bibliografie critică asupra sultanatului lui Sidi Muhammad B. Abd Allah, izvoarele arabe ale informaticii studentului nostru, documente din arhivele marocane și europene, indice de autori.

În cel de al doilea număr, apărut în 1970, este publicat un extras al aceleiași teze de doctorat susținută cu calificativul „cum laude”.

Premisele și posibilitățile acestei noi publicații de orientalistică ne determină să așteptăm cu interes apariția regulată a numerelor viitoare.

Monica Maria Gâfșiu

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note, comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTELOR
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA
- STUDII CLASICE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

str. Gutenberg 3 bis, București
www.dacoromanica.ro

**Lucrări apărute în editura
Academiei Republicii Socialiste România**

- D. TUDOR, Podurile romane de la Dunărea de jos „Istorie și civilizație”, 2, 1971, 211 p., 15 lei.
- V. MIHORDEA, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae 36”, 1971, 261 p., 11 lei.
- CONSTANTIN M. BONCU, Contribuții la istoria petrolului românesc, „Biblioteca istorică XXXI”, 1971, 521 p., 29 lei.
- * * * Nicolae Iorga — istorie al Bizanțului, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-GIORAN, Academile domnești din București și Iași, „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 328 p., 23 lei.
- * * * Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX). Studii, vol. I, 1971, 445 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae 33”, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum or The Political Struggle of the Romanians in Transylvania during the 18 th Century*, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii, VIII”, 1971, 476 p., 33 lei.
- ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Din istoria Dobrogei, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae IX”, 1971, 440 p., 37 lei.
- * * * Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania With Old Romania, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii, VII”, 1971, 368 p., 30 lei.
- VIORICA MOISUC, Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1923 — mai 1940, „Biblioteca istorică XXIX”, 1971, 324 p., 21,50 lei.
- * * * Din cronicăa unor zile istorice, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- * * * Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie, vol. II, „Bibliotheca Historica Romaniae 38”, 215 p., 8,50 lei.
- FLORIN CONSTANTINIU, Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea, „Biblioteca istorică XXX”, 1972, 211 p., 11 lei.
- * * * A. D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * Bibliografia istorică a României, II, Secolul XIX, t. I, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- VLAD GEORGESCU, Idelle politice și iluminismul în Principatele Române, 1750—1831, „Biblioteca istorică XXXII”, 1972, 226 p., 14,50 lei.
- L. BOICU, Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856, „Biblioteca istorică XXXIII”, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, Cărțile de înțelepciune în cultura română, „Biblioteca istorică XXXIV”, 1972, 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, Romanitatea românilor: istoria unei idei, „Biblioteca istorică XXXV”, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, Înțelegerea Balcanică, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 72 p., 27 lei.

